ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

TOMUL 24 — 1971

5

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACŢIE

Preţul unui abonament este de 180 lei.

În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii voluntari de presă din întreprinderi şi instituţii.

La revue „STUDII", REVISTĂ DE ISTORIE, paraît 6 fois par an.

Toute commande à l'étranger sera adressée à Întreprinderea de comerţ exterior — LIBRI. Boîte postale 134—135, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie al revistei „Studii", revistă de istorie.

Apare de 6 ori pe an

Adresa redacţiei: B-dul Aviatorilor, nr. 1, Bucureşti, tel. 18.25.86

studii

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 24, 1971, Nr. 5

SUMAR

REVISTA REVISTELOR

ÎNSEMNĂRI

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOME 24, 1971, N° 5

SOMMAIRE

REVUE DES REVUES

NOTES

COMERȚUL, PRODUCȚIA ȘI CONSUMUL DE POSTAVURI DE LÎNĂ ÎN ȚĂRILE ROMÂNE (SEC. XIV – JUMĂT. SEC. XVII)*

DE

S. GOLDENBERG

La prima vedere, titlul lucrării noastre, consacrată principalei industrii a evului mediu și unui comerț înfloritor, poate cel mai înfloritor, care a pus în contact țări și regiuni dintre cele mai diverse și îndepărtate, pare paradoxal: schimbul precede, tematic, producția; circuitul postavului – fabricarea sa. Această succesiune însă nu este întîmplătoare. Fără a subestima producția de postavuri de lînă de calitate inferioară sau mai bună din țările române, în cadrul economiei casnice, a meșteșugurilor organizate în bresle sau a primelor forme noi, manufacturiere, din secolul al XVI-lea, această modalitate de tratare este impusă de ponderea și valoarea postavurilor străine, apusene și a celor din Europa centrală, în comerțul și consumul din această regiune a continentului nostru.

Ce știm despre comerțul, producția și consumul postavurilor de lînă și pe ce se bazează cunoștințele noaste? Sursele de care dispunem pentru analiza problemei noastre (registrele vamale de vigesimă și tricesimă din secolele XV-XVII ale orașelor Sibiu, Brașov și Cluj și ale unor orașe din Polonia și Cehia; privilegiile vamale, *litterae divisionales* sau *Teilungsbücher*, registre de socoteli, ordonanțe, statute, numeroase documente, mențiuni, relatări ale unor călători etc.) au o valoare informativă consistentă, dar nu completă. Lacunare, în special în ce privește valorile numerice pentru anumite perioade, deseori normative și nu

* Versiunea italiană a acestei lucrări a fost prezentată la Congresul de istorie economică (Seconda Settimana di Studio) organizat la Prato (10–16 aprilie 1970) de „Centro Internazionale di Storia Economica Francesco Datini". Lucrarea prezintă, în sinteză, date, constatări și concluzii la care a ajuns autorul pe baza studiului unei vaste documentații inedite (în special materiale din arhivele și fondurile din Cluj, Sibiu, Brașov, Bistrița, precum și din Cracovia și Budapesta) și edite, culese în vederea elaborării unei monografii consacrate acestei teme. Pentru orientarea cititorului se anexează o succintă listă bibliografică, cu lucrări mai noi care privesc direct și integral sau parțial problema analizată.

funcționale, limitate la anumite centre și înregistrînd uneori aspecte și date izolate, ele nu se pretează la interpretări statistice exhaustive, generale, la evaluări cantitative sau valorice totale. Cu toate aceste lacune, datorate, repetăm, unei documentări eterogene, este astăzi posibilă reconstituirea tabloului producției, a comerțului și consumului de postavuri de lînă în zona studiată de noi, adică în Transilvania, Moldova și Țara Românească, și încadrarea sa în tabloul general european al acestei ramuri primare de activitate umană creatoare din secolele XIV—XVII.

Căile comerțului cu postavuri străine erau căile comerțului general, exterior și interior al țărilor române. În funcție de o serie de factori interni și externi: economici (declinul unor centre de producție a postavurilor de lînă și ridicarea altora; accesul mai ușor sau mai greu la anumite textile; transferarea unor artere comerciale sub impulsul unor cauze generale, cunoscute); politico-militari (instaurarea unor stăpîniri sau impunerea unei suveranități străine); a factorului social, etnic, dar și de conjunctură — evoluția costumului ș.a., s-a desfășurat cu o intensitate inegală, dar neîntrerupt, un schimb prodigios.

Nu vom încerca o introspecție detaliată a problemei drumurilor de comerț, pe care s-a efectuat intrarea postavurilor de lînă occidentale mai întîi, apoi a celor din Europa centrală în Moldova, Țara Românească și Transilvania. Le vom menționa succint. Postavurile occidentale au ajuns din secolul al XIV-lea în țările române, direct sau intermediat. Poziția geografică a acestora, amplasarea activă în rețeaua multiplă a unor trasee comerciale, care le înlesneau legături dintre cele mai variate, au favorizat aceste relații, mai active și mai directe în cazul Transilvaniei și al Moldovei și intermediate, prin ele, în cazul Țării Românești. Direct, atunci cînd era vorba de postavurile italiene — negustorii sibieni se bucurau începînd cu anul 1367 de privilegii pentru comerțul lor cu Veneția, cei din Cluj din anul 1404. Relații directe există și cu Nürnberg, Regensburg, prin familii originare din aceste centre, statornicite mai întîi la Buda sau la Cracovia și așezate apoi în Transilvania sau venite de la început în Transilvania. Precumpăneau însă legăturile intermediate, prin Viena și alte centre ale Austriei, prin Buda (pînă la începutul secolului al XVI-lea), prin orașele ceho-moravo-slovace (Praga, Košice, Prešov, Bardejov, Bratislava ș.a.), prin centrele polono-sileziene (Breslau-Wroclaw, Cracovia; apoi Liov, Iaroslav) și, în sfîrșit, cele realizate pînă la căderea Chiliei și a Cetății Albe (Akkerman), prin intermediul genovezilor de la gurile Dunării.

Orașele și tîrgurile Transilvaniei au folosit în secolele XIV—XV importanta arteră comercială (*via magna*), care făcea legătura, peste Buda, cu Viena, prin Oradea. O altă cale trecea, tot prin Buda, spre Szeged, iar a treia, evitînd Buda, se îndrepta spre Viena trecînd Dunărea și ajungea la marele emporiu austriac prin Székesfehérvár, Györ și Köszeg. Întrucît relațiile Budei cu Italia erau în secolele XIV—XV foarte intense și numeroși negustori florentini, venețieni și genovezi aduceau pe piața ungară textile italiene, o parte dintre ele lua și calea Transilvaniei și de aici, cea spre Țara Românească sau Moldova.

În secolul al XVI-lea și în special după instaurarea pașalîcului de la Buda rolul de intermediar al acestui oraș dispare, au loc mutațiile

unor căi comerciale şi legăturile cu Viena nu se mai realizează prin Buda, ci prin nord-vestul Transilvaniei, prin Košice şi prin Bratislava, amintit ca loc de vamă — tricesimă — imperială la 1636. Viena joacă un rol de prim ordin în aprovizionarea cu postavuri a Transilvaniei în secolele XVI—XVII, la început în comerţul de tranzit al produselor industriei textile din Ţările de Jos şi Germania apuseană, apoi a textilelor din Boemia, Moravia şi Silezia.

Nürnberg, unul dintre marile centre comerciale şi industriale ale Germaniei superioare, întreţinea strînse legături nu numai cu Italia, Franţa, Spania, sau Ţările de Jos, dar şi cu Silezia (pe drumul Zwickau — Leipzig — Görlitz, spre Breslau, cu bifurcări spre Gdańsk şi Liov. De la Nürnberg se ajungea în Boemia pe o importantă arteră comercială, „drumul praghez", iar din Praga porneau căi de comunicaţii spre Silezia, Moravia, spre Viena sau Cracovia. Postavurile din Nürnberg importate în ţările române — apar sub denumirile de postav „scurt" de Nürnberg, cu 50% mai ieftin ca postavul *Londis* (de Londra) şi cu mult mai ieftin ca cele flamande, şi postav „lung" de Nürnberg, mai ieftin ca postavul *Karasia* (kersey) şi mai scump ca cel de Breslau — veneau în ţările române pe această cale, peste Regensburg — Passau — Viena sau peste Cracovia şi de aici ajungeau în Transilvania şi, prin intermediul ei, în Ţara Românească şi Moldova.

Legăturile cu ţările cehe se făceau în secolele XIV-XV prin Buda, de-a lungul Dunării, prin Esztergom, Bratislava, Brno, la Praga sau din Esztergom prin Trnava — Brno — Klodzko la Wroclaw (Breslau), unul din marile emporii ale Europei centrale. Oraşele Boemiei şi ale Moraviei, legate de Viena, Regensburg şi Nürnberg şi mai departe, de-a lungul Rinului, prin Köln, cu marile centre ale postăvăritului flamand şi german, apoi cu Veneţia, au putut mijloci şi ele importul de postavuri de lînă din apus în ţările române în perioada evului mediu, alături de cele din Lusacia superioară şi Silezia. Un rol substanţial în stabilirea acestor legături a jucat oraşul Košice (din 1378 datează primul privilegiu acordat negustorilor din acest centru privind vînzarea de postavuri la Cluj, Alba-Iulia, Aiud, Turda şi Sibiu — „*cum peciis et non cum ulnis*"), apoi Prešov şi Levoča. Prin oraşele comerciale ale Transilvaniei postavurile ceheşti ajungeau în Moldova şi Ţara Românească, iar uneori, de aici, în Peninsula Balcanică.

Documentele de care dispunem atestă legături aproape permanente — cu perioade de vîrf, ca în timpul lui Ştefan Báthori — cu importante emporii polone, cu Toruń, Gdańsk, Lublin etc., dar în special cu Cracovia, care apare aproape permanent în registrele vamale ale Clujului de la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi din prima jumătate a secolului al XVII-lea, la fel cum negustorii transilvăneni apar aproape permanent în registrele vamale ale Cracoviei din această perioadă. Prin Buda la început, apoi prin Košice — Prešov — Bardejov (loc de vamă imperial la 1636) — Nowy-Sącz sau de la Prešov la Levoča şi de aici la Cracovia se ajungea la acest important centru de tranzit al comerţului de postavuri de lînă, cu legături spre apus, spre Breslau, spre nord — legînd în regiunea Mării Baltice, Polonia cu Flandra, Brabant şi Anglia, iar spre est, cu Liov. Cracovia ajunge din a doua jumătate a secolului al XVI-lea

un important centru al comerţului de postavuri din Silezia, Germania meridională, a postavurilor din Boemia şi Moravia şi, parţial, a celor italiene, întrecut în ansamblul importului Transilvaniei, numai de Viena. Din registrele vamale ale Clujului şi cele ale Cracoviei din ultimul deceniu al secolului al XVI-lea şi din primele decenii ale secolului al XVII-lea se constată un flux permanent de postavuri de lînă, în special în direcţia Cluj, Oradea, Satu Mare, Baia Mare, Turda şi Cetatea de Baltă. Pe piaţa Cracoviei negustori transilvăneni achiziţionau postavuri sileziene, cehe sau postavuri apusene.

Furnizorul principal de postavuri de lînă al Moldovei era oraşul Liov, înzestrat cu drept de depozit, însemnat centru de tranzit al postavurilor occidentale, în special din Flandra, Brabant şi Germania. Îl concurau numai Bistriţa şi Braşovul. În secolele XIV—XV contactele se făceau pe cunoscutul drum care ducea peste Halici — Colomea, spre Suceava, spre Cetatea Albă sau spre Chilia. Legăturile Liovului cu Toruń, Gdańsk, Poznań, Breslau, dar în special cu Cracovia şi Nürnberg, favorizau fluxul de postavuri spre Moldova. La Suceava, care se bucura în secolul al XV-lea de drept de depozit, liovenii (înzestraţi cu numeroase privilegii comerciale în Moldova, ca cele din 1408, 1434, 1449, 1456, 1460 etc.) vindeau mărfurile lor negustorilor modoveni, ardeleni sau negustorilor genovezi din Caffa — important partener comercial al Moldovei — sau le transportau mai departe la Chilia, în Transilvania, în Ţara Românească sau în Peninsula Balcanică. Prin intermediul Liovului, Moldova devine o bază solidă în tranzitul de postavuri dintre occident şi sud-estul european. Drumul sigur şi comod din secolul al XV-lea fiind în declin în urma modificărilor din viaţa politică din această regiune, apare o altă cale directă, peste Iaşi spre Galaţi cu punctul terminus la Constantinopol. Legăturile, în condiţii mai dificile, continuă, dar contactele sînt altele, ele se realizează în special cu Peninsula Balcanică, cu Cipru, cu Italia, prin mijlocirea negustorilor greci, români, poloni, armeni, evrei şi italieni.

În ce priveşte relaţiile comerciale directe dintre Transilvania şi Liov s-au emis unele opinii care se cer emendate, în ce priveşte două aspecte. În primul rînd, după cum demonstrează registrele vamale şi documentele păstrate, Liovul nu intermedia comerţul dintre Transilvania şi Cracovia; în al doilea rînd, contactele nu se efectuau exclusiv prin Moldova, ci şi pe drumul direct şi mai scurt, pe valea rîului Stryi, peste munţii Maramureşului, care a dobîndit o mare importanţă, mai ales de la jumătatea secolului al XVI-lea, cînd năvălirile turcilor şi tătarilor crimeici au făcut mai nesigure drumurile Moldovei.

În momentul dispariţiei lui Mohamed al II-lea de pe arena istoriei, singurele oraşe comerciale din sud, care au scăpat de sub autoritatea otomană, erau încă Chilia şi Cetatea Albă. Genovezii, statorniciţi în regiunea gurilor Dunării erau activi în tranzitul de postavuri în special italieneşti şi „franceze" (flamande?). Postavurile de Flandra, Brabant, Boemia circulau pe drumul Chilia — Braşov, vehiculate şi de negustori genovezi statorniciţi în Moldova. Astfel genovezul Cristoforo Frago aduce un mare transport de postavuri de lînă din Liov în Moldova (1443), iar Niklas, primarul Liovului, livrează în 1471 arendaşilor vămii Moldo-

vei, genovezului Dorino Cattaneo şi armeanului Kokcza din Suceava 20 de baloturi de postav, între care şi florentin, de Malines şi Londra (*Londis*). Negustorii din Caffa mergeau şi ei uneori la Liov, deşi de obicei aveau legături cu acest oraş prin intermediul negustorilor din Cetatea Albă. Alteori ei achiziţionează postav la Suceava, cum a fost cazul unui negustor din Caffa care a cumpărat la 1492 postav *thefelsky* de diferite culori de la Caspar Armeanul. Izvoarele confirmă de altfel părerea că după căderea oraşelor Chilia şi Cetatea Albă sub stăpînirea otomană, ele nu şi-au pierdut funcţia de puncte de tranzit pentru postavurile de lînă, vehiculate din Polonia sau Transilvania spre sud. Legislatorul otoman şi-a dat seama de importanţa lor, dar el a favorizat pe negustorii indigeni în pofida celor din Liov sau a negustorilor veniţi din occident la Liov. Deşi sînt trecute sub tăcere, în ordonanţe, sortimentele de postavuri importate şi exportate prin Cetatea Albă şi Chilia, se poate presupune că e vorba cu precădere de postavuri din Polonia, Boemia, probabil şi din Germania, Flandra şi Brabant.

În sfîrşit, directe sau intermediate au fost legăturile comerciale cu oraşele Italiei şi în special cu Veneţia. Ele se efectuau fie prin mijlocirea numeroşilor negustori italieni veniţi în ţările române sau a negustorilor români plecaţi în Italia, fie că se realizau prin Buda, Cracovia, dar mai ales prin Viena. Căile directe erau lungi şi anevoioase. Principalul articol de import îl constituiau textilele italiene. În ţările române se importă în perioada studiată, următoarele postavuri : florentin, de Bergamo, „italian", de Verona şi scarlat. Curtea principilor Transilvaniei nu rămînea insensibilă faţă de postavurile italiene, după cum rezultă şi din scrisoarea lui Sigismund Báthori către Marele Duce de Toscana (1593), în care acesta nota, între altele : „mi ha insieme portato un infinito di belle et nuove foggie di drappi, li quali si per la varietà, qualità et bellezza loro ... mi sono stati sopramode cari". Aceste postavuri continuă să figureze — mai tîrziu, mai rar — în tot decursul secolelor XVI şi XVII.

În istoria comerţului de postavuri de lînă, străine, în ţările române se pot distinge trei faze : una, din secolul al XIV-lea pînă pe la sfîrşitul secolului al XV-lea; a doua de la sfîrşitul secolului al XV-lea pînă pe la ultimul sfert a secolului al XVI-lea şi a treia de la ultimul sfert al secolului al XVI-lea pînă la mijlocul secolului al XVII-lea. Pentru faza întîi nu dispunem de nici un fel de izvoare care să permită evaluări cantitative. Cunoaştem numai din privilegiile comerciale acordate unor oraşe de voievozii Moldovei, ai Ţării Româneşti şi Transilvaniei, sau de mari dregători ai Ungariei, precum şi din unele documente, sortimentele de postavuri şi taxele vamale. Este vorba aproape exclusiv de privilegii acordate negustorilor braşoveni, care făceau comerţ cu Ţara Românească, de către Mircea cel Bătrîn (1413), Radu Pleşuvul (1421), Dan al II-lea (1422—1423, 1424, 1431) şi Vlad Dracul (1437), în care sînt indicate datele amintite mai sus. Terminologia utilizată acum şi în perioadele următoare pentru a designa postavurile de lînă reflectă, sub diferite variante, originea străină a majorităţii expresiilor (fie derivate din toponimice ce indică locul fabricaţiei, fie expresii „ad hoc", cu nuanţe de fonie şi semnificaţii după regiuni).

Postavurile exportate în prima jumătate a secolului al XV-lea din Transilvania în Ţara Românească erau următoarele:

Anii	Sortimente			
1413	Ypres	Köln	Louvain	„polonez"
1421	Ypres	Köln	Louvain	—
1422	Ypres	Köln	Louvain	—
1423	Ypres	Köln	Louvain („lung")	—
1424	Ypres	Köln	Louvain	
1431	Ypres	Koln	Louvain	„francez" (flamand ?)

Taxele se percepeau în tîrgurile unde aceste postavuri erau vîndute, la Dîmboviţa (1413), „pe drumul Braşovului la Brăila" (1413, 1424, 1437) — ceea ce indică tranzitul de postavuri apusene prin Ţara Românească spre regiunile Mării Negre; la Rucăr (1422, 1431). Ele erau diferite, după calitatea postavurilor: pentru postavul Ypres, mai scump, se percepeau 36 de dinari de „bucată" (*pecia*), pentru cel de Louvain — 18 dinari, iar cel de Köln — 16 dinari.

Aceeaşi situaţie în Moldova. În privilegiile lui Alexăndrel (1449, 1452), Ştefan cel Mare (1458), reînnoite braşovenilor, apar exclusiv postavurile de Louvain, Köln şi un postav neidentificat „Bytyvar" (Budua ?).

În sfîrşit, în Transilvania, amintim două confirmări ale unor privilegii mai vechi acordate de voievodul Stibor braşovenilor pentru comerţul cu Ţara Românească (1412) şi Bistriţei, pentru comerţul cu Moldova (1412, 1414), în care, pe lîngă postavurile de Louvain, Ypres, Köln, mai apare cel „francez" (*Gallicalus*) (cel „francez" din privilegiul lui Dan al II-lea din 1431) şi polonez („*polonicalis*"). Un privilegiu ulterior, acordat de voievozii Nicolae de Uylak şi Ioan de Hunedoara braşovenilor, aminteşte aceleaşi sortimente de postavuri: Ypres, *Gallicalus* (*Ippriensi vel gallicali* — nu ştim dacă *vel* este în acest caz un semn de identitate sau o conjuncţie), Louvain, de Köln şi polonez.

În schimb, o mai mare varietate de postavuri aduse din Liov în Moldova: englezesc (1409, 1419), de Bruges (1465, 1466), Florenţa (*Florentinum brunaticum*, 1466), de Malines, roşu (1456, 1492, 1494), de Maestricht (1492). Postavul apusean are valoare de schimb. Un exemplu: Holubey din Siret plăteşte unui negustor din Liov 105 boi pentru o cantitate de postav de Maestricht.

În a doua jumătate a secolului al XV-lea creşte varietatea de sortimente şi în Transilvania, după cum rezultă din actele palatinului Mihail Orszagh de Guth din 1478 şi 1491, privind taxele vamale percepute la Oradea, între altele şi pentru postavurile intrate dinspre Buda în Transilvania: tradiţionalele postavuri de Ypres, de Köln, dar şi postavuri de Bruxelles, Poperinghe, Londra, apoi de Tournai (*Dormeto*) şi *Mesery* (Maestricht ?). Diferenţa dintre postavurile tranzitate din Liov în Moldova şi cele tranzitate din Braşov şi Bistriţa în Moldova şi Ţara Românească în secolul al XV-lea rezultă probabil atît din faptul că

aprovizionarea se făcea din pieţe diferite, cît şi din consumul deosebit, din unele distincţii în costumul de curte în ţările române. În secolul al XV-lea predomină deci postavurile de lînă din cîteva mari centre ale industriei textile urbane din Flandra şi Brabant (numai Poperinghe era un centru al aşa-zisei „draperie rurale"), urmate de postavul florentin, german, englez şi polonez.

Începînd cu secolul al XVI-lea, de cînd dispunem de registre vamale pentru oraşele Braşov, Sibiu şi Cluj, precum şi de o documentaţie mai bogată, se poate reconstitui nu numai lista sortimentelor, dar se pot efectua şi unele evaluări cantitative. Nici acum nu putem oferi cifre globale pentru întregul import sau tranzit, dar putem preciza importul sau exportul unui oraş sau altuia, al Clujului, al Braşovului sau al Sibiului, la un moment dat.

Secolul al XVI-lea, atît de modern, a fost şi în ţările române o perioadă de avînt demografic, de progres în domeniul tehnicilor, pe plan spiritual. Consolidarea sistemului feudal, a centralizării statale, eflorescenţa vieţii urbane, înviorarea comerţului, creşterea posibilităţilor şi a pretenţiilor de comoditate, de lux a unor categorii şi pături sociale, fără îndoială şi sub influenţa Renaşterii, nu putea să nu stimuleze cererea, consumul de postavuri de lînă. Domină în prima jumătate a secolului postavurile neerlandeze, renane, din Italia şi Germania meridională. Dintr-o cantitate de 126,5 „bucăţi" (*peciae*) de postavuri tranzitate în 1500 de la Sibiu în Ţara Românească: 72,5 veneau din Malines, Weert (*Langwerder*), Maestricht; 48 din Nürnberg, 4 din Köln şi Speyer şi 2 din Verona. Grăitor este importul din Braşov în Ţara Românească la 1503. Dintr-un total de 1 059,50 „bucăţi" şi 11 coţi (*ulnae*) (= circa 25 000 m), 729,5 „bucăţi" şi 11 coţi erau, în ordinea valorică, din Malines, Maestricht, Weert şi Bruges; 107 „bucăţi" din Köln, Nürnberg, Speyer şi Aachen, 114 „bucăţi" din Verona şi Bergamo. În ordinea preţurilor, *per pecia*: Verona — 25 de florini, Malines — 18 fl, Köln — 11 fl 50 d, Maestricht — 11 fl, Bergamo — 9 fl. Weert şi Nürnberg — 6 fl 50 d, Verona — 6 fl, Bruges — 4 fl.

În ordonanţele Clujului din 1538 care reglementau comerţul cu mărfurile aduse în oraş de negustorii din Buda, Pesta şi Oradea figurează prescripţii privind vînzarea următoarelor postavuri de lînă: de Bruges, Poperinghe, St. Trond, de Nürnberg, Bergamo, „italian", Londra (*longum sive Londynense*), *Wyzyn* şi postav „lung" de Nürnberg — unele de import, altele finisate în Transilvania. Aproape aceleaşi postavuri vin şi din alte direcţii, se pare din Liov. În martie şi iunie 1530, de exemplu, ajung la Braşov numai prin Grigore din Moldova postavuri de Bruges (1,5 „bucăţi"), de Malines (4 bucăţi), Maestricht (1 „bucată"), Poperinghe (5 „bucăţi"), de Eecloo (31 „bucăţi"), *Cynsyng* (3 bucăţi"), de Zwickau (28 „bucăţi)", *Tewfflesch* (15 „bucăţi"), de Kutno (*Kutnisch*) (2 „bucăţi"). Numai un singur negustor, Chiristian Hirscher, a adus la 22 ianuarie şi 28 mai 1542: 22 de baloturi (56 de „bucăţi") şi 34 de „bucăţi" de postav „lung" de Nürnberg, 55 de „bucăţi" de postav de Eecloo, 4 „bucăţi" Bruges şi 3 „bucăţi" de postav *halbtuch* de Bruges, 2 „bucăţi" *Londis*, 96 de „bucăţi" postav de Jihlava, 179 de „bucăţi" postav de Breslau, adică în total 429 de „bucăţi" de postavuri de lînă.

Registrele vamale ale Brașovului din anii 1529 — 1530, 1542, 1545 și 1546, Socotelile consulului din 1546, ale procuratorului din 1556 menționează regulat următoarele postavuri: de Bruges, Maestricht, Malines, Eecloo, Poperinghe, Weert, Nürnberg, Breslau, Londra (*Londis*), iar neregulat: postavuri de Aachen, Speyer, Bergamo, Saia (*Schay*), Görlitz, Zwickau, Kutno, *Cynsyng*, *Tewfflesch*, de Jihlava, Liov, scarlat, *Westerlitz*, *karasia*. În alte documente sînt menționate postavuri ca: *Barlys*, *Pwnkespiller* ș.a. Apar, prin urmare, treptat, alături de postavurile neerlandeze, italiene și germane, postavuri din Saxonia, Silezia și Cehia.

Începînd cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în special din ultimul sfert al acestui secol se impun tot mai mult pe piața țărilor române postavurile de lînă din Europa centrală. Este o fază nouă în domeniul comerțului lor cu postavuri de lînă de import. Ea se conjugă totodată cu începutul unei producții proprii, pe baze noi, manufacturiere, de postavuri de calitate bună, în Transilvania.

Explicația acestei reorientări nu se poate limita exclusiv la factorul extern, la relativa carență în apus, de postavuri „mobile", la trecerea la o producție de textile mai puțin pretențioase, mai ieftine; sau la distrugerea masivă a forțelor de producție în Țările de Jos în timpul luptelor împotriva stăpînirii spaniole. Nici „revoluția" prețurilor, poate mai sensibilă la postavurile apusene, nu explică în întregime fenomenul. Credem că un rol important l-a avut dezvoltarea economiei proprii, a industriei textile, în Europa centrală, în Silezia, Saxonia, în Moravia, în Boemia, trecerea la o producție de postavuri mai ieftine, mai accesibile maselor mai largi, în condițiile adaptării consumului la noile posibilități de aprovizionare condiționate de transformarea, de modificarea unor drumuri comerciale. Cîștigă însă teren și postavul englezesc (în special inepuizabilul *Londis* și *Fainlondis*), apoi *karasia*, scarlatul italian, mai apar postavurile de Verona, Bergamo, St. Trond, Poperinghe și, mai rar, de Bruges.

Cantitatea de postavuri importate crește în raport cu sporirea cererii. În anii 1593, 1594, 1595, 1597 și 1599 s-au importat din Cracovia la Cluj: 141 546 de coți polonezi de postavuri de lînă, adică 77 765,37 m. Incluzînd și datele din registrul tricesimei de la Cluj din 1599, privind importul de postavuri din Cracovia, rezultă *pentru principalele sortimente* următorul tablou:

Görlitz	75.120	coți	53,42%	din total
Karasia	25.139	„	17,78%	—„—
Breslau	21.947	„	15,50%	—„—
Lamberg(?)	9.650	„	6,81%	—„—
Fainlondis	3.017	„	2,13%	—„—

Urmează apoi, în ordinea descrescîndă a valorilor, postavurile: Granat, *Brethleist*, de Moravia, Londra, Northern (?) (*Norden*), scarlat, Tišnov (?), Podgórze (*Podgorski*). Predomină postavurile sileziene. Valoarea unora din sortimentele de postavuri importate în anii 1594,

1595 şi 1597 din Cracovia la Cluj, Oradea, Dej, Baia Mare, Satu Mare şi Turda, în florini şi groşi, se ridică la:

Görlitz	7 193	fl	18	g
Karasia	4 433	fl	54	g
Fainlondis	3 637	fl	12	g
Granat	906	fl	12	g
Brethleist	691	fl	6	g
Moravia	577	fl	26	g
Londis	530	fl	39	g

În prima jumătate a secolului al XVII-lea (1611—1631) în importul Clujului din Cracovia figurează următoarele postavuri de lînă: Breslau, *karasia*, *Londis*, *Fainlondis*, Tišnov (?), Liov, Kendale (?) (*Kentula*), „silezian". Afară de postavul englez, nici un postav străin, neerlandez sau italian!

Primul loc în importul de postavuri de lînă al Clujului în această vreme nu-l ocupa însă Cracovia, ci Viena, care este cel mai important centru de achiziționare de postavuri pentru Cluj, poate şi pentru Transilvania în general. De altfel şi numărul de transporturi de la Viena la Cluj întrece pe cel de la Cracovia la Cluj. Un exemplu, din 1599:

Localitatea	*Transporturi*
Viena	38
Cracovia	13
Liov	4

Gama, sortimentele şi valoarea vamală a postavurilor importate din Viena întrec pe cele ale celor importate din Cracovia. Este convingător exemplul privind valoarea totală a postavurilor de lînă importată la Cluj în 1599 (*karasia*, Opava, Jihlava, Breslau, *Londis*, Granat, Moravia, scarlat, Lamberg (?), Tišnov (?), *Saia*, *Rassa* (probabil postav uşor, tuns şi nu postav de Arras), Meissen (*Maxner*), *Cimozin*, *Harnach*, postav negru). Ea se ridică la 32 883 florini, sumă considerabilă pentru acea vreme. Lipsa de registre vamale privind comerțul de postavuri de lînă ale altor oraşe din Transilvania, din Moldova sau Țara Românească nu permite o evaluare a cuantumului total al comerțului cu postavuri de lînă în țările române la sfîrşitul secolului al XVI-lea — prima jumătate a secolului al XVII-lea. Rămîn deci, ca unică sursă, registrele vamale ale Clujului.

Atît din Viena, cît şi din Cracovia continuă să se importe aproape acleeaşi sortimente de postavuri pe care le găsim şi în registrul din 1599. Dintre postavurile de import, numai în ce priveşte postavurile din Jihlava şi de Breslau — care nu ocupă primul loc în importul Transilvaniei — s-au adus în 17 ani comerciali din perioada 1599—1637: 9 800 de „bucăți" postav de Jihlava şi 2 662 de „bucăți" de postav de Breslau, adică în total, la aceste două sortimente, 12 462 de „bucăți" sau 214 000 m de postav. În ce priveşte postavul de Jihlava, din acesta a fost cea mai importantă cantitate cunoscută pînă acum, exportată în Europa. Dar mai vin la Cluj şi postavuri din Liov, din Prešov, din Iaroslav. Cercetarea deta-

liată a registrelor vamale ale Clujului va dezvălui în viitor şi alte date revelatoare pentru un comerţ înfloritor în acea vreme, în pofida evenimentelor tragice, ale războaielor endemice.

Postavuri nu s-au importat numai prin Cluj. Din fericire s-a păstrat un „vectigal" de tarife vamale pentru întreaga Transilvanie, din anul 1620. În el apar postavurile tradiţionale, specifice pentru prima jumătate a secolului al XVII-lea : granat, scarlat, *saia*, *Karasia*, Breslau, Liov, Jihlava, Kendale (?) (*Kentula*), Londra, postav „englezesc", de Tišnov, apoi unele sortimente cunoscute şi altele neîntîlnite în alte izvoare: *vizni*, *Hamus*, *Murtinger*, *Bergen*, *Altall*, *Czerkesz*, *Hobber*, *Chiums* şi cunoscuta pănură (*aba*). Dar, spre surpriza noastră, reapar postavurile de Verona, Bergamo, „italian", Poperinghe, St. Trond. Poate au circulat tot timpul. De unde însă se aduceau, prin ce filieră, nu ştim. Un lucru rămîne cert: anumite postavuri apusene n-au dispărut din circulaţie nici la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi nici în primul sfert al secolului al XVII-lea. Dovadă: includerea lor în tarifele vamale privind postavurile de import în Transilvania.

În loc de concluzie, o cifră care vorbeşte de la sine: 76 de sortimente de postavuri de lînă din Europa apuseană şi centrală au circulat şi au intrat în consumul ţărilor române în secolele XIV—XVII. Ea ilustrează în suficientă măsură întinderea, varietatea şi importanţa acestui comerţ.

*

În cursul evului mediu postăvăritul de lînă a avut lungă vreme caracterul unui meşteşug casnic, menţinut pînă azi în mediul ţărănesc în unele zone tradiţionale. Postavul era lucrat în primul rînd în cadrul gospodăriei ţărăneşti, de agricultori, ca ocupaţie principală, oameni cu obiceiuri, mentalitate şi interese specifice. Torceau, ţeseau, de obicei, femeile. Se lucra şi în cadrul domeniilor feudale, al curţilor domneşti sau boiereşti şi în mănăstiri. Tehnica producţiei era cea tradiţională, suferind modificări foarte lente. Se confecţionau ţesături de lînă, pentru hainele groase, de iarnă, denumite „sucman" sau „suman", bobou de culoarea naturală a lînii (alb, negru, cafeniu sau cenuşiu) şi abaua (dimia). Ele apar frecvent menţionate în documente şi sînt produsele locale cele mai caracteristice. Aceste postavuri comune erau confecţionate cam cu aceleaşi mijloace, cu aceleaşi unelte simple cu care ele se fac şi azi în unele zone ale ţării. Existau şi ateliere pe proprietăţile feudale, torcătorii de lînă situate pe cursul unor ape sau la malul unui iaz, apoi pivele, dîrstele sau stopele.

Pivele erau o necesitate a economiei ţărăneşti, le presupun în genere nevoile de îmbrăcăminte ţărănească, mica industrie casnică. Le găsim de exemplu la 1448 lîngă Baia; apoi pive pentru sumane, dintre care una este donată la 1443 mănăstirii Moldoviţa, alta, împreună cu torcătoriile, e dăruită boierului Mihu Logofătul. De pive dispunea şi mitropolia de Suceava (1458): ele erau amplasate mai jos de Tîrgul Roman. Altele se aflau pe domeniul feudal care se întindea în ţinutul Covurluiului, pe Prut. În Transilvania pivele sînt pentru întîia oară pomenite în prima jumătate a secolului al XIV-lea (1340 resp. 1342), sub denumirea

de *molendina pilatoria* (*Korlo*), donate unui convent al călugărițelor din cartierul Veneția de la Oradea: la aceste două instalații de pe rîul Vezeus, s-a aplicat o tehnică nouă, menționată special în document ca „*novo ingenio*". Acest fapt indică o perfecționare în tehnica de construire a pivelor, poate sub influența unei invenții similare din altă parte a Europei. Numeroase pive apar pe domenii. Menționăm, din secolul al XVI-lea, în Transilvania, pivele de pănură (*contusorium griseorum*) de la Teghea (1569), alte pive aparțin domeniului Satu Mare și se găsesc pe rîul Crasna. La Bocicoiu, în 1575, găsim o piuă de bătut pănură și postav pentru haine românești. Un piuar de sumane e activ în 1594 la Crasna, iar în satele Tohan și Zărnești existau între 1568—1588 mai multe (7—8—10) pive sau dîrste de pănură (*Walckmühlen*).

Postavul țărănesc, boboul, pănura sau zeghea se producea și în „șteze", instalații mai simple, mai primitive și era folosit în îmbrăcămintea populației rurale, uneori și de tîrgoveții săraci. Era o țesătură groasă „proastă, întunecoasă și păroasă" după caracterizarea lui Verancici din secolul al XVI-lea. Termenul tradițional de „bobou" folosit în epoca feudalismului pentru a defini postavul pentru hainele groase s-a păstrat pînă astăzi, mai ales în zonele din sudul Transilvaniei pentru a denumi chiar haina confecționată din acest material.

În partea sud-estică a Transilvaniei, acolo unde creșterea turmelor de oi era mai răspîndită, pe bogatele pășuni carpatice sau chiar dincolo de Carpați, în timpul verii, meșteșugul postăvăritului a luat o dezvoltare sensibilă în tîrguri sau în satele mai mari. Amintim cazul Cisnădiei, care producea postavuri sure (pănură, *pannus griseus*), foarte solicitate de croitorii din Transilvania și Ungaria. Postăvarii din Cisnădie se constituie apoi la 1543 într-o breaslă. La fel procedează și țesătorii de postav din Biertan, Șeica Mare, Șeica Mică, Ațel, care se organizează și ei în bresle, făcînd concurență celor din orașele libere regale Sibiu, Brașov sau Cluj. Țesutul postavurilor de lînă mediocră în mici ateliere domestice era relativ rentabil, căci materia primă, lîna, nu era scumpă (calitatea ei era însă inferioară), iar cererea era mare.

Începuturile postăvăritului urban din țările române sînt atestate documentar în secolul al XIV-lea. Inițial, el se încadrase într-un singur meșteșug cuprinzător, țesătoria, practicat de *textores*, apoi se desparte de acesta. În Transilvania postăvarii se organizeară în bresle: *pannicidae*, sînt menționați la Bistrița în 1361, iar în 1376 îi găsim organizați în bresle la Sibiu, Sighișoara, Sebeș și Orăștie. Postavul produs era de calitate mediocră și pentru a-și cîștiga existența, postăvarii se ocupau și cu comerțul cu postav, lovindu-se uneori în această direcție de concurența măcelarilor. Organizarea breslașă a postăvăritului, cu trei secole anterioară în Transilvania față de Moldova și de Țara Românească, a imprimat acestui meșteșug anumite forme organizatorice primare, legate de atelierul fiecărui patron în parte, cu norme de producție cunoscute din statute și în alte părți. Existau și pive, dar le găsim atestate numai din secolul al XV-lea. Amplasarea lor lîngă ape testează pentru utilizarea forței hidraulice. Asemenea mori, utile în faza de finisare a postavului, sînt menționate în 1403 la Cluj (*molendina renovatorum seu textorum*), apoi în 1502 la Mediaș, la Sibiu etc. Erau singurele instalații

utilizate în comun de membrii breslei sau de meşteşugarii neorganizaţi. Se utilizau la început pentru postavurile de calitate inferioară,bobou, suman etc. Nu ştim aproape nimic despre fazele procesului de producţie. Din izvoare subsidiare se poate presupune că torsul şi scărmănatul lînii, neamintite direct nici acum, nici în secolele următoare în izvoare, se făcea, în numeroase cazuri, de către producători, în mediul rural, şi aceasta în special în cazul lînii indigene. Poate că aceste operaţii se efectuau şi de lucrători din suburbii, de ucenici şi calfe, de forţă de muncă feminină.

În secolul al XV-lea şi în prima jumătate a secolului al XVI-lea postăvăritul breslaş şi cel nebreslaş cunoaşte un avînt sensibil, îşi lărgeşte gama de produse confecţionate şi include în aria sa un număr tot mai mare de lucrători. În Transilvania se confecţionează pănura albă, neagră şi sură, apoi postav pestriţ. În Moldova şi Ţara Românească se produce abaua (de către abagii), o calitate de postav din lînă groasă, obişnuit de culoarea albă, mai rar roşie sau neagră, destinată în special portului populaţiei rurale. Se desprinde specialitatea postăvarilor care ţeseau postav sur (*panni grisei textores*), se creează centre importante ale postăvăritului indigen, se confirmă statutele. privilegiile postăvarilor (*Tuchmacher*) din Sibiu (1539), Tg. Mureş, Sebeş, (1572), Alba-Iulia (1594), Mediaş (1631) ş.a. O vie concurenţă opune, la iarmaroace, pe producătorii urbani — organizaţi în bresle : e notoriu cazul postăvarilor din Cluj, care în 1547 s-au adresat dietei ţării împotriva piedicilor puse de către conducerea oraşelor săseşti, atunci cînd ei încercau să-şi vîndă produsele lor la iarmaroacele din Sighişoara, Mediaş şi în ţinutul de dincolo de Mureş. Dar şi cazul postăvarilor din Sibiu, Sighişoara, Mediaş, Bistriţa şi Sebeş, care protestaseră în 1536 împotriva concurenţei celor neîncadraţi în bresle, dintre care unii utilizau şi forţa de muncă a femeilor şi copiilor.

Una din cele mai importante şi cele mai delicate faze ale procesului de producţie a postavurilor de lînă era ,,umezirea'', tunderea şi apretarea postavului. Tunzătorii de postav (*pannirasores*, *rasores*), meşteşugari de elită, sînt amintiţi în surse în secolul al XV-lea, dar probabil că erau activi şi în secolul precedent. La Braşov şi la Sibiu ei sînt organizaţi în bresle distincte (1462), la Cluj formează o breaslă comună cu cea a croitorilor (1478), organizîndu-se abia în 1538 într-o breaslă independentă. Permanentele dispute cu croitorii, în special în ce priveşte dreptul de a cumpăra postav şi de a-l vinde după apretare, indică nu numai faptul că sfera lor de activitate nu era la început bine precizată, dar şi că tunzătorii se ocupau la început şi cu comerţul postavurilor străine, de import, finisate de ei. Analiza actului din 15 aprilie 1557 şi a statutului din 1558 permite nu numai o introspecţiune în activitatea tunzătorilor de postav din Cluj, dar şi o constatare revelatoare pentru istoria comerţului de postavuri de lînă străine în Transilvania medievală. Tunzătorii de postav erau obligaţi să ,,umezească'' şi să tundă (*madidare*, *radere*), indiferent de anotimp, următoarele postavuri : de Londra, de Bergamo, *karasia*, de Löwenberg (?) (*Lewrewmberger*), de Jihlava, Tišnov (?) (*Kyschnycher*), Bussbach (*Puzpokor*), de Breslau, Liov, Louvain şi St. Trond. Faptul că nu este amintit nici un alt sortiment de postav ne permite

să conchidem că: a) tunzătorii de postav finisau cu precădere postavuri de import; b) în ţările române nu se importau numai postavuri finisate, aşa cum se crezuse pînă acum, ci — şi în cantităţi probabil apreciabile — postavuri nefinisate, care erau aici apretate şi apoi vîndute. Că această practică este mai veche, rezultă şi dintr-un document din 1462, prin care se acorda tunzătorilor din Sibiu dreptul de a cumpăra postavul nefinisat şi de a-l vinde, după ce l-au tuns şi l-au apretat.

Din analiza statutelor care fixează unele norme de producţie, s-ar putea emite ipoteza că tunzătorii de postav lucrau în ateliere de apretare comune. Calitatea muncii de apretare era controlată de staroşti, iar cea a „umidităţii" de către un „*electus superintendens*". Postavurile insuficient umezite se scoteau de pe bare (*phalangae*) şi se restituiau pentru efectuarea unei munci de calitate. Tunzătorilor care tundeau fără aprobarea breslei li se confiscau uneltele. Pentru a se împiedica preluarea reciprocă a cunoştinţelor profesionale sau a „secretelor" de producţie se interzicea tunzătorilor de postav să locuiască în aceleaşi case cu croitorii.

După cum am văzut, importul de textile apusene şi, parţial, din Europa centrală, a jucat un rol însemnat în comerţul şi mai ales în exportul unor centre urbane din Transilvania. Or, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea o serie de factori interni şi externi au îngreuiat desfăşurarea acestei activităţi. Deplasarea unor drumuri comerciale, care a însoţit pe plan intern pe cea a axei comerţului internaţionalpe plan extern, accesul tot mai greu la unele produse ale postăvăritului apusean — producţia postavurilor de calitate, de lux, în cadrul dificultăţilor pe care postăvăritul urban apusean le cunoaşte din secolul al XV-lea, scade şi în occident, producţia de postav din Ţările de Jos trece printr-o fază de declin — lipsa de capitaluri în sistemul de breaslă, dorinţa clientelei de a-şi procura postavul fără suportarea cheltuielilor de transport excesive, a comisioanelor intermediarilor şi a taxelor vamale oneroase, toate acestea au pus, în Europa centrală mai întîi, apoi şi în ţările române, problema sporirii producţiei de postavuri indigene, pe baze noi. De altfel şi evoluţia demografică, cererea crescîndă din partea croitorilor din ce în ce mai numeroşi, care confecţionau îmbrăcăminte pentru diferite pături sociale, cererea sporită de postavuri pentru armată, solicitau şi ele o producţie proprie, pe baze mai largi, de postavuri de lînă, de calitate medie şi la preţuri mai accesibile. Or, breslele de specialitate nu puteau face faţă situaţiei nici din motive pecuniare şi nici din punct de vedere al capacităţii de producţie.

Dar o producţie abundentă şi de o oarecare calitate presupunea largi disponibilităţi de capital şi o organizare mai eficientă a muncii. Lipsa de experienţă trebuia şi ea suplinită prin atragerea unor specialişti străini. Încercări de a rezolva situaţia aşa cum s-a procedat la Braşov în 1546, prin antrenarea unui postăvar adus din Germania, nu a dat rezultate. Trebuia reorganizată producţia şi comerţul cu postav. În acest scop s-a creat la Braşov (circa 1574) o casă a postăvăritului (*Gewandhaus*) şi un oficiu al comerţului cu textile, care aproviziona cu materie primă pe postăvari şi organiza desfacerea postavurilor. Se preconiza producţia de postavuri indigene, dar şi de postavuri care să imite pe cele străine.

Se aduc vopsitori din Italia şi Germania. În fruntea administraţiei oficiului, preluat de magistratul oraşului, se găseau figuri cunoscute şi cu greutate în oraş şi în conducerea sa, negustori cu largi posibilităţi pecuniare. Această administraţie trecu la organizarea directă sau prin intermediul negustorilor braşoveni, care se găseau în relaţii permanente cu negustorii români, greci, italieni, evrei, raguzani sau turci din Ţara Românească sau din Peninsula Balcanică, a aprovizionării cu materii prime (lînă, coloranţi etc.), repartizarea către meşterii postăvari şi vopsitori a materiei prime achiziţionate, administrarea veniturilor, achitarea salariilor, încasarea datoriilor. Ea avea evidenţa comerţului cu postavuri desfăşurat la tîrgurile şi iarmaroacele din Transilvania, aproviziona cu postavuri pe negustorii şi croitorii braşoveni contra cost sau pe credit, vindea postavurile la bîlciurile din Braşov sau din altă parte, administra depozitele de lînă, indigou şi uneltele de producţie. Din analiza registrelor de conturi curente (fragmentare de altfel) ale acestui oficiu (1576—1582 şi 1579—1580) rezultă, pentru întîia oară în istoria postăvăritului românesc, un nou sistem de organizare a producţiei şi a desfacerii produselor finite. Este vorba, fără îndoială, de o manufactură dispersată, de utilizarea forţei de muncă salariate. Ca şi în alte părţi, în Flandra, în Anglia sau în Italia se manifestă şi la Braşov intervenţia unui grup de negustori comanditari, subordonaţi magistratului din care făceau de altfel cu toţii parte, în procesul de achiziţionare de materii prime, în repartizarea lor către meşterii postăvari, în desfacerea postavului finit. Faptul că registrele păstrate sînt incomplete, că nu s-au păstrat registrele şi actele vopsitorilor braşoveni şi italieni (*wahlische ferber*) nu permite o investigaţie mai cuprinzătoare a aspectelor procesului de producţie.

Exemplul braşovean — ne vom opri asupra lui în continuare — a dat roade şi a fost, se pare, imitat. În 1575 magistratul din Sibiu, din cauza datoriilor contractate de postăvarii sibieni şi a lipsei lor de capitaluri, adoptă de asemenea forme noi de organizare a producţiei şi comerţului cu postavuri de lînă. Sînt angajaţi aici postăvari italieni, ca Antonio Morosino din cunoscuta breaslă florentină Lana (*del arte de la lana*), ca vopsitorul Stefano di Pietro „*tinctor et praefectus pannificum italorum*" (1592—1593) şi alţii. Lipsa unor registre sau a unor materiale documentare mai detaliate nu ne permite formularea unor concluzii sau indicarea unor analogii, ca în cazul postăvăritului braşovean.

Producţia de postavuri necesita importante cantităţi de lînă şi coloranţi. Lîna indigenă (ţurcană) era de calitate inferioară. Trebuia importată lînă mai bună, dar era mai scumpă. Ea era adusă de negustori români, greci, italieni, raguzani şi evrei. Furnizorii cei mai importanţi ai oficiului din Braşov au fost italianul Sebaldo, grecul Isar şi raguzanul Piero di Giovanni. Peste 12 000 kg de lînă a adus Piero la Braşov în 1578, în cadrul unei activităţi comerciale înregistrate pînă la 1582. Cifrele notate în registrul din 1579 însumează un total de circa 34 700 kg de lînă. Faptul că uneori, la încheierea bilanţului, ca în 1577, a rămas un excedent de lînă arată că nu întotdeauna cantităţile existente puteau fi prelucrate, epuizate. Indigoul, principalul colorant utilizat în producţia de postavuri de la Braşov, era importat, alături de un alt colorant, brazilul. Se aducea uneori în transporturi împreună cu lîna, alteori singur, de obicei din

sudul Dunării, de negustori români din Ţara Românească şi de negustori balcano-levantini, în special din Nicopol. Cifra care indică cantitatea de indigo achiziţionată de la zece furnizori se ridică la 1055 de livre (circa 664 kg). Nu găsim notat alaunul. Aceasta s-ar putea datora faptului că în această perioadă el nu mai venea din sud, din Foceea, cucerită de turci în 1455, ci din Tolfa, prin Viena. Brazilul s-a achiziţionat exclusiv de la vopsitorii italieni din Braşov.

În cadrul acestei „manufacturi" lucrau 19 meşteri postăvari. Ei erau angajaţi ai oficiului postăvăritului şi retribuiţi cu un salariu săptămînal sau bisăptămînal. Din izvoare rezultă că lucrau separat, în ateliere separate. Este vorba deci de o manufactură descentralizată, de comandită negustorească aflată sub controlul magistratului. Din puţinele date cunoscute ştim că activau şi spălători şi vopsitori, în parte italieni. Postăvarii erau angajaţi ai oficiului care achita şi chiria atelierelor. Probabil că ei erau ajutaţi de calfe, de ucenici. Uneltele lor de lucru aparţineau însă oficiului. Nu toţi produceau aceleaşi sortimente de postav ; unii confecţionau postav de culoare albă, de calitate mediocră, alţii postavuri brune, albastre, verzi, negre, *kern* şi „de Bruges". Numai cîţiva erau specializaţi şi în confecţionarea acestui ultim sortiment de postav.

O serie de factori (proprietatea oficiului, deci a negustorilor, asupra uneltelor, a materiei prime; munca salariată, preluarea produsului finit şi desfacerea lui etc.) sînt elemente a ceea ce în mod curent se numeşte *factory system*, dar operaţiile de spălat, bătut, pieptănat, dărăcit etc. ale lînii, precum şi torsul ei, nemenţionate în registre, ne permit să presupunem că se efectuau în cadrul unui sistem de muncă la domiciliu, poate chiar în oraş sau în suburbiile sale, în cadrele unui *domestic system*. Gestiunea şi profitul aparţineau membrilor oficiului, distincţi de lucrătorii angajaţi. Deşi proporţiile întreprinderii erau reduse, esenţa, natura ei erau noi, poate de tip capitalist. Dar randamentul muncii, în condiţiile de atunci, era redus şi nu întrecea cu mult pe cel al artizanatului medieval în general. Un postăvar (de exemplu italianul Silvestro sau Hans Reysinger au produs în 1579, primul — 19 „bucăţi" (*pecias*, *stuck*) al doilea — 38 de „bucăţi") confecţiona în medie 1,5 — 3 „bucăţi" pe lună.

În anii 1576—1581 s-au produs şi s-au vîndut prin oficiul postăvăritului braşovean, prin negustorii braşoveni şi negustorii străini, clienţi ai oficiului, următoarele soiuri de postav: *shay*, *karasia* verde, roşie şi albastru deschis, *karasia* de Braşov, scarlat, postav de Londra (*Londis*), de Jihlava (*Igler*), *kerrn* de Jihlava, postav de Liov (*Lemberger*) de culoare roşie, postav de Braşov (*Croner*) verde, albastru deschis şi brun; *kerrn* brun, negru şi roşu ; postav de Breslau roşu, de Bruges (*Brykesch*, *Brukesch*) ; *Czimmesch* ; postav de culoare *Galles*, postav alb *Bartschy*, postav de St. Trond ; apoi o serie de postavuri menţionate numai după culoare : albastru deschis, albastru închis, de culoarea cerului (*himelblo*), negru, roşu, verde şi brun; *kerrn* simplu, *kerrn* brun şi *halbkerrn*. Preţurile postavurilor variau şi ele. Cele mai scumpe erau : scarlat — 50 florini „bucata", *Londis* — 32 florini „bucata", *Czimmesch* — 34 florini, de Bruges — 20—22 florini ; în schimb cel de Liov costa 7—8 florini, cel de Breslau — 5,50 florini „bucata". Deci o varietate substanţială de calităţi, de culori şi de preţuri.

Soarta postăvăritului braşovean după 1582 — an cu care se încheie însemnările din registre, nu e cunoscută. Din lipsa de ştiri documentare nu ştim cînd şi de ce a încetat să funcţioneze o antrepriză care începuse sub bune auspicii, pusese bazele unui nou tip de organizare a producţiei şi a comerţului de postavuri, înviorase relaţiile cu Ţara Românească, cu Peninsula Balcanică, cu italienii şi raguzanii. Fără îndoială, de vină este şi incendiul teribil din 11 aprilie 1689, în care au căzut pradă flăcărilor multe din valoroasele documente medievale ale Braşovului. Cauzele pot fi de natură diversă. Poate slabul randament financiar, poate o influenţă a conjuncturii economice, poate dificultatea de a face concurenţă unor postavuri străine de calitate mai bună. Poate şi structura, nouă, dar limitată sub raport tehnic şi uman, a acestei antreprize a dus sau a contribuit la declinul ei.

Breasla postăvarilor îşi continuă, la rîndul ei, activitatea şi în prima jumătate a secolului al XVII-lea, atît la Braşov, cît şi la Sibiu şi în celelalte oraşe mai importante ale Transilvaniei. La fel şi abagiii din Moldova şi Ţara Românească. Un act din 13 iunie 1643 aminteşte despre un contract încheiat între postăvarii sibieni şi negustorii greci din Nicopol, privind cumpărarea a 400 chintale lînă şi vînzarea a 300 „bucăţi" de postav; alte documente din anii 1643—1644 conţin privilegii acordate postăvarilor din Braşov pentru confecţionarea de postav cenuşiu şi comenzi de postav pentru ostaşii şi curtea voievodului Ţării Româneşti. De un cert interes sînt statutele postăvarilor din Braşov din 5 iulie 1647, prin care li se acordă dreptul de a confecţiona postav dublu (*dupla fodoriller* — postav dublu de Jihlava), dat de două ori la pivă, dar li se impune şi confecţionarea de postav comun, se fixează fabricarea a două sorturi de postav dublu, se impune ca obligatorie utilizarea lînii de bună calitate. Statutele sînt însă izvoare de natură normativă şi nu înregistrează, de multe ori, decît postulate. Dar chiar în această ipostază, situaţia este decepţionantă: gama de postavuri confecţionate în prima jumătate a secolului al XVII-lea este cu mult mai redusă ca cea din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, iar formele de organizare sînt cele tradiţionale, începute în secolul al XIV-lea. Breasla se substituise formei manufacturiere.

★

Consumul postavului de lînă a fost determinat în secolele XIV—XVII de o serie de factori de ordin social, etnic, uneori şi juridic, şi de acea pandemie ciclică care este moda. Postavul occidental de import, gata sau finisat în ţară, a fost întotdeauna solicitat de domnii din Moldova şi Ţara Românească, de voievozii şi principii Transilvaniei, pentru nevoile lor şi ale curţii. Deseori ele erau oferite în dar unor domnitori, unor mari dregători, unor nobili sau boieri mărunţi sau mijlocii, sau unor slujbaşi de la curte. De pildă, negustori din Liov veniţi în Moldova au dăruit unor domni, soţiilor lor sau unor boieri, în secolul al XV-lea, postav englezesc, de Malines, de Maestricht, de Bruges şi postav florentin. Braşovenii procedează la fel: numai în socotelile din anii 1541 — 1542 sînt consemnate şase cazuri cînd s-au oferit drept cadouri postavuri de Bergamo şi de Nürnberg. Şi asemenea exemple se pot da multe. Unele dintre postavurile de lînă străine (de ex. de Ypres, Londra, Malines ş.a.) ajung să aibă

valoare de schimb și se foloseau în secolul al XV-lea — începutul secolului al XVI-lea pentru cumpărături de sate sau terenuri de către boieri. Marea nobilime, marea boierime achiziționa și se îmbrăca în permanență cu stofe de import sau imitații indigene după postavuri străine. Unele din piesele de îmbrăcăminte cunoscute în lumea curților domnești și nobiliare s-au transmis și în lumea orășenilor. Altele, proprii, s-au menținut aici, modificate însă sub influența unor tradiții din îmbrăcămintea populației rurale. Materiale mai scumpe purtau membrii patriciatului, orășenii înstăriți, materiale mai simple, mai puțin luxoase, purta populația mai modestă. Anumite categorii sociale, de ex. calfele, erau obligate să poarte deseori haine prescrise de ordonanțe municipale. Să nu uităm pe de altă parte că mișcarea de reformă (în special calvinismul și antitrinitarismul) a exercitat o influență inhibitorie asupra portului unor materiale scumpe, asupra practicării luxului. Influența portului popular asupra costumului medieval s-a vădit în portul populației românești, a celei ungurești sau săsești, prin introducerea unui element specific, deși cu interferențe. În sfîrșit, a fost sensibilă influența unor tradiții, de pildă a costumului imperial bizantin sau a costumului francez din perioada angevină, asupra portului nobilimii maghiare și române din Transilvania sau, începînd cu sfîrșitul secolului al XVI-lea, influența preponderentă a costumului oriental în Moldova și Țara Românească.

În general, în relatările lor, călătorii străini, italieni, dalmatini, englezi etc. remarcă luxul deosebit al materialelor folosite pentru veșmintele de curte, hainele din stofe de lînă, purtate de pătura suspusă și de cea de mijloc a societății medievale din țările românești. Printre materialele curente de îmbrăcăminte figurează la început postavurile din Flandra, din Brabant, din regiunea renană, cele italiene, apoi cele engleze. Fapt curios însă, veșmintele păstrate pînă astăzi, fragmentele arheologice, ca și reprezentările de portrete în diferite domenii de artă, deci izvoarele iconografice, nu reflectă decît extrem de puțin acea gamă largă de postavuri vehiculate și achiziționate în secolele XIV—XVII. Izvoarele iconografice au un caracter unilateral, limitează imaginea costumului exclusiv la cel de curte, iar mijloacele de reconstituire ale costumului bărbătesc și feminin de interior, de călătorie, etc., ca și ale celui al copiilor, al orășenilor din pătura mai modestă și al țăranilor sînt și astăzi foarte sărace. Numai datele documentare ne permit să ne facem o imagine, trunchiată de altfel, despre îmbrăcămintea din postav de lînă a oamenilor din acea vreme.

Din postav de lînă se făceau mantiile, deseori cu mîneci largi, ale nobilimii; tunica (anteriul) purtată și de femei, mantaua-dolmanul din postav de culoare albă, neagră, sură și chiar pestriță, scurtat în Moldova și Țara Românească sub influența celui purtat de nobilimea din Transilvania; caftanele („mente" la nobilimea maghiară), din stofe scumpe aduse din occident, apoi, în Țara Românească și Moldova, feregeaua, purtată peste anteriu și confecționată deseori din postav roșu. Populația de la orașe, pe lîngă hainele de postav, purta pantaloni din postav, uneori lungi și strînși pe picior sub genunchi, calitatea postavului și croiul fiind în raport direct cu starea socială, de avere. Se folosea în special *karasia* (kersey) originală sau imitată.

Uneori extravaganța modei în rîndul păturilor orășenești înstărite era atît de pregnantă, încît magistratul (de ex. la Cluj) intervine stabilind un impozit special aplicat femeilor și bărbaților care purtau „îmbrăcăminte scumpe" din țesături fine. Statutele calfelor de croitori (1532) le interzic acestora să poarte haine pestrițe, de diferite culori și impun pantaloni și o jachetă simplă din postav. Testamentele, inventarele de avere (*litterae divisionales*, *Teilungsbücher*) și alte acte ale unor locuitori din unele orașe ale Transilvaniei cuprind date utile pentru studiul costumului din postav din acea vreme: mantale (*pallia*), veste și fuste din camocat, postav de Londra, Breslau, Bergamo; mantale cu mînecă scurtă din postav de Bruges, Jihlava din scarlat; dolmane din *karasia*, postav de Londra, Löwenberg (?) (Lörenberger) lung de Tišnov (?) (Tizniczer); pantaloni din postav de Londra, *karasia*, granat, scarlat etc. confecționate de croitorii vremii. Se utilizau postavurile de import sau de producție indigenă, uneori imitații după postavuri străine.

Importul masiv de postavuri străine din Europa occidentală și centrală, precum și avîntul producției proprii de postavuri de lînă în secolul al XVI-lea au contribuit la occidentalizarea parțială a costumului nobiliar în Transilvania, în aceeași măsură în care influența costumului oriental a constituit sindromul orientalizării costumului nobiliar din Moldova și Țara Românească. Relațiile economice intense, de la mijlocul secolului al XVII-lea cu Germania, în special cu Leipzig, dar mai ales cu Austria, cu Viena, au dus la rîndul lor nu numai la un import masiv de produse ale modei din acele părți, dar și la influența modei, în primul rînd a celei austriece, manifestată în special la curtea principilor din Transilvania. Uneori direct, alteori prin intermediul austriac ajunge în țările române și costumul italian, iar în perioada războiului de 30 de ani, și elemente ale modei franceze și chiar spaniole.

În sfîrșit, nu trebuie uitat că o dată cu dezvoltarea artei militare, cu echiparea militarilor cu uniforme, postăvăritul și-a cîștigat o clientelă nouă. Și nu e de mirare dacă postavul alb produs la Brașov se utilizează și pentru confecționarea de uniforme destinate trabanților orașului, că domnitorul Mihai Viteazul achiziționează la Bistrița postav pentru oștirea sa, că în secolul al XVII-lea Matei Basarab importă din Brașov, pentru armata sa de dorobanți, postav roșu ș.a.m.d.

Cantitățile enorme de postavuri străine, importate aproape fără întrerupere, veacuri de-a rîndul, demonstrează că ele găseau în țările române o piață largă, receptivă, deschisă atît pentru ele, cît și pentru postavurile indigene. Debușeurile tradiționale ale țărilor române, ca și cele ale Europei centrale sau ale sud-estului european, au asigurat multă vreme expansiunea producției de postavuri de lînă din Țările de Jos, din regiunea renană, din Germania de sud și din Italia. Situate în zona de interferență a curentelor comerciale pornite din aceste regiuni, Transilvania, Moldova și Țara Românească au compensat uneori deficitul unor piețe din apusul sau sudul Europei. Cînd apusul — desigur, cu excepții — nu va mai putea, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, oferi ceva deosebit, atunci postavurilor apusene li se vor substitui, parțial, postavurile indigene și cele din Europa centrală, din Saxonia, Silezia, Boemia și Moravia.

BIBLIOGRAFIE

1. M. DAN, *Din relațiile comerciale ale Transilvaniei cu Polonia la sfîrșitul sec. al XVI-lea*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965.
2. M. DAN, *Le commerce de la Transylvanie avec la Pologne au XVIe siècle*, în „Revue roumaine d'histoire", VIII, 3, 1969.
3. M. DAN, S. GOLDENBERG, *Der Warenaustausch zwischen Bistritz und den Moldauer Städten und Marktflecken im 16. Jhr.*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde", 1, 1967.
4. M. DAN — S. GOLDENBERG, *Le commerce balkano-levantin de la Transylvanie au cours de la seconde moitié du XVIe et au début du XVIIe siècle*, în „Revue des études sud-est européennes", t. V, 1 2, 1967.
5. W. ENDREI, *Középkori angol textil-importunk gyapjúszövetei*, în „Századok", 2, 1970.
6. S. GOLDENBERG, *Halleri. Un capitol din istoria comerțului și a capitalului comercial din Transilvania în sec. XVI*, în „Studii", 5, 1958.
7. S. GOLDENBERG, *Clujul în sec. XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, (București), 1958.
8. S. GOLDENBERG, *Italieni și raguzani în viața economică a Transilvaniei în secolul al XVI-lea*, în „Studii", 3, 1963.
9. S. GOLDENBERG, *Notizie del commercio italiano in Transilvania nel secolo XVI*, în „Archivio Storico Italiano", disp. II, 1963.
10. S. GOLDENBERG, *Der Südhandel in den Zollrechnungen von Sibiu (Hermannstadt) im 16. Jahrhundert*, în „Revue des études sud-est européennes", II, 3—4, (1964).
11. S. GOLDENBERG, S. BELU, *Postăvăritul din Brașov în secolul al XVI-lea*, în „Revista arhivelor", 2, 1967.
12. S. GOLDENBERG, S. BELU, *Două registre privind postăvăritul și comerțul cu postav în sec. XVI*, în „Acta Musei Napocensis", IV, 1967.
13. S. GOLDENBERG — S. Belu, *Registrul producției și comerțului cu postav de la Brasov din 1576—1582*, în „Acta Musei Napocensis", VI, 1969.
14. *Industria textilă din Brașov și Țara Bîrsei (Catalog de documente 1413—1820)*, I, București, 1960.
15. J. JANÁČEK, *La production de drap tchèque et son exportation vers les marchés étrangers au cours du XVIe et XVIIe siècles*, raport prezentat la „Seconda Settimana di Studio", Prato, 10—16 aprilie 1970 (copie Xerox).
16. FR. KAVKA, *Český a slovenský obchod s textilními výrobky v rumunských zemích (do poloviny 17. století)*, Zvláštni otisk ze „Sborniku historického", V, 1957.
17. L. LEHR, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a sec. XVI și prima jumătate a sec. XVII*, în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, 1960.
18. L. MAKKAI, *Commerce et consomation de draps de laine en Hongrie aux XII—XVII siècles*, raport prezentat la „Seconda Settimana di Studio", Prato, 10—16 aprilie 1970 (copie Xerox).
19. R. MANOLESCU, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (sec. XIV—XVI)*, București, 1965.
20. C. NICOLESCU, *Istoria costumului de curte în țările române (sec. XIV—XVII)*, București, 1968 (ms., teză de doctorat).
21. ȘT. OLTEANU și C. ȘERBAN, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu* (București), 1969, (cap. I. 2 și cap. II. 3).
22. ZS. P. PACH, *The role of East-Central Europe in international trade (16th and 17th centuries)*, în „Etudes historiques", Budapesta, 1970.
23. FR. PALL, *Relațiile comerciale dintre brașoveni și raguzani (cu documente inedite despre negoțul lînii din anul 1578)*, în „Revista arhivelor", 1, 1960.
24. ȘT. PASCU, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, (București), 1954, (cap. II b și III a, b, c).
25. E. M. PODGRADSKAJA, *Torgovye svijazi Moldavii so Lvovom v XVI—XVII vekah*, Kišinev, 1968.
26. H. SAMSONOWICZ, *Le commerce de drap aux foires de Pologne et des pays limitrophes du XIVe au XVIe siècle*, raport prezentat la „Seconda Settimana di Studio", Prato, 10—16 aprilie 1970 (copie Xerox).
27. GY. SZÉKELY, *Niederländische und englische Tucharten im Mitteleuropa des 13.—17. Jhr.*, în „Annales Universitatis Budapestinensis", VIII, 1966.
28. GY. SZÉKELY, *A németalföldi és az angol posztó fajtáinak elterjedése a XIII—XVII századi Közép Európában*, în „Századok", 1—2 1968.
29. FR. VALJAVEC, *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa. II. Reformation und Gegenreformation*, München, 1955 (p. 80—85).

LE COMMERCE, LA PRODUCTION ET LA CONSOMMATION DU DRAP DE LAINE DANS LES PAYS ROUMAINS (XIVe SIÈCLE — SECONDE MOITIÉ DU XVIIe SIÈCLE)

RÉSUMÉ

L'auteur étudie de manière succincte divers problèmes touchant — directement ou indirectement — le commerce du drap de laine, le commerce de transit, les relations avec les centres européens, le rôle des Génois aux bouches du Danube, dans le contexte des mutations économiques et des événements politiques de cette période.

On établit que l'histoire du commerce du drap provenant de l'importation comporte dans les pays roumains trois phases. Pour la première (XIVe siècle — fin du siècle suivant), il n'existe pas de source permettant une estimation du volume de celui-ci.

Les privilèges commerciaux et certains documents révélant les exportations de drap de Transylvanie vers la Valachie (drap de Louvain, d'Ypres, de Cologne, « français » et « polonais ») ; les importations de drap en Moldavie (drap « anglais », de Londres—*Londis*, de Bruges, de Malines, de Maastricht, de Florence) ou bien le drap transité par Buda, en passant par Oradea, en Transylvanie (drap d'Ypres, de Bruxelles, de Poperinge, de Maastricht, de Londres, de Tournay, de Cologne).

Pour la période allant de la dernière partie du XVe siècle à la fin du XVIe, nous disposons d'une documentation plus vaste et plus variée, au premier chef des registres douaniers de Brașov, de Sibiu et de Cluj, révélateurs aussi pour l'importation et le transit du drap de laine vers la Valachie. Y prédominent surtout le drap néerlandais, celui de la région rhénane, d'Italie et de l'Allemagne méridionale, notamment le drap de Malines, Weert, Maastricht, Bruges, Poperinge, Nuremberg, Cologne, Spire, Vérone, Bergame, Lövenberg, Busbach et celui anglais (de Londis, Karasia-Kersay, etc.). On enregistre aussi des importations de drap de Bohême, de Moravie et de Silésie (Jihlava, Görlitz, Breslau, Zwickau, etc.).

Vers la fin du XVIe siècle, quand commence la troisième phase, ce sont les produits de l'industrie textile d'Europe centrale, de Silésie, de Moravie, le drap anglais et italien qui prédominent et l'on rencontre plus rarement le drap de Bruges, de Saint-Trond, de Poperinge, de Vérone et de Bergame.

Pendant la première moitié du XVIIe siècle, la situation change sensiblement. Ainsi qu'il résulte des registres de Cluj, on enregistre exclusivement du drap d'Europe centrale, à l'exception seulement du drap anglais provenant de Londres, de Kersey, de Kendal et de Norden.

L'auteur cherche à expliquer les fluctuations, par phases, de ce commerce.

Dans l'analyse de la production du drap de laine dans les pays roumains, l'auteur prend pour point de départ l'artisanat domestique, il examine les types de tissus de laine, offre des données sur la technique de la production, les moulins à foulon, les débuts de la production du drap

gris (pannus griseus) et les centres de celle-ci. Puis, il étudie la production urbaine de drap, ses formes d'organisation par corporations, la division du travail, le problème touchant l'activité des drapiers, des tondeurs de drap, indiquant en même temps certaines normes de production.

En ce qui concerne la consommation du drap de laine, on examine les facteurs qui l'ont influencée, la tradition et l'influence du costume étranger, le costume de cour, on étudie certaines parties de l'habillement, confectionnées en drap fabriqué à l'étranger, la clientèle. L'auteur conclut que durant les XIVe — XVIIe siècles, tant le drap provenant de l'importation, lequel représentait des quantités considérables, que celui indigène ont trouvé dans les pays roumains un large débouché qui, dans la phase de « boom » de la production occidentale, compensait partiellement la carence de certains débouchés de l'Occident.

AŞEZAREA STATORNICĂ A ROMÂNILOR TRANSILVĂNENI ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ (1739–1831)*

DE

LOUIS ROMAN

În îndelungatul proces al stabilirii şi întăririi multiplelor legături între teritoriile româneşti, trecerile unor grupuri de populaţie dintr-un ţinut într-altul (mai ales din interiorul arcului carpatic în regiunile din afara lui) au ocupat un loc însemnat. Venirea transilvănenilor s-a prezentat fie ca o transmigraţie temporară (în legătură cu păstoritul, muncile agricole, cărăuşia, activitatea meşteşugărească, negoţul, slujba ostăşească, învăţămîntul etc., nu puţini dintre cei cuprinşi de această mobilitate rămînînd apoi în Principate), fie ca o aşezare statornică. Primul aspect va forma obiectul altei cercetări, cea de faţă ocupîndu-se doar de cel de-al doilea, cu exclusivă referire la Ţara Românească.

1. *Oportunitatea cercetării.* Istoricul emigraţiilor transilvănene a fost de mai multe ori succint prezentat [1]; trecerile de transilvăneni — mai ales români, dar şi de alte neamuri — în Moldova şi Ţara Românească s-au studiat pentru perioada pînă în secolul al XVII-lea [2]. Dar nu există încă o cercetare specială în vederea stabilirii proporţiilor mobilităţii spaţiale, pe perioade, de-a lungul veacurilor, iar pentru perioada 1739—1831 nu s-a stabilit nici desfăşurarea ei amănunţită, studiu dificil ca urmare a lipsei statisticilor.

---

* Mulţumim prof. univ. dr. doc. I. Ionaşcu pentru îndrumările date, preţios ajutor în întocmirea nu numai a lucrării de faţă, ci şi a celor publicate în anii anteriori.

[1] I. I. Nistor, *Emigrările de peste munţi*, în „Analele Academiei Române, Memoriile secţiunii istorice" (ulterior: „AAR, MSI"), s. II. t. XXXVII, Bucureşti-Leipzig-Viena, 1915, p. 1—44 (o sinteză a lucrării, cu foarte rare elemente noi: idem, *Rumänische Wanderungen aus Siebenbürgen*, Bucarest, 1941 (extras din „Revue historique du sud-est européen", XVIII, p. 140—156; ulterior: „RHSEE"); P. Rîmneanţu, *Problema iradierii românilor din Transilvania în Principatele Române*, Cluj, 1946, p. 1—10, 12—14; C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1967, p. 47—58; M. D. Vlad, *Mişcări demografice în cadrul colonizării rurale din Ţara Românească şi Moldova (secolele XVII—XVIII)*, în *Studii şi articole de istorie*, XIV, 1969, p. 87—90.

[2] Şt. Ştefănescu, *Mişcări demografice în ţările române pînă în secolul al XVII-lea şi rolul lor în unitatea poporului român*, în *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*. Sub red. prof. univ. D. Berciu, Bucureşti, Edit. Academiei, 1968, p. 187—207.

S-au semnalat oiconimice—dublete pe ambele versante ale Carpaților meridionali, ceea ce arată o imigrație din Transilvania, care a avut probabil loc în secole de mult trecute [3]; concluzii mai cuprinzătoare de aici încă nu s-au desprins. S-a încercat a se stabili deplasările transilvănene pornindu-se de la reperarea — în hărți, dicționare geografice și liste de așezări de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea — a localităților purtînd apelative caracteristice (Ungureni, Sudiți, Străini etc.)[4], acțiune utilă, dar neputînd semnala decît elemente ale procesului, căci — pe de o parte — de-a lungul deceniilor, determinantele unor localități au căzut [5] și — pe de alta — nu se poate în felul acesta stabili data apariției așezărilor găsite. Același neajuns au și cercetările — cu caracter sociologic, onomastic, etnografic și antropologic, dar foarte rar însoțite de datări veridice — ce au stabilit originea transilvăneană a locuitorilor din multe sate de la sud și est de Carpați[6] ; o totalizare a multora din cercetările anterioare [7] a cuprins 184 de asemenea sate [8], cifră impresionantă și semnificativă, dar — așa cum vom vedea — insuficientă și, în orice caz, neindicînd desfășurarea istorică a procesului formării așezărilor.

Ca urmare a insuficientei cercetări, s-a putut conchide că toți moldovenii și muntenii ar fi emigranți transilvăneni [9] (comentariile sînt, desigur, de prisos !) ; s-a afirmat și că sate din Țara Românească și Moldova purtînd determinantul „Pămînteni" (din apropierea celor denumite „Ungureni") ar fi formate tot din români transilvăneni [10] (ceea ce este valabil doar în unele cazuri).

Oportunitatea unei cercetări amănunțite a fost adesea remarcată : s-a făcut constatarea că s-au desprins pînă acum doar „contururile generale ale pribegirilor românești" [11], că „migrațiunile poporului românesc în veacurile XVIII și XIX n-au fost studiate pînă acum" cu amănunțime, ci s-au făcut numai prezentări de ansamblu [12], că nu s-au numărat încă așezările transilvănene — în secolele amintite — pe teritoriul Principa-

---

[3] N. Iorga, *Studii și documente...* (ulterior : *I—SD*), X, 1905, p. 119—120; E. Zaharescu, *Vechiul județ al Saacului în lumina istorică și antropogeografică*, în „Buletinul Societății Române de Geografie" (ulterior : „BSRG"), XLI, 1922, p. 157; M. N. Popp, *Asupra satelor de Ungureni și Pămînteni*, în „Soveja. Revista Soc. stud. geogr.", IV, 1—2, 1932, p. 10; idem, *Contribuțiuni la viața pastorală din Argeș și Mușcel. Originea ungurenilor*, în „BSRG", LII, 1933, p. 235; idem, *Ungurenii*, *ibid.*, LXI, 1942, p. 185—189, pl. III (între p. 200—201).

[4] Idem, *Asupra satelor...*, p. 8, 11 ; idem, *Ungurenii*, p. 191, pl. III; C. Racoviță, *Migrațiuni din Ardeal peste Carpați în lumina toponimiei*, în „Geopolitica și geoistoria", II, 1, 1942, p. 70; I. Conea, *Villages d'Ungureni dans l'Olténie subcarpathique*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială", XVI, 1—4, 1943, p. 54—61.

[5] M. N. Popp, *Asupra satelor...*, p. 9.

[6] Idem, *Contribuțiuni...*, p. 231—239, 267, 272; I. Conea, *Țara Loviștei*, în „BSRG", LIII, 1934, p. 67, n. 1; idem, *Pe urmele descălecatului din sud. I. Satele de ungureni din Oltenia Subcarpatică*, *ibid.*, LVIII, 1939, p. 60—65; idem, *„Tota Transilvania «ad nos venit" sau cît valorează teoria lui Jancsó Benedek*, în „Geopolitica și geoistoria", II, 1, 1942, p. 16—20; idem, *Villages...*, p. 54—61 ; P. Rîmneanțu, *op. cit.*, p. 64—135.

[7] *Ibidem*, harta nr. 2 (între p. 10—11).

[8] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 66—67.

[9] I. I. Nistor, *op. cit.*, p. 48.

[10] P. Rîmneanțu, *op. cit.*, p. 11.

[11] I. I. Nistor, *op. cit.*, p. 45.

[12] A. Golopenția, *A fost Transilvania în veacul al XVIII-lea țintă sau punct de plecare de migrațiuni românești?*, în „Geopolitica și geoistoria", I, 1, 1941, p. 93.

telor, iar ,,cercetările... asupra contribuţiei Transilvaniei la popularea lor sînt abia la început"[13]. Masivul şi prestigiosul studiu recent asupra istoriei Transilvaniei, menţionînd treceri din acest ţinut în Principate în tot cursul secolului al XVIII-lea, prezintă cîteva cifre din izvoarele vremii [14], dar nu poate folosi o curbă a evoluţiei emigraţiei, căci ea n-a fost încă alcătuită. Şi cercetări speciale asupra toponimiei muntene [15] au lăsat studierea sloboziilor de ,,ungureni" pentru alt prilej [16].

Întreprinzînd studierea evoluţiei populaţiei Ţării Româneşti în răstimpul de la reîntoarcerea judeţelor de dincolo de Olt la Muntenia pînă la introducerea Regulamentului organic, ni s-a impus cu necesitate limpezirea problemei aşezărilor românilor transilvăneni, stabilirea cărora la sud de Carpaţi în etapa dată a fost cea mai importantă imigraţie aici în acea vreme şi cea mai masivă din întreaga istorie a venirilor de peste munţi. Cercetarea de faţă îşi propune ca, în măsura în care izvoarele o permit, să cerceteze procesual aşezarea statornică a transilvănenilor în Ţara Românească în perioada menţionată, ceea ce constituie nu numai un aport la înlăturarea semnalatei lacune în istoriografie, dar şi un mijloc de a ajunge la concluzii, capabile a contribui la înlăturarea unor interpretări greşite.

Studiul nu se opreşte asupra cauzelor bejenirii transilvănenilor în Principate, problemă insistent tratată în istoriografia noastră în decurs de un secol [17]. Nu se revine aici nici asupra afirmaţiilor unor istorici şovini, care — urmărind scopuri politice reacţionare — au încercat a demonstra drept sens principal al migraţiei românilor nu Transilvania-Principate, ci invers; falsitatea aserţiunii a fost demonstrată de numeroşi istorici, geografi, lingvişti, sociologi, statisticieni, din ţară şi străinătate [18], ideea nefiind decît concluzia logică a răsuflatei teorii ,,imigraţioniste", care se încearcă încă a se folosi [19].

---

[13] D. Prodan, *Teoria imigraţiei românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, Sibiu, 1944, p. 111—112.

[14] C. Daicoviciu, Şt. Pascu, V. Cheresteşiu, Şt. Imreh, Al. Neamţu, T. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, I. ed. a 2-a, Edit. Academiei, < 1961 >, p. 241, 246, 248, 261, 276.

[15] I. Donat, *Consideraţii istorice asupra toponimiei româneşti*, în ,,Limba română", XIII, 6, 1964, p. 615—621; XIV, 2, 1965, p. 273—284; XIV, 6, 1965, p. 671—675; idem, *Cîteva aspecte geografice ale toponimiei din Ţara Românescă*, în ,,Fonetică şi dialectologie", IV, 1962, p. 101—133 (p. 1—33).

[16] *Ibid.*, p. 103 (n.1), 115; idem, *Păstoritul românesc şi problemele sale*, în ,,Studii", 19, nr. 2, 1966, p. 293, n. 23.

[17] Recente abordări ale problemei la: Gh. Georgescu-Buzău, *Răscoala de la 1784 a iobagilor din Transilvania de sub conducerea lui Horea, Cloşca şi Crişan*, Bucureşti, Edit. politică, 1962, p. 125—126; Şt. Pascu, *Marea Adunare Naţională de la Alba-Iulia ...*, Cluj, 1968, p. 50—51.

[18] N. Iorga, *Encore une réponse*, în ,,RHSEE", IV, 1—3, 1929, p. 95; Z. Pâclişanu, *Statistique des Roumains de Transylvanie au XVIIIe siècle*, în ,,Revue de Transylvanie", I, 2, 1934, p. 203—213; R. Braun, *A százötven év elötti Horavilág < Răscoala de acum 150 de ani a lui Horea >*, 1935 (p. 8—11 reproduse la A. Golopenţia, *op. cit.*, p. 94—97); P. Henry, < *Recenzie* >, în ,,Revue historique", Paris, *62*, t. CLXXIX, Janvier-Mars 1937, p. 226; A. Golopenţia, *op. cit.*, pass.; E. Petrovici, *Românii veniţi recent în Transilvania? Ce ne spune linguistica*, în ,,Transilvania", *72*, 7, 1941, p. 467—470; I. Conea, ,,*Tota Transilvania...*", p. 11—23; D. Prodan, *Teoria...*, pass.; C. Daicoviciu ş.c., *op. cit.*, p. 246—248; etc.

[19] T. Georgescu, *Al XII-lea Congres Internaţional de ştiinţe istorice*, în ,,Analele Institutului de istorie a partidului", XI, 5, 1965, p. 150 (teza, susţinută la Congres de reprezentantul Vaticanului, a fost combătută de prof. I. Nestor); *The Cambridge Medieval History*, IV/1, ed. J. M. Hussey, Cambridge, University Press, 1966, p. 560—561 (falsitatea aserţiunilor a fost

La baza speculaţiilor, mult timp întreprinse, stătea cifra, admisă la sfîrşitul secolului trecut de I. Acsády cu referire la populaţia Ungariei şi Transilvaniei la 1720—1721 (2 582 598 de suflete), ceea ce ar fi arătat o creştere de 225% pînă în 1787; „explicaţia" era găsită într-o masivă imigrare românească din Principate. Calculele recente ale unor cercetători maghiari au demonstrat falsitatea cifrei de mai sus şi au dus la obţinerea totalului de 4,1—4,2 mln. oameni la 1720 [20], ceea ce pune capăt fanteziilor arătate.

Dacă s-a demonstrat convingător că, în secolul al XVIII-lea (adăugăm: şi în cel următor), migraţia are loc mai ales în sensul Transilvania — regiunea extracarpatică, în schimb nu s-au precizat anumite aspecte în legătură cu întrebarea: spre care din cele două Principate era mai intensă mobilitatea? Ea se făcea mai ales spre Muntenia, ceea ce se poate vedea din constatarea — la 1784—1785 — a unui număr de două ori mai mare de transilvăneni în Ţara Românească decît în Moldova şi din găsirea — un secol şi jumătate mai tîrziu — a unui număr de patru ori mai mare de aşezări cu determinantul „Ungureni" pe teritoriul de la sud de Carpaţi decît pe cel de la est de munţi [21]. Direcţia de preferinţă se explică prin circumstanţe diverse: transhumanţa mai intensă spre sud şi sud-est decît spre est; prezenţa mai multor locuri de trecere peste Carpaţii Sudici decît peste cei Orientali (dar prezenţa secuilor, pe versantul transilvănean din sudul acestora din urmă, a determinat trecerea în Moldova, de-a lungul vremurilor, a unor grupuri relativ însemnate din această populaţie)[22]; străvechile relaţii, intense şi multilaterale, cu Ţara Românească ale regiunilor din sudul Transilvaniei, precum şi existenţa aici a unor teritorii masiv rămase ortodoxe (puse în mişcare şi ca urmare a încercărilor de a fi trecute — sub presiunea habsburgică şi catolică — la biserica unită).

2. *Aşezarea statornică în lumina ştirilor asupra imigraţiei.* Masivele plecări din Transilvania de după 1739 sînt continuarea unor băjeniri importante din secolele precedente şi anii imediat anteriori. În perioada de după iscălirea tratatului de la Belgrad, treptat, starea de tensiune în satele transilvănene creşte: încă la 26 septembrie 1739, guberniul ardelean porunceşte a se lua măsuri pentru ca ţăranii să nu fugă peste munte [23]; în 1745, răşinărenii ameninţă cu trecerea în Ţara Românească, cum procedează — patru ani mai tîrziu — reprezentanţii mai multor sate româneşti din acelaşi scaun al Sibiului [24].

---

subliniată de C. C. Giurescu, *The „Cambridge Medieval History" and the Romanian People*, în „Revue roumaine d'histoire", VII, 1, 1968, p. 94—95). V. şi: D. Prodan, *op. cit.*, p. 5—6; I. Donat, *Păstoritul...*, p. 285—294.

[20] B. Pápai, *Magyarország népe a feudalizmus megerösödése és bomlása idején (1711—1867)* < *Populaţia Ungariei în perioada dezvoltării şi descompunerii feudalismului (1711—1867)*>, în J. Kovacsics, *Magyarország történeti demográfiája...*, Sub red..., Budapest, 1963, p. 148—151.

[21] N. Iorga, *Acte şi fragmente...*, II, Buc., 1896, p. 189; Hurmuzaki-Iorga, *Documente...*, X, 1897, p. 1—2; C. Racoviţă, *op. cit.*, p. 70.

[22] M. N. Popp, *Asupra satelor...*, p. 8—9.

[23] Hurmuzaki-Iorga, *Documente...*, XV/2, 1913, p. 1671, nr. MMMLXXXIII.

[24] I. Lupaş, *Contribuţiuni documentare la istoria satelor transilvane*, Sibiu, 1944, p. 49, 55—56.

Un moment important al pribegirilor este activitatea fostului vicar al lui Inochentie Micu, Nicolae Pop din Balomir, trecut în Ţara Românească în 1748 [25]. El propune lui Grigore al II-lea Ghica aşezarea în Muntenia a 16 000 de români ortodocşi, ce stau gata a părăsi Transilvania [26]; domnitorul emite la 14 mai 1750 o carte cuprinzînd regimul „multor rumâni ungureni", din partea cărora s-a rugat Nicolae din Balomir, după ce vor veni să se aşeze în ţară [27]. O asemenea masivă deplasare în anii imediat următori nu ştim a se fi întîmplat, dar febrila activitate a Balomireanului şi cifra folosită sînt simptomatice în privinţa stării de spirit din Transilvania.

Între timp însă, observăm că mai vechiul flux al trecerilor transmontane continuă : în Ţara Românească trec, probabil, oameni împreună cu Nicolae Pop, apoi împreună cu popa Cosma (viitorul mitropolit muntean) prin 1753—1755 [28]; conscripţia urbarială din 1758 constată în 25 de sate din Ţara Făgăraşului 694 1/4 sesii pustii şi 377 de iobagi fugiţi [29]; în anii următori, trec alte familii la sud de Carpaţi [30].

Emigrarea masivă proiectată de Nicolae din Balomir s-a realizat mai tîrziu. Izvoarele mărturisesc : înfrîngerea răscoalei condusă de Sofronie a determinat începutul unui nou exod încă în 1761 [31]; şi patru ani mai tîrziu se vorbeşte despre faptul că neuniţii fug în mare număr, că Sofronie duce pe „valahi" în Moldova şi Ţara Românească [32]; la 1766, în cele şase sate aparţinătoare curţii fiscale din Porumbacul de Jos se constată 140 de iobagi fugiţi [33], iar conscripţia din acelaşi an constată în satul Jina 69 însuraţi şi 68 holtei fugiţi dincoace de munţi [34]; în 1766—1767, Istvan Halmágyi constată mai multe emigrări în Principate (cel puţin 5 000 de oameni, dintre care indubitabil în Ţara Românească 700 de suflete din Făgăraş) [35]; băjenirea este menţionată în documentele guberniului şi în 1769 şi 1771, vama de la Turnu Roşu raportînd în 1769 că în Ţara Românească au trecut 1 200 de familii din Transilvania [36]; plecările sînt

---

[25] Hurmuzaki, *Documente...*, VI, 1878, p. 602, nr. CCCXXXVI (reprodus la N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, Oeniponte, II, 1885, p. 597; rezum. la S. Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, I, Sibiu, 1920, p. 198). Ştiri asupra acţiunilor Balomireanului, după pribegirea în Ţara Românească, la I. Ionaşcu, *Ieromonahul transilvan Nicodim în Ţara Românească*, Buc., 1941, p. 3—4.

[26] Hurmuzaki, *loc. cit.*

[27] V. Mihordea, Ş. Papacostea, Fl. Constantiniu, *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, I, Edit. Academiei, < 1961 > (ulterior : *DRA*), p. 493—494, nr. 332; trad. lat. la S. Dragomir, *op. cit.*, p. 89—90, Anexa **61**.

[28] C. N. Mateescu, *Însemnări despre originea ardeleană a mitropolitului Cosma*, în „Biserica ort. rom.", S. III, L, 9 (618), 1932, p. 588.

[29] Şt. Meteş, *Situaţia economică a românilor din Ţara Făgăraşului*, I, Cluj, 1935, p. 374—375.

[30] G. Maior, *Valea Lotrului şi importanţa ei economică în trecut şi prezent*, Bucureşti, 1913, p. 28.

[31] R. Kutschera, *Guvernatorii Transilvaniei. 1691—1774*, Sibiu, 1943, p. 47—48.

[32] N. Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal*, Bucureşti, 1902, p. 278—279.

[33] Şt. Meteş, *op. cit.*, p. 368—369.

[34] M. N. Popp, *Contribuţiuni...*, p. 271.

[35] A. Golopenţia, *op. cit.*, p. 95.

[36] R. Kutschera, *op. cit.*, p. 72—73, 78; I. D. Moga, *Numărul românilor în Principatul Transilvaniei*, în „Transilvania", 72, 4, 1941, p. 289.

constatate în tot cursul războiului din 1769—1774 [37]; în anii 1771—1775, dezertează din Reg. I Român de graniță 659 oameni (cei mai mulți în 1772 — 426 plecați), ceea ce reprezintă o bună parte din efectivele unității (în 1777, ele constau din 4807 bărbați buni de serviciul militar); în 1776, o patrulă austriacă și grănicerii din Jina întorc din munți 184 de familii (481 de suflete) ce voiau să treacă la sud de Carpați [38]. Imediat după încheierea tratatului de la Küçük—Kaynarca, un transilvănean notează: ,,Vedem necontenit, an de an, un mare număr de români ardeleni care trec în Țara Românească și Moldova, dar vedem foarte rar un număr însemnat din românii de dincolo care ar veni în Ardeal''[39].

Ne putem pune întrebarea: a fost oare, în acei ani, un moment anume, cînd emigrația a cunoscut proporții deosebite? Pe la 1780, din mediul muntean, Sulzer culegea informația după care imigrarea transilvănenilor în Țara Românească s-a făcut în multe ocazii, dar cea mai importantă epocă fusese aceea ,,a vestitului Sofronie, în 1758[40]''. La 9 noiembrie 1784, regelui Prusiei i se raporta că ,,dezertorii'' din Austria se află în Principate de 20—25 de ani [41], ceea ce duce tot la perioada de după refugierea lui Sofronie din Cioara în 1761 în Țara Românească [42]. La 26 ianuarie 1785, ambasadorul Prusiei la Poartă expedia un raport, în care — comunicînd știri din sursă austriacă — arăta că în ultimii 40—50 de ani mulți supuși ai Imperiului habsburgic s-au așezat în Principate, ,,dar niciodată emigrarea n-a fost mai mare ca în 1767'', cînd s-a manifestat refuzul de a se înrola în unitățile de grăniceri [43]. Știrile, culese din sursele cele mai autorizate (munteană și austriacă) — dar după cîtăva vreme de la evenimente și, de aceea, oarecum estompate — arată că a existat o perioadă a unei masive deplasări dincoace de Carpați, ce trebuie să fi durat cîțiva ani (1761—1767).

La această perioadă se referă, desigur, însemnarea, făcută în jurnalul său de călătorie în Banat, Transilvania și Maramureș, în 1773, de cel ce în curînd urma să fie împăratul Iosif al II-lea (,,...es sollen unsere Emigranten ganze Dörfer an dem Fuss der Gebirge angeleget haben...'')[44], precum și ecoul în Principate al pribegirilor, reflectat în cunoscutul raport din același an al clerului unit transilvănean către Maria Tereza (,,Tota Transilvania ad nos venit!'')[45]. Masiva imigrație

---

[37] C. Sassu, *Țările române spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea*, în ,,Revista arhivelor'', VI, 2, 1944—1945, p. 220—223, Anexa I.

[38] C. Rall, G. Gottfried, *Musterungsliste*, Sibiu, 20 mai 1774 (rezum. la G. Barițiu, *Material pentru istoria Reg. I grăniciariu din Transilvania*, în ,,Transilvania'', XV, 23—24, 1884, p. 178—179.

[39] *Summarische Beschreibung des Gross-Fürstenthums Siebenbürgen*, la: N. Iorga, *Mărunțișuri istorice culese în Ungaria*, în ,,Luceafărul'', Budapesta, III, 4, 1904, p. 92; idem, *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a, III, Buc., Edit. Casei Școalelor, 1929, p. 6—7.

[40] F. J. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens...*, III, Wien, 1782, p. 401.

[41] Hurmuzaki-Iorga, *Documente...*, X, 1897, p. 1—2.

[42] I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 5—6: știri asupra activității lui Sofronie după refugierea în Țara Românească.

[43] N. Iorga, *Acte și fragmente...*, II, p. 189. Faptul că în anii 1764—1783 sînt date trei așezăminte domnești muntene cu referire la ,,ungureni'' (la 1764, 1776 și 1783) este, de asemenea, o dovadă a unei masive imigrări în acea vreme.

[44] C. Sassu, *op. cit.*, în ,,Revista arhivelor'', V, 2, 1943, p. 322, nr. 8. În același spirit și raportul făcut, după călătorie, Consiliului de stat (*ibid.*, VI, p. 212, n. 2).

[45] Aug. Bunea, *Episcopii P. P. Aron și D. Novacovici...*, Blaj, 1902, p. 259, n. 3.

din 1761—1767 şi adaosurile treptate de ţărani ardeleni din anii următori se constată şi în catagrafia din 1773—1774, care-i adevereşte în mare număr în judeţele muntene vecine cu Transilvania [46].

Fluxul migratoriu continuă şi în perioada interbelică 1774—1788 : în 1794, Alexandru-vodă Moruzi acordă soţiei şi copiilor „răposatului Ieronim'' milele ce acesta le avusese de la Al. Ipsilanti, N. Caragea şi M. Suţu în prima domnie (deci în perioada 1774—1786) ca răsplată că „prin silinţa lui au adus mulţime de oameni străini ungureni, peste 1000, de i-au sălăşluit aici în pămîntul ţărei...''[47]; vin oameni şi după înfrîngerea răscoalei conduse de Horea (căci o corespondenţă din Viena de la 20 decembrie 1784 arată că mulţi ţărani răsculaţi „au fugit în Valahia''), dar cifra nu o putem socoti totuşi prea ridicată (printre altele, pentru că între Imperiul habsburgic şi cel otoman se încheie înţelegerea de a se lua severe măsuri împotriva lor)[48]. Tradiţia, culeasă prin 1930 — conform căreia majoritatea „ungurenilor'' aşezaţi în 10 sate din nordul Olteniei ar fi venit după mai sus-menţionata răscoală [49] — cuprinde poate un sîmbure de adevăr (aşezarea unor refugiaţi în 1784—1785) , dar ea săvîrşeşte probabil o transpunere a evenimentelor într-un moment posterior.

Imigrarea continuă şi ulterior: în februarie 1796, 10 „dezertori'' sînt ceruţi de agenţia austriacă din Ţara Românească pentru a fi întorşi în Transilvania [50]; în 1800, sînt cerute 411 familii, iar în 1801 — alte 367 [51]; la 20 decembrie 1805, vătafului plaiului Muntele din jud. Mehedinţi i se expediază instrucţiuni, prin care este obligat să noteze „căţ‹i› vor veni spre lăcuinţă a să aşăza în ţara Domnii Mele''[52]; în 1809, consulatul austriac cere alte 16 familii trecute din Transilvania la sud de Carpaţi [53]; din anii 1812—1814 ne parvin mai multe ştiri asupra repetatelor treceri de dincolo de munte, dar întîlnim numai aceste cifre : 20 de familii şi 70 de holtei, trecuţi în toamna anului 1813 prin plaiul Loviştei [54].

În 1815—1817, în condiţiile foametei ce bîntuie Transilvania, au loc alte transmigraţii [55], pe care — în 1820, într-un raport către *De propaganda fide* — mgr. Ercolani le socotea totalizînd 20 000 de „valahi uniţi'', veniţi în Ţara Românească şi aşezaţi în diferite sate [56]. Aserţiunea

---

[46] I. Ionaşcu, *Despre judeţele Olt şi Argeş în catagrafia din anii 1773—1774 de la Moscova*, Buc., 1958 (extras din „Mitropolia Olt.'', X, 3—4, 1958), p. 6, n. 11.

[47] V. A. Urechiă, *Documente inedite din domnia lui Alexandru Constantin Moruzi. 1793—1796*, Buc., 1895, p. 368.

[48] Gh. Georgescu-Buzău, *op. cit.*, p. 314—315.

[49] M. N. Popp, *Ciobănia la ungurenii din dreapta Oltului*, în „BSRG'', LI, 1932, p. 149, 151.

[50] V. A. Urechiă, *Istoria românilor* (ulterior: *U—IR*), V, 1893, p. 490, nota.

[51] I. I. Nistor, *op. cit.*, p. 43.

[52] *I—SD*, VI, 1904, p. 509—510, Nr. 283.

[53] *U—IR*, IX, 1896, p. 568, nota.

[54] Bibl. Acad., ms. rom. 267, f. 85v, 101r; A. Veress, *Păstoritul ardelenilor în Moldova şi Ţara Românească (pînă la 1821)*, în „AAR, MSI'', S. III, t. VII, Bucureşti, „Cultura naţională'', 1927, p. 201, 225 (Anexa IX); G. D. Iscru, *Un dregător mai puţin cunoscut : ispravnicul de „ungureni'' în Ţara Românească*, în „Revista arhivelor'', XI, 1, 1968, p. 46, nr. 2.

[55] G. Bariţiu, *Migraţiune. Colonisaţiune. Invasiune*, în „Transilvania'', VIII, 2, 1875, p. 13, col. I.

[56] I. Moga, <*Recenzie*>, în „Revue de Transylvanie'', I, 2, 1934, p. 244. Cifra este reprodusă şi de W. Wilkinson (*Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*, Paris, 1821, p. 145—146), care o are probabil de la nunţiu.

nunţiului, emisă pentru a putea cere venirea unui preot unit, este însă negată în 1824 de către Fleischhackl, consulul austriac la Bucureşti, bun cunoscător al ţării; el arată că în general nu se află aici atît de mulţi ardeleni uniţi, iar dintre cei veniţi în timpul foametei majoritatea s-au întors încă în 1821 [57]. Prin urmare, cifra celor rămaşi în Ţara Românească — în urma transmigraţiilor cauzate de foametea amintită — nu este prea mare.

În 1832, 18 familii transilvănene se aşează în judeţele Argeş şi Săcuieni [58], iar catagrafia din 8 martie 1834 [59] înregistrează trecerea „prin cordoanele ţării" în perioada 1828—1833 a 55 de familii (202 suflete) de transilvăneni, aşezaţi în diferite sate ale jud. Ilfov [60].

Covîrşitoarea majoritate a imigranţilor se aşează statornic pe teritoriul Ţării Româneşti. E drept, sînt şi cazuri de transilvăneni veniţi aici şi apoi reîntorşi acasă, dar de regulă avem de-a face cu un număr restrîns de oameni [61] sau numai cu reveniri vremelnice în Transilvania [62].

Organele de stat imperiale şi clasele dominante din Transilvania au luat, în întreaga perioadă 1739—1831, numeroase măsuri, în nădejdea opririi exodului românesc, ceea ce nu s-a putut realiza, căci el era determinat de profunde cauze sociale [63]. Nicicînd însă îngrijorarea oamenilor politici ai imperiului n-a fost mai mare ca la sfîrşitul deceniului al VI-lea şi în deceniul al VII-lea ale secolului al XVIII-lea [64]. Nicicînd nu s-au luat mai ample măsuri ca în acei ani, recurgîndu-se atît la sancţiuni severe, cît şi la concesii parţiale, inclusiv în domeniul religios, căci „toate clasele asupritoare, fără excepţie, au nevoie, pentru a-şi apăra dominaţia, de două funcţiuni sociale: de funcţiunea de călău şi de cea de popă" [65].

a) În 1756, sînt ameninţaţi cu spînzurătoarea cei ce vor îndrăzni a trece pe furiş muntele în Ţara Românească [66]; în primăvara anului 1761 se întreprinde o sălbatică represiune împotriva răsculaţilor conduşi de

---

[57] *I SD*, I II, 1901, p. 403—404, Nr. LXXVI.

[58] N. Gh. Dinculescu, *Contribuţiuni la mişcarile de populaţie*, în „Anuar de geogr. şi antropogeogr.", 1914 1915, p. 68.

[59] St. Romanski, *Bălgarite vă Vlaşko i Moldova. Dokumenti* <*Bulgarii în Ţara Românească şi Moldova. Documente*>, Sofia, 1930, p. 421 425, 435, 441—442 (Nr. 323). Lucrarea, aflată la biblioteci particulare româneşti, nu se găsea în nici o bibliotecă publică din Bucureşti. La propunerea noastră, Bibl. Acad. R. S. România a obţinut, în 1965, un exemplar de la Bibl. Acad. Bulgare de Ştiinţe, pentru care lucru mulţumim celor ce, cu bunăvoinţă, ne-au îndeplinit rugămintea.

[60] C. N. Velichi, *Emigrări la nord şi la sud de Dunăre în perioada 1828—1834*. în „Romanoslavica", XI, 1965, p. 101: 22 familii transilvănene în jud. Ilfov (cifra este însă, probabil, calculată după catagrafia din 17 aprilie 1831, care este aici comparată cu cea din 8 martie 1834).

[61] *DRA*, p. 493, Nr. 332 (la 1750); S. Dragomir, *op. cit.*, II, 1930, p. 336, Anexa 28 (la 1758); *I SD*, IV, 1902, p. 96 97, Nr. XCII (la 1766); N. Iorga, *Sate*..., p. 280 282 (după fuga lui Sofronie în Muntenia); R. Kutschera, *op. cit.*, p. 79 (la 1771); Hurmuzaki-Nistor, *Documente*..., XIX 1, 1922, p. 171, Nr. CLIII (la 1784); Hurmuzaki-Iorga, *Documente*..., X, 1897, p. 1 2 (la 1784); I. Iakovenko, *Nîneşnee sostoeanie tureţkih kneájestv Moldavii i Valahii*... <*Situaţia actuală a Principatelor turceşti ale Moldovei şi Ţării Româneşti*...>, St. Peterburg, 1828, p. 170 (la 1789—1791).

[62] Aug. Bunea, *op. cit.*, p. 451, Nr. 3.

[63] G. Bariţiu, *op. cit.*, p. 15, col. I; I. I. Nistor, *op. cit.*, p. 13.

[64] V. şi K. Schunemann, *Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia*, 1. Band, Berlin, <1935>, p. 71.

[65] V. I. Lenin, *Falimentul Internaţionalei a II-a*, în *Opere complete*, ed. a II-a, vol. 26, Buc., Edit. Politică, 1961, p. 236.

[66] Hurmuzaki Iorga, *Documente*..., XV 2, 1913, p. 1704, Nr. MMMCLVIII.

Sofronie [67]; în 1765, luîndu-se severe măsuri pentru a opri exodul, se ordonă împuşcarea şi incinerarea unor fugari peste munţi, iar în anul următor se decretează noi măsuri pentru împiedicarea dezertărilor din armată, făcîndu-se referiri directe şi la „ceia carii cutează a trece din ţările noastre" [68]; în 1768, Maria Tereza decide noi măsuri energice pentru stîrpirea emigrării transilvănenilor [69].

b) Se concede ortodocşilor, în vara anului 1759, recunoaşterea existenţei legale a confesiunii, se numeşte în acelaşi an un episcop al neuniţilor ardeleni (pus însă în scaun doar în 1761, cînd se operează şi reprimarea răscoalei), dar — în acelaşi timp — se iau şi măsuri pentru întărirea poziţiilor bisericii greco-unite [70].

c) Se creează regimentele de grăniceri, acordîndu-se oarecare avantaje celor cuprinşi, dar silindu-i a accepta unirea şi introducînd între obligaţiile unităţilor nou create oprirea transmigrărilor în Principate [71].

d) În 1769, apare ordonanţa provizorie *Certa puncta* [72]. Un contemporan, cunoscător al situaţiei, o socotea o reglementare de către guvernul imperial a tratamentului iobagilor români şi secui, dar arăta că excesele din partea feudalilor rămîneau, drept pentru care se menţinea şi „deasa emigrare în Moldova şi Ţara Românească" [73].

Nervozitatea cercurilor conducătoare şi multitudinea măsurilor luate demonstrează la rîndul lor că, în anii 1761—1767, a avut loc realmente o creştere a luptei maselor transilvănene, inclusiv o maximă a emigrărilor, care — importantă formă a luptei de clasă — au reuşit să smulgă cercurilor dominante cîteva concesii.

În ceea ce priveşte grupurile sociale stăpînitoare de dincoace de Carpaţi, ele se străduie întotdeauna să folosească pribegirile şi uneori să le stimuleze: în timpul războiului austro-turc, Nicolae-vodă Mavrogheni lansează proclamaţii către transilvăneni, chemîndu-i în ţară, unde le oferă posibilităţi de aşezare [74]; în 1792, la bîlciurile muntene, ciobanii transilvăneni aflaţi în ţară sînt chemaţi să rămînă aici, făgăduindu-li-se privilegii [75]; se constată şi trimiteri de emisari în Transilvania pentru a stimula emigraţia peste munţi [76].

Cele de mai sus conduc la concluzia că, în perioada 1739—1831, continuînd un proces mai vechi, au loc treceri continue de ţărani, păstori, muncitori agricoli etc. din Transilvania, cu scopul aşezării statornice

---

[67] *Istoria României*, III, Buc., 1964, p. 425.

[68] N. Iorga, *Sate*..., p. 278—279; *Viena, 27 mai 1766. Decretul Mariei Tereza*..., publ. de I. Lupaş, în „Anuarul Institutului de istorie naţională", Cluj-Sibiu, IX, 1943 1944, p. 350.

[69] R. Kutschera, *op. cit.*, p. 72.

[70] N. Iorga, *op. cit.*, p. 251, 272; D. Prodan, *Supplex*..., p. 217; *Istoria Ronâniei*, III, p. 424, 514.

[71] C. Rall, G. Gottfried, *op. cit.*, XVI, 1—2, 1885, p. 2, col. II; I. Lupaş, *op. cit.*, p. 52 (şi n. 4); R. Kutschera, *op. cit.*, p. 52—53; *Istoria României*, III, p. 514, 521.

[72] *Ibid.*, p. 406.

[73] *Eine volständige Handschrift über Siebenbürgen*, la: N. Iorga, *Mărunţişuri*..., p. 93; idem, *Istoria românilor prin călători*, ed. a 2-a, III, p. 4—5.

[74] *U—IR*, III, 1892, p. 229—231; M. Popescu, *Cartea lui Mavrogheni voevod către locuitorii celor Şapte sate*, în „Ţara Bîrsei", IX, 3, 1937, p. 248—249.

[75] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*..., XV/2, 1913, p. 1802, Nr. MMMCCCCX.

[76] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, IX, Buc., 1937, p. 344—345, nr. 267 (la 1635); S. Dragomir, *op. cit.*, I ,p. 95—96, 199 (la 1750); Hurmuzaki-Nistor, *Documente*..., XXI, 1942, p. 186, nr. CLXVI (la 1829).

în Țara Românească; o trecere masivă a avut loc în 1761—1767. La cît se va fi ridicat cifra totală a „ungurenilor" trecuți în Țara Românească între 1739—1831?

O însemnare, demult publicată [77], datînd de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și referindu-se la conducătorul răscoalei din 1759—1761 („Mehr als 50 Dörfer standen unter der Direction des Sofroni, und er hatte noch 2 Ispravnik unter sich") a fost interpretată ca referindu-se la faptul că cei ce l-ar fi urmat pe Sofronie în 1761 au populat 50 de sate [78], concluzie ce a fost apoi preluată de mai multe ori. S-au omis în acest fel două elemente ale documentului analizat: mai înainte se comunica moartea lui Sofronie, care s-ar fi petrecut în 1776, iar în pasajul reprodus se notează existența ispravnicilor de ungureni, care s-au creat chiar în acest an [79]. Luînd în considerare observația de față, vom desprinde o altă încheiere decît cea de mai sus: în momentul creării isprăvnicatelor, ele aveau în evidențe transilvăneni din 50 de sate muntene, cifră ce trebuie să fi fluctuat apoi prea puțin, de vreme ce numărul familiilor catagrafiate de „ungureni" a rămas aproape staționar (la 1778 — 4 000; la 1815 — 4 056; la 1819 — 4 500; la 1838 — 4 224)[80].

S-au constatat lacune la înregistrarea transilvănenilor în anumite județe, în cadrul catagrafiei publicate de Dionisie Fotino, fenomen ce n-a putut fi explicat [81]. Este însă de luat în considerare faptul că cifrele de mai sus se referă nu la toți cei sălășluiți în Țara Românească, ci doar la cei cuprinși sub denumirea dată de evidența dajnicilor, căci noii sosiți se acomodează la condițiile locale și, treptat, încep a evolua după specificul societății în care s-au încadrat: în 1774 îi găsim în diferite categorii sociale, după avere [82]; în 1814, „ungurenii" sînt amintiți cel puțin în 8 (dacă nu chiar în 9) categorii fiscale [83]; *Obșteasca catagrafie din 1831* îi cuprinde nu numai ca „birnici străini", ci și ca „poslușnici", „slujitori", „slugi" etc. [84].

Dispunem însă de cîteva cifre mult mai mari decît cele de mai sus: Sulzer știe că, în deceniile VII și VIII ale secolului al XVIII-lea, au venit peste 8 000 „ungureni" în Țara Românească [85] (are desigur în vedere familii și nu suflete); în septembrie 1784, Mihai-vodă Suțu i-ar fi afirmat lui Rajčević că în Muntenia sînt 10—12 000 de transilvăneni [86], iar însuși agentul austriac afirma, la 26 martie 1784, 12 000 de refugiați [87], apoi

[77] Aug. Bunea, *op. cit.*, p. 451, nr. 3.

[78] I. I. Nistor, *op. cit.*, p. 33.

[79] G. D. Iscru, *op. cit.*, p. 37.

[80] F. J. Sulzer, *op. cit.*, III, p. 363 (se verifică prin calculul permis de cifrele de la I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Țării Românești. 1800—1850*, I, Buc., Edit. științifică, 1958, p. 117, nr. 43); D. Fotino, *Historia tis palai Dakias...*, III, Viena, 1819, p. 150—182; <*Expunere asupra situației Țării Românești...*, 1819>, în *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, I, Edit. Academiei, 1959, p. 131; „Analele Parlamentare ale României", IX/1, Buc., 1898, p. 1164.

[81] M. N. Popp, *Asupra satelor...*, p. 8; I. Conea, *Pe urmele descălecatului...*, p. 55; idem, *Villages...*, p. 48.

[82] I. Ionașcu, *Despre județele...*, p. 17—41.

[83] G. D. Iscru, *op. cit.*, p. 47—48, Nr. 2.

[84] „Oltenia", VI, 1944, p. 1—194; IX, 1944, p. 1—191; XI, 1945, p. 1—191.

[85] F. J. Sulzer, *op. cit.*, III, p. 400.

[86] Hurmuzaki-Nistor, *Documente...* XIX/1, 1922, p. 207, Nr. CLXXXIV.

[87] *Ibid.*, p. 171, Nr. CLIII.

la 1788 — 13 000 de familii de români imigrați din Transilvania [88]; la 9 noiembrie 1784, consulul Prusiei raportează că în Țara Românească sînt 16 000 de familii „dezertori din Austria"[89], pe care-i reclamă guvernul austriac [90]. Unele dintre aceste cifre sînt însă evident prea mari, ceea ce se vede din izbitoarele diferențe dintre ele. Avem de-a face cu exagerări interesate, lucru observat și cu alte prilejuri în privința transilvănenilor aflați în Muntenia [91]. Admițînd de aceea în cererile vieneze o notă de exagerare, în intenția de a exercita presiuni asupra Porții pentru reîntoarcerea transilvănenilor emigrați; neomițînd, pentru aceleași motive, a suspecta și pe Rajčević de oarecare exagerare, în relatările din 1784 și într-o carte ce apărea în momentul izbucnirii războiului austro-turc, credem a socoti mai reală cifra de 10 000 de familii transilvănene, aflate în Țara Românească la 1788 ca urmare a trecerilor aici în ultima jumătate de veac, cifră ce constituie aproximativ o medie între cele comunicate de Sulzer (8 000 pe la 1780) și de Mihai-vodă Suțu prin Rajčević (10—12 000 la 1784).

În lumina datelor prezentate asupra cuantumului imigranților în diferite momente, se poate admite în perioada 1739—1760 o medie anuală de circa 50 de familii (total 1 100 familii), iar în anii 1768 — 1788 o medie de circa 100 familii (total 2 100 familii). Rezultă deci că, în perioada de maximă a anilor 1761—1767, au trecut la sud de Carpați circa 5400 familii, căci alte circa 1 400 (1 100 + 5 400+2 100+1 400=10 000 de familii) se presupun sporul natural al populației de-acum imigrate, în anii în care ea se află pe teritoriul muntean; cifra astfel aflată pentru perioada 1761—1767 (5 400 familii) este comparabilă cu cea promisă de Nicolae Pop (16 000 de suflete), ceea ce constituie în anumită măsură o confirmare a justeței calculului de mai sus și a realității propunerilor Balomireanului. În perioada 1789—1791, ca urmare a măsurilor administrației habsburgice în Țara Românească, pribegirile trebuie să fi fost extrem de reduse; cifrele de care dispunem pentru perioada 1792—1806 par a arăta reluarea vechiului ritm (admitem deci și în acești ani media 100 de familii); ulterior, se pare că ea a descrescut (pentru anii 1807—1831 socotim 50 de familii pe an).

Obținem astfel tabelul I (sporul natural calculat fiind 6‰ în perioada 1739—1774 și 7‰ în 1775—1831) (vezi p. urm.)

Se poate observa că cifrele propuse pînă acum cu referire la transilvănenii veniți în Principate (în ultimii 120 de ani — se spunea la 1885 — au plecat din Transilvania „multe mii de familii" în Moldova, Muntenia, raialele turcești și Banatul Timișoarei [92]; în cursul secolelor, românii au trecut din Transilvania în Țara Românească și Moldova cu zecile de mii [93]; în secolul al XVIII-lea, mii de țărani români au venit de peste munți în

[88] <St. Rajčević>, *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788, p. 182.

[89] Hurmuzaki-Iorga, *Documente...*, X, 1897, p. 1—2.

[90] N. Iorga, *Acte și fragmente...*, II, Buc., 1896, p. 189; Hurmuzaki-Iorga, *Documente...*, X, 1897, p. 7—8 : confuzii cu privire la cifre.

[91] *I—SD*, I—II, 1901, p. 403, Nr. LXXVI.

[92] G. Barițiu. *Material pentru istoria...*, XVI, 1—2, 1885, p. 4.

[93] Șt. Meteș, *Contribuții la studiul populației din Transilvania în trecut*, I, în „AAR, MSI", S. III, t. XXIV, București, 1942, p. 20.

Tabelul 1

Transilvăneni imigraţi în Ţara Românească între anii 1739—1831 (în familii)*

	1739—1760	1761—1774	1775—1791	1792—1812	1813—1821	1822—1831	Total
Imigraţi	1 100	6 100	1 400	1 800	450	500	11 350
Sporul natural, în perioada dată, al populaţiei imigrate între 1739 şi sfîrşitul perioadei	70	450	1 070	1 760	905	1 105	5 360
Total existent la sfîrşitul perioadei	1 170	7 720	10 190	13 750	15 105	16 710	16 710

Principate[94]) sînt mai modeste decît realitatea, căci numai în Ţara Românească şi doar în decurs de un secol au trecut circa 11 350 familii ! S-a admis însă şi o cifră mai apropiată de aceasta (după instaurarea stăpînirii habsburgice în Transilvania, zeci de mii de ţărani trecură dincolo de Carpaţi[95]). Totodată, s-a afirmat şi imposibilitatea stabilirii numărului ţăranilor emigraţi în Principate în secolul al XVIII-lea, admiţîndu-se doar bănuirea proporţiilor plecărilor[96], ceea ce exprima o anumită neîncredere în viitoarele cercetări.

Cele de mai sus îngăduie o apreciere justă şi asupra numeroaselor supoziţii referitoare la momentul masivei imigraţii, căci s-a susţinut: că transilvănenii aşezaţi în Ţara Românească n-ar fi venit în grupuri mai mari decît în timpul şi după răscoala din 1784[97]; că numărul mare de „ungureni" în Muntenia a fost cauzat de războiul din 1787—1792[98]; că, în 1806—1812, aşezarea ardelenilor în Principate a fost tot aşa de mare ca în epocile precedente[99] sau că în acei ani, mai ales, s-au aşezat transilvănenii în Ţara Românească şi Moldova[100]; că epoca celei mai însemnate aşezări în cîmpia munteană (a ardelenilor şi altora) cade în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea[101] etc. Apare evident că toate aceste ipoteze, pornind de la aprecierea realistă a unui flux continuu de veniri de peste munţi, stabilesc totuşi greşit momentul lui culminant.

S-au făcut însă şi aprecieri în esenţă juste asupra acestuia, socotindu-se că marea emigraţie a românilor transilvăneni în Principate a avut loc în anii 1762—1766[102], că numărul „ungurenilor" a devenit mare mai

---

* Tabelul a fost calculat de Tiberiu Roman, conferenţiar la Institutul de petrol, gaze şi geologie din Bucureşti.

[94] C. C. Giurescu, *Transilvania. Schiţă istorică*, Bucureşti, 1943, p. 17—18.

[95] Şt. Pascu, *L'unité de la terre et du peuple roumains*, în „Revue de Transylvanie", VII—IX, 1941—1943, p. 336.

[96] I. D. Moga, *Numărul românilor...*, p. 289.

[97] N. Gh. Dinculescu, *op. cit.*, p. 64.

[98] E. Zaharescu, *op. cit.*, p. 154, n. 1.

[99] P. Rîmneanţu, *op. cit.*, p. 9.

[100] A. Veress, *op. cit.*, p. 200—201.

[101] V. Mihăilescu, *Vlăsia şi Mostiştea. Evoluţia geografică a două regiuni din Cîmpia Română*, în „BSRG", XLIII, 1924, p. 109, 126.

[102] Aug. Bunea, *op. cit.*, p. 425.

ales după răscoala condusă de Sofronie[103], că fuga a căpătat proporții în anii 1761—1764[104], că migrațiunile peste Carpați au luat proporții mai ales după 1761[105].

3. *Așezarea statornică în lumina cunoașterii localităților pe care le creează și în care se stabilesc transilvănenii.* În lucrări precedente[106], am demonstrat utilitatea și oportunitatea aplicării unui nou procedeu demografico-istoric: cunoașterea evoluției populației prin intermediul cunoașterii evoluției localităților. Pentru a folosi procedeul în problema aici în discuție, am realizat

Tabelul 2

Numărul localităților Țării Românești în care se documentează transilvăneni în perioada 1739—1832[107]

I. Pe județe

		Argeș	Buzău	Dîmbovița	Dolj	Gorj	Ialomița	Ilfov	Mehedinți	Mușcel	Olt	Prahova	Romanați	Săcuieni	Slam rîmnic	Teleorman	Vîlcea	Vlașca	Total
Total		32	5	15	5	7	13	60	2	20	3	18	4	22	8	1	6	4	225
Cu denumiri specifice, create în perioada 1739—1832	Cu determinantul „Ungureni”	13	1	6	2	5	1	4	2	10	1	7	1	11	4	—	3	—	71
	Altele	—	2	1	—		2	2	—	—	—	1	—	3	1	—	—	2	14

II. *După prima mențiune documentară.*

În 1739—1760: 2 așezări, în 1761—1774: 31; în 1775—1791: 38; în 1792—1812: 111; în 1813—1821: 28; în 1822—1832: 15. Total: 225.

Cifra cea mai izbitoare este cea referitoare la localitățile purtînd denumiri specifice („Ungureni”, „Mocani”, „Sudiți” etc.), care desemnează așezări exclusiv locuite de transilvăneni[108]. Cercetările ulterioare vor mai adăuga poate cîteva asemenea localități, dar date fiind numeroasele izvoare, edite și inedite, folosite pentru lucrarea de față — se poate afirma că totalul realizat este bun. Lucrul se constată și comparativ: cercetări precedente au determinat 86 de așezări numite „Ungureni” și „Mocani”, apărute în izvoare pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea[109]; lucrarea de față prezintă așezări cu determinantul „Ungureni” — 11 apărute pînă la 1739 și alte 71 documentate în perioada 1739—1832, iar localități numite „Mocani” din această ultimă vreme — 4, ceea ce reprezintă un total de 86 oiconimice doar pînă la 1832.

---

[103] Șt. Meteș, *La vie menée par les Roumains en Transylvanie du XVIe au XVIIIe siècle*, Bucarest, 1938, p. 74.
[104] A. Golopenția, *op. cit.*, p. 92—93.
[105] D. Prodan, *Supplex...*, p. 217.
[106] L. Roman, *Izvoare din perioada 1750—1790 referitoare la localitățile și populația Țării Românești*, în „Studii și articole de istorie”, XIV, 1969, p. 91—118 (p. 1—28); idem, *Localitățile și populația Țării Românești în lumina lucrării cartografice manuscrise din 1790—1791*, în „Revista arhivelor”, XLVII, vol. XXXII, 1, 1970, p. 57—74 (p. 1—18).
[107] V. Anexa.
[108] I. Conea, *Pe urmele descălecatului...*, p. 60; idem, *Villages...*, p. 51—55.
[109] I. Donat, *Păstoritul...*, p. 293 (și: n. 23; fig. 1).

Cuantumul localităților Țării Românești în care, în anii luați în considerare, se semnalează transilvăneni (225) este relativ ridicat și, în orice caz, net superior cercetărilor precedente, care — mai ales pe baza constatărilor de teren, hărților și dicționarelor geografice moderne —, au stabilit 184 de așezări locuite de ardeleni în Oltenia, Muntenia și Moldova[110]. Cifra 225 reflectă însă corect oare proporțiile fenomenului?

Într-o carte deschisă către ispravnici, Divanul Țării Românești notează la 27 februarie 1808 : „. . . prin toate părțile locurilor de aici din țară, se află și sudiți ai k.k. austriacești<i> Curți, unii șezători, alții trecători sau mosafiri . . ." [111]. Numărul supușilor austrieci — dintre care mulți români transilvăneni — este atît de are în județele Prahova și Săcuieni (din cele 9 județe, asupra cărora avem date în piesele conservate ale *Catagrafiei administrative din 1810—1811*, aici sînt înregistrați cei mai mulți) [112], încît se rînduiește un staroste pentru a căuta pricinile ce le vor avea de-acum înainte [113]. La 11 aprilie 1829, Feischhackl arată că uniții trăiesc în diferite locuri ale Țării Românești [114]. În piesele publicate ale *Obșteștii catagrafii din1831* se menționează transilvăneni în foarte multe locuri; așa de pildă, în plasa Bălții de Jos din jud. Dolj am găsit oameni calificați „ardeleni" sau numiți „Ungureanu" în 9 din cele 11 sate [115], dar — pînă la 1830 — datele izvoarelor, sintetizate în Tabelul 2, nu semnalează în tot districtul decît 3 asemenea așezări (fără a socoti cele cu denumiri caracteristice) etc.

Desprindem deci concluzia că totalul de 225 de așezări în care am documentat români transilvăneni în perioada 1739—1832 este de cîteva ori mai mic decît realitatea [116]. Nu trebuie însă uitat că, în majoritate, în aceste sute de localități se găseau 1—3 familii ardelene și că numai în mult mai puține ele erau în număr relativ însemnat.

Situația statistică a localităților merită a fi analizată și din alt punct de vedere: repartiția pe perioade a primei atestări documentare a celor 225 de așezări. Comparînd-o cu Tabelul 1 (rubrica Imigrați), constatăm o oarecare nepotrivire, exprimată în faptul că acesta din urmă înregistrează — proporțional — în coloanele 3—6 cifre mai mici decît cea dintîi. Explicația fenomenului rezidă nu numai în faptul că prezența ardelenilor în localități preexistente se menționează de regulă mult mai tîrziu decît reala lor așezare acolo. Ea constă și în aceea că nu cunoaștem cu exacti-

---

[110] V. sup.: n. 7,8.

[111] *U—IR*, IX, 1896, p. 247 (nota); v. și XI, 1900, p. 764.

[112] *Catagrafia administrativă din 1810—1811*, în Arh. ist.-milit. de stat din Moscova, fond. 438, dos. 58—59; în fotocopie la Institutul de istorie „N. Iorga". Mulțumim conducerii acestuia, precum și conf. dr. Al. Vianu, pentru facilitarea accesului la prețiosul fond. Denumirea, dată de noi pentru a o deosebi de *Catagrafia bisericilor*, întocmită aproape concomitent, este justificată de alcătuirea ei prin organele administrației. Materialele referitoare la București s-au studiat de prof. I. Ionașcu (*Date statistice noi despre București în anii 1810—1811, culese din arhivele Moscovei*, în „Revista arhivelor", II, 1, 1959, p. 175—191).

[113] *U—IR*, IX, 1896, p. 461—462 (nota).

[114] *I—SD*, I—II, 1901, p. 414, Nr. XCII.

[115] „Oltenia", VI/3, 1944, p. 188—194; IX/1, 1944, p. 1—43.

[116] Pentru numărul mare de localități, în care erau răspîndiți ardelenii în județele de dincolo de Olt, v. și I. Donat, *Datele principale din istoria Olteniei pînă la anul 1600*, în *Oltenia*, Fundația Culturală — Regionala Oltenia, 1943, p. 310 (Fig. 5): mai ales după *Catagrafia din 1838*, cu numărul de suflete, dar și după alte indicații (așa cum am arătat, datele catagrafice nu cuprind decît o parte din transilvănenii așezați în Țara Românească).

tate momentul formării multor sate cu denumiri specifice, deoarece principalele izvoare asupra localităţilor care au ajuns pînă la noi omit o bună parte dintre ele, drept pentru care nu puţine apar pentru prima oară mult mai tîrziu. Cu toate neajunsurile semnalate, Tabelul 2 aduce totuşi o anumită confirmare a justeţei calculelor sintetizate în Tabelul 1 : creşterea continuă o numărului localităţilor urmează relativ fidel creşterea populaţiei transilvănene în Ţara Românească.

Situaţia statistică a localităţilor este interesantă şi sub aspectul răspîndirii ardelenilor în judeţele muntene. O putem compara cu alte izvoare : *Catagrafia administrativă din 1810—1811*, piesele păstrate ale căreia dau numărul gospodăriilor sudiţilor austrieci în 9 judeţe ; *Catagrafia din 1815*, unde se găsesc „ungurenii" (familii) din evidenţa ispravnicilor de străini ; *Obşteasca statistică a Ţării Româneşti din 1838*, care cuprinde de asemenea categoria fiscală a „ungurenilor" (familii) [117].

Tabelul 3

Răspîndirea transilvănenilor în Ţara Românească (pe judeţe)

	Argeş	Brăila	Buzău	Dîmboviţa	Dolj	Gorj	Ialomiţa	Ilfov (fără Bucureşti)	Mehedinţi	Muşcel	Olt	Prahova	Romanaţi	Săcuieni	Slamrîmnic	Teleorman	Vîlcea	Vlaşca
Catagrafia administr. din 1810—1811	39	—	48	230	—	—	108	715	—	119	—	321	—	633	123	—	—	—
Catagrafia din 1815	279	—	30	432	—	—	366	1 110	—	132	252	330	—	834	291	—	—	—
Obşteasca statistică din 1838	52	85	405	270	68	432	309	1 216	1	289	30	249	22	251	90	52	63	50

Aşa cum s-a menţionat mai sus, cifrele acestea cuprind numai o parte din transilvănenii sălăşluiţi în Muntenia : cei înregistraţi sub denumirea arătată în evidenţe. Punînd însă, alături de cifrele de mai sus, pe cele asupra localităţilor (Tabelul 2), putem trage o concluzie destul de exactă asupra repartiţiei teritoriale a transilvănenilor în districtele ţării. Atît numărul aşezărilor, cît şi cifrele catagrafice cunoscute, atestă că cei mai mulţi se găseau în satele jud. Ilfov ; în număr important erau în Săcuieni, Dîmboviţa, Ialomiţa, Prahova, Muscel, Argeş, Gorj, Buzău, Slamrîmnic. O confirmare deplină a acestor constatări o găsim în concluzia desprinsă din analiza *Catagrafiei din 1773—1774* (din care se cunosc doar piesele referitoare la cele 12 judeţe de dincoace de Olt) : se umpluseră cu ţărani transilvăneni toate judeţele vecine cu Transilvania, mai ales Argeş, Muşcel, Prahova, Săcuieni [118]. O harnică cercetare a constatat abundenta aşezare a „ungurenilor" în jud. Săcuieni [119].

Cu diverse prilejuri — folosindu-se mai ales datele *Catagrafiei din 1815*, cuprinse în lucrarea lui D. Fotino, precum şi constatări desprinse

[117] *Catagrafia administrativă din 1810—1811*, dos. 58, f. 1—44, 314—323 ; D. Fotino, *op. cit.*, III, p. 150—182, 196 ; „Analele Parlamentare ale României", IX/1, p. 1164.
[118] I. Ionaşcu, *Despre judeţele...*, p. 6, n. 11.
[119] E. Zaharescu, *op. cit.*, p. 147—173 (la p. 158, 164 : cauzele acestei abundenţe).

din anchete pe teren şi din liste de sate cu determinantul „Ungureni", găsite în dicţionarele şi hărţile de la sfîrşitul secolului al XIX-lea —s-au prezentat şi alte consideraţii asupra repartiţiei teritoriale a transilvănenilor în Ţara Românească. Analizîndu-le din punctul de vedere al perioadei 1739—1831, în ele se pot găsi nu puţine inexactităţi. S-a socotit, de pildă, că oiconimicul „Ungureni" apare rar în regiunea şesului, transilvăneni găsindu-se aici doar în jud. Ilfov şi cîmpia Ialomiţei [120]. Datele prezentate în lucrarea de faţă (Tabelele 2 şi 3), confirmînd că — de regulă — în judeţele dinspre Dunăre transilvănenii se găsesc în mai mică măsură decît în cele dinspre munte (dar jud. Ilfov le întrece pe toate celelalte), atestă că ei pot fi găsiţi în nu puţine alte judeţe din părţile de sud ale Ţării Româneşti : Dolj, Romanaţi, Vlaşca, Olt.

S-a afirmat că frecvenţa satelor cu determinantul „Ungureni" este mai redusă în Muşcel, acesta socotindu-se a fi într-o situaţie similară cu jud. Mehedinţi [121]; în realitate, după numărul localităţilor cu denumiri specifice întemeiate în anii 1739—1832, jud. Muşcel se găseşte, cu 10 asemenea aşezări, pe locul trei — după Săcuieni (14) şi Argeş (13). La 1875, se ştia că transilvănenii au început a se răspîndi în Bărăgan numai „în anii din urmă" [122]; în realitate, deşi procesul a căpătat proporţii mai ales după 1864, el se poate acum larg documenta şi pentru o perioadă mult mai veche.

S-a crezut că trecerea de dincolo s-a făcut în mai mare măsură în jud. Gorj [123]. Azi se poate afirma cu certitudine că, în secolul anterior perioadei regulamentare, trecerea s-a făcut în Ţara Românească mai ales în Argeş, Săcuieni şi alte judeţe de la est de Olt. Gorjul se găsea în frunte numai în ceea ce priveşte judeţele de la vest de rîu.

După cum se vede, aprecierile au avut nu de puţine ori de suferit. Cauzele se pot găsi în faptul că nu s-a operat cu o documentaţie bogată a unei perioade, adesea utilizîndu-se doar ceea ce s-a conservat în vremurile mai noi — prin tradiţia orală, toponimie, urme etnografice — din procesul secular.

O problemă interesantă este aceea a mărimii colectivităţilor transilvănene din Ţara Românească. Ele se ridică la valori apreciabile în aşezările urbane, indubitabil Bucureştii stînd în frunte. În 1804, evidenţa agenţiei austriece cuprinde 411 sudiţi de diferite religii creştine în capitală, majoritatea fiind ortodocşi şi uniţi (deci români); socotind după nume şi religie (evanghelici, reformaţi, catolici), printre ei sînt şi nu puţini saşi, secui, unguri [124]. La 1811, în Bucureşti sînt catagrafiaţi 372 supuşi austrieci, meşteşugari şi negustori [125]. În martie 1815, Al. Filipescu — vornicul oraşului — anchetează sudiţii austrieci (în număr de 880); cercetase de-acum 680, cu toţii declarîndu-i că-s din Transilvania (lucru confirmat şi de consulul habsburgic), unii fiind de mulţi ani în ţară, alţii „aci au văzut lumina zilei", dar părinţii lor sînt transilvăneni (vechii zapcii ai

[120] M. N. Popp, *Asupra satelor*..., p. 7, 10.
[121] C. Racoviţă, *op. cit.*, p. 72.
[122] G. Bariţiu, *Migraţiune*..., VIII, 2, 1875, p. 14, col. I.
[123] I. Conea, *Pe urmele descălecatului*..., p. 55 ; idem, *Villages*..., p. 48.
[124] Hurmuzaki-Nistor, *Documente*..., XIX/2, 1938, p. 220—230, Nr. CCCXXXIV.
[125] I. Ionaşcu, *Date statistice noi*..., p. 186—191, Anexa 4.

oraşului arătau însă că unii nu-s ardeleni — ci fie localnici, fie români veniţi de la sud de Dunăre — şi se dau drept sudiţi pentru foloasele ce decurgeau de aici)[126]. La 1838, se catagrafiază 280 de familii de „ungureni"[127], ceea ce este mult sub cifra reală a transilvănenilor.

Ei pot fi găsiţi în număr relativ important, conform *Catagrafiei administrative din 1810—1811*, şi în alte oraşe : Ploieşti — 119 gospodării ale sudiţilor austrieci ; Focşanii Munteniei — 65 ; Cîmpulung — 47 ; Tîrgovişte — 33. În alte părţi, apar mai puţini : Piteşti—13 ; Buzău — 12 ; Curtea de Argeş — 6 ; Rîmnic (jud. Slamrîmnic) — 3 gospodării ale supuşilor austrieci[128].

În sate, obştile ardelene sînt, de asemenea, foarte diferite ca mărime. În multe locuri găsim risipite cîte 1—3 familii, dar sînt şi numeroase aşezări destul de mari. La 1774 se constată : la Corbi-Muşcel 154 familii de „ungureni" ; la Flămînzeşti Ungureni-Argeş 92 ; în hotarul Tîrgşorului-Prahova 42 ; la Costeşti Ungureni-Argeş 16 familii[129]. La 1810 se documentează : în jud. Dîmboviţa — la Drăgăeşti Ungureni 80 de case ale transilvănenilor, la Lazuri 52, la Lucieni Ungureni 18 etc. ; în jud. Ilfov — la Piteasca 98 de case ale transilvănenilor, la Tînganu şi Moara Cernica 61[130] etc. La 1831 se atestă : la Novacii Străini-Gorj 113 familii ; în mahalaua Ungureni-Mehedinţi 14 ; în jud. Săcuieni — la Tohăneanca Ungureni 100, la Homorîciu Ungureni 60, la Valea Anii Ungureni 18[131] etc.

Acelaşi fenomen se constată şi în aşezările de origine ciobănească, printre care — după aspectul lingvistic — credem a fi cele denumite .„Mocani". Lucrarea cartografică din 1790—1791 notează patru asemenea localităţi : una în jud. Dîmboviţa cu două case înscrise în hartă (anexa acesteia menţionează „cîteva case") ; alta în jud. Săcuieni cu 9 case ; o a treia în jud. Buzău fără case pe planşa hărţii (dar anexa ei consemnează „cîteva bordeie") ; în fine, una în jud. Slamrîmnic cu 19 case şi o biserică[132]. Cea din urmă a fost probabil mai de mult alcătuită : o găsim la 1791 cu numărul cel mai mare de case şi singura cu biserică printre localităţile menţionate ; ea apare apoi mereu, la 1831 avînd 67 de familii[133]. Se poate considera că — în momentul înregistrării lor de către cartografii austrieci — aşezările aveau, respectiv, circa : 7, 32, 4 case (am aplicat

---

[126] *U—IR*, X/B, 1902, p. 196—197.

[127] „Analele Parlamentare ale României", IX/1, p. 1164.

[128] *Catagrafia administrativă din 1810—1811*, dos. 58, f. 6v, 7v, 12v, 16v, 20v, 25v, 36v.

[129] I. Ionaşcu, *Despre judeţele...*, p. 6 (şi n. 11), 8, 18—19 (şi n. 35).

[130] Bibl. Acad. R. S. România-CMXVII/I, f. 252, 372 (şi la N. M. Popescu, *Catagrafia eparhiei Ungrovlahia în anul 1810, I. Jud. Ilfov*, Buc., 1914, p. 43—44, 83—84) ; CMXVII/II, f. 184, 267, 282 (şi la Al. A. Popescu-Runcu, *Catagrafia judeţului Dîmboviţa la anul 1810*, Tîrgovişte, 1936, p. 29, 31, 45—46 ; cu numeroase omisiuni şi greşeli de lectură, ce s-au încercat zadarnic a se înlătura prin idem, *idem* (*Îndreptări şi adăogiri*), Tîrgovişte, 1940).

[131] *Extract de suma plugarilor şi muncitorilor lăcuitori prin satele acestui Prinţipat...*, în „Analele Parlamentare ale României", II, Bucureşti, 1892, p. 483 (Nr. 43), 484 (Nr. 115), 485 (Nr. 174), 527 (Nr. 7), 536 (Nr. 265).

[132] *Militairische Carte der Kleinen oder Oesterreichischen und Grossen Walachei...*, Ms. la Bibl. Acad. R. S. România (Cab Hărţi-D. XXVII. 6), pl. LX, LXXIX, LXXXVI, XCV. *Militairische Beschreibung der Grossen-Walachey...* (Bibl. Acad. R. S. România-ms. germ. 1), II, f. 253v ; III, f. 174v.

[133] *Catagrafia administrativă din 1810—1811*, dos. 59, f. 228v, 319r ; D. Fotino, *op. cit.*, III, p. 192 ; *Extract...*, p. 478 (Nr. 185) ; C. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX...*, Buc., Edit. Ştiinţifică, 1957, p. 263.

coeficientul 3,6 la numărul de case, constatat în harta din 1790—1791 la primele trei [134]) şi 46 de case (am pornit nu numai de la coeficientul amintit, ci mai ales de la mărimea ultimei aşezări, constatată la 1831, socotind o creştere medie de 7‰ pe an în perioada 1791—1831).

O altă problemă rezolvabilă prin intermediul cunoaşterii evoluţiei localităţilor este aceea a direcţiilor de pătrundere în Ţara Românească a transilvănenilor ce se aşează definitiv aici. Îi constatăm (Tabelul 2) în toate judeţele dinspre munte, dar în mai mare măsură în Argeş, Muşcel, Dîmboviţa, Prahova şi Săcuieni, ceea ce pare a arăta că munţii cuprinşi în aceste districte — ce se ţin lanţ — au fost principala zonă de acces a ardelenilor. Un interesant document, referitor la 55 familii imigrate din Transilvania în anii 1828—1833 şi aşezate în jud. Ilfov [135], arată „pe unde au trecut în Ţara Rumânească": „Plaiu Arifului" — 9 familii; „Plaiu Novacilor" — 25; „Câmpina" — 1; „Vâlcani" — 8; „Căineni" — 8; „peste munte" (fără alte precizări) — 4 familii. Se vede aici — referitor la un grup relativ restrîns de colonişti — o preponderenţă a trecerii peste munţii de dincolo de Olt, ceea ce indică necesitatea unei anumite corectări a concluziei desprinse exclusiv din analiza situării localităţilor în care documentăm pe ardeleni între 1739—1832.

În fine, o ultimă problemă ce mai dorim a trata este aceea a locului ocupat de imigraţia transilvăneană din această perioadă în desfăşurarea ei generală. Tehnica de lucru cea mai nimerită este luarea în considerare a localităţilor numite „Ungureni": constituind principala modalitate de creaţie oiconimică a imigranţilor transilvăneni şi putînd fi relativ corect datată întemeierea, creşterea numărului lor arată evoluţia imigrării [136]. În Ţara Românească ştim 11 localităţi de acest fel (numite Ungureni, Ungurelu, Ungurei, Unguriţi), formate înainte de 1739, pe cînd cele alcătuite în perioada 1739—1832 sînt în număr de 71 (Tabelul 2). Evident, cifrele prezentate nu sînt absolut exacte, căci—mai ales pentru perioada anterioară încheierii tratatului de la Belgrad — documentarea ce ne-a parvenit este vădit lacunară. Totuşi, compararea celor două cifre arată cu evidenţă însemnătatea deosebită, în comparaţie cu veacurile precedente, a imigraţiei transilvănene din secolul ce a urmat iscălirii tratatului menţionat [137]. Se poate afirma că, în evoluţia generală a fluxului ce a purtat pe ardeleni la sud de Carpaţi, această din urmă perioadă ocupă locul cel mai important, ansamblul documentaţiei şi calculelor prezentate în lucrarea de faţă constituind astfel o dovadă a faptului că, în secolul al XVIII-lea şi la începutul celui următor, Transilvania a fost nu ţintă, ci punct de plecare al unor puternice curente de emigrare, mai ales româneşti.

4. *Urmări ale băjeniei.* Stabilirea în Ţara Românească a unui important număr de români—veniţi mai ales din Transilvania, dar şi din alte părţi — , a nu puţini bulgari, precum şi a unor oameni de alte naţionalităţi, a avut urmări importante pentru dezvoltarea ţării. Anaforaua din

---

[134] L. Roman, *op. cit.*, p. 71 (p. 15).
[135] V. sup.: n. 59.
[136] Cf. şi I. Donat, *Păstoritul...*, p. 293.
[137] Concluzia rămîne valabilă chiar dacă luăm în considerare cele 43 oiconimice-dublete constatate pe ambele versante ale Carpaţilor meridionali şi socotite a arăta — cele mai multe — o imigraţie transilvăneană anterioară secolului al XV-lea (M. N. Popp, *Ungurenii*, p. 185—189, precum şi pl. III între p. 200—201).

19 aprilie 1819 a veliților boieri către Alexandru-vodă Suțu, vorbind despre „folosul și îmbivșugarea ce se poate pricinui din adaosul lăcuitorilor", arată că cei veniți „cu multă sudoare și osteneli" au lucrat pămîntul, „au deschis locurile acestei țări", contribuind astfel să ajungă „politiile și toate părțile întru bogăție, și îmbivșugare, și podoabă", de unde a rezultat folos și pentru noii așezați, și pentru stăpînii de moșii, și pentru vistierie [138]. Este aici o dreaptă apreciere.

Într-o vreme însă, periodice ca „Trompeta Carpaților" și „Românul" — temîndu-se de o creștere a influenței imperiale în România — au denigrat colonizarea transilvănenilor, dar practica a infirmat temerile și a scos la iveală însemnătatea adaosului de oameni ai muncii, ceea ce G. Barițiu nu a întîrziat a releva [139]. Ulterior, aprecierea pozitivă a așezării ardelenilor în Principate a constituit nota dominantă a cercetărilor în istoriografia românească.

Transilvănenii stabiliți în Țara Românească în secolul al XVIII-lea și la începutul veacului următor — ca și cei așezați anterior — se integrează astfel în viața societății muntene, aducîndu-și contribuția la dezvoltarea ei economică, socială, politică, culturală etc. Din rîndurile lor s-au ridicat nu puțini oameni, al căror nume a străbătut vremurile: Sofronie din Cioara și Naum Rîmniceanu, Gh. Lazăr și Radu Tempea, Fl. Aaron și I. Maiorescu etc.; de origine transilvăneană este poate familia lui Iancu Jianu [140], cea a lui Gh. Magheru [141] etc.

Pentru Transilvania, masivele pribegiri au avut anumite urmări negative, care au constat mai ales în frînarea, în limitele descrise, a creșterii populației [142]. Sub aspect social însă, este de luat în considerare valoarea trecerilor peste Carpați ca formă a luptei de clasă, ceea ce n-a putut să nu aibe urmări pozitive asupra stării de spirit a maselor împilate din Principatul cotropit de Habsburgi.

Transmigrația temporară și așezarea statornică a transilvănenilor în Țara Românească și Moldova au urmări importante și pentru întărirea îndelungatelor legături multilaterale între diferitele părți ale pămîntului românesc, precum și pentru reflectarea acestor legături în conștiința poporului de pe ambele versante ale Carpaților. La 1724, românii brașoveni scriu trimisului lor la Viena: „... hrana noastră mai a tuturor ne iaste în Țara Românească, aici numai dăjdiile dăm ..." [143]. Permanentul contact cu regiunile sud-carpatice se resimte puternic și la Sibiu, unde bănățeanul Stan Popovici, ajuns conducător al casei Pop, scrie familiar

---

138 *U—IR*, XII, 1898, p. 215, nota.

139 G. Barițiu, *Migrațiune...*, p. 14—15.

140 „Oltenia", I, 1923, p. 192; cp. și I, 1940, p. 41—42.

141 I. Lupaș, *Descendența transilvană a lui Gheorghe Magheru și relațiunile lui cu țăranii sălișteni, îndeosebi cu familia lui Dumitru Răcuciu*, Buc., 1940. O lungă listă de transilvăneni în vechea Românie, grupați pe 16 îndeletniciri, la I. Moisil, *Românii ardeleni din Vechiul regat și activitatea lor pînă la războiul întregirii neamului*, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul. 1918—1928*, III, Buc., „Cultura națională", 1929, p. 1351—1394.

142 G. Barițiu, *op. cit.*, p. 13, col. II; v. și D. Prodan, *Teoria...*, p. 21, 43 (și n. 51), 44.

143 S. Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Șchei*, I, Brașov, 1901, p. 123, Nr. XLIX. O formulare similară la D. P. Marțian, în 1859 (M. Mănescu ș.c., *Documente privitoare la istoria economică a României*, Seria B, I, Buc., 1960, p. 10, Nr. 8).

la 1821 despre ştirile ce le are „din Ţară ...”[144]. Fenomenul se constată nu numai în rîndurile orăşenilor, ci şi ale unei mari mase rurale ardelene : „Mocanii noştri — se nota sub anul 1835 —, cum numesc România (Ţara Românească — n.n.) « Ţara », aşa chiamă şi Cîmpulungul simplu — « Oraş » ...” [145]. Dorinţa unirii cu „Ţara”, exprimată de zeci de mii de glasuri la 1848, pe Cîmpia Libertăţii de lîngă Blaj [146], era rezultanta unui proces secular.

El se desfăşoară concomitent şi de cealaltă parte a munţilor. În 1784, Mihai-vodă Suţu subliniază în faţa agentului austriac Rajčević că toată Transilvania şi Banatul Timişoarei sînt populate de români [147]. Cînd unităţi militare româneşti din armata Curţii de la Viena trec peste cîţiva ani în Ţara Românească, cronicarul vorbeşte despre „militarii rumâni ungureni ...” [148]. Înregistrîndu-se clerul muntean în 1810, se fac precizări de tipul : „popa Antonie sin Ioan Ungurean, de neam rumăn”, „de neam rumăn şi venit din Ţara Ungurească” etc. [149]. Faptul că „ungurean” este termenul generic — pentru transilvănenii, mai ales români, trecuţi, temporar sau statornic, la sud şi est de Carpaţi — este atît de larg cunoscut aici, încît pătrunde, încă de pe la mijlocul secolului al XIX-lea, în literatura europeană ce studiază această regiune [150]. Ca urmare, în locul termenului arătat, precum şi a numeroaselor denumiri date transilvănenilor în Principate (de regulă după locul lor de origine : ţuţuieni, mărgineni, bîrsani, moroieni, mocani, breţcani, şchei etc.) — determinate de conservarea unor străvechi particularităţi locale — intră în uz un apelativ mai adecvat : ponturile muntene ale oieritului pe 1805 vorbesc despre „ardeleni” [151], iar un catastih din 1830 îi numeşte „transilvanişti” [152], termen ce intră în circuitul european [153]. Unificarea terminologiei, petrecută pe fondul precisei determinări a conţinutului ei, este urmarea firească a apariţiei premiselor formării pieţei naţionale şi dovedeşte treptata făurire a naţiunii şi conştiinţei naţionale. Dorinţa de a vedea unirea românilor din cele trei ţări, în vechile frontiere ale „Dachiei”, exprimată la sud de Carpaţi la începutul secolului al XIX-lea [154], era rezultanta unui îndelungat proces.

---

144 *I—SD*, VIII, 1906, p. IV—V, 143 (Nr. 127).

145 I. Codru Drăguşanu, *Peregrinul transilvan*, ed. R. Munteanu, E. S. P. L. A., <1956>, p. 45.

146 N. Bălcescu, *Mişcarea românilor din Ardeal la 1848*, în *Opere*, I, Edit. Academiei, 1953, p. 332 (şi n. 1).

147 Hurmuzaki-Nistor, *Documente*..., XIX/1, 1922, p. 207, Nr. CLXXXIV.

148 Dionisie Eclisiarhul, *Chronograful Ţărei Rumâneşti de la 1764 pînă la 1815*, la Al. Papiu Ilarian, *Tesauru de monumente istorice*..., II, Buc., 1863, p. 183.

149 Bibl. Acad. R. S. România-CMXVII/I, f. 334 (N. M. Popescu, *op. cit.*, p. 71—72); CMXVII II, f. 20, 23, 24.

150 G. Lejean, *Essai sur l'ethnographie de la Turquie d'Europe*, în „Société d'Ethnographie. Mémoires de la Section Orientale & Américaine”, S. II, Nr. 18, t. V, P. 2, Paris, 1896, p. 128 (ediţiile precedente : în l. franc., Gotha, 1861 ; în l. rusă, St. Peterburg, 1868).

151 *U—IR*, XI, 1900, p. 167.

152 M. Émerit, *Une statistique de la population urbaine en Valachie, en 1830*. în „Revue historique du Sud-Est européen”, XVII, 1—3, 1940, p. 17.

153 I. Iakovenko, *op. cit.*, p. 168—170.

154 Naum Rîmniceanu, *Cronica inedită de la Blaj a protosinghelului*..., ed. Şt. Bezdechi, I, Cluj—Sibiu, 1944, p. 90—91 ; Zilot Românul, *Dăsluşire*, ed. Gh. T. Kirileanu, Buc., 1943 (extras din „Revista Istorică Română”, XI—XII, 1941—1942), p. 19.

ANEXĂ

Localitățile Țării Românești în care se documentează transilvăneni în perioada 1739—1832

Așezările în prezenta listă sînt dispuse pe județe, în cadrul fiecăruia dîndu-se două liste, ambele în ordine alfabetică după numele din prima mențiune documentară:

a) Localități cu denumiri specifice (Ungureni, Mocani, Sudiți etc.) formate în perioada dată: se notează prima apariție în izvoare a așezării (sau a transilvănenilor în sat sau pe moșie), precum și schimbările de denumiri, uneori și de dispunere; se indică sursele, cele mai recente fiind *Extract de suma plugarilor* ... din iulie 1831 și harta rusă, ridicată în 1828—1832; raportarea la o altă localitate se dă pentru oiconimicele formate doar din termenul „Ungureni", atunci cînd nu există trimiterea la o hartă, ceea ce se face în vederea precizării dispunerii așezării date. Aici se includ orașele și tîrgurile, arătîndu-se cea mai veche relație asupra ardelenilor.

b) Celelalte așezări, în care ei sînt semnalați în perioada dată, menționîndu-se — în scopul evitării încărcării exagerate a anexei — doar anul primei atestări documentare, iar sursele folosite înșirîndu-se în bloc pentru toate localitățile de acest fel găsite în Țara Românească (ultimele mențiuni sînt din 1830, neincluzîndu-se datele din fragmentele păstrate ale *Obșteștii catagrafii* alcătuite în 1831 și pentru că acestea se referă doar la un singur județ, Doljul, dar și pentru că statistica a fost studiată — înaintea distrugerii ei în cel de-al doilea război mondial — de către I. Donat, ale cărui materiale vor putea da o imagine completă a situației din anul 1831).

Listele cuprind doar orașe, tîrguri, sate, cătune și mahalale, necuprinzîndu-se mănăstirile și shiturile. Așezările se enumeră sub forma corectă, chiar dacă în izvoare apar denumiri corupte; acolo unde restabilirea nu este absolut sigură, se dă și corupta. Pentru datare nu s-au folosit tradiția orală și afirmațiile nedocumentate.

Sinteza statistică a catalogului de față se dă în textul lucrării (Tabelul 2). Izvoarele în care a fost găsită prima mențiune asupra transilvănenilor, în satele și cătunele de denumiri nespecifice arătate mai jos, sînt următoarele: *Arh. St. Buc.*, m-rea Radu-Vodă, ms. 266; *Catagrafie a bisericilor din eparhia Ungrovlahiei. 1810*, Bibl. Acad. R. S. România, CMXVII/I—IV; Hurmuzaki-Nistor, *Documente*..., XIX/2, 1938, p. 230—243, Nr. CCCXXXIV; I. Ionașcu, *Despre județele Olt și Argeș în catagrafia din anii 1773—1774 de la Moscova*, Buc., 1958, p. 17—40; N. Iorga, *Studii și documente*..., I—II (1901), VI (1904), XXII (1913); V. Mihordea, Ș. Papacostea, Fl. Constantiniu, *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, I, Edit. Academiei, <1961>; N. G. Papacostea, *O listă de întemnițați olteni*, în „Buletinul Comisiei Istorice a României", VIII, 1929, p. 15—25; I. Popescu-Cilieni, *Biserici, tîrguri și sate din jud. Vîlcea*, Craiova, „Ramuri", 1941; idem, *Știri privitoare la bisericile din Romanați după catagrafia făcută în anul 1840. Plasa Oltului*, în „Renașterea", XXIII, 3, 1944, p. 166.

În notele referitoare la orașe, tîrguri și localități cu denumiri specifice, se folosesc prescurtări pentru următoarele lucrări :

Bauer = <F.—W. von Bauer>, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie* ..., Francfort et Leipsic, H.-L. Broenner, 1778.

CA *Catagrafia administrativă din 1810—1811* (v. sup. : n. 112 a textului).

CB = *Catagrafie a bisericilor din eparhia Ungrovlahiei. 1810*, Bibl. Acad. R. S. România, CMXVII/I—IV (pentru simplificare, trimiterea nu se face și la textul edit al unor fragmente ale lucrării).

D—G = Ditmars ș. c., *Karta teatra voinî v Evrope 1828 i 1829 godov*..., 1835 (așezările reproduse la C.C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX* ..., Buc., Edit. Științifică, 1957, p. 207—288).

DRA = V. Mihordea, Ș. Papacostea, Fl. Constantiniu, *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, I, Edit. Academiei, <1961>.

E = *Extract de suma plugarilor și muncitorilor lăcuitori prin satele acestui Prințipat* ..., iulie 1831, în „Analele Parlamentare ale României", II, Buc., 1892, p. 475—538.

F = D. Fotino, *Historia tis palai Dakias* ..., III, Viena, 1819, p. 188—309.

Ghid = I. Cămărășescu, *Ghidul drumurilor din România*. Lucrat sub dir..., Buc., 1928.

H = Hurmuzaki-Nistor, *Documente*..., XIX/2, 1938, p. 230—243, Nr. CCCXXXIV.

I = I. Ionașcu, *Despre județele Olt și Argeș în catagrafia din anii 1773—1774 de la Moscova*, Buc., 1958.

NL = <F.-W. von Bauer>, *Perigrafi tis Vlahias*..., ed. N. Lazaru, Buc., 1789.

S = M. Specht ș. c. , *Militairische Carte der Kleinen oder Oesterreichischen und Grossen Walachei* ... Ms. la Bibl. Acad. R. S. România, Cab. hărți-D. XXVII.6.

U—IR = V. A. Urechiă, *Istoria românilor*, I—XIII, Buc., 1891—1902.

Pentru localizarea și restabilirea oiconimicelor s-au folosit liste de localități, catagrafii, hărți, dicționare geografice și diferite documente edite, precum și inedite din fondurile Arhivelor Statului din București.

Jud. Argeș

Albeștii de Ungureni—1808[1]; Albești Ungureni—1815[2].
Căpățîneni Ungureni—1815 [3].
Cepari Ungureni—1815 [4].

[1] Șt. Berechet, *Catagrafia episcopiei Argeșului în 1808*, în „Biserica ort. rom.", S. II, XL, 9 (495), 1922, p. 683.
[2] *F*, p. 233.
[3] *F*, 234.
[4] *F*, p. 233.

Ciofrîngeni Ungureni—1764 [5].
Costești Ungureni—1774 [6].
Curtea de Argeș—1774 [7].
Flămînzești Ungureni—1774 [8].
Marina Ungureni—1815 [9].
Oiești Ungureni—1815 [10].
Pitești—1804 [11].
Străini Ungureni—1815 [12].
Șuici Ungureni—1815 [13].
Ungureni—1824 [14] (la V.-N.-V. de Uda de Jos [15]).
Valea Albă Ungureni—1815 [16].
Ungurenii Danului—1774 [17]; Valea Danului Ungureni—1815 [18].

Bîrsești—1774; Bumbuești—1774; Călinești—1774; Cîineni—1774; Copăceni—1774; Corbeni—1774; Greblești—1774; Groși—1804; Mlăceni—1774; Rîjlețul—1774; Robești—1774; Samara—1774; Săpata—1774.

Jud. Buzău

Buzău—1804 [19].
Mocani—1791 [20].
Rîpă de Ungureni (*Ripye de Unguren*)—1791 [21].
Sudiți—1832 [22].

Vintilă Vodă, moșia—1778 (volnicie de a strînge oameni străini—1745).

Jud. Dîmbovița

Băsești—1802 [23]; Ungureni pe moșia Băseștii—1807 (Băsești Ungureni—1820) [24].

---

[5] I. Ionașcu, *Ieromonahul transilvan Nicodim în Țara Românească*, Buc., 1941, p. 9—10, 19—22.
[6] *I*, p. 19, n. 35.
[7] *I*, p. 24, Nr. 116 (v. și: *H*, p. 231; *CA*, dos. 58, f. 20v).
[8] *I*, p. 18—19.
[9] *F*, p. 233.
[10] *F*, p. 234.
[11] *H*, p. 231 (v. și *CA*, dos. 58, f. 20v).
[12] *F*, p. 234.
[13] *F*, p. 233.
[14] I. Ionașcu, *Catagrafia eparhiei Argeș la 1824*, Buc., 1942, p. 40.
[15] *Ghid*, pl. 35—4a.
[16] *F*, p. 234.
[17] *Bauer*, p. 180.
[18] *F*, p. 233.
[19] *H*, p. 230, 232, 234, 239 (v. și *CA*, dos. 58, f. 36v).
[20] *S*, pl. LXXXVI.
[21] *S*, pl. LXXXVI.
[22] *D—G*, p. 219.
[23] *CB*, II, f. 301.
[24] Arh. St. Buc., ms. 161, f. 54r; ms. 157, f. 115v.

Brezoaia Străini—1789 [25]; Ungureni—1791 [26]; Slobozia ot Moara Brăiloiului — 1811 [27] („ungurenii străini ot satul Moara Brăiloiului" — 1799 [28]; sudiți austrieci în acest sat — 1804 [29]).
Lazuri—1796 [30]; Lazuri Ungureni—1811 [31].
Mocani—1791 [32].
Tîrgoviște—1798 [33].
Ungureni—1774 [34]; Drăgăești Ungureni—1782 [35].
Ungureni, Ungureni Lucieni (două așezări)—1791 [36]; Lucieni Ungureni—1801 [37].

Lucieni Pămînteni—1810; Mănești—1797; Pietroșița—1804; Puchieni—1791; Sturzeni—1810; Șotînga—1798; Valea Lungă—1802.

Jud. Dolj

Craiova (în afara mai vechii așezări de transilvăneni, din care a rezultat ulterior mahalaua Ungureni)—1795 (mai nou așezații „sudeții Nemției) [38].
Lipovu Ungureni—1831 [39]; Ungureni—1832 [40].
Ungureni Piscu—1815 [41].

Izvoru—1823; Perișor—1787 (Perișoru Bucovățului—1831).

Jud. Gorj

Bîlta—1792 [42]; Bîlta Ungureni—1811 [43].
Boroșteni Ungureni—1815 [44].
Novaci Ungureni—1787 [45]; Slobozia Novaci—1811 [46]; Slobozia Novaci Ungureni—1815 [47]; Novaci Străini—1831 [48]. La 1840, în satul Novaci

---

[25] *NL*, p. 123.
[26] *S*, pl. LXI.
[27] *CA*, dos. 58, f. 144v—145r, 240v—241r, 306v; dos. 59, f. 42v.
[28] Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., CCCXXXVI/56.
[29] *H*, p. 234, 240. Necunoscîndu-se schimbarea denumirilor, satul Ungureni a fost socotit dispărut (M. N. Popescu, *Județul Dîmbovița în anul 1810. Hotare, sate, statistică*, în „Anuar de geogr. și antropogeogr.", II, 1910—1911, h. dintre p. 156—157).
[30] *CB*, II, f. 282.
[31] *CA*, dos. 58, f. 185v—186r, 258v—259r; dos. 59, f. 13r, 47r.
[32] *S*, pl. LX.
[33] *CB*, II, f. 139 (v. și: *H*, p. 231; *CA*, dos. 58, f. 12v).
[34] *Bauer*, p. 156.
[35] *CB*, II, f. 184.
[36] *S*, pl. LX.
[37] *CB*, II, f. 267.
[38] V. A. Urechiă, *Documente inedite din domnia lui Alexandru Constantin Moruzi. 1793—1796*, Buc., 1895, p. 665 (v. și *H*, p. 240—242).
[39] *E*, p. 527 (Nr. 216).
[40] *D—G*, p. 227.
[41] *F*, p. 295.
[42] *U—IR*, IV, 1892, p. 65—66, nota.
[43] *CA*, dos. 59, f. 184r, 185v.
[44] *F*, f. 283.
[45] *CB*, III, f. 28.
[46] *CA*, dos. 59, f. 169r, 183v.
[47] *F*, p. 282.
[48] *E*, p. 527 (Nr. 7).

Străini erau două biserici, datate respectiv 27 septembrie 1770 şi 13 aprilie 1810 [49].

Stăneşti Ungureni—1815 [50].

Tîrgu Jiu—1804 [51].

Ungureni Tismana—1811 [52].

Porceni—1785.

Jud. Ialomiţa

Andrei Şcheaul (*Andrei o Skaul*)—1815 [53].

Sudiţii Pietros—1832 [54].

Ungureni—1831 [55]; Sudiţi (Ungureni)—1832 [56].

Urziceni—1804 [57].

Armăşeşti—1804; Arţaru—1804; Gîrbovi—1804; Orboeşti—1804; Pisica—1804; Pribegi—1804; Stoieneşti—1804; Tonea—1800; Uluiţi—1804.

Jud. Ilfov

Bucureşti—1794 [58].

Sibii—1789 [59].

Sudiţi—1832 [60].

Sudiţi Ungureni—1832 [61].

Ulmeni Ungureni—1791 [62].

Ungureni—1791 (între aşezările Greci de Sus şi Greci de Mijloc); Micşuneşti Ungureni—1832 [63].

---

[49] I. Popescu-Cilieni, *Biserici, tîrguri şi sate din judeţul Gorj*, în „Renaşterea", XXIII, 4—5, 1944, p. 214.

[50] *F*, p. 284.

[51] *H*, p. 241—242.

[52] *CA*, dos. 59, f. 167r.

[53] *F*, p. 239. S-a opinat pentru o înregistrare greşită, putînd fi satul Andrăşeşti (C. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX*..., p. 97, n. 2). După dispunerea în listă, *Andrei o Skaul* este mult mai la sud de acel sat, între Şocariciu şi Jegălia (cp. *S*, pl.C). Credem că este vorba de *Andrei ὁ Şk<e>aul* (*ὁ* fiind articolul hotărît masculin grecesc şi deci o întărire a articolului enclitic românesc -ul), probabil o mică aşezare, poate odaie, purtînd numele conducătorului său, român din Şcheii Braşovului (cp. cu alte aşezări din acelaşi jud.: Odaia. Giurcăi, Ograda lui Arion etc. — *F*, p. 239, 240).

[54] *D—G*, p. 238.

[55] *E*, p. 489 (Nr. 43).

[56] *D—G*, p. 238.

[57] *H*, p. 239.

[58] Arh. St. Buc., m-rea Radu-Vodă, XLIX/66.

[59] *NL*, p. 120.

[60] *D—G*, p. 245.

[61] *Idem*.

[62] *Administraţiunea Casei bisericii. Anuar 1909*, Buc., 1909, p. 85, Nr. 396. Lucrarea, nu întotdeauna sigură, în acest caz este corectă: biserica satului exista neîndoielnic la 1798 (*CB*, I, f. 346).

[63] *S*, pl. LXXX; *Karta teatra voinî v Evrope 1828 i 1829 godov*..., 1835, pl. VIII (localitatea s-a strămutat la 5 km. spre N.—E. faţă de aşezarea sa de la 1791).

Ungureni—1791 [64]; Ungureni ot Gherghiţa—1831 [65] (sudiţi austrieci la Gherghiţa—1804 [66]; „gherghiceni ungureni"—1805 [67]).

Balamuci—1804; Baloteşti—1804; Balta Doamnei—1804; Bălteni—1804; Băltiţa—1804; Buciumeni—1804; Bulgaru—1804; Careda—1804; Cătruneşti—1804; Chirnogi—1804; Chiselet—1810; Cioplea —1817; Ciumaţi—1804; Clăteşti—1804; Cornăţel—1804; Crîngaşi—1804; Cula Doamnei—1804; Dobreni—1804; Drăgăneşti—1804; Drăgoeşti—1810; Dridu—1804; Dudeşti—1827 (poate chiar la 1810); Fierbinţi—1804; Flămînzeni—1804; Floreasca—1804; Fundeni—1804 (Fundenii Ciorannului—1810; Fundenii Vechi — 1815; Fundenii Văcărescului—1832); Greci—1804; Gruiu—1804; Hereşti—1804; Lămoteşti—1804; Maia Filipescului—1804; Malamucu—1804; Măgurele—1804; Merii Petchi—1804; Moara Cernica—1810; Moara Nouă—1804; Moara Săracă—1804; Neteześti—1804; Obedeni—1804; Obileştii Vechi—1810; Panteleimon—1804; Piteasca—1810; Plătăreşti—1804; Rasa (Gălbinaşi)—1818; Sineşti—1810; Stroieşti—1804; Suhatu (Sohatu, Săhatu) —1804; Surlari—1804; Tămăşeşti—1804; Tărtăşeşti—1804; Tătărani—1804; Tînganu—1810.

Jud. Mehedinţi

Ungureni—1791 [68]; Ungureni ot Baloteşti—1811 [69]; Mahalaua Ungureni — 1831 [70].
Ungureni ot Ielovăţu (Ilovăţu) — 1811 [71].

Jud. Muşcel

Bădeşti, moşia—1785 [72]; Bădeşti Ungureni—1815 [73].
Băjeşti Ungureni—1815 [74].
Berivoieşti Ungureni—1769 [75].
Boteni Ungureni—1804 [76].
Cîmpulung, mahalalele oraşului—1804 [77].

---

[64] *S*, pl. LXXX.
[65] *E*, p. 492 (Nr. 60).
[66] *H*, p. 230, 233, 236.
[67] Arh. St. Buc., ms. 128, f. 60r.
[68] *S*, pl. IV.
[69] *CA*, dos. 58, f. 54r.
[70] *E*, p. 536 (Nr. 265).
[71] *CA*, dos. 58, f. 54r.
[72] *DRA*, p. 724, Nr. 573.
[73] *F*, p. 225.
[74] *F*, p. 226.
[75] I. Răuţescu, *Bisericile din nordul judeţului Muşcel în anul 1840*, în „Buletinul Comisiei Istorice a României", IX, 1930, p. 115; idem, *Catagrafia fostului judeţ Muşcel făcută la anul 1840...*, în „Glasul bisericii", XXIV, 9—10, 1965, p. 887.
[76] *U—IR*, XI, 1900, p. 688—689.
[77] *H*, p. 231, 232 (v. şi *CA*, dos. 58, f. 16r).

Cîmpulung, moşia din cîmp a oraşului—1785 : Voineşti de Jos şi Vişoiu—1785 [78]; Valea Mare, Valea Bărbuşii, Ocheşti, Mărcuşu—1806 [79].
Corbi—1766 [80]; Corbi Ungureni—1815 [81] (satul de ungureni Corbii—1785 [82]).
Domneşti—1785 [83]; Domneşti Ungureni—1815 [84].
Rătevoeşti (Retevoeşti) Ungureni—1815 [85].
Slănicu Ungurenii Străini—1790 [86]; Slănicu Ungureni—1815 [87].
Slobozia Runcului i Bădeni—1780 [88]; Bădeni Ungureni—1815 [89] (aşezare distinctă de Slobozia —1774 [90], care este mult mai vechiul Runcu de la nord de Stoeneşti).
Ungureni—1774 [91] (în apropiere de Dobreşti [92]).

Stăneşti, moşia-1786; Vlădeşti, moşia—1791.

Jud. Olt

Slatina—1804 [93].
Ungureni—1791 (la N.-E. de Curtişoara [94], unde ulterior se notează satul Tesluiu [95]).

Dumitreşti—1804.

Jud. Prahova

Crîngul Teiului, moşia—1813; Ungurenii ot Crîngul Teiului—1818 [96].
Filipeşti ‹de Prahova›—1804 [97].

---

[78] <*Hrisoave domneşti privitoare la Cîmpulung...*, 1856>, p. 32. Documentul a mai fost prezentat, după Condica veliţilor boieri, cu înregistrarea „Voineşti de Sus" (S. Columbeanu, *Evoluţia raporturilor agrare din Ţara Românească după răscoala lui Tudor Vladimirescu (1822—1831)*, în „Studii şi materiale de istorie modernă", II, 1960, p. 38).

[79] *Hrisoave...*, p. 21—22.

[80] *DRA*, p. 606, Nr. 461.

[81] *F*, p. 225.

[82] *DRA*, p. 718, Nr. 566.

[83] *Idem.*

[84] *F*, p. 225.

[85] *Idem.*

[86] *U—IR*, V. 1893, p. 113—114, nota.

[87] *F*, p. 225.

[88] G. D. Iscru, *Un dregător mai puţin cunoscut: ispravnicul de „ungureni" în Ţara Românească*, în „Revista Arhivelor", XI, 1, 1968, p. 43—46, Nr. 1.

[89] *F*, p. 224.

[90] *Bauer*, p. 173.

[91] *Bauer*, p. 176.

[92] *Ghid*, pl. 36—2a.

[93] *H*, p. 231.

[94] *S*, pl. XXXI.

[95] *Ghid.* pl. 35—4b/c.

[96] I. Ionaşcu, *Mănăstirea Tîrgşor, un fost metoh al spitalului Pantelimon*, Bucureşti, 1938, p. 65, n. 1; G. Potra, N. Simache, *Contribuţii la istoricul oraşelor Ploieşti şi Tîrgşor (1632—1857)*, C.C.A. al jud. Prahova şi C.C.A. al Municip. Ploieşti, <1970>, p. 504—505, Nr. 124.

[97] *H*, p. 232, 240.

Măgura (Piatra Măgurii—*P<iat>ra Măgor<ii>*)—1800[98]; Ungureni ot Filipeştii de Pădure—1811[99]; Ungureni ot Filipeşti—1831[100].
Măneşti—1810[101]; Măneşti Ungureni—1811[102].
Ploieşti—1804[103];
Rădila Ungureni—1811[104].
Tîrgşor, în hotarul fostului oraş—1774[105]; Ungureni ot Tîrgşor—1811[106].
Ungureni—1832 (la S.—E. de Găgeni)[107].
Ungureni ot Dîmbu—1831[108].
Ungurenii Stolnicei—1831[109].

Breaza de Jos—1787; Drăgăneşti—1804; Găgeni—1804; Hăthăreni—1804; Ocina—1810; Şotrile—1808; Talea—1768; Teşila—1787.

Jud. Romanaţi

Caracal—1804[110].
Ungureni—1791 (la sud de Slătioara)[111].

Bîrza—1822; Slătioara—1804.

Jud. Săcuieni

Amaru Sudiţi—1832[112].
Bucov—1804[113].
Măneciu Ungureni—1815[114].
Mizil—1804[115].
Mocani—1791[116].
Popeşti Ungureni—1815[117].
Poseşti Ungureni—1815[118].
Sudiţii de la Malu Roşu—1832[119].
Ulmi Ungureni—1815[120].

---

[98] *CB*, II. f. 76.
[99] *CA*, dos. 59, f. 86v.
[100] *E*, p. 487 (Nr. 48).
[101] *CB*, II, f. 112.
[102] *CA*, dos. 59, f. 89v.
[103] *H*, p. 231, 232 (v. şi *CA*, dos. 58,f.6v).
[104] *CA*, dos. 59, f. 75v.
[105] *I*, p. 6.
[106] *CA*, dos. 59, f. 80r.
[107] *D—G*, p. 259.
[108] *E*, p. 487 (Nr. 89).
[109] *E*, p. 487 (Nr. 66).
[110] *H*, p. 242.
[111] *S*, pl. XXXI.
[112] *D—G*, p. 269.
[113] *H*, p. 231—232.
[114] *F*, p. 205.
[115] *H*, p. 234.
[116] *S*, pl. LXXIX.
[117] *F*, p. 204.
[118] *F*, p. 206.
[119] *D—G*, p. 271.
[120] *F*, p. 205.

Ungureni—1774 [121]; Homorîciu (altul decît Homorîciu Rumâni) —1791 [122]; Homorîciu Ungureni—1815 [123].

Ungureni—1791 [124]; Pierșinari—1814 [125]; Tohăneanca—1815 [126]; Tohăneanca Ungureni—1831 [127]; Slobozia Tohăneanca (Ungureni Sudiți) —1832 [128].

Ungureni—1815 [129]; Valea Stîlpului Ungureni—1831 [130].

Ungureni ot Cătunu—1815 [131].

Ungureni ot Poiana Mierlei—1815 [132].

Valea Anii Ungureni—1815 [133].

Valea Vii Ungureni—1815 [134].

Văleni, moșia—1772 [135].

Cerașu—1804; Ghițești—1804; Mehedința—1804; Valea Călugărească—1804; Valea Meilor—1804.

Jud. Slamrîmnic

Focșani—1804 [136].

Gugești Ungureni, Ungureni ot Retezați, Ungureni ot Căiata—1815 [137]; Sihlele Ungureni—1831 (localitate rezultată probabil din unirea precedentelor sau a celei mai mari părți din locuitorii lor) [138].

Mocani—1791 [139].

Rîmnic—1811 [140].

Ungureni ot Cîndești—1811 [141]; Cîndeștii ceilalți (*heteron*)—1815 [142]; Ungureni—1831 [143].

Obilești—1804.

---

[121] *Bauer*, p. 230. Localitatea este inexact identificată la E. Zaharescu, *Vechiul județ al Saacului în lumina istorică și antropogeografică*, în „Buletinul Societății Române de Geografie", XLI, 1922, p. 169.

[122] *S*, pl. LXXVIII.

[123] *F*, p. 205.

[124] *S*, pl. LXXIX.

[125] N. Iorga, *Studii și documente*..., V, 1903, p. 524, Nr. 22.

[126] *F*, p. 204.

[127] *E*, p. 483 (Nr. 43).

[128] *D—G*, p. 271.

[129] *F*, p. 205.

[130] *E*, p. 484 (Nr. 136).

[131] *F*, p. 205.

[132] *F*, p. 206.

[133] *Idem*.

[134] *F*, p. 207.

[135] *DRA*, p, 582, Nr. 431.

[136] *H*, p. 230, 232 (v. și *CA*, dos. 58, f. 7v, 25v).

[137] *F*, p. 190.

[138] *E*, p. 476 (Nr. 86).

[139] *S*, pl. XCV.

[140] *CA*, dos. 58, f. 7v, 25v.

[141] *CA*, dos. 59, f. 315.

[142] *F*, p. 191.

[143] *E*, p. 478 (Nr. 161).

Jud. Teleorman

Măldăieni—1804.

Jud. Vîlcea

Băbeni, moşia—1785 [144]; Ungureni—1791 [145]; Ungurenii ot slobozia Băbenilor—1791 [146]; Băbeni Ungureni—1815 [147]. La 1840, în satul Băbeni Ungureni era o biserică datată 1777 [148].
Rîmnic—1804 [149].
Ungureni ot Rîmnic—1815 (la nord de oraş) [150].
Ungureni—1815 [151]; Vaideei Ungureni—1831 [152]. La 1840, în satul Vaideei Ungureni era o biserică datată 1760 [153].

Grueri—1789; Mănăileşti—1759; Suhaşu, moşia —la 1763 se încuviinţează „a chema şi a aduce" transilvăneni (ulterior se constată un număr mult sporit de locuitori).

Jud. Vlaşca

Budeni—1804 [154]; Budenii de streini—1832 [155].
Uniaţii Chirca (*Unjaskirka*)—1791 [156]; Chirculeşti—1832 [157].

Ciocanu—1810; Pătroaia—1800.

L'INSTALLATION STABLE DES ROUMAINS DE TRANSYLVANIE EN VALACHIE (1739—1831)

RÉSUMÉ

Dans le long processus d'établissement et de renforcement des multiples rapports entre les territoires roumains, les déplacements de population d'une région à l'autre ont occupé une place importante, le présent ouvrage étudiant pour la première fois le déroulement et la mobilité du

---

[144] *DRA*, p. 708, Nr. 558.
[145] *S*, pl. XXVIII.
[146] *DRA*, p. 775, Nr. 621.
[147] *F*, p. 278.
[148] I. Popescu-Cilieni, *Biserici, tîrguri şi sate din jud. Vîlcea*, Craiova, „Ramuri", 1911, p. 90.
[149] *H*, p. 241, 242.
[150] *F*, p. 278.
[151] *F*, p. 277.
[152] *E*, p. 522 (Nr. 170).
[153] I. Popescu-Cilieni, *op. cit.*, p. 53.
[154] *H*, p. 234, 240.
[155] *D—G*, p. 286.
[156] *S*, pl. LXXIII.
[157] *D—G*, p. 286.

déplacement des Roumains de Transylvanie au sud des Carpates. Certains historiens chauvins, poursuivant des buts réactionnaires, ont essayé de démontrer que la principale direction du mouvement migratoire roumain durant le XVIIIe siècle n'allait pas de Transylvanie vers les Principautés, mais dans le sens contraire ; la fausseté de l'assertion a été démontrée par un grand nombre d'historiens, de géographes, de linguistes, de sociologues et de statisticiens du pays et de l'étranger, les pages de la présente étude constituant aussi un apport à cet égard.

Les informations sur l'émigration des Transylvains en Valachie pendant la période 1739—1831 attestent la continuation d'un processus de plus vieille date, paysans, bergers, ouvriers agricoles, etc. franchissant constamment les Carpates pour venir se fixer en Valachie ; un déplacement d'envergure fut enregistré dans les années 1761—1767. Durant tout l'intervalle de temps 1739—1831, les organes d'Etat impériaux et les classes dominantes de Transylvanie se sont vainement efforcés darrêter l'exode roumain, déterminé par de profondes causes d'ordre social. Les groupes sociaux dominants d'en deçà des Carpates essayaient de mettre à profit les immigrations et même de les stimuler. On établit (tableau n° 1) le nombre approximatif des familles de Roumains de Transylvanie ayant immigré en Valachie, par périodes.

Dans des ouvrages parus antérieurement (note 109), l'auteur a démontré l'utilité et l'opportunité de l'application d'un nouveau procédé démographique-historique : la connaissance de l'évolution de la population par l'examen de l'évolution des localités. Ainsi, on enregistre 225 localités de Valachie où les documents attestent la présence de Roumains transylvains durant la période examinée (Annexe), on les répartit par départements et d'après la première mention documentaire (tableau n° 2) ; les données incomplètes des trois statistiques démographiques sur le nombre des familles de paysans de Transylvanie venues se fixer en Valachie sont également disposées par départements (tableau n° 3) et l'on applique le procédé mentionné. On conclut que le chiffre des localités est de plusieurs fois inférieur à celui réel ; on confirme le déroulement continuel du processus migratoire ; on établit la dissémination des colonistes, les directions de pénétration en Valachie, la place occupée par l'immigration transylvaine durant cette période dans son déroulement général, etc.

Dans la partie finale de l'ouvrage l'on étudie les effets de l'émigration en ce qui concerne le développement socio-économique de la Valachie et de la Transylvanie, ainsi que le renforcement des relations multiformes entre différentes régions du territoire roumain.

CARACTERUL MIŞCĂRII LUI TUDOR VLADIMIRESCU*

DE

VASILE MACIU

Condamnată cu asprime de cronicarii contemporani — între alţii de Ioan Dîrzeanu [1] şi de Naum Rîmniceanu [2] — din cauza urmărilor ei imediate, mişcarea lui Tudor Vladimirescu a cunoscut peste două decenii, în ajunul revoluţiei de la 1848, aprecieri pozitive, care n-au încetat să-i fie făcute nici mai tîrziu, pînă în zilele noastre, deşi n-au lipsit nici unele detractări trecătoare şi nesusţinute.

Printre cei dintîi care au pus în valoare memoria anului 1821 a fost istoricul şi luptătorul liberal democrat Mihail Kogălniceanu, care scrie în lecţia sa, intitulată *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie naţională în Academia Mihăileană, rostit la 24 noiembrie 1843*, că „Teodor Vladimirescu rădică ... în Valahia steagul naţional, vestind românilor că vremea venise pentruca ţara să scuture stăpînirea străinilor; să depărteze abuzurile care o rodeau şi să dobîndească guvern naţional, întemeiat pe o şartă liberală" [3]. În continuare, el scoate în relief „rezultatele" „nemăsurate" ale mişcării din 1821. Întîmplărilor din acest an, afirmă marele luptător pentru progresul naţional şi social, „sîntem datori cu orice propăşire ce am făcut de atunce; căci ele ne-au deşteptat duhul naţional ce era adormit cu totul" [4]. Peste aproape trei decenii, în 1872 în prefaţa la colecţia *Cronicele României sau letopiseţele Moldovei şi Valahiei*, Mihail Kogălniceanu dă din nou o apreciere favorabilă mişcării din 1821. „Tudor Vladimirescu, scrie el de această dată, revendică drepturile nu numai ale ţării, deară şi ale claselor desmoştenite. El ia arma nu numai contra fanarioţilor, deară şi în contra boierilor, sau a *despuietorilor norodului*, spre a

* Comunicare prezentată la 19 mai 1971 la Academia Republicii Socialiste România pentru comemorarea a 150 de ani de la mişcarea revoluţionară română din 1821.

[1] Ioan Dîrzeanu, *Cronica revoluţiei din 1821*, în N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu*, Cu o comunicare făcută la Academia Română de..., Bucureşti, 1921, p. 85.

[2] C. Erbiceanu, *Viaţa şi activitatea protosinghelului Naum Rîmniceanu*, 1900, p. 25.

[3] Mihail Kogălniceanu, *Opere*, tomul I, *Scrieri istorice*, Ediţie critică adnotată cu o introducere şi note de Andrei Oţetea, Bucureşti, 1946, p. 652.

[4] *Ibidem.*

ntrebuința propriile sale cuvinte. Revoluțiunea sa națională, și totodată socială, este sîmburele nu numai al revoluțiunii din 1848, deară și al actului de emancipațiune din 2 mai 1864"[5].

Un alt istoric român din epoca revoluției de la 1848, democratul revoluționar Nicolae Bălcescu acordă lui Tudor Vladimirescu și acțiunii conduse de el un rol încă și mai mare în dezvoltarea mișcării naționale și sociale a poporului român. Într-una din principalele sale lucrări, *Question économique des Principautés danubiennes*, apărută la Paris în primăvara anului 1850, el scrie că la 1821 poporul român l-a pus pe Tudor Vladimirescu în fruntea luptei sale revoluționare și că acesta „débuta par protester du dévouement du pays envers la Porte, mais il exigea que la Porte rendit au pays ses anciens droits, qu'elle chassât les Phanariotes, qu'elle retirât la puissance des mains rapaces des ciocoi, et qu'elle établit une constitution en harmonie avec les traditions démocratiques des institutions primitives"[6]. Caracterizînd acțiunea lui Tudor Vladimirescu, el afirmă că a fost o revoluție „purement nationale et démocratique"[7]; că dacă ea „n'amena aucune solution à la question pendante entre les paysans et la propriété, la raison en est qu'à cette époque précisément la plus grande oppression des paysans venait du fisc"[8]. Aceleași vederi, dar cu o forță de exprimare incomparabilă, le prezintă Nicolae Bălcescu în articolul său manifest, *Mersul revoluției în istoria românilor*, publicat în toamna aceluiași an 1850 în revista „România viitoare", apărută tot la Paris. „Spiritul național și patriotic, scrie el aici, luase putere mare din revoluția de la 1821 și din restatornicirea unui guvern mai național decît cel din trecut"[9].

Ca adept al lui Nicolae Bălcescu, C. D. Aricescu, autorul celei dintîi monografii române a mișcării din 1821, *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, apărută în 1874, este un admirator al lui Tudor Vladimirescu, în care vede un adversar al regimului fanariot și totodată al boierilor. Lupta lui Tudor Vladimirescu, scrie autorul lucrării menționate, „a zguduit pînă în temelii edificiul societății române, dărîmînd o stare de lucruri fatală esistenței noastre politice și care dura mai bine de un secol"[10].

Reprezentant al unei generații ce se situa pe o poziție criticistă în tratarea fenomenelor istorice, A. D. Xenopol a ajuns, căutînd să pătrundă mai adînc în complexitatea acțiunii conduse de Tudor Vladimirescu, la concluzia neîntemeiată că în prima ei parte mișcarea românească din 1821 a avut un caracter social, țărănesc, pe cînd în a doua ei parte, și-a schimbat caracterul, devenind națională, contra regimului fanariot[11].

---

[5] *Cronicele României sau letopisețele Moldovei și Valahiei*. A doua edițiune revăzută, înzestrată cu note, biografii și facsimile, cuprinzînd mai multe cronici nepublicate încă; și ca adaos, *Tablele istorice ale României* de la 1766 pînă la 11 februarie 1866 de Mihail Kogălniceanu, tomul I, București, 1872, p. VII.

[6] N. Bălcescu, *Opere*, tomul I, partea a II-a, *Scrieri istorice, politice și economice*, Ediție critică adnotată cu o introducere de G. Zane, cu 5 planșe afară din text, București, 1940, p. 25.

[7] *Ibidem*.

[8] *Ibidem*.

[9] *Ibidem*, p. 103.

[10] C. D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, p. XVII.

[11] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a 3-a, vol. X, București (f.a.), p. 71.

În lunga sa activitate istoriografică, N. Iorga a început prin caracterizarea făcută în 1906 în broşura *Un apărător al săracilor „Domnul Tudor din Vladimir"*, retipărită ulterior, a lui Tudor Vladimirescu ca exponent al ţărănimii [12], repetată într-o formă nouă în comunicarea comemorativă din 1921 făcută la Academia Română, cînd afirma că un secol mai înainte ar fi avut loc o adevărată revoluţie şi ar fi fost „guvernarea ţerii prin ţerani" [13], pentru a ajunge în 1938, la o apreciere aproape defavorabilă [14].

Un punct de vedere deosebit l-a avut I. C. Filitti, după care Tudor Vladimirescu ar fi chemat ţărănimea la luptă, ca să provoace o răscoală şi să-şi adune în felul acesta trupe [15], cu scopul unic, naţional, de a obţine lărgirea autonomiei sau chiar independenţa ţării. „Îmi explic deci mişcarea lui Tudor, scrie istoricul menţionat, ca ţintind la un îndoit scop : unul, minimal şi imediat, să obţie de la turci, prin negocieri directe, sprijinite şi de diplomaţia rusă, ceea ce el va numi constant „dreptăţile ţării"; altul, condiţionat de eventuala intervenţie militară a Rusiei în favoarea Eteriei şi împotriva Porţii, să zmulgă, pe calea armelor, emanciparea ţării sale de sub dependenţa otomană, concomitent cu liberarea Greciei.

Tudor Vladimirescu îmi apare astfel, continuă I. C. Fillitti, ca urmărind un nobil ideal, ridicîndu-se deasupra contimporanilor săi români, cari, cei mai mulţi, nu l-au înţeles ..." [16]. Într-o altă lucrare a aceluiaşi istoric, negîndu-se caracterul social al mişcării lui Tudor Vladimirescu, se afirmă lămurit că „ridicarea ţăranilor la începutul acţiunii lui Tudor n-a avut alt scop decît de a ascunde, din motive de oportunitate politică, ţelul urmărit" [17].

Atît în lucrarea *Tudor Vladimirescu şi mişcarea eteristă 1821—1822*, apărută în 1945, dar scrisă în anii precedenţi, cît şi în studiul recent, *Tudor Vladimirescu dans la perspective de l'historiographie roumaine* [18], acad. Andrei Oţetea consideră că acţiunea lui Tudor Vladimirescu a fost politică, subordonată Eteriei şi boierilor. Astfel, în lucrarea din 1945 se afirmă că „Tudor a pornit să răscoale Oltenia ca mandatar al Eteriei" şi că, pentru a nu se rupe de boieri, a sacrificat cauza ţărănimii, ajungînd la o „completă şi umilitoare subordonare faţă de boieri" [19].

Alţi istorici, în special din ultimele trei decenii, au caracterizat acţiunea din 1821 şi personalitatea lui Tudor Vladimirescu prin optica lor

---

[12] N. Iorga, *Un apărător al săracilor „Domnul Tudor din Vladimir"*, Bucureşti, 1906, passim.

[13] Idem, *Izvoarele contemporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu*, Bucureşti, 1921, p. X.

[14] Idem, *Istoria românilor*, vol. VIII, Bucureşti, 1938, p. 270.

[15] I. C. Filitti, *Frămîntările politice şi sociale în Principatele Române de la 1821—1828*, Bucureşti, 1932, p. 28.

[16] *Ibidem*, p. 24.

[17] I. C. Filitti, *Tudor Vladimirescu (Rostul răscoalei)*, Bucureşti, 1937, p. 2.

[18] În „Revue Roumaine d'Histoire", tome X (1971), nr. 1.

[19] Andrei Oţetea, *Tudor Vladimirescu şi mişcarea eteristă 1821—1828*, Bucureşti, 1945, p. 4. La cîteva săptămîni după prezentarea acestui raport a apărut lucrarea acad. Andrei Oţetea, intitulată *Tudor Vladimirescu şi revoluţia* (Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1971), despre care autorul afirmă în *Introducere* (p. 33), că ea „completează şi întăreşte rezultatele celei din 1945, aducînd dovada irecuzabilă a afilierii lui Tudor la Eterie, lămurind legăturile acestei societăţi cu Rusia, încadrînd-o în politica generală a Sfintei Alianţe şi a mişcării revoluţionare generale europene". În *Prefaţă*, se arată, de asemenea, că acţiunea românească din 1821 a fost o revoluţie (p. 6) : „încadrarea revoluţiei româneşti în Eterie...".

proprie, ea fiind considerată de unii răscoală a poporului, de alții revoluție națională, iar de alții, mișcare antifeudală și națională. Diversitatea caracterizării anului 1821 și a lui Tudor Vladimirescu îndeamnă însă la o prezentare dialectică atît a mișcării românești din 1821, cît și a acțiunii lui Tudor Vladimirescu, care trebuie deci privite ca un rezultat al contradicțiilor interne și externe ale societății românești în momentul adîncirii crizei orînduirii feudale.

Nu este fără însemnătate să se țină seama că în perioada apariției și adîncirii crizei feudalismului în țările române, acestea nu constituiau o unitate politică, o parte însemnată a lor în frunte cu principatul Transilvaniei aflîndu-se sub stăpînirea directă a Imperiului habsburgic, alta — Dobrogea și raielele de la nordul Dunării — sub stăpînirea directă a Imperiului otoman și a treia, Moldova și Țara Românească, numite împreună Principatele Române, în dependența Imperiului otoman, care trimitea însă spre a le guverna domni recrutați din familiile fanariote, respectînd în general autonomia lor, dar impunîndu-le, în afară de tribut, monopolul asupra exportului pe Dunăre și mare.

În Transilvania, unde administrația habsburgică grăbea apariția germenilor capitalismului, criza feudalismului a izbucnit în 1784 prin răscoala țărănească a lui Horea și în 1791 prin mișcarea națională a *Supplex*-ului, fără ca aceste manifestări românești să sfărîme nici orînduirea feudală, nici stăpînirea străină a țării, deși mișcarea națională românească de aici avea o ideologie proprie, dacoromânismul, și-și însușea unele din ideile luminismului occidental.

În Principate, germenii capitalismului au apărut ceva mai tîrziu, după reformele lui Constantin Mavrocordat, dar o mișcare națională întîrzia, împiedicată de cosmopolitismul creștinismului ortodox promovat de regimul fanariot. Asuprirea determina însă populația, inclusiv majoritatea boierilor, să dorească înlăturarea dependenței față de Imperiul otoman sau numai revenirea la regimul unei autonomii depline, întemeiată pe presupusele capitulații încheiate în secolele XIV—XVI cu Poarta. Dorința desprinderii de Imperiul otoman a crescut la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, cînd dezagregarea aparatului administrativ otoman a dat posibilitatea unor comandanți turci de la Dunăre să întreprindă, cum a făcut Pasvantoglu, șeful militar al Vidinului, expediții de jaf în Țara Românească. Exasperați, boierii și marii negustori munteni, în anul 1802 s-au refugiat la Brașov, în Transilvania, de unde au cerut Porții o reglementare precisă a drepturilor și îndatoririlor Principatelor față de ea. Presat de ambasadorul Rusiei la Constantinopol, sultanul Selim al III-lea a acordat în același an Principatelor un hatișerif, prin care se limita monopolul asupra exportului lor pe Dunăre, domnia se fixa la durata de 7 ani, se limitau intervențiile Porții în afacerile lor interne ș.a. Nu li s-a acordat însă organizarea unei armate pămîntene [20].

Cu toată garanția Rusiei, hatișeriful din 1802 — după expresia lui N. Iorga „*o adevărată Constituție a țărilor române potrivit cu dorințele arătate de dînsele înseși*" [21] — n-a fost pe deplin respectat de turci, care se foloseau

---

[20] Traian Ionescu, *Hatișeriful din 1802 și începutul luptei pentru asigurarea pieței interne a Principatelor dunărene*, în „Studii și articole de istorie", I, București, 1956, p. 77.

[21] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VIII, *Revoluționarii*, București, 1938, p. 136.

în acest scop de domnii fanarioţi, devotaţi lor, cărora le permiteau ca răsplată să stoarcă şi pentru ei populaţia celor două Principate. Nemulţumirea faţă de Poartă a continuat să crească şi, împreună cu ea, dorinţa independenţei, alimentată în interior de voinţa unor boieri autohtoni de a obţine ei domnia, prin înlăturarea fanarioţilor, şi din exterior de Rusia, care urmărea înlăturarea Imperiului otoman din Europa, precum şi de mişcarea antiotomană a grecilor, sîrbilor şi bulgarilor. Războaiele revoluţiei burgheze din Franţa, duse în numele libertăţii, egalităţii şi fraternităţii, campaniile lui Napoleon I, congresul de pace din 1814 — 1815 de la Viena, mişcările revoluţionare din anii 1820—1821 din Spania şi Italia au aprins, în al doilea deceniu al secolului al XIX-lea, speranţele de independenţă şi de progres social ale unor elemente îndrăzneţe ale societăţii româneşti.

Începutul destrămării feudalismului a fost însoţit de mărirea excesivă a fiscalităţii, pentru satisfacerea căreia Constantin Mavrocordat a declarat liberi pe ţăranii şerbi, dar fără pămînt, din care cauză aceştia au continuat, juridiceşte liberi, să fie în dependenţă economică faţă de stăpînii moşiilor pe care locuiau. Boierii au fost nevoiţi să se mulţumească, în Ţara Românească, cum prevede *Pravilniceasca condică* dată de Alexandru Ipsilanti în anul 1780, cu 12 zile de lucru pe an şi cu dijma din produsele obţinute de ţărani de pe pămînturile lucrate de ei, putîndu-se ajunge însă la învoieli şi pentru mai puţine zile [22]. Claca putea fi transformată în bani prin acordul celor două părţi. Împotrivirea ţăranilor, la începutul secolului al XIX-lea, a impus uneori mai puţine zile de clacă, chiar şi 3—10 [23]. Stabilirea de Alexandru Ipsilanti în 1780 a maximum de clacă la 12 zile pe an, eventual şi la mai puţin, se explică prin interesul domniei de a da posibilitatea ţăranilor să-şi plătească marile dări puse de ea.

Apăsaţi de fisc, o parte importantă a ţăranilor şi-au vîndut vitele şi uneltele agricole, rămînînd să-şi cîştige existenţa şi banii pentru dări din vînzarea forţei lor de muncă, fie la chiaburi, fie marilor arendaşi de moşii, care îşi fac apariţia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, fie chiar la unii boieri mici.

Munca salariată în agricultura Ţării Româneşti era la 1775 aşa de răspîndită şi preţul ei în continuă creştere, încît Alexandru Ipsilanti a socotit, ceea ce pînă acum nu s-a remarcat, că era necesar să vină în ajutorul cumpărătorilor de forţă de muncă printr-o lege specială, numită *Catalogul preţurilor*, pentru preţul la arătură, la praşila de porumb, la secerea pe zi, la coasa şi strînsul fînului pe zi, la lucrul viilor — săpatul de toamnă, tăiatul butaşilor, despicatul haracilor, tăiatul în vii, hărăcit, cercuit, sapa de primăvară, plivit, sapa a doua, cules, călcat. *Catalogul preţurilor* stabileşte şi preţul maximal pentru „lucrul'' zidarilor, tîmplarilor, salahorilor care sapă, îngrădesc sau lucrează altceva [24] etc.

Trecerea la munca salariată s-a făcut cu şi mai mare intensitate în rîndurile ţăranilor moşneni sărăciţi. O dovadă o constituie raportul

---

[22] *Pravilniceasca condică 1780.* Ediţie critică, Edit. Academiei Republicii Populare Române (Bucureşti), 1957, p. 80—82.

[23] Ilie Corfus, *Agricultura Ţării Româneşti în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Edit. Academiei Republicii Socialiste România (Bucureşti), 1969, p. 15.

[24] V. A. Urechia, *Memoriu asupra perioadei din istoria românilor de la 1774—1786 însoţit de documente cu totul inedite* ... Extras din Analele Academiei Române, Seria II, Tom. XII, Memoriile Secţiunii Istorice, Bucureşti, 1893, p. 879/763—882 766.

din 20 august 1819 al isprăvnicatului jud. Gorj către căimăcămia Craiovei, prin care înştiinţează că locuitorii acelui judeţ, în mare parte moşneni, nu au alt mijloc de cîştig „spre întîmpinarea răspunderii dăjdiilor, decît numai să ridică primăvara de aici cu coasă şi săpi de merg peste Olt, pi la Buzău şi Focşani, unde muncesc pînă toamna, şi să întorc cu cîte puţintei bani chiştig, cu care abia îşi plătesc birul pă 3 diminii ce lipsesc. . ."[25].

De bună seamă nu numai ura contra asupririi turceşti a determinat miile de ţărani din judeţele Mehedinţi, Gorj şi Vîlcea, ci în primul rînd sărăcia, să se înroleze în batalioanele de panduri organizate în anii 1807 — 1812 de comandamentul militar rus. Cînd majoritatea pandurilor din cele trei judeţe sînt trecuţi în 1814 din ordinul domniei la bir în satele lor[26], foştii duşmani ai păgînilor se însoţesc cu turcii din Ada Kale împreună cu care jefuiesc, în toamna aceluiaşi an şi în primele luni ale anului următor, tot nordul Olteniei, pînă la Novaci, în jud. Gorj, pe sub munte[27], cerînd însă apoi sprijinul lui Tudor Vladimirescu, revenit de la Viena, ca să fie iertaţi[28]. „Mare milă am pentru săracii lăcuitori ai Mehedinţului, scrie la 5 februarie 1815 Tudor Vladimirescu, că unii de o parte şi alţii din alta, s-au topit de tot, numai sufletu au rămas într-înşii. Dar sumă dintr-înşii, toţi oameni drepţi, îi prăpădiră oamenii împărăteşti şi domneşti"[29]. O urmare a participării pandurilor la răzvrătirea din 1814 a fost hotărîrea domniei, la 10 februarie 1816, ca toţi pandurii din judeţele Mehedinţi, Gorj şi Vîlcea să fie trecuţi în rîndurile ruptaşilor vistieriei, foştii lor căpitani devenindu-le zapcii[30]. Măsura a provocat o şi mai mare nemulţumire în rîndurile pandurilor, deprinşi din 1807 pînă în 1814 să nu fie supuşi birului, din care cauză pandurii, mai de mult sub influenţa lui Tudor Vladimirescu, vor fi gata oricînd să se ridice din nou la luptă, în speranţa că vor putea deveni un corp militar permanent al ţării.

Germenii noii orînduiri şi-au făcut apariţia şi în domeniul industriei. Ei au putut creşte datorită întîlnirii unor fonduri băneşti, acumulate prin cămătărie, comerţ şi arendăşie, cu forţa de muncă oferită de nişte ţărani liberi sărăciţi, de foşti clăcaşi fugiţi la oraşe şi tîrguri şi chiar de ţăranii clăcaşi angajaţi să lucreze la domiciliu pentru nişte mari negustori. Dată fiind elasticitatea breslelor de meşteşuguri din Principate, în comparaţie cu rigiditatea celor din Transilvania, mulţi meşteşugari au putut dezvolta atelierele lor în nişte cooperaţii capitaliste simple. Încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, unii mari negustori au angajat meşteri săteşti să lucreze în permanenţă pentru ei, creînd astfel manufacturi la domiciliu. Acesta e cazul marelui negustor din Sibiu, Hagi Constantin Pop, care angajează în 1778 prin agentul său Crăciun Crăstea din Craiova trei săteni din satul Preajba ca să-i facă scumpie şi şapte meşteri

---

[25] I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Ţării Româneşti 1800—1850*, culese de. . ., vol. I, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1958, p. 200.

[26] *Răscoala din 1821: Documente interne*, vol. I, Edit. Academiei Republicii Populare Române (Bucureşti), 1959, p. 76—77.

[27] *Ibidem*, p. 89—91.

[28] *Ibidem*, p. 91.

[29] *Ibidem*.

[30] *Ibidem*, p. 107.

să-i facă 6 000 piei cordovane [31]. Acelaşi agent îi scrie anul următor 1779 că a dat avans 500 lei pentru piei de iepure [32]. Hagi Constantin Pop mai are în Oltenia şi alţi agenţi prin intermediul cărora angajează meşteri, de preferinţă săteşti, pentru a-i lucra cordovane; pe Nicoliţă Iovipale la Rîmnic [33], pe Pleşoianu [34], pe B. Poenaru [35], pe Mihai Tudoran [36]. Acesta din urmă, comunică la 12 octombrie 1786 din Craiova lui Hagi Constantin Pop că, pentru lucratul cordovanelor, a împărţit „lei 2600 cu dobîndă şi fără dobîndă" pentru că alţiii „şi cu sila lasă bani prin sate, care cu dobîndă şi care fără de". Apar şi manufacturile, unele din ele cu caracter mixt, feudal şi capitalist, dar generînd capitalismul, căci munca calificată e făcută de meşteri salariaţi. Menţionăm postăvăria de la Chipereşti, în jud. Iaşi, desfiinţată în 1766 [37], manufactura de la Pociovalişte, aproape de Bucureşti, care a avut o existenţă destul de lungă, de la 1766 pînă către sfîrşitul secolului al XVIII-lea [38], sticlăria banului Radu Golescu, în jud. Muscel, datînd de la 1799 [39], rămasă prin moştenire fiului acestuia, Nicolae Golescu, care în 1819 caută să angajeze la lucru, în continuare, ţărani din două sate din jud. Dîmboviţa — Gura Vîlcanii şi Lăculeţele [40] —, şi cele trei mari manufacturi extractive, de la Haimanalele ocnii Telega [41], cea de la Ocnele Mari [42] şi cea de la Slănic [43], prima avînd în 1814, 305 muncitori, birnici, a doua, 268 de muncitori, iar a treia în 1815 nu mai puţin de 425 de muncitori.

Procesul germinării capitalismului a fost însoţit în ţările române şi de formarea unei ideologii care să ajute constituirea noii orînduiri. Dacă în Transilvania dacoromânismul şi luminismul cucereau din ce în ce mai multe spirite, în Principate ele întîmpinau o puternică rezistenţă din partea cosmopolitismului creştinismului ortodox, apărat de regimul fanariot, dar făceau totuşi paşi înainte, în special sub influenţa revoluţiei burgheze din Franţa şi a campaniilor lui Napoleon, difuzate în Moldova cu începere din 1813 de Gheorghe Asaki şi în Ţara Românească de Gheorghe Lazăr, întemeietorul în 1818 al Şcolii româneşti din Bucureşti. Apare şi ideea de patrie, patriotism şi naţiune, întemeiată pe originea dacoromană comună a românilor, precum şi cererea Unirii Principatelor [44]. Dacoromânismul şi luminismul nu pătrunseseră însă în Principate decît în rîndurile unei părţi a boierimii şi în acelea ale tinerimii orăşeneşti.

---

[31] *Documente privitoare la comerţul românesc 1473—1868*, Cu o scrisoare a D-lui Profesor N. Iorga. Publicate de Dum. Z. Furnică, industriaş..., Bucureşti, 1931, p. 39.
[32] *Ibidem*, p. 51.
[33] *Ibidem*, p. 121.
[34] *Ibidem*, p. 68.
[35] *Ibidem*, p. 75.
[36] *Ibidem*, p. 124 şi 139.
[37] C. Şerban, *Întreprinderea manufacturieră de postav de la Pociovalişte şi Bucureşti*, în „Studii", 5 (1952), nr. III, p. 97.
[38] *Ibidem*.
[39] I. Cojocaru, *op. cit.*, p. 170.
[40] *Ibidem*, p. 199.
[41] *Ibidem*, p. 168.
[42] *Ibidem*, p. 169—170.
[43] *Ibidem*, p. 173.
[44] Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1769—1830*. Répertoire et textes inédites, Bucarest, 1970, p. XIX.

Se făceau totuşi simţite cu puţin înainte de 1821 ecouri ale ideologiei revoluţionare franceze şi se întărea dorinţa recuceririi vechilor drepturi ale Principatelor [45], o afirmare a acestei dorinţe fiind şi publicarea, în lucrarea boierinaşului Dionisie Fotino, Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, τὰ νῦν Τρανσιλβανίας, Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, apărută în 1818 şi 1819 la Viena, a presupuselor capitulaţii ale celor două Principate cu Poarta. Dorinţa de eliberare de sub dominaţia otomană a Principatelor e semnalată şi de consulul austriac din Iaşi, Raab, în raportul său din 29 mai 1820 adresat lui Metternich. Supuşi influenţelor „spiritului depravat", scrie Raab, locuitorii din orice clasă ai Moldovei „opprimés par un gouvernement despotique, ont su, par leur position géographique et leurs fréquentes voyages à l'étranger, connaître plus que d'autres peuples soumis à l'Empire ottoman, le fruit d'un gouvernement paternel et auxquels la moindre lueur d'espérence, qui favorise leurs idées tendant au secoûment du joug ottoman, fait concevoir des combinaisons aussi absurdes que blessant la saine politique, dénaturées et abusées en outre par les inspirations tortueuses de la ligne des malveillans"[46]. De bună seamă, cu scopul de a crea o forţă armată capabilă să contribuie la cucerirea independenţei, în iulie 1819, mai mulţi boieri munteni, în frunte cu marele ban Grigore Brîncoveanu, cum raporta în acel timp Solignac, locţiitorul consulului austriac la Bucureşti, Fleischhackl von Hakenau, lui Metternich [47], s-au opus numirii unor „ofiţeri" străini în miliţie, ei înşişi cerînd să se prefere organizarea a 3 000 de panduri români, care să fie folosiţi în judeţe în locul precedenţilor arnăuţi, dar propunerea lor n-a fost acceptată.

Cu o economie pătrunsă de germenii capitalismului, un aparat de stat rămas în urmă, întemeiat pe abuzuri şi pe jaful fiscal al maselor producătoare, cu un regim politic străin, impus de Poartă cu scopul de a scoate din ţară cît mai mulţi bani pentru trebuinţele ei, cu clase sociale învrăjbite, societatea din Principate îşi dădea tot mai mult seama de necesitatea reorganizării sale, în special a statului său, spre a se ajunge la forme capabile s-o ajute în dezvoltarea sa. Cum însă Principatele erau dependente faţă de Imperiul otoman, românii capabili de gîndire politică calculau că trebuia mai întîi să se înlăture dependenţa faţă de turci sau cel puţin să se asigure ţării o deplină autonomie. Zdruncinările provocate pe continent de revoluţia franceză şi de campaniile lui Napoleon făceau să se trezească speranţa că şi aici, în sud-estul Europei, popoarele asuprite s-ar putea răscula pentru a se elibera. Cum însă, chiar aliaţi cu grecii, sîrbii şi bulgarii, românii n-ar fi putut înfrînge forţele armate otomane, ei au crezut c-ar putea ajunge să-şi realizeze dorinţele cu ajutorul diplomatic, eventual şi militar, al Rusiei. Obţinerea pe o cale asemănătoare a hatişerifului din 1802 constituia un îndemn la acţiune. Solidarizarea românilor,

---

[45] *Ibidem*, p. XX.

[46] *Documente privind istoria României. Colecţia Eudoxiu Hurmuzaki* (*Serie nouă*), vol. II, *Rapoarte consulare austriece* (*1812–1823*)..., Edit. Academiei Republicii Socialiste România (Bucureşti), 1967, p. 582.

[47] *Ibidem*, p. 541. Aceşti boieri par a fi fost înţeleşi încă din 1819 cu Tudor Vladimirescu, căci acesta revendică în *Cererile norodului rumânesc*, în 1821, ca ţara „să fie volnică a-ş face şi a ţinea patru mii de ostaşi panduri cu căpeteniile lor şi doao sute de arnăuţi scutiţi de toate dările, şi cu leafă uşoară, a cărora leafă să să iconomisească din veniturile mănăstirilor" (*Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. I, p. 273).

grecilor, sîrbilor şi bulgarilor şi sprijinul Rusiei impuneau o ideologie comună, creştinismul ortodox, care putea servi pentru pornirea unei lupte comune contra Porţii, în numele credinţei — *za vera* — creştine ortodoxe [48], adevărată cruciadă contra mohamedanismului păgîn.

Pentru realizarea unui asemenea plan, care se ţesea spontan, în special după terminarea războiului ruso-turc din 1806—1812, era nevoie de o organizaţie politică, dar boierii români, unii din ei probabil francmasoni, formau numai grupări restrînse şi instabile în vederea acaparării înaltelor demnităţi, eventual şi a domniei; elementele burgheziei n-aveau încredere să acţioneze în numele clasei lor, ele nu formau încă o clasă politică, cu atît mai puţin ţăranii, profund nemulţumiţi contra jafului fiscal exercitat prin aparatul de stat boieresc, dar şi contra exploatării cămătarilor şi negustorilor; dornici să se ridice împotriva asupririi, ei nu puteau însă acţiona decît sub o conducere străină clasei lor. În 1814 cîţiva negustori greci au înfiinţat la Odesa, în Rusia, o organizaţie cunoscută sub numele de Eteria Philiké, cu scopul de a elibera Peninsula Balcanică, sub conducerea grecilor. Treptat, la această organizaţie au aderat numeroşi greci, bulgari, sîrbi şi albanezi din Principate, dar şi boieri şi orăşeni români. În 1820, la conducerea Eteriei se afla Alexandru Ipsilanti, general în armata rusă, fiu al fostului domn al Ţării Româneşti, Constantin Ipsilanti, care în 1806 trecuse de partea Rusiei. Pentru că aceasta sprijinea Eteria, mulţi din cei care căutau sprijinul ţarului contra Porţii s-au hotărît să colaboreze cu ea. Unul dintre aceştia a fost Tudor Vladimirescu.

Născut în jurul anului 1780 în satul Vladimiri din jud. Gorj, fiu al unui moşnean, a învăţat carte în sat, apoi la Craiova, unde a intrat de tînăr în serviciul boierului Ioan Glogoveanu, al cărui fiu i-a devenit mai tîrziu patron şi colaborator. Ştia şi limba greacă. A cunoscut expediţiile de jaf ale cetelor lui Pasvantoglu în Oltenia. În 1806 devine vătaf de plai la Cloşani în jud. Mehedinţi, post pe care l-a păstrat aproape fără întrerupere pînă în 1821, folosindu-l pentru exportul şi importul de mărfuri pentru sine şi pentru alţii. Participă la războiul ruso-turc în anii 1807—1812, în calitate de comandant al unui batalion de panduri, recrutaţi dintre moşnenii şi clăcaşii săraci din judeţele de munte ale Olteniei. În 1808 e destul de înstărit ca să dăruiască bisericii din satul Prejna, în jud. Mehedinţi, zidită de el, 30 de stînjeni de pămînt [49]. Pentru vitejia şi priceperea sa militară, primeşte gradul de porucic şi ordinul Sf. Vladimir. În 1810 ia în arendă moşia Ploştina, din jud. Mehedinţi, a mănăstirii Tismana şi cumpără un vad de moară la Cerneţi [50]. Întreţine legături de comerţ

---

[48] Utilizarea creştinismului ortodox ca ideologie a luptei grecilor contra mohamedanilor turci a fost observată încă din 1821 de contele De Salaberry, în lucrarea sa *Essais sur la Valachie et la Moldavie Théatre de l'insurrection dite Ypsilanty...*, Paris, Juin, 1821, unde afirmă că revoluţia „travaille aujourd'hui en Grèce sous la raison *de la Croix*" (p. 2), iar în Muntenia şi Moldova „ce ne sont point des intérêts de leur existence qu'on a jugé utile de leur parler, c'est des intérêts de leur religion; c'est leur conscience qu'on effraie, c'est leur esprit superstitieux qu'on s'est appliqué à frapper" (p. 46). Salaberry atrage în continuare atenţia că „grecul" du Danube et du Pruth jure en sa calité de chrétien orthodoxe... de rester fidèle à sa religion et *à sa patrie*" (p. 46).

[49] *Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. I, Edit. Academiei Republicii Populare Române (Bucureşti), 1959, p. 41.

[50] *Ibidem*, p. 48 şi 51.

cu marele negustor din Craiova, Hagi Enuş, cu negustorii Răducanu Nicolau din Orşova şi Nicolae Zoican din jud. Mehedinţi, folosind şi vechili. Terminîndu-se războiul ruso-turc, îşi face testamentul. E necăsătorit, temîndu-se „în toată vremea de moarte", fiind „ostaş şi în toată vremea călător"[51]. E avut în case, prăvălii, mori, vii şi bani gata destul de mulţi. Sub pretextul afacerilor lui N. Glogoveanu merge în vara anului 1814 la Viena, unde rămîne pînă în decembrie, arătînd un vădit interes pentru lucrările congresului de pace deschis acolo în octombrie, căci, de curînd ajuns în capitala Austriei, scrie lui N. Glogoveanu la 28 iulie : „Vremea pe aici este tăcere, nimic mişcare. Să aşteaptă la octombrie din toate părţile miniştri pentru congres şi vine şi împăratul Rosiei. Să sună, continuă el plin de speranţa că ţara sa ar putea obţine o soartă mai bună, că atunci va fi ceva şi pentru locurile acelea; ci mult au fost, puţin au rămas"[52]. La 11 decembrie 1814, cînd congresul se apropia de încheierea lucrărilor sale, el scrie aceluiaşi personaj că-i e teamă, desigur de pe urma unui zvon, „a nu cădea asupra noastră vreo stăpînire tirănească" ![53], înţelegînd, se pare, Austria, pe care la 22 decembrie o numeşte „ţară tirană"[54]. Congresul s-a închis însă fără să ia vreo hotărîre privind Principatele Române şi Tudor Vladimirescu porneşte spre ţară. Ajuns la Orşova, află că adalîii jefuiesc Oltenia pe sub munte, pînă la Novaci în jud. Gorj. Scriind la 28 ianuarie 1815 lui N. Glogoveanu, îşi arată indignarea contra „hoţomanilor" de la Ada Kale, care „au prăpădit lumea du pe la noi şi de la mine şi de la dumneata au luat to(ate) bucatele şi tot ce au găsit..."[55], dar şi contra „nechivernisirii" „stăpînilor ţării noastre" din cauza căreia li se pricinuieşte lui şi lui N. Glogoveanu, „cîtă prăpădenie". În continuare, indignarea i se transformă în ameninţare adresată deci „stăpînilor ţării noastre" care „vor lua plată dumnezeiască" ![56].

Reîntors în ţară, Tudor Vladimirescu îşi continuă afacerile comerciale, strînge legăturile cu capii pandurilor[57], dintre care unii sînt negustori, şi cu negustorii din Orşova, are relaţii cu consulatul rus din Bucureşti, capătă mica boierie de sluger şi intră în legătură cu Eteria. În ianuarie 1821, înainte de moartea domnului Alexandru Suţu, se afla la Bucureşti.

Ţăran moşnean prin originea socială, Tudor Vladimirescu a pătruns în rîndurile micii boierimi, a fost şi ostaş, dar mentalitatea sa a fost aceea a unui mare negustor, căci din negustorie îşi trage o bună parte din avere. El e unul din elementele burgheziei ce căuta a se afirma, căci, ca exponent al acestei clase în ascensiune, e stăpînit de voinţa de a se impune. Exemplul lui Miloş Obrenovici, cneaz în micul principat de curînd autonom al Serbiei, îl putea urmări. Dacă ar fi izbutit în planurile pe care se pare că le-a avut, ar fi cîrmuit ţara ca un negustor şi ca un oştean.

Datele prezentate privind apariţia germenilor capitalismului, inclusiv cei ideologici, în ţările române definesc şi caracterul acţiunii din 1821 : criză a orînduirii feudale, criză care putea fi şi anunţarea noii orînduiri burgheze, dacă ea ar fi întrunit condiţiile unei revoluţii.

[51] *Ibidem*, p. 62–64.
[52] *Ibidem*, p. 82.
[53] *Ibidem*, p. 85.
[54] *Ibidem*, p. 86.
[55] *Ibidem*, p. 89.
[56] *Ibidem*.
[57] *Ibidem*, p. 190.

Pentru caracterizarea acţiunii lui Tudor Vladimirescu, în care şi personalitatea lui trebuie avută în vedere, e necesar să se arate care e ponderea fiecăreia din clasele participante la ea, ce nivel a atins mişcarea din 1821 : a fost o răscoală, o mişcare revoluţionară sau o revoluţie? A avut ea un caracter antifeudal sau a fost o expresie a unei societăţi feudale? A fost o parte a unei *zavere*, a unei lupte comune a popoarelor creştine din sud-estul Europei contra mohamedanismului sau o acţiune naţională?

Participînd la războiul ruso-turc din 1806—1812, Tudor Vladimirescu, în afara ţintelor sale personale, putea crede că ajută la înlăturarea dependenţei ţării lui faţă de Imperiul otoman şi, aşa cum apare în testamentul său din 1812, la eliberarea popoarelor creştine din Balcani de sub dominaţia mohamedanilor turci. Pandurii alături de care luptase, aşa cum am arătat, erau împinşi în primul rînd de sărăcia în care trăiau, căci primeau şi o soldă şi scăpau totodată de birul greu de suportat. Desigur că sentimentul că luptă contra unor vechi asupritori, pentru credinţa creştină, îi încălzea. Între timp, Tudor Vladimirescu a devenit un mare negustor, un proprietar de mijloace de producţie, interesat ca statul să poată asigura averile acumulate şi fructificarea lor. Acţiunea lui din 1821, îndreptată în bună parte, în această direcţie, este o expresie a tendinţei burgheziei în formare de a dispune de o piaţă internă sigură, de un stat independent care s-o sprijine în dezvoltarea capitalurilor sale.

În proclamaţia lansată la 23 ianuarie 1821, după ce îndeamnă poporul asuprit să pună mîna pe arme contra căpeteniilor „atît cele bisăriceşti, cît şi cele politiceşti" care îi sug sîngele[58], Tudor Vladmirescu interzice în mod categoric ca cineva „să să atingă măcar de un grăunţi, de binele sau de casa vreunui neguţătoriu, oroşan sau ţăran, sau de al vreunui lăcuitori..."[59]. Grija pentru asigurarea unei pieţe interne pentru burghezia autohtonă apare şi în *Cererile norodului rumânesc*, unde se revendică desfiinţarea taxei asupra mărfurilor şi a vămii din oraşe şi sate „rămîind ca să se ia vamă numai la marginile ţării de la toţi care intră şi iasă cu mărfuri ; fiindcă dintr-această pricină, a greutăţii havaeturilor şi a vămilor [interioare], neguţătoriia au încetat cu totul, ajungînd ţara în cea desăvîrşită lipsă a banilor. Căci această ţară...altă tarapana nu are, decît numai cu neguţătoriia trăieşte"[60]. Ca apărător al proprietăţii private, cînd o ceată de arnăuţi, fără ştirea comandanţilor lor, a atacat la Beneşti, în jud. Vîlcea, o casă în care se refugiaseră familii de mici boieri, cu intenţia de a-i jefui, Tudor Vladimirescu nu ezită să-i aresteze şi să pună să li se taie capul celor două căpetenii ale lor, Iova şi Enciu[61].

---

[58] *Ibidem*, p. 207.

[59] *Ibidem*. p. 208.

[60] *Ibidem*, p. 273.

[61] C. D. Aricescu, *Istoria revoluţiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, p. 138. Cf. memoriul lui Iordache Otetelişanu în C. D. Aricescu, *Acte justificative la istoria revoluţiunei române de la 1821*, p. 85 şi *ibidem*, p. 37, memoriul lui Dumitrache Protopopescu. E de reţinut că Iordache şi fratele său Grigore Otetelişanu nu numai că nu erau „boieri mari", dar în 1821 nici nu erau boieri, proprietari, împreună cu trei surori, ai unei moşii nu prea roditoare, aşa încît în anul următor se putea scrie despre ei că sînt săraci (Emil Vîrtosu, *1821. Date şi fapte noi*, Bucureşti, 1932, p. 141—143).

Dacă moşnenii şi orăşenii sufereau în special din cauza jafului fiscal, a abuzurilor oamenilor stăpînirii şi a dependenţei ţării faţă de Poartă, ţăranii clăcaşi, majoritatea populaţiei, erau exploataţi şi de proprietarii moşiilor pe care locuiau. Deşi pînă în 1818, cînd s-a pus în aplicare legiuirea lui Caragea, clăcaşii erau obligaţi, în afară de dijmă, să dea stăpînului moşiei numai 12 zile de lucru, eventual şi mai puţin, după 1818 adăugîndu-se o zi de plug şi un transport de lemne de la pădure cu carul[62], ei erau totuşi profund nemulţumiţi, mai ales contra marilor arendaşi[63], cu care se aflau adesea în concurenţă pentru luarea moşiilor în arendă. Apelul lui Tudor Vladimirescu i-a încurajat şi pe clăcaşi să se răscoale, mai ales pe cei din Oltenia de nord-vest, vecini cu moşnenii, unii din ei panduri. Ei s-au grăbit să alunge pe epistaţii boierilor proprietari şi pe zapciii stăpînirii, veniţi să încaseze dările cuvenite vistieriei, şi, în multe cazuri, să se alăture la „Adunarea cea orînduită pentru binele şi folosul a toată ţara"[64], condusă de Tudor Vladimirescu. Deşi satele de clăcaşi din sud-estul Olteniei, din centrul şi sudul Munteniei, au alungat şi ele, în genere, pe boieri şi pe zapcii, puţini clăcaşi din aceste părţi ale ţării s-au alăturat Adunării. Ajuns la Bucureşti în fruntea acesteia, Tudor s-a îngrijit, între altele, să cheme în oştirea sa şi pe sătenii care se abţinuseră de a pune mîna pe arme. În proclamaţia adresată la 20 martie 1821 locuitorilor judeţelor, „din orice treaptă" — deci şi clăcaşilor — el înştiinţează că s-a hotărît să cîrmuiască „pre toţi cei ce au încins arme din partea a tot norodul, spre zdrobirea şi încetarea a vericăruia jaf şi nedreptate ce aţi cercat pînă acum din pricina oblăduitorilor domni ce au stătut...", care prin „oricîte chipuri de mijloace s-au îndeletnicit şi v-au supt sîngele, aducîndu-vă într-această mare dărăpănare şi proastă stare întru care vă aflaţi"[65]. În aceeaşi proclamaţie promite sătenilor aflaţi sub arme şi celor ce se vor alătura oştirii sale completă scutire de dări. Adresîndu-se tuturor celor îndatoraţi faţă de vistierie, Tudor Vladimirescu le declară solemn că, după ce-şi vor achita rămăşiţele de dări „să ştiţi fără îndoială că mare uşurinţă are să vi se facă, nu numai întru răspunderea dăjdiilor, ci şi întru toate celelalte dări şi orînduieli, cum şi jefuirile vor lipsi cu totul şi veţi înţelege înşivă scăparea robiei întru care v-aţi aflat pînă acum"[66]. Prin uşurarea celorlalte dări şi orînduieli şi „scăparea robiei" el anunţa implicit şi o nouă organizare a societăţii şi a statului.

Încă în proclamaţia lansată la 23 ianuarie 1821, Tudor Vladimirescu a atacat pe conducătorii de atunci ai ţării, „căpeteniile noastre...", „bisăriceşti" şi „politiceşti", şi a îndemnat ca „numai binele şi averile cele rău agonisite ale tiranilor boieri să să jărtfească", însă imediat cerea să se cruţe averile boierilor ce „sînt făgăduiţi", adică ale acelora care s-au angajat să colaboreze cu el[67]. Mai categoric e denunţată boierimea în

---

[62] *Legiuirea Caragea*, Ediţie critică, Edit. Academiei Republicii Populare Române (Bucureşti), 1955, p. 44—48.

[63] *Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. I, p. 153—156, p. 170—184.

[64] Ioan I. Neacşu, *Participarea locuitorilor satelor din Oltenia la răscoala din 1821*, în „Studii", XI (1958), nr. 2, p. 101—114.

[65] *Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. I, p. 386.

[66] *Ibidem*, p. 387.

[67] *Ibidem*, p. 207—208.

arzmagzarul adresat Porţii în aceeaşi zi prin intermediul muhafizului din Vidin. Ca exponent al poporului „rumânesc din Valahia", Tudor Vladimirescu arată ca pricină a necontenitelor necazuri şi a cumplitelor patimi ce suferă populaţia ţării, unirea „pămîntenilor boieri cu cei dupe vremi trimişi domni şi ocîrmuitori acestui norod..."[68], adică cu fanarioţii.

Felul cum evolua acţiunea întreprinsă de Tudor Vladimirescu exprima tendinţele antifeudale ale maselor ţărăneşti, din care cauză boierii — printre ei şi din cei „făgăduiţi" — s-au arătat îndată îngrijoraţi şi au căutat să reducă nervul ei revoluţionar, iar căimăcămia noului domn numit, Scarlat Callimaki, însărcinează la 4 februarie pe marele vornic Nicolae Văcărescu să ia asupra sa „otcîrmuirea tuturor celor ce sînt orînduiţi împotriva tîlharilor"[69], adică a pandurilor lui Tudor Vladimirescu. Într-o scrisoare, care nu s-a păstrat, adresată acestuia, Nicolae Văcărescu, el însuşi unul din boierii „făgăduiţi", îl învinovăţea că aduce nenorociri asupra patriei. Conducătorul pandurilor îi răspunde însă răspicat, acuzîndu-l „că pre norod, cu al cărui sînge s-a hrănit şi s-a poleit tot neamul boeresc"[70], îl socoteşte nimic şi numai pre jefuitori îi numeşte patria. Mai departe, Tudor Vladimirescu îl întreabă pe boier „cum nu socotiţi Dvs. că patria se cheamă norodul, iar nu tagma jefuitorilor?"[71]. Cît despre el însuşi, Tudor Vladimirescu declară că e „numai un om, luat de către tot norodu al ţării, cel amărît şi dosădit din pricina jefuitorilor, ca să le fiu chivernisitor în treaba cererii dreptăţilor; iară tagma jefuitorilor, continuă luptătorul revoluţionar, căci nu le place una ca aceasta, a ridicat arme de moarte asupra patriei şi a ticălosului norod"[72].

Deşi o parte din boieri, colaboratori ai Eteriei, se angajaseră faţă de Tudor Vladimirescu să conlucreze pentru înlăturarea domniilor fanariote şi a dependenţei faţă de turci, ei nu erau mulţumiţi că mişcarea îi scufunda, împingîndu-i pe un plan secundar, dacă nu le primejduia chiar şi averile şi vieţile. Considerîndu-l pe Tudor Vladimirescu un duşman, boierii au angajat cu bani pe căpitanul de arnăuţi Hagi Prodan să-l asasineze, cum arată la 28 februarie, indignat, însuşi căpetenia pandurilor[73], care a reuşit să dejoace complotul pus la cale. Anunţîndu-se şi trecerea Prutului de Alexandru Ipsilanti în numele Eteriei, Grigore Brîncoveanu, Grigore Ghica, Barbu Văcărescu, Ştefan Belu şi Ioan Manu au fugit la Braşov[74]. Şi caimacamii lui Scarlat Callimaki s-au retras, dar la Giurgiu. Alţi boieri eterişti au rămas la Bucureşti, sperînd că vor fi apăraţi de Alexandru Ipsilanti, pe care-l aşteptau, mai ales că acesta anunţase în prima lui proclamaţie ca moldovenii să nu se teamă de turci căci „o putere tare — adică Rusia — e gata să pedepsească îndrăsneala lor"[75].

Tudor Vladimirescu a ajuns însă mai repede la Bucureşti. La 16 martie el a dat din Bolintin o proclamaţie către locuitorii capitalei, în

---

[68] *Ibidem*, p. 208.

[69] *Ibidem*, p. 234.

[70] C. D. *Aricescu, Acte justificative la istoria revoluţiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, p. 71.

[71] *Ibidem*, p. 71—72.

[72] *Ibidem*, p. 75.

[73] *Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. I, p. 312—313.

[74] Ioan Dîrzeanu, *op. cit.*, p. 53 şi 55.

[75] C. D. Aricescu, *Acte justificative la istoria revoluţiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, p. 92.

care acuză din nou pe boierii autohtoni că s-au unit „cu cei după vremi trimişi domni" şi că „nici acum nu voiesc a împlini cerirea pentru slobozenia dreptăţilor"[76]. A doua zi însă, consulul rus A. Pini a înştiinţat pe mitropolit că ţarul a dezavuat pe răzvrătitori, şi apoi s-a retras la Braşov. Peste puţin timp, ţarul, care se afla la congresul Sfintei Alianţe la Laybach, a dezavuat şi acţiunea lui Alexandru Ipsilanti, dar acesta a continuat să declare că Rusia îl va ajuta contra Porţii.

Luînd cunoştinţă de condamnarea mişcării sale, Tudor Vladimirescu, care formal nu se declarase adversar Porţii, a hotărît să colaboreze cu boierii „făgăduiţi", rămaşi în Bucureşti, spre a obţine de la Poartă restituirea „dreptăţilor ţării", adică deplina autonomie înscrisă în vechile capitulaţii[77], căci fără sprijinul boierilor, şansele intervenţiilor sale la turci erau minime. Cînd, la 25 martie, a aflat că ţarul a dezavuat şi mişcarea lui Alexandru Ipsilanti, el şi-a dat deplin seama că o rezistenţă comună româno-greacă împotriva armatelor otomane era imposibilă şi că trebuia să ajungă la înţelegere cu Poarta. În acest scop a început tratative cu boierii rămaşi în Bucureşti, dar numai după intrarea oştirii sale în oraş boierii au acceptat, la 23 martie, să subscrie o *carte de adeverire* în care recunoşteau „că pornirea d-lui slugerului Theodor Vladimirescu nu este rea şi vătămătoare, nici în parte fieşcăruia, nici patriei, ci folositoare şi izbăvitoare şi norodului spre uşurinţă". În acelaşi document, boierii semnatari jurau că niciodată nu vor „cugeta împotriva vieţei şi a cinstei d-lui şi că se vor uni întru toate bunele cugetări cîte se vor chibzui între dumnealui şi toţi cei uniţi cu dumnealui printr-aceste iscălituri..."[78].

În aceeaşi zi, Tudor Vladimirescu a semnat un jurămînt pe care l-a dat în mîna boierilor, legîndu-se în numele lui şi al „obştii norodului" că niciodată nu va cugeta „nici de faţă, nici prin chip de viclenie, asupra vieţii şi a cinstei cuivaş din patrioţii mei, sau asupra hrăpirii averii sale". Se angaja să recunoască „vremelnica stăpînire a ţării" şi declara că va îndupleca „norodul din cîte şaptesprezece judeţe..." „a da toată supunerea şi ascultarea la stăpînirea ţării..." „cînd însă şi această stăpînire va avea îngrijire pentru dînsul, a-l feri de orice jaf şi nedreptate"[79].

Reprezentant al maselor ţărăneşti şi orăşeneşti, Tudor Vladimirescu nu s-a constituit instrument al boierilor, ci, în interesul ţării, se angaja să colaboreze cu ei, el însuşi păstrînd, în felul lui Cromwell, forţa armată, mijlocul principal de funcţionare a statului. De bună seamă sub presiunea sa, boierii au adresat la 27 martie un memoriu către Poartă în care îi apără acţiunea, declarînd că s-au încredinţat că „ridicarea norodului nu priveşte spre nesupunere, ci spre cererea dreptăţilor sale..." [80]. Tot în acelaşi scop boierii au trimis un memoriu ţarului[81] şi un altul cancelarului austriac Metternich, acestuia din urmă solicitîndu-i sprijin pe lîngă Poartă spre a i se reda Ţării Româneşti vechile privilegii[82]. Boierii nu acceptau cu convingere subordonarea lor reală faţă de capul Adunării norodului,

---

[76] *Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. I, p. 372.
[77] *Ibidem*, p. 296.
[78] *Ibidem*, p. 395.
[79] *Ibidem*, p. 397.
[80] *Ibidem*, p. 410.
[81] *Ibidem*, p. 412–413.
[82] *Ibidem*, p. 413–414.

care începuse a fi numit de panduri „Domnul Tudor", căci acesta, împotriva părerii lui A. D. Xenopol şi a altora, continua să apere cauza poporului. „Nu mai este însă cu putinţă ca poporul să sufere şi de aici încolo, scria la 31 martie, deci după acordul cu boierii din Bucureşti, Tudor Vladimirescu boierilor fugiţi la Braşov, silniciile răufăcătoare săvîrşite pînă acum asupra lui; el s-a hotărît ca mai degrabă să piară cu totul decît să rabde povara îndatorată de el pînă acum"[83].

Mişcarea condusă de Tudor Vladimirescu, în afara caracterului său social antifeudal, a avut şi un caracter naţional. În arzmagzarul adresat Porţii la 23 ianuarie 1821 el învinovăţea deopotrivă atît pe boierii români, cît şi pe „cei du pe vremi trimişi domni şi otcîrmuitori acestui norod", adică pe domnii fanarioţi[84]. Cum reiese din acelaşi document, Tudor Vladimirescu cerea ca Poarta „să facă îndreptare şi orînduială, ca să lipsească jafurile"[85], dar în proclamaţia adresată judeţelor la 20 martie din Bucureşti el declară că „cea mai de temei hotărîre" a sa este ca în nici un chip să nu înceteze „din cererea dreptăţilor ţării" — adică a autonomiei depline cu înlăturarea domnilor fanarioţi —, pe care dacă nu le va dobîndi prin cererile făcute, ele „să vor dobîndi negreşit prin vărsare de sînge împotriva vericăruia vrăjmaş să va arăta călcătoriu acestor dreptăţi..."[86]. În acest scop cheamă în „oştirile" ţării cît de mulţi ostaşi de prin sate. Cererea „dreptăţilor ţării" se face şi în memoriul trimis Porţii, în martie 1821, de Tudor Vladimirescu şi de boierii ce-i dăduseră *cartea de adeverire* din 23 ale aceleiaşi luni, cu precizarea: „dreptăţile şi privileghiurile ce din vechime au avut ţara aceasta", care „s-au călcat şi au ajuns mai cu totul a să pierde" din pricina „stăpînitorilor", adică a domnilor fanarioţi trimişi de turci[87]. Stăruind în acelaşi scop, la 5 aprilie Tudor Vladimirescu cere mitropolitului şi marelui vistier să intre în corespondenţă cu moldovenii „ca uni ce sîntem de un neam" pentru ca împreună cu ei „să putem — scrie el — cîştiga deopotrivă dreptăţile acestor prinţipaturi, ajutorîndu-ne unii pe alţii"[88].

Cîtă vreme acţiunea se desfăşura în speranţa sprijinului diplomatic, eventual şi militar, al Rusiei, între Tudor Vladimirescu şi Eterie a fost o înţelegere deplină. Alături de panduri mergeau de la început şi arnăuţi, mulţi din ei bulgari, sîrbi şi greci, iar lupta de eliberare de sub turci urma să se ducă împreună cu aceştia în numele credinţei creştine ortodoxe, de unde şi numele de *zavera* dat mişcării generale din Principatele Române din 1821. După dezavuarea ţarului, Tudor Vladimirescu a continuat însă tactica iniţiată prin arzmagzarul de la 23 ianuarie, cerînd printr-un memoriu, împreună cu boierii „făgăduiţi" rămaşi în Bucureşti, ca Poarta să redea ţării vechile drepturi şi privilegii. Faţă de Alexandru Ipsilanti, sosit la Bucureşti la 25 martie, o dată cu scrisoarea lui Capodistria, în care se anunţa şi dezavuarea mişcării eteriste de ţar, Tudor Vladimirescu a luat o atitudine de independenţă. S-a ajuns treptat la o răcire tot mai accen-

---

[83] *Ibidem*, p. 434.
[84] *Ibidem*, p. 208.
[85] *Ibidem*, p. 209.
[86] *Ibidem*, p. 386.
[87] *Ibidem*, p. 410.
[88] *Ibidem*, vol. II, Bucureşti, 1959, p. 33.

tuată a raporturilor dintre cei doi conducători, Alexandru Ipsilanti pretinzînd conducerea unică şi ostilitatea făţişă faţă de turci, în timp ce Tudor Vladimirescu se considera, pe drept, adevăratul reprezentant al ţării şi voia să trateze cu Poarta.

Nesimţindu-se în siguranţă la Colentina, în marginea Bucureştilor, Alexandru Ipsilanti s-a retras curînd la Tîrgovişte, pregătindu-se acolo să reziste turcilor. El întreprinse însă o acţiune de subminare a autorităţii lui Tudor Vladimirescu, alungînd din unele judeţe pe ispravnicii puşi de acesta şi defăimîndu-l. La 19 aprilie el a dat o proclamaţie către români, în care, declarînd că peste puţin timp se va transfera pe teritoriul Greciei, începea prin a insinua că el este calomniat[89]. Scopul său şi al colaboratorilor săi, cum indică încă la 4 aprilie însuşi Tudor Vladimirescu, era „să tragă tot norodul lîngă dînşii"[90], adică să-l înlăture pe Tudor Vladimirescu şi să-i ia oştirea spre a o folosi contra turcilor, cum s-a şi întîmplat după arestarea lui la Goleşti. Urmă un schimb de scrisori cu imputări între cei doi conducători[91], apoi un complot organizat de Eterie cu concursul lui Dimitrie Macedonski şi al lui Hagi Prodan în tabăra lui Tudor Vladimirescu, care putu fi astfel arestat şi apoi ucis la Tîrgovişte, învinovăţit de trădare a Eteriei, deşi el nu făcuse decît să colaboreze cu aceasta, cît timp Rusia îi oferea sprijinul. Însăşi convenţia care ar fi fost încheiată de Tudor Vladimirescu cu Iordache Olimpiotul şi cu Ioan Farmache, datată numai cu indicarea anului 1821, e suspectă, căci nu e un act autentic, ci o traducere a unui pretins text românesc şi a parvenit generalului austriac Schusteckh din Transilvania, în iunie 1821, după asasinarea lui Tudor Vladimirescu, strecurată probabil de Eterie unuia din informatorii austrieci pentru justificarea asasinării[92].

Mişcarea condusă de Tudor Vladimirescu, menită să ducă la reorganizarea societăţii româneşti şi la independenţa sau cel puţin la deplina autonomie a ţării, a avut un puternic ecou şi în Transilvania, unde ţăranii români au început să se agite contra nobilimii în aşteptarea venirii lui „Todoraş" acolo, privit atît ca exponent al ţărănimii, cît şi al românilor[93].

Fără să fi ajuns la o concepţie clară despre naţiune, încă dominat de misticismul religios, dar cu o realistă orientare politică, Tudor Vladimirescu a luptat, conştient că-şi primejduia viaţa, în primul rînd pentru cauza libertăţii ţării sale, care condiţiona şi reorganizarea ei internă. Aşa cum scria la 28 ianuarie clucerului Constantin Ralet, ispravnicul jud. Mehedinţi: „. . . să ştii că eu sînt cel mai bun fiu al patriei mele. . ."[94], Tudor Vladimirescu a fost un desăvîrşit patriot. Cu drept cuvînt istoricul I. C. Filitti scrie despre el că a arătat „un simţ de demnitate şi un spirit

---

[89] C. D. Aricescu, *Acte justificative la istoria revoluţiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, p. 153.

[90] I. C. Filitti, *Frămîntările politice şi sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, Bucureşti, 1932, p. 69.

[91] *Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. I, p. 175—177, 191—192, 193—194 ş.a.

[92] *Documente privind istoria României. Colecţia Eudoxiu de Hurmuzaki* (*Serie nouă*), vol. III. *Solidaritatea românilor din Transilvania cu mişcarea lui Tudor Vladimirescu*. . ., Edit. Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1967, p. 324—325.

[93] *Ibidem*, p. 199—200.

[94] *Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. I, p. 211.

de sacrificiu, pe care nu-l întîlnim la alţii din acele timpuri din amîndouă Principatele"[95].

Analiza societăţii feudale româneşti în destrămare şi aceea a contradicţiilor de clasă şi naţionale în timpul acţiunii din 1821 din Ţara Românească dovedesc caracterul progresist, antifeudal şi naţional al acestei mişcări. Ce nivel a atins însă această acţiune, a fost ea o răscoală, o mişcare revoluţionară sau o revoluţie?

Acţiunea din 1821 a început, evident, printr-o insurecţie, cum o numeşte K. Marx într-un text francez: „insurrection nationale de Vladimirescu"[96], dar K. Marx numeşte şi revoluţia greacă din 1821—1828 tot insurecţie, la fel şi revoluţia română de la 1848 din Transilvania[97], deci cuvîntul *insurecţie* la el n-are sensul restrîns de răscoală! De altfel, orice revoluţie are un moment de insurecţie. Mişcarea din 1821 n-a avut un caracter spontan, cum au răscoalele, ci a fost pregătită cu mult timp înainte de a izbucni, în colaborare cu Eteria, da nu ca parte a ei, şi sub inspiraţia Rusiei. Chiar şi proclamaţia citită la Padeş, în nordul jud. Mehedinţi, la 23 ianuarie 1821 şi arzmagzarul trimis Porţii au fost scrise de Tudor Vladimirescu, în înţelegere cu colaboratorii săi boieri, la Bucureşti. „Adunarea cea orînduită pentru binele şi folosul a toată ţara", constituită la Padeş, a fost rezultatul unei convocări a ţăranilor din nord-vestul Olteniei, mulţi din ei foşti panduri sub conducerea lui Tudor Vladimirescu în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812. Dacă pandurii, nemulţumiţi că au fost impuşi la dările mari ale celorlalţi ţărani, s-au ridicat la luptă contra boierilor, lupta lor a fost organizată sub conducerea lui Tudor Vladimirescu şi a căpitanilor săi, sub o severă disciplină. De bună seamă un program bine închegat n-a fost alcătuit, căci *Cererile norodului rumânesc*[98] constituie doar un program de circumstanţă, elemente programatice au fost totuşi formulate de Tudor Vladimirescu în proclamaţia citită la Padeş, în arzmagzarul adresat Porţii, în *Cererile* menţionate şi în proclamaţia adresată locuitorilor judeţelor la sosirea sa la Bucureşti, la 20 martie. „Întîmplările" din 1821 n-au fost deci o răscoală ţărănească şi nici chiar numai „o răscoală a poporului", căci n-au avut un caracter spontan. C. D. Aricescu în mod constant[99], A. D. Xenopol numai în unele cazuri[100], de curînd acad. Andrei Oţetea, numesc acţiunea din 1821 revoluţie — A. D. Xenopol numind-o alteori mişcare şi chiar răscoală[101] — , la fel şi unii istorici din zilele noastre. Nici germenii noii orînduiri capitaliste nu erau însă destul de puternici, nici ideologia dacoromânismului nu-şi însuşise elementele ideologiei revoluţiei burgheze pentru a se putea ajunge la o revoluţie, fie şi la o revoluţie înăbuşită. Nu numai Imperiul otoman, dar nici Rusia ţaristă şi Austria habsburgică n-ar fi tolerat răsturnarea orînduirii feudale în Principate

---

[95] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 66.

[96] K. Marx, *Însemnări despre români* (Manuscrise inedite). Publicate de acad. A. Oţetea şi S. Schwann, Edit. Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1964, p. 40.

[97] *Ibidem*, p. 67. Vezi şi K. Marx, *Domnul Vogt*, în Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 14, Edit. politică, Bucureşti, 1963, p. 543.

[98] *Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. I, p. 272—274 şi 278—281.

[99] C. D. Aricescu, *Istoria revoluţiunii române de la 1821*, Craiova, 1874.

[100] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a 3-a, vol. 10, Bucureşti (f. a.), p. 50, 52, 53 şi 73.

[101] *Ibidem*, p. 58, 59, 62, 63, 67 şi 68.

şi nici formarea unui stat românesc independent între ele. Pentru ca acţiunea din 1821 să fi atins nivelul unei revoluţii, era necesar ca, în afară de Tudor Vladimirescu, cel puţin căpitanii lui, elemente negustoreşti şi chiabureşti de la sate, să fi fost stăpîniţi de ideologia dacoromânismului şi de ideile revoluţionare burgheze, dar ei, ca şi toţi ceilalţi panduri, în afara urei elementare contra boierilor, erau sub influenţa creştinismului ortodox cosmopolit, convinşi că trebuia continuată lupta contra turcilor, în numele credinţei creştine, de unde şi numele *zavera* (pentru credinţă) dat acţiunii de acei arnăuţi care erau de origine bulgărească sau sîrbească şi se aflau în contact cu pandurii, avînd uneori şi roluri de conducere, cum a fost cazul cu Hagi Prodan şi D. Macedonski. Aşa se şi explică uşurinţa cu care aceştia din urmă au convins pe căpitanii lui Tudor Vladimirescu, la Goleşti, să-şi predea conducătorul lor lui Iordache Olimpiotul, care l-a dus la Tîrgovişte, în tabăra lui Alexandru Ipsilanti, unde a fost ucis. Pe de altă parte, dacă acţiunea din 1821 a avut elemente de program, un program de înfăptuiri sociale şi naţionale bine conturat n-a fost alcătuit, din cauza complexităţii ei interne şi externe, mişcarea cuprinzînd nu numai ţărani şi orăşeni, dar şi o parte însemnată a boierilor, pe boierii „făgăduiţi". Dacă se ţine seama pe de altă parte, că acţiunea începuse în speranţa că Rusia ţaristă o va sprijini contra Porţii, cel puţin pe cale diplomatică, se înţeleg limitele pe care însuşi Tudor Vladimirescu i le-a impus de la început. Restabilirea domniilor pămîntene în Principate în 1822 a fost un act cu urmări importante din punct de vedere naţional, dar nu trebuie uitat că Poarta s-a lăsat convinsă la el nu numai de presiunea întîmplărilor din anul precedent, dar şi de cererile insistente ale boierilor refugiaţi la Braşov, la Cernăuţi şi la Chişinău, precum şi de cele ale boierilor rămaşi în ţară, făcute într-un moment în care conducătorii otomani nu mai puteau să aibă încredere în fanarioţi. La 1821 n-a fost deci o revoluţie naţională. Acţiunea întreprinsă în acest an n-a înlăturat privilegiile feudale şi nici unul din actele lui Tudor Vladimirescu nu indică o asemenea intenţie din partea sa, deşi, dacă el ar fi reuşit să se facă recunoscut domn de Poartă, în felul lui Miloş Obrenovici în Serbia, şi să restabilească deplina autonomie a ţării, orînduirea feudală ar fi fost grav compromisă. Înainte de a începe lupta sa, Tudor Vladimirescu a colaborat cu mulţi boieri convinşi de necesitatea reorganizării statului, în special de înlăturarea jafului fiscal, de întărirea forţelor armate şi de înlăturarea abuzurilor. Nu se poate deci vorbi de o revoluţie antifeudală.

Dacă „întîmplările" din 1821 — cum le-a numit în treacăt Mihail Kogălniceanu — n-au constituit nici o răscoală, nici o revoluţie, ele au fost însă o mişcare revoluţionară antifeudală şi naţională, căci pregătirea şi organizarea lor din timp, elementele de program din documentele menţionate, conducerea fermă a oştirii de panduri, cîrmuirea de fapt a ţării de Tudor Vladimirescu aproape două luni în numele poporului şi, în bună măsură, contra boierilor, impun această caracterizare. Deşi înfrîntă prin trădarea căpitanilor a conducătorului ei, lupta revoluţionară din 1821 a contribuit la restabilirea domniilor autohtone şi a declanşat o puternică mişcare de reforme, care a lărgit calea ascensiunii noii orînduiri capitaliste.

★

Aşa cum am arătat în raportul acesta, complexitatea mişcării revoluţionare din 1821 din Ţara Românească a fost determinată de împletirea intereselor claselor sociale care au acţionat în cadrul ei — burghezia în formare, ţărănimea liberă şi cea dependentă, boierimea reformatoare —, precum şi de interesele Eteriei şi ale Rusiei ţariste, care au influenţat-o.

Neputinţa ei de a se ridica la nivelul unei revoluţii a fost cauzată însă de insuficienta dezvoltare a germenilor capitalismului atît în ţările române, cît şi în sud-estul Europei. Expresie a adîncirii crizei orînduirii feudale, mişcarea revoluţionară condusă de Tudor Vladimirescu a arătat totuşi necesitatea unor profunde schimbări sociale şi politice, din care cauză ea a devenit punctul de pornire al întregii mişcări naţionale şi sociale din jumătatea de secol care i-a urmat. Jertfă a contradicţiilor sociale şi naţionale ale mişcării revoluţionare declanşată şi condusă de el, Tudor Vladimirescu a devenit în conştiinţa poporului român un erou, a cărui imagine continuă să acţioneze în sens pozitiv asupra societăţii româneşti.

LE CARACTÈRE DU MOUVEMENT DE TUDOR VLADIMIRESCU

RÉSUMÉ

Dans la plupart des cas, le mouvement de 1821 a été considéré comme progressiste, ayant eu des effets positifs pour le développement ultérieur du peuple roumain. Mais il existe aussi des historiens qui s'attachent à démontrer son caractère limité.

Etudié au point de vue dialectique, le mouvement dirigé par Tudor Vladimirescu constitue l'aboutissement de l'aggravation de la crise du système féodal dans les pays roumains au début du XIXe siècle, mais il se rattache également à la crise du féodalisme dans le sud-est de l'Europe, aussi bien qu'à l'écho de la révolution bourgeoise de France. La personnalité de Tudor Vladimirescu constitue une expression de la bourgeoisie roumaine qui s'affirmait tant sur le plan économique, que politique.

Collaborant avec l'Hétairie, afin de liquider la domination ottomane sous l'égide de la Russie, Tudor Vladimirescu a déclenché son mouvement en exhortant le peuple à la lutte, bénéficiant à la fois de l'appui concerté des boyards réformateurs. Les paysans, surtout ceux d'Olténie, se rassemblèrent sous sa direction et entreprirent leur marche sur Bucarest, capitale de la Valachie, où Tudor Vladimirescu arriva le 17/29 mars 1821. De son côté, Alexandre Ypsilanti, chef de l'Hétairie, venant de Russie, s'acheminait aussi vers Bucarest.

Mais le tsar Alexandre II, présent à cette date au Congrès de la Sainte-Alliance de Laybach, désavoua tant Tudor Vladimirescu qu'Alexandre Ypsilanti, ce qui détermina Tudor à essayer d'aboutir à une entente avec les Turcs, auxquels il demanda de rétablir la totale autonomie du pays. Bien que se trouvant dans une infériorité militaire écrasante par rapport aux Ottomans, Alexandre Ypsilanti continua ses préparatifs de lutte contre ces derniers. Pour raffernir le potentiel de ses forces armées, il organisa un complot contre Tudor, visant à s'emparer de l'armée orga-

nisée par celui-ci. Animés de la ferme conviction qu'ils devaient lutter pour la foi (*za vera*) contre les Turcs mahométans, les capitaines de Tudor Vladimirescu livrèrent leur chef à l'Hétairie qui le tua.

Le mouvement de Tudor Vladimirescu a dépassé le cadre d'une révolte, mais il n'a pas atteint le niveau d'une révolution, car les germes du capitalisme n'étaient pas assez puissants pour que l'on puisse renverser le système féodal d'un coup. Il fut cependant un mouvement antiféodal et national, le point de départ de la lutte de libération sociale et nationale des Roumains des cinq futures décennies.

CONTRIBUŢII LA ISTORIA CĂILOR FERATE DIN ROMÂNIA
IDEI ŞI PROBLEME ÎN PERIOADA 1859–1869

DE

BUCUR ŢINCU

Dintre instituţiile de seamă ale României, singură calea ferată nu are elaborată încă o istorie a ei. Armata, poşta, marina, drumurile, Banca Naţională, Casa de economii şi consemnaţiuni dispun de monografii istorice, care cuprind cea mai mare parte a existenţei lor [1], în timp ce calea ferată — o instituţie atît de importantă pentru viaţa economică şi socială a ţării — îşi are scrisă istoria numai pînă la anul 1869, cînd a fost inaugurată linia Bucureşti-Filaret-Giurgiu, cea dintîi de pe teritoriul vechii Românii.

Autorul ei, Constantin C. Mănescu, a elaborat o istorie documentară a căilor ferate, care serveşte cercetătorilor pînă astăzi. El a folosit sursele primare cele mai importante [2], şi anume, documentele şi rapoartele oficiale, legile şi dezbaterile parlamentare privitoare la căile ferate din perioada 1842–1869, pe care le reproduce fie textual, fie în rezumate amănunţite. Lucrarea lui nu redă însă bogatul material de idei cuprins în ziare, în broşurile şi în cărţile din epocă în legătură cu proiectele de căi ferate pînă la 1869, deşi acesta reprezintă un deosebit interes istoric, ideologic şi politic. Istoria lui Const. C. Mănescu nu cuprinde discuţiile hotărîtoare din anul 1868 în jurul concesiunilor Strusberg şi Offenheim, care au

---

[1] Vezi: Generalul Radu Rosetti, *Essais sur l'art militaire des Roumains*, Bucarest, 1935; idem, *Istoria artei militare la români pînă la mijlocul veacului al XVII-lea*, Bucureşti, 1947; Const. Minescu, *Istoria poştelor române, originea, dezvoltarea şi legislaţiunea lor*, Bucureşti, 1916; Nestor Urechia, *Drumurile*, Bucureşti, 1911; Lt. Comandor C. Ciuchi, *Istoria marinei române în decurs de 18 secole*, Constanţa, 1906; Victor Slăvescu, *Istoricul Băncii Naţionale a României*, Bucureşti, 1925; *Centenarul Casei de Economii şi Consemnaţiuni*, 1864–1964, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1964.

[2] Const. C. Mănescu, *Istoricul căilor ferate din România*, Bucureşti, Editura Direcţiunii Generale a Căilor Ferate, 1906, vol. I, XXX + 508 p.; 1 vol. Anexe, XIV + 623 p. Asupra lui C. Mănescu vezi: Bucur Ţincu, *Const. C. Mănescu, inginer, profesor şi istoric al căilor ferate*, în „Revista căilor ferate", nr. 1/1970, p. 47–51.

„STUDII", tomul 24, nr. 5, p. 951–962, 1971.

avut ca urmare începutul realizării efective a magistralei feroviare a Sudului — Vîrciorova-T. Severin-Craiova-Piteşti-Bucureşti-Ploieşti-Buzău-Roman —, pe de o parte şi a magistralei Nordulu —Roman-Iţcani, pe de alta.

Expunerea intenselor şi pasionatelor discuţii în jurul construirii căilor ferate, mai ales în epoca Unirii, discuţii care constituie un capitol important al gîndirii noastre economice, politice şi sociale, este absolut necesară pentru cunoaşterea mai amănunţită a problemelor vieţii noastre politice şi de stat din perioada 1859—1869.

*

Dezvoltarea rapidă a economiei României prin intensificarea relaţiilor de producţie capitaliste în secolul trecut a creat un intens schimb de idei în legătură cu construirea şi exploatarea mijloacelor de comunicaţie şi transport, absolut necesare acestei dezvoltări. Fiecare din aceste mijloace — poşta, telegraful, drumurile, navigaţia pe rîuri şi pe mare, căile ferate — a dat naştere unor ample discuţii privind utilitatea, urgenţa, modul de realizare şi de exploatare a lui. Construirea mijloacelor moderne de comunicaţie era o cerinţă naţională generală. Ion Ghica scria în 1848 : „Noi în toate clasele simţim lipsa drumurilor : ţăranul cînd îşi cară fînul şi lemnele, arendaşul cînd îşi cară bucatele la Galaţi sau la Brăila, negustorul cînd îşi aduce marfa la Bucureşti şi Iaşi, şi ţăranul peste tot anul"[3]. În mod imperios şi imediat, căile moderne de comunicaţie erau cerute în special de către moşierimea exportatoare de cereale şi de burghezia comercială, care se găsea în plin proces de dezvoltare şi de consolidare.

Cele mai bogate discuţii le-au generat căile ferate, mijlocul de transport cel mai nou şi mai eficace în acea vreme, construirea lor reclamînd resurse financiare şi tehnice uriaşe. De aceea, problema căilor ferate a fost dezbătută tot atît de intens în secolul trecut la noi, ca şi cea agrară, financiară, monetară şi a creării industriei naţionale.

Faptul este deplin explicabil, deoarece locomotiva cu aburi a însemnat atunci o revoluţie în transporturi, fiind considerată de către Ion Ghica şi de contemporani „conchista cea mai mare a secolului al XIX-lea"[4].

Atît în alte ţări, cît şi la noi, construirea căilor ferate a însemnat cea mai mare întreprindere economică din epoca modernă, ea făcînd parte din programul general al tuturor guvernelor europene.

Într-adevăr, din 1830 de cînd Stephenson a descoperit locomotiva cu abur şi s-a deschis la 15 septembrie în acelaşi an, în mod oficial linia Manchester-Liverpool, căile ferate au cunoscut o dezvoltare vertiginoasă. Pînă în 1840 se construiseră numai în Europa 2 762 km de cale ferată, în 1845 se ridicaseră la 9 052 km , iar în 1870 la 98 000 km. În Germania, prima linie ferată a fost deschisă în 1833, în Belgia în 1835, în Franţa în 1837, în Austria în 1838. În Banat, prima linie s-a construit în 1856, Baziaş-Oraviţa, „Linia cărbunelui", în 1857, Radna-Timişoara şi Jimbolia-Timişoara, în 1858 Timişoara-Oraviţa şi Timişoara-Curtici-Arad. În

---

[3] Ion Ghica, *Opere economice*, vol. III, ed. Ion Veverca, Bucureşti, 1937, p. 52.
[4] În „Independenţa română", I, 1963, nr. 8, p. 30.

Transilvania, liniile s-au construit abia după zece ani, în 1868, linia Arad-Radna-Alba-Iulia, urmate de liniile Simeria-Petroşeni şi Oradea-Cluj în 1870. În Dobrogea, prima linie ferată Cernavoda-Constanţa s-a construit între 1858—1860 de către compania engleză John Trevor Barkley şi John Staniforth care apoi, între 1854—1866, a construit linia Rusciuc-Varna, iar între anii 1867—1869 linia Bucureşti-Filaret-Giurgiu.

Principatele Române priveau cu admiraţie şi totodată cu mîhnire progresele realizate în alte ţări în domeniul căilor ferate, de care ele aveau absolută nevoie pentru dezvoltarea economică. De aceea, s-au făcut numeroase proiecte pentru construirea acestora şi la noi, ele fiind expuse pe larg în lucrarea menţionată a lui Const. C. Mănescu [5].

La discuţiile asupra căilor ferate — care au cunoscut cea mai mare intensitate între 1859—1869—au luat parte cei mai de seamă oameni politici ai noştri, oameni de cultură, economişti, presa vremii şi Adunările legiuitoare, care ne-au lăsat un vast material documentar, explorat pînă acum numai parţial de către cercetători.

Argumentele de ordin economic au fost cel mai insistent invocate în favoarea construirii căilor ferate, pentru evidenţa lor convingătoare.

Un puternic punct de sprijin teoretic în demonstrarea rolului economic al căilor ferate, costul construcţiei lor şi problemele de exploatare l-a constituit, pentru contemporani, lucrările economistului Michel Chevalier (1806—1879), des citat în scrierile lor.

N. Suţu, I. Ghica, E. Winterhalder, P. S. Aurelian, precum şi numeroşi oameni politici din epocă au arătat că fără căi ferate, bogăţiile cîmpiilor au o valoare mică, iar cele ale munţilor o valoare şi mai scăzută, fiindcă nu se pot transporta la locurile de prelucrare sau de consumaţie. Ca exemplu se dădea Muntenia, unde apropierea Dunării ridica preţul pămîntului de trei ori faţă de Moldova, unde deşi era mai bine lucrat, nu putea fi pus în valoare din lipsa mijloacelor de comunicaţie apropiate şi ieftine. Iar cînd aceste transporturi trebuiau făcute cu carele la mari distanţe, mai ales pentru nevoi de export, costul transportului era foarte ridicat, uneori întrecînd valoarea mărfii. Economistul Nicolae Suţu arăta în 1854 că transportul grîului din mijlocul Moldovei la Galaţi costă mai mult decît de la Galaţi pînă în Anglia [6].

În numeroase scrieri de epocă s-a subliniat cîştigul mare ce va rezulta prin eliberarea, în folosul agriculturii şi al comerţului, a zeci de mii de perechi de vite şi de braţe omeneşti ocupate pînă atunci în transporturi la mari distanţe, din lipsa căilor ferate.

Într-o broşură anonimă din 1862 se arăta în mod explicit acest avantaj : „În fine, nu se poate convinge oare fiecare că vitele noastre trăgătoare în număr de mii de părechi, împreună cu mînuitorii lor, s-ar putea întrebuinţa mai cu folos la plug şi la alte lucrări ale agriculturii şi industriei cînd drumurile de fer vor înlesni transporturile la porturile noastre de la Dunăre"? [7].

---

[5] Vezi şi Victor Slăvescu, *Curs de transporturi*, Bucureşti, 1930; idem, *Vechi proiecte de căi ferate în Moldova 1846—1851*, Bucureşti, 1942.

[6] N. Suţu, *Opere economice*, ediţia Ion Veverca, Edit. ştiinţifică, 1957, p. 339—343.

[7] *Drumurile de fer în România*, Bucureşti, 1862, p. 4.

Un alt avantaj al căilor ferate era considerat faptul că ele vor stimula creșterea culturii cerealiere, prin aceea că producătorii vor fi eliberați de imensul cost al transporturilor și vor avea siguranța unui cîștig mai mare în lupta competitivă la export.

În afara rolului economic al căilor ferate, era înfățișat și acela de a ridica România pe scara civilizației și a culturii. Exemplul stimulator al țărilor străine era mereu prezent în scrierile de epocă. „Pe cînd dar toate celelalte nații ale Europei și ale lumii întregi — scrie un publicist — chiar acelea care se credeau moarte pentru totdeauna, s-au deșteptat din somnul lor și pășesc cu pasuri gigantice pe drumul progresului prin stabilirea de căi ferate, țările noastre stau în amorțire" [8]. Se mai arată că România își va putea îndeplini rolul ei în Orient, numai prin construirea mijloacelor moderne de comunicare, în special a căilor ferate [9].

Se sublinia, de asemenea, misiunea civilizatoare și umanitară a căilor ferate, ele ajutînd pe oameni să iasă din izolare, să se cunoască, să-și împărtășească reciproc progresul spiritual și material și să prospereze în unire și pace. „Națiile — scria Ion Ghica în 1848, cu tonic optimism legat de construirea în alte țări a căilor ferate — vor uita în curînd ura, cînd se vor obișnui a se vedea pe toată ziua, cînd vor trăi o viață comună, vor face toate un singur și același neam, o familie pe care nimic n-o va putea despărți, căci deosebitele neamuri sînt trebuincioase unele altora" [10]. N. Suțu scria în același sens: „Civilizația urmează comerțul" [11].

Aceste considerații ni se par astăzi naive, dar în epocă ele erau idei mobilizatoare, cu un mare ecou în conștiința contemporanilor, care luau parte la revoluția produsă de locomotiva cu aburi, cu aceeași uimire încrezătoare cu care oamenii de azi privesc apariția energiei atomice și zborurile cosmice.

În favoarea căilor ferate erau invocate și argumente cu caracter politic, avînd mare rezonanță în epocă. S-a subliniat în primul rînd rolul căilor ferate în consolidarea Unirii, prin stabilirea unei legături directe, permanente și rapide între Muntenia și Moldova, îndeosebi între București și Iași. Se sublinia apoi importanța strategică a căilor ferate, România putîndu-și concentra în mod rapid, în caz de nevoie, forțele armate risipite pe frontierele ei atît de întinse.

La aceste argumente de ordin teoretic general sau privitoare la nevoile economice interne se alăturau considerentele, nu mai puțin hotărîtoare, referitoare la stabilirea legăturilor comerciale cu străinătatea. România devenind o țară intens exportatoare de cereale, transportul rapid era pentru ea un factor decisiv în competiția pe piețele europene [12].

Prin așezarea ei geografică între Austria, Rusia și Turcia, România oferea tranzitul cel mai scurt al Europei occidentale și centrale cu Orien-

---

[8] C. Serghiad, *Drumurile de fer*, în „Independența română", IV, 1861, dec. 15, p. 209.
[9] Carol Librecht, *Despre Principatele Unite din punctul de vedere al drumului de fer și șosele*, *Dîmbovița*, II, 1859, nr. 15, p. 17.
[10] I. Ghica, *op. cit.*, p. 63.
[11] N. Suțu, *op. cit.*, p. 331.
[12] I. C. Brătianu, *Acte și cuvîntări*, vol. I, partea a 2-a, 1 ian. 1869-aprilie 1876, Buc., 1935, p. 384.

tul. Îndeplinirea acestui rol nu se putea face decît prin joncţiunea căilor ferate române cu ale statelor menţionate, care ajunseseră cu căile lor ferate la frontierele noastre sau plănuiau să le construiască. Dacă în ţară nu se construiau căi ferate, liniile puterilor vecine urmau să ocolească România pe la est şi pe la vest prin Serbia şi Bulgaria pentru a ajunge la Constantinopol, izolînd România de restul Europei. ,,Dacă nu ne vom grăbi a îndestula aceste cereri cu o oră mai înainte — se scria într-un raport oficial — comerciul general al Europei va căuta îndestularea sa prin alte direcţiuni, pe malul drept al Dunării, pe de o parte, şi pe la Odesa, pe de alta, şi vom vedea astfel ţara noastră izolată de mişcarea generală''[13].

Pentru toate consideraţiile de ordin intern şi extern expuse mai sus, în toate scrierile şi cuvîntările de epocă se sublinia *urgenţa* de a construi căile ferate. Se cerea ca ele să fie construite imediat şi cu orice preţ, pentru ca România să iasă din înapoierea şi izolarea la care o condamnau mijloacele primitive de comunicaţii.

Expresia colectivă a necesităţii şi urgenţei de a construi căi ferate este subliniată în mod categoric în Mesajul Locotenenţei Domneşti din 28 aprilie 1866 : ,,Nimeni nu are astăzi cea mai mică îndoială că pentru România căile ferate sînt un *ce* indispensabil, o condiţie sine qua non pentru întemeierea civilizaţiei şi prosperităţii sale'' [14].

★

Dacă asupra necesităţii şi urgenţei construirii căilor ferate a existat unanimitate de vederi — nelipsind totuşi unele manifestări retrograde cu caracter pitoresc de epocă[15] — discuţii aprinse au avut loc timp de peste un deceniu, asupra întinderii reţelei, a mijloacelor de construire a ei, a joncţiunilor cu liniile statelor vecine şi asupra exploatării reţelei construite.

Întinderea şi traseul liniilor ferate a făcut obiectul unor aprigi controverse în funcţie de obiectivele urmărite prin construirea căilor ferate, de prioritatea unor linii faţă de altele şi de mijloacele financiare necesare pentru construirea lor.

Primele proiecte (1842—1867) au prevăzut. cu puţine excepţii, linii ferate fie numai pentru Moldova, fie numai pentru Muntenia, avînd ca scop esenţial legarea principalelor localităţi administrative şi comerciale cu porturile dunărene şi cu liniile puterilor vecine.

N. Suţu constatînd scumpetea transportului grîului din interiorul Moldovei pînă la Galaţi face în 1854 proiectul detaliat al unei linii de la Tg. Ocna la Galaţi [16].

E. Winterhalder propune, în 1859, un proiect de căi ferate compus din şase secţii pentru ambele principate, fiind primul plan vast şi unitar în această materie, care se va realiza abia după 10 ani [17]. El face mai tîr-

---

[13] Vezi Gh. Miller, raportor al comitetului delegaţilor la Senat la legea căilor ferate (,,Românul'', 1868, sept. 18).

[14] ,,Monitorul oficial'', nr. 93 din 29 aprilie/11 mai 1866, p. 408.

[15] Vezi Const. C. Mănescu, *op. cit.*, p. 426.

[16] N. Suţu, *op. cit.*, p. 339—343.

[17] E. Winterhalder, *Mijloace de comunicaţie*, în ,,Românul'', III, 1959, nr. 34, martie 21/aprilie 2, p. 133—134.

ziu interesante şi instructive consideraţii teoretice cu caracter economic despre condiţiile unui traseu optim de cale ferată cu specială privire la România [18].

Cezar Librecht, directorul poştelor sub Cuza-Vodă, face ca şi Winterhalder, un proiect de linii „moldo-român”, care „începînd de la Vîrciorova şi Mihăileni să parcurgă de-a lungul principatelor şi care totodată să poată mijloci o îndoită comunicaţie cu Marea Neagră”. El propune şase linii: Orşova-Bucureşti, Bucureşti-Brăila, Brăila-Focşani, Bucureşti-Iaşi, Brăila-Galaţi-Marea Neagră, Bucureşti-Giurgiu [19].

Ion Ghica, în calitate de prim ministru şi ministru de interne prezintă, în 1860, Adunărilor Legiuitoare, un proiect de lege pentru înfiinţarea de drumuri de fier în Ţara Românească cuprinzînd secţii care legau oraşele principale şi porturile dunărene.

Proiectul lui I. Ghica este, ca şi al lui Winterhalder şi C. Librecht, un studiu aprofundat, teoretic şi practic însoţit de analiza amănunţită, a preţului de cost şi a mijloacelor de a-l realiza [20].

I. Heliade-Rădulescu, în 1861, considerînd că drumurile de fier sînt pentru noi, pe de o parte, prea costisitoare, iar pe de alta, că ne lipseşte experienţa în materie, propune înfiinţarea de drumuri de fier americane, adică trase de cai [21].

D. P. Marţian, considerînd liniile plănuite de Winterhalder şi I. Ghica ca irealizabile, fiind prea extinse şi costisitoare, propune în 1861 construirea cu prioritate a liniei Bucureşti-Giurgiu şi a liniei Bucureşti-Ploieşti-Buzău, cu ramificaţii la Brăila şi Focşani, pentru a consolida Unirea. În ceea ce priveşte linia Vîrciorova-Bucureşti a propus să se facă în prealabil studii amănunţite, iar construirea ei să se execute după cele două linii menţionate [22]. El combate toate proiectele de linii îndreptate spre susţinerea liniei Cernavoda-Constanţa, construită de englezi între 1858—1860, ca fiind concurentă a porturilor româneşti de pe Dunăre şi a Sulinei. Această linie a fost combătută şi de I. Melic şi E. Winterhalder, ca avînd inconveniente practice prin încărcarea şi descărcarea mărfurilor la Cernavoda, şi prin lipsa de amenajare a portului Constanţa.

G. Bariţiu consideră ca imediat necesare, deci prioritare, liniile Bucureşti-Giurgiu şi Bucureşti-Ploieşti-Buzău, cu scopul de a lega ţara pe de o parte, cu Dunărea, iar pe de alta, cu bogăţiile Carpaţilor. Alte linii se vor construi — adăuga el — după ce se va constata rentabilitatea celor dintîi [23].

După aceste numeroase propuneri prevăzute şi în proiectele de concesiuni străine dintre 1860—1864, dar nerealizate, în 1865, domnitorul Al. I. Cuza a adoptat ideea construirii unor linii scurte, prin mijloace fi-

---

[18] Idem, *Concesiunile provizorii ale căilor ferate*, în „Românul”, 1863, iulie 29—30, p. 666—667, nov. 30, p. 1063—1064.

[19] C. L. (ibrecht), *op. cit.*, în „Dîmboviţa”, II, 1859, nr. 15, 16, 20; II, 1860, nr. 27, 28, 29.

[20] „Monitorul”, ziar oficial al Ţării Româneşti din 9, 11, 12 aprilie 1860, p. 337—338, 341—343, 345—346, 349—352. Proiectul este reprodus în lucrarea lui C. Mănescu.

[21] I.H.R., *Drumurile de fier americane*, în „Proprietarul român”, I, 1861, nr. 19, martie 13, p. 74.

[22] D. P. Marţian, *Opere economice*, ed. N. Marcu şi Z. Ornea, Buc., 1961, p. 314—317.

[23] G. Bariţiu, *Memorialu pentru cel dintîi drum de feru în România unită*, Braşov, 1862.

nanciare proprii, cu concurs tehnic străin. Din această inițiativă a domnitorului a rezultat linia București-Giurgiu (1865—1869), susținută cu multă convingere de M. Kogălniceanu, prim-ministru al domnitorului Cuza, care a fost aleasă atît fiindcă era mai ușor de construit, terenul fiind neted, cît mai ales pentru faptul important că satisfăcea unul din obiectivele esențiale ale construirii căilor ferate : accesul rapid la calea de comunicație internațională a Dunării, adică realiza legătura României cu Orientul și cu Occidentul. Aceasta a fost și rațiunea pentru care linia București-Giurgiu a fost prevăzută în toate proiectele economiștilor noștri și în toate proiectele de concesiuni acordate companiilor străine în perioada 1859—1867.

Lupta hotărîtoare, economică și politică pentru rețeaua căilor ferate s-a dat în lunile mai și septembrie 1868, în cadrul Adunărilor Legiuitoare, unde s-au propus proiecte de legi pentru 1 159 km, cuprinzînd întreaga țară, o sinteză esențială și realistă a diferitelor propuneri și proiecte anterioare.

Rețeaua (resou, cum se spunea în epocă), prevăzută de legile votate în 1868, lega țara cu punctele de frontieră Ițcani la nord și Vîrciorova la vest, spre sud fiind deja în lucrare, din 1867, linia București-Giurgiu. Linia nordului de la Ițcani la Roman, de 244 km, avînd un ram de la Verești la Botoșani și altul de la Pașcani la Iași, a fost concesionată companiei Offenheim, reprezentînd un grup financiar anglo-austriac în cadrul companiei de căi ferate Lemberg-Cernăuți. Linia Roman-Vîrciorova avea mai multe secțiuni : de la Roman la Galați, cu un ram la Tecuci și Bîrlad ; de la Galați prin Brăila, Buzău și Ploiești la București ; de la București prin Pitești, Slatina, Craiova, Turnu-Severin la Vîrciorova. Construirea acestor secțiuni, în lungime totală de 915 km a fost concesionată companiei Strusberg.

În cadrul dezbaterilor din Adunări s-au confruntat din nou pozițiile manifestate în cei zece ani anteriori.

Unii deputați, printre care D. Holban, Iancu Codrescu, G. Brătianu, G. Apostoleanu, P.P. Carp, au considerat proiectul prea vast și ruinător pentru finanțele țării. Ei au propus un traseu de cel mult 600 de km. Deputații moldoveni au propus prioritatea Moldovei în căi ferate față de Muntenia, care avea totuși Dunărea ca arteră de comunicație. M. Kogălniceanu a propus cel puțin paritate de kilometri între Muntenia și Moldova. Generalul Florescu a considerat necesară numai linia București-Iași pentru consolidarea Unirii, propunere respinsă pentru neviabilitate economică a liniei și lipsa de legătură cu exteriorul țării.

Susținătorii întregii rețele propuse — M. Kogălniceanu, I. C. Brătianu, P. Donici, I. Chițu, Pană Buescu, Dem. Ghica — au subliniat urgența cu care trebuie construite toate liniile propuse, ele fiind „o chestiune de viață sau de moarte" [24].

---

[24] Vezi asupra întregii discuții din Cameră, B.P.Hasdeu, *Discuțiunea generală a concesiunilor drumului de fier*, în „Românul", 1868, nr. 24, 25, 26 din 29 mai, 1, 2 iunie.

Reţeaua de peste 1 200 km propusă în 1868 şi construită pînă în 1874 a fost întregită pînă la 1916 la 3 876 km [25]. Atît reţeaua construită iniţial, cît şi cea ulterioară pînă la 1916, a fost rezultatul unei gîndiri economice şi politice bine definite şi clarvăzătoare. Căile ferate, împreună cu celelalte mijloace de transport, au fost concepute ca formînd un sistem unitar şi interdependent, menit să servească nevoile schimburilor noastre economice interne şi externe. Trecerea liniilor ferate prin principalele centre agricole şi industriale ale ţării, legarea lor cu porturile dunărene şi cu liniile vecine ale Austriei, Rusiei şi Turciei, apoi, după 1878, construirea liniilor de legătură cu Marea Neagră, construirea podului de la Cernavoda (1895) şi a portului Constanţa (1909), crearea flotei fluviale şi maritime după 1890, toate acestea au constituit etapele succesive ale unui plan menit să dezvolte schimburile interne şi să integreze economia României în schimburile economice internaţionale, făcînd din sistemul ei de transporturi, mai ales din căile ferate, o cale principală şi activă de legătură reciprocă a comerţului nostru şi al Europei occidentale şi centrale cu Orientul.

★

O problemă strîns legată de traseul liniilor ferate, discutată cu pasiune aproape două decenii, a fost cea a joncţiunilor cu liniile Austriei, ea avînd un aspect atît economic, cît şi politic. Discuţiile au început înainte de a se construi căile ferate şi au continuat în timpul construirii lor [26]. Dacă joncţiunea cu Austria pe la nord, prin Iţcani-Cernăuţi spre Lemberg-Viena, a fost unanim admisă, cea pe la sud a fost controversată în mod vehement. România susţinea, atît oficial, cît şi prin glasul economiştilor ei, joncţiunea pe la Vîrciorova, care reprezenta pentru ea legătura cu Occidentul (linia Calais-Paris-Strasb'ourg-München-Viena-Pesta) şi fiindcă era paralelă cu Dunărea şi trecea prin centre populate şi importante din punct de vedere economic: Craiova-Piteşti-Bucureşti (Giurgiu) Ploieşti-Focşani-Galaţi. Austria nu accepta o joncţiune cu o linie avînd un traseu atît de lung pe teritoriul românesc, susţinînd la început joncţiunea mai scurtă pe la Sibiu-Turnu-Roşu, apoi, sub presiunea opiniei publice din Transilvania, pe cea de la Braşov-Predeal-Ploieşti sau Braşov-Buzău-Galaţi. Joncţiunea pe la Turnu-Roşu a fost vehement combătută încă din 1862, mai ales de Winterhalder [27], care susţinea că este greu de construit, mai ales porţiunea Turnu-Roşu-Cîineni, şi că este ineficientă, deoarece Sibiul, spre deosebire de Braşov, nu este un centru comercial, ci numai

---

[25] Principalele noastre linii de cale ferată au fost construite şi date în exploatare astfel: Bucureşti-Filaret-Giurgiu, la 19 31 octombrie 1869; Burdujeni-Vereşti-Paşcani-Roman, la 15 decembrie 1869; Paşcani-Iaşi, 1 iunie 1870; Botoşani-Vereşti, 1 septembrie 1871; Roman-Mărăşeşti-Tecuci, 13 septembrie 1872; Bîrlad-Tecuci-Barboşi-Galaţi, 13 septembrie 1872; Bucureşti-Ploieşti-Buzău-Brăila-Galaţi, 13 septembrie 1872; Bucureşti-Piteşti, 13 septembrie 1872; Iaşi-Ungheni, 1 august 1874; Piteşti-Vîrciorova, 5 ianuarie 1875; Ploieşti-Cîmpina, 10 iunie 1879; Cîmpina-Sinaia, 1 decembrie 1879; Sinaia-Predeal, 10 iunie 1879; Buzău-Mărăşeşti, 13 iunie 1881 (vezi ing. dr. Dem. Urmă, *Centenarul căilor ferate române, 1869—1969*, în „Terra", I (XXI), 1969, nr. 4, iulie-august, p. 91).

[26] Pentru unele date generale privind această problemă, vezi: *Discursurile generalului Gh. Manu 1871—1906*, Bucureşti, 1906, p. 1 043.

[27] E. Winterhalder, *Cestiunea căilor ferate*, în „Românul", VI, 1862, nr. 174, iunie 23; VII, 1963, decembrie 23—24, decembrie 25; VIII, 1964, ianuarie 1, 2—3, 4, 8—9, 12.

politic, fiind sub absolutismul austriac capitala Transilvaniei. Pe de altă parte, joncţiunea pe la Turnu-Roşu lăsa în afara circuitului feroviar Oltenia de la est de Jiu, unde trebuia să se construiască o linie locală. Împotriva joncţiunii pe la Vîrciorova era faptul că aceasta izola Transilvania şi o elimina din circuitul liniilor europene. Economiştii noştri şi guvernul român au admis joncţiunea pe la Braşov, dar ca a doua joncţiune, cea dintîi trebuind să fie neapărat pe la Vîrciorova. Joncţiunea unică pe la Braşov a fost sistematic combătută, deoarece ea era avantajoasă numai pentru Austria, care obţinea o linie scurtă spre Dunăre, dar care pe teritoriul român nu trecea prin centre economice importante. Pe de altă parte, linia Predeal-Bucureşti tăia în două teritoriul României, fiind o armă strategică la îndemîna Austriei, care putea invada uşor România. „Linia Predeal — spunea generalul Gh. Manu, la 23 martie 1874 — va fi şi va rămîne totdeauna rea pentru noi din punctul de vedere strategic” [28].

După discuţii purtate ani de zile, atît în vechiul regat, cît şi în Transilvania, unde opiniile erau împărţite în ceea ce priveşte linia T.-Roşu, susţinută mai ales de Iosif Peter Frank [29], şi linia Braşov, susţinută de economiştii saşi J. Hintz, I. Gött, Anton Kurz şi de negustorimea braşoveană, reprezentată de primarul Maager [30], s-a căzut la un acord între România şi Austro-Ungaria ca să se construiască linia Ploieşti-Predeal, ca a doua joncţiune, pe lîngă cea de la Vîrciorova. De aceea, deşi linia de la Vîrciorova a fost terminată în 1875, Austro-Ungaria a refuzat să facă joncţiunea pe aici, pînă în 1879, cînd a fost terminată linia românească Ploieşti-Predeal. Între Buziaş şi Vîrciorova s-a circulat între 1875—1879 cu trăsura. Joncţiunea pe la Braşov-Buzău a fost susţinută, între alţii, de Gh. Bariţiu, în Memorialul citat şi de unii saşi braşoveni [31]. După lungi ezitări, joncţiunea pe valea Oltului, pe linia Turnu-Roşu s-a realizat după 1892, dar ca linie secundară [32]. Joncţiunea prin pasul Vulcan, pe valea Jiului, adusă în discuţie numai în concesiunea Brîncoveanu din 1862 n-a mai fost susţinută după aceea, din cauza greutăţilor ei tehnice. Ea a fost începută, după 1920, dar terminată abia în 1947, pe la Bumbeşti-Livezeni.

★

Problema esenţială care a întîrziat la noi atît de mult, faţă de alte ţări, construirea căilor ferate, a fost lipsa mijloacelor economice şi tehnice. Căile clasice în această materie, urmate în toată lumea în secolul trecut, erau două: construirea prin regie proprie de stat sau construirea prin concesiuni acordate companiilor străine specializate.

Ambele căi au avut la noi susţinători şi adversari în funcţie de condiţiile obiective, economice şi politice, ale vremii. În epoca 1859—1870 a dominat concepţia concesiunilor acordate companiilor străine, nu numai

[28] Gh. Manu, *op. cit.*, p. 1 078.

[29] Peter Iosif Frank, *Despre necesitatea, uriaşa construire şi rentabilitatea căii ferate Pitesci-Rîmnicu-Vîlcea-Sibiu-Bucureşti*, 1874.

[30] *Despre căile ferate transilvane*, în „Românul”, VIII, 1864, iunie 2, p. 484; Carol Göllner, *Gîndirea economică a saşilor din Transilvania în secolul al XIX-lea*, p. 95—105, Bucureşti, Edit. Academiei, 1969 (Institutul de cercetări economice „Biblioteca economica, 10”).

[31] *Cestiunea căilor ferate*, în „Românul”, 1862, nr. 195, iulie 14, p. 609—610.

[32] Baron von Bedeus, *Istoricul căilor ferate*, Turnu Roşu, în „Revue du pétrole”, Bucureşti, IV, 1909, nr. 13—14, p. 205—208.

la noi, ci aproape în toate ţările. Colaborarea capitalului străin la construirea obiectivelor economice într-o ţară era considerată atunci ca firească şi necesară. În mesajele lui Cuza-Vodă către Adunări era subliniată în mod pozitiv participarea capitalurilor străine la crearea instituţiilor moderne, printre care construirea căilor ferate constituia un obiectiv principal şi sub domnia lui s-au acordat numeroase concesiuni, nerealizate însă [33]. Argumentele formulate în epoca Unirii şi după aceea în favoarea concesiunilor au fost următoarele: în ţară nu se găseau capitaluri particulare suficiente, iar resursele de stat nu ajungeau pentru o reţea lungă. La 1860, bugetul de stat era de 56 milioane, iar 1 km de cale ferată costa în medie 200 000 de lei. Nu aveam specialişti în materie („oameni speciali", cum se numeau în epocă) şi nici experienţa necesară; nu aveam industria metalurgică necesară; cele mai multe state străine au construit căile ferate prin concesiuni; urgenţa construirii căilor ferate la noi nu îngăduia temporizarea pe care ar fi implicat-o atunci regia de stat.

De aceea, concesiunile au fost susţinute, chiar dacă erau considerate ca un rău inevitabil, temporar şi limitat, de cei mai reprezentativi economişti şi oameni politici ai noştri şi au fost votate cu mare majoritate în Adunările Legiuitoare în toată perioada Unirii şi în 1868.

Încercările făcute, între alţii, în 1864, de către Paul Iacovenco [34], iar în 1868 de către A.D. Holban [35], D. Văsescu [36], C. Bolliac [37], ing. I. H. Hartel [38] şi Henri Eugène Gavand [39], de a demonstra că construirea căilor ferate se poate face mai ieftin în regie de stat, fără periculosul amestec străin invocat, mai ales german, n-au putut convinge pe contemporani, predominînd urgenţa construirii lor.

Nici îndemnurile la prudenţă ale unora ca C. Cantacuzino în 1860 [40] sau C. Bolliac în 1868 [41] arătînd că este necesar mai întîi să se construiască drumuri şi să se facă rîurile navigabile, pentru ca prin aceste căi să se poată ajunge la liniile ferate ce se vor putea construi în viitor, cînd mijloacele financiare vor permite, n-au fost reţinute de contemporanii grăbiţi să construiască cît mai repede drumurile de fier.

În ceea ce priveşte acceptarea construirii principalei reţele Roman-Vîrciorova de către compania prusiană Strusberg în 1868, ea a fost explicată prin aceea că se urmărea evitarea altei ameninţări mai primejdioase atunci. Această ameninţare era în acea vreme mai mare din partea Austriei decît a Prusiei. „Chemaţi d-a ne rosti între concesiunea Offenheim şi Strussberg — spunea Kogălniceanu în 1874 — conform tradiţiunilor vechi,

---

[33] Vezi G. Zane, *Politica economică a Principatelor în epoca Unirii şi capitalul străin*, în „Studii", revistă de istorie, XII, 1959, nr. 1, p. 223—263.

[34] Paul Iacovenco, *Cîteva cuvinte asupra căilor ferate în România*, Bucuresci, 1864; idem, *Căile ferate de dincoace de Milcov*, Bucuresci, 1864.

[35] A. D. Holban, *Drumuri de fier în România. Executarea prin concesiuni—executare prin mijloace naţionale*, Bucureşti, 1868.

[36] D. Văsescu, *Căi ferate române*, Iaşi, 1868.

[37] Vezi „Trompeta Carpaţilor", 1868, nr. 609, februarie 29/9, p. 2 326.

[38] Ibidem, nr. 615, p. 2 458—2 459 şi nr. 616, p. 2 461.

[39] H. E. Gavand, *La question des chemins de fer en Roumanie*, Bucarest, 1866.

[40] Vezi C. Mănescu, *op. cit.*, vol. I, Anexe, p. 59—60.

[41] Vezi „Trompeta Carpaţilor", nr. 609, 29/3 februarie 1868, p. 2 326.

d-a nu da interesele țării în mîinile vecinilor (*austrieci.-n.n.*) s-a preferat concesiunea Strussberg"[42].

★

În încheierea evocării principalelor idei și probleme legate de perioada de început a construirii căilor ferate la noi, vom menționa, pe scurt, lupta de opinii privind exploatarea căilor ferate.

În 1869, cînd linia ferată București-Giurgiu era aproape terminată, s-a ridicat în Adunările Legiuitoare problema firească a administrării ei tehnice și comerciale, adică a exploatării ei. Două opinii extreme s-au conturat în această problemă : a celor care susțineau că linia trebuie dată în exploatare unei companii străine, care dispune de personal și de experiență, susținută între alții de către Vasile Alecsandri, M. Costache Epureanu, C. Grădișteanu, și a doua, a celor care au susținut că statul poate și trebuie să asigure exploatarea liniei prin personal românesc (C. Bosianu, C. Bolliac, I. Brătianu)[43].

A triumfat a doua opinie, aprobată de Adunări în 1869. Astfel, linia București-Giurgiu a fost nu numai cea dintîi construită pe teritoriul vechii Românii, ci și prima linie exploatată de stat, fapt important pentru sublinierea patriotismului și voinței noastre de independență în acest sector important al economiei naționale. Numai directorul liniei a fost la început un francez, inginerul Eugène Dubois, care a administrat-o după modelul exploatării liniilor ferate secundare franceze pînă în 1872, cînd directorul liniei a fost numit inginerul român Ioan Lupulescu.

Primul ministru Dem. Ghica, vorbind la inaugurarea liniei București-Giurgiu, la 19/31 octombrie 1869, a spus referitor la această problemă : „La apelul făcut junimii române, ea a răspuns cu grăbire, și astfel, mai tot personalul exploatațiunii s-a putut compune dintre pămînteni. Sîntem încredințați, d-lor, că acești români vor ști să răspundă la așteptarea publicului și să dovedească în acest nou fel de ocupațiune aceeași aptitudine cu care D-zeu a înzestrat pe poporul românesc. Nu ne rămîne dar, decît a ne sili cu toții să recîștigăm timpul pierdut în calea progresului. Numai astfel vom binemerita de la patrie, numai astfel generațiunile viitoare ne vor binecuvînta. Trăiască națiunea română"[44].

Cuvinte profetice care s-au adeverit întru totul. După 1869 s-au construit cu rapiditate — după cum am arătat — rețelele principale de căi ferate prevăzute în concesiunile de la 1868 și totodată s-a maturizat ideea exploatării de către stat a rețelelor concesionate atunci companiilor străine. Ea a putut fi realizată efectiv în 1880, cînd s-au răscumpărat liniile administrate de compania Strusberg și în 1889, cînd au fost răscumpărate liniile companiei Offenheim, acestea din urmă fiind sechestrate în prealabil de către statul român, tocmai pentru a se asigura controlul și rentabilitatea lor.

---

[42] M. Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, Buc., Edit. politică, 1967, p. 277.
[43] Vezi asupra dezbaterii : Const. C. Mănescu, *op. cit.*, p. 471 și urm.
[44] „Monitorul", 1969, nr. 232, p. 1 048.

CONTRIBUTIONS À L'HISTOIRE DES CHEMINS DE FER DE ROUMANIE. IDÉES ET PROBLÈMES DURANT LA PÉRIODE 1859—1869

RÉSUMÉ

La construction des chemins de fer en Roumanie — la plus grande entreprinse économique du pays à l'époque moderne — a été précédée d'amples débats, qui constituent un important chapitre de la pensée politique, économique, sociale et culturelle roumaine. Voici les problèmes essentiels débattus aux Assemblées législatives, dans des ouvrages, des brochures et dans les pages de la presse, durant la période 1859—1869 : la necessité urgente de procéder à la construction des chemins de fer en vue du développement économique et social du pays, de son intégration au circuit de l'économie européenne ; les moyens d'exécution (système de la régie d'Etat ou des concessions) ; l'extension du réseau ferroviaire, les opinions allant d'un minimum initial de 600 km à un maximum de 1200 km, ce dernier étant réalisé pendant l'étape 1869—1872 ; la jonction du réseau ferroviaire roumain et autrichien, étant adoptée la construction de la ligne Turnu Severin — Piteşti — Bucarest ; l'exploitation des chemins de fer en système de régie d'Etat.

CONTRIBUȚII PRIVIND CRIZA PARTIDULUI NAȚIONAL ROMÂN ȘI TRECEREA DE LA PASIVISM LA ACTIVISM (1893—1905)

DE

LUCIAN BOIA

Criza Partidului Național Român din Transilvania și perioada trecerii de la pasivism la activism (sfîrșitul secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea) nu au constituit pînă acum obiectul unor studii speciale. Desigur, evenimentele sînt tratate în lucrările recente referitoare la istoria modernă a Transilvaniei, o cercetare completă rămînînd a fi făcută [1]. Ea este justificată în primul rînd de importanța subiectului: anii ce au urmat mișcării memorandiste sînt printre cei mai interesanți din întreaga istorie a mișcării naționale transilvănene; în acest timp a avut loc în cadrul P.N.R. o ascuțită luptă de idei, care a dus la modificarea tacticii partidului, trecîndu-se după 1905 într-o nouă etapă a luptei naționale. Deceniul amintit este interesant de asemenea pentru urmărirea evoluției relațiilor dintre românii transilvăneni și vechea Românie, precum și pentru studierea raporturilor dintre popoarele asuprite ale Ungariei. Cercetarea este justificată și prin abundența materialului. În afara presei și broșurilor contemporane evenimentelor, o mare cantitate de documente inedite așteaptă încă să fie folosite.

În cele ce urmează ne propunem, mai ales prin folosirea materialelor inedite, să aducem o contribuție la cunoașterea unei perioade mai puțin clare, dar deosebit de importantă din istoria Transilvaniei.

Mișcarea memorandistă a cuprins masele largi ale românilor transilvăneni, a dat prilejul unei strălucite manifestări de solidaritate a tuturor românilor, a impulsionat și lupta altor popoare din Imperiul habsburgic, a atras atenția cercurilor politice din întreaga Europă. Gruparea care a activat consecvent pentru inițierea campaniei memorandiste a fost cea din jurul ziarului „Tribuna" de la Sibiu (înființat în 1884). Reprezentată mai întîi de Ioan Slavici, apoi, după trecerea acestuia în România (1890),

---

[1] După redactarea studiului nostru a apărut o lucrare care tratează parțial perioada de care ne ocupăm: Liviu Botezan, *Contribuții la studiul vieții politice în Transilvania din anii 1895—1898* (în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", XIII (1970), p. 213—242).

SUDII, tomul 24, nr. 5, p. 963—984, 1971.

de Eugen Brote, devenit proprietarul Institutului Tipografic care edita ziarul, gruparea tribunistă a reuşit să înlăture antimemorandiştii de la conducerea partidului. Aleasă în ianuarie 1892, noua conducere era alcătuită din: Ioan Raţiu, preşedinte; Gheorghe Pop de Băseşti, primul vicepreşedinte; Eugen Brote, al doilea vicepreşedinte.

În octombrie 1893, E. Brote, în primejdie de a fi condamnat la mai mulţi ani închisoare (în legătură cu diferite procese de presă, pentru rolul său în tipărirea *Replicei* şi *Memorandumului*), sfătuit de mai mulţi prieteni, ca şi de reprezentanţi ai Partidului Naţional Liberal (condus de D.A. Sturdza), se refugiază la Bucureşti. Împreună cu el vine şi Aurel C. Popovici, condamnat la patru ani în procesul Replicei. Acum este momentul cînd începe prima fază a crizei. Trecînd în România, E. Brote, de acord cu D.A. Sturdza, doreşte ca întrega conducere a P.N.R., ameninţată cu temniţa, în urma procesului Memorandumului, care se apropia, să treacă munţii. Lupta urma să se organizeze în emigraţie. După părerea lui, România, emigraţia transilvăneană, opinia publică europeană ar fi exercitat o puternică presiune asupra guvernului maghiar.

Evenimentele ulterioare nu i-au dat însă dreptate. Ajuns la putere în octombrie 1895, Partidul Naţional Liberal a încetat să sprijine mişcarea naţională din Transilvania. În asemenea condiţii, dacă toţi sau cea mai mare parte a conducătorilor transilvăneni s-ar fi autoexilat, mişcarea nu numai că nu s-ar fi intensificat, dar ar fi fost decapitată. I. Raţiu şi cei din jurul său au avut dreptate refuzînd propunerea liberalilor şi a lui E. Brote de a părăsi Transilvania.

În legătură cu această propunere se conturează acum primele divergenţe între cei rămaşi în Transilvania şi cei care doresc să conducă mişcarea din Bucureşti. E. Brote intenţionează în primul rînd să menţină un control perfect asupra „Tribunei". S-a întîmplat ca trecerea sa la Bucureşti să coincidă cu o perioadă dificilă pentru „Tribuna". În urma unui nou proces de presă, în septembrie 1893, redacţia ziarului este condamnată pe diferite termene: Septimiu Albini la 3 luni, iar Ioan Russu-Şirianu la 2 luni închisoare, căpătînd apoi încă o condamnare. Sînt închişi la Seghedin începînd cu 1/13 noiembrie 1893.O dată cu plecarea lor temporară de la „Tribuna", simultană cu plecarea definitivă a lui E. Brote, apărea posibilitatea ca gruparea tribunistă, pînă atunci atît de puternică, să se destrame, iar ziarul să ajungă sub controlul preşedintelui P.N.R.

Redacţia fiind descompletată, în locul celor ce lipseau vine Valeriu Branişte, care fusese între anii 1891—1893 profesor la Braşov. Neînţelegerile dintre el şi E. Brote nu întîrzie să apară. Acesta din urmă îşi găseşte o persoană de încredere în Corneliu Pop Păcurariu, fost redactor la „Tribuna", condamnat în 1886 la un an închisoare; după eliberare trecuse în România, fiind între 1888—1893 profesor la Vaslui. De aici este trimis de E. Brote şi I. Bianu la Sibiu, pentru a controla redacţia „Tribunei". La 11/23 noiembrie 1893 îi comunica lui E. Brote că a ajuns la Sibiu cu două zile înainte, dar, „să iau în primire n-am putut, pentru că nici după predarea scrisorii nu eram socotit ca intrînd cu vreun drept. Dl. Branişte pare foarte surprins" [2]. Iar lui I. Bianu îi scria: „Îmi e teamă

[2] Arhiva Bibliotecii Centrale de Stat, doc. 4 061 (Scrisoarea lui C. Pop Păcurariu către E. Brote din 11/23.XI.1893).

că nu mai sînteţi stăpîni pe „Tribuna" şi pe Institut şi că nu mai puteţi avea nici o înrîurire asupra ţinutei acestui ziar... Eu personal mă găsesc în cea mai dificilă situaţie" [3].

Ca urmare, E. Brote îşi anunţă, printr-o scrisoare datată 22. XI./ /4.XII.1893, demisia din conducerea Partidului Naţional [4]. În faţa acestei ameninţări (trebuie ţinut seama de faptul că E. Brote avea o poziţie puternică în partid şi mulţi partizani atît în Transilvania, cît şi în România, iar în cazul retragerii sale, „Tribuna", care îi aparţinea, ar fi încetat să mai fie organul partidului), I. Raţiu şi cei din jurul său dau înapoi, refuzînd să primească demisia (în şedinţa Comitetului din 27.XI/9.XII); îşi exprimă, în schimb, dorinţa de a cumpăra de la E. Brote Institutul Tipografic. Deşi primise cuvîntul lui I. Raţiu că, orice se va întîmpla, nu va fi înlăturat, V. Branişte este nevoit să părăsească redacţia, conducerea fiind preluată efectiv de C. Pop Păcurariu.

Situaţia însă se complică din nou. La numai o săptămînă de la înlăturarea lui V. Branişte, „Tribuna" este suspendată de autorităţile maghiare (la 5/17. XII) [5]. Legea oprea ca proprietarul editor să se afle în altă ţară. Situaţia se schimbase în favoarea Comitetului Partidului Naţional, care îl somează acum pe E. Brote să-i vîndă Institutul Tipografic.

În acelaşi timp şi secretarul Ligii culturale, Ion Lupulescu, organizează ofensiva împotriva lui E. Brote, dorind însă în primul rînd ca prin el să-i lovească pe liberali [6]; izbuteşte să-l atragă şi pe I. Raţiu, profitînd de neînţelegerile acestuia cu tribuniştii. Astfel o problemă vitală pentru poporul român devenise teren pentru înfruntarea partidelor politice.

„Tribuna" neputînd să mai apară cît timp Institutul rămînea proprietatea sa, E. Brote s-a văzut nevoit să-l vîndă (în ianuarie 1894) cu preţul de 12 000 florini. Deoarece, în cazul proceselor de presă era pedepsit şi proprietarul tipografiei, oficial Institutul nu s-a pus pe numele Comitetului, ci pe numele lui Ioan Popa Necşa, apoi, din februarie 1894 al lui Tit Liviu Albini, fratele lui Septimiu Albini.

Totuşi, pentru un timp, I. Raţiu nu a izbutit să-şi impună autoritatea la „Tribuna". Redactorii întemniţaţi încep să se reîntoarcă la Sibiu. La sfîrşitul lunii ianuarie 1894 revine S. Albini (şi este numit la 14 februarie „conducător definitiv" al „Tribunei" [7]), iar cîteva luni mai tîrziu şi I. Russu-Şirianu (eliberat la 10/22 mai 1894). Amîndoi erau membri mai vechi ai mişcării tribuniste şi legaţi de E. Brote, nu de I. Raţiu. Singura soluţie pentru preşedintele P.N.R. ar fi fost înlăturarea redactorilor, dar deocamdată această măsură nu era posibilă, căci ar fi declanşat o criză serioasă tocmai în momentul cînd se apropia procesul Memorandumului

---

[3] Loc. cit., doc. 4064 (Scrisoarea lui C. Pop Păcurariu către I. Bianu din 12.XI.1893).

[4] Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România (în continuare Bibl. Acad.), mss, Arhiva I. Bianu, III mss 40 şi Coresp. doc. 26 901 (Scrisoarea lui T. L. Albini către S. Albini din 12.XII.1893); Ioan Slavici, *„Tribuna" şi tribuniştii*, Orăştie, 1896, p. 134—135.

[5] Arhiva B.C.S., doc. 4 059 (Scrisoarea lui C. Pop Păcurariu către I. Bianu din 17.XII. 1893).

[6] Muzeul Mureşenilor Braşov, doc. 2 329 (Scrisoarea lui I. Lupulescu către A. Mureşianu din 1.I.1894).

[7] Arhiva B.C.S., doc. 4 088 (Scrisoarea lui C. Pop Păcurariu către E. Brote din 26.I. 1894); Bibl. Acad., mss Arhiva S. Albini, II Acte 21.

(mai 1894). Procesul a fost principala cauză a amînării redeschiderii crizei. Oricare ar fi fost disputele interne, în afară partidul trebuia să apară unit. Condamnarea membrilor Comitetului P.N.R. fiind certă, înainte de proces fusese hotărîtă alcătuirea unui Comitet substitut (la 3 ianuarie 1894), care să conducă partidul cît timp memorandiştii se vor afla în închisoare [8]. În fruntea acestui comitet se va afla Vasile Mangra, unul dintre partizanii lui E. Brote şi I. Slavici.

Memorandiştii întemniţaţi sînt din ce în ce mai iritaţi, văzînd cum pierd controlul asupra partidului şi ziarelor. Îi irită şi faptul că E. Brote, A.C. Popovici şi S. Albini (refugiat la rîndul său în România) se aflau în siguranţă, la Bucureşti. Încă în 1893, plecarea lui E. Brote nu făcuse impresie bună. Cînd S. Albini, în loc să intre în închisoare, îi imită exemplul (noiembrie 1894) nemulţumirea este evidentă. D. P. Barcianu, unul dintre memorandiştii întemniţaţi îi scrie lui S. Albini din închisoare : „Am primit scrisoarea cu motivarea pasului d-tale... Aş trebui să spun un neadevăr dacă aş zice că ne-a făcut bună impresie" [9]. Se crease impresia că în timp ce unii se sacrifică, alţii stau în Bucureşti şi profită pentru a conduce singuri partidul. „Însemnările zilnice" ale lui I. Raţiu din închisoarea de la Seghedin dovedesc cu prisosinţă această stare de spirit. Găsim aici afirmaţia că cei de la „Tribuna" „abia au aşteptat să intrăm în temniţă şi înainte de toate ne-au denegat ascultarea şi după aceea au început a face politică de capul lor... Adevărat că o mică minoritate n-a fost cu trup cu suflet cu noi" [10]. Gh. Pop de Băseşti îi scria lui I. Raţiu, din închisoarea de la Vaţ, la începutul lunii martie 1895, despre tribunişti : „I-am lăsat atîta timp de ne-au înhămat şi călcat, acum trebuie daţi afară de pe toate terenele" [11]. I. Raţiu este pe deplin de acord cu propunerea vicepreşedintelui. Hotărîrea de a-i îndepărta pe tribunişti de la conducere, chiar cu preţul declanşării unei crize, este luată deci încă din timpul detenţiunii, la Vaţ şi Seghedin.

În martie 1895, fiind eliberat unul dintre memorandişti, Nicolae Cristea (fusese condamnat la 8 luni), cei întemniţaţi au încercat ca prin el să facă ordine la „Tribuna". N. Cristea a fost împuternicit să ia Institutul Tipografic de pe numele lui T.L. Albini, însă această acţiune a dat greş [12]. Jurnalul lui N. Cristea ne dă amănunte asupra eşecului său. La 13 iulie 1895 scrie : „...după ce sînt convins că aşa nu mai merge şi că Russu-Şirianu nu e pentru conducere, voi lua eu conducerea" [13]. Din însemnările ulterioare rezultă însă că ziarul apărea mai departe fără autorizaţia sa : „Tribuna n-am timp de ajuns ca să o «priveghez» cum s-ar cuveni". Se plînge că propriile sale articole sînt publicate cu întîrziere [14].

---

[8] În legătură cu alcătuirea acestui comitet, vezi Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, fond. V. Mangra, doc. 200 şi 203.

[9] Bibl. Acad. mss. Coresp., doc. 26 965 (Scrisoarea lui D. P. Barcianu către S. Albini din 2.XII.1894).

[10] Bibl. Acad. mss, fond. V. Branişte, *Însemnările zilnice ale lui Ioan Raţiu*, p. 48.

[11] *Ibidem*, p. 112 (pentru însemnările amintite vezi şi Miron Constantinescu şi G. Penelea, *Însemnările din închisoarea de la Seghedin ale doctorului Ioan Raţiu*, în „Studii", nr. 2/1965).

[12] Literární Archív Matice Slovenskej (Scrisoarea lui G. Augustini către A. Halaša din 26.II.1896).

[13] Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, fond. I. Mateiu, *Jurnalul lui Nicolae Cristea*, p. 18.

[14] *Ibidem*, p. 35.

La 10 august 1895, la Budapesta, Gh. Pop de Băseşti, recent eliberat (fusese condamnat la un an) şi Vasile Mangra au reprezentat împreună pe români la Congresul naţionalităţilor. Congresul, concretizînd alianţa românilor, slovacilor şi sîrbilor din Ungaria, a fost însă şi ultima mare acţiune pe care o întreprinde P.N.R. în ultimul deceniu al secolului trecut, căci în curînd conflictul reizbucneşte.

Toamna anului 1895 aduce două elemente decisive în declanşarea crizei. În septembrie memorandiştii sînt graţiaţi. A contribuit, desigur, la graţiere, creşterea agitaţiei popoarelor din Austro-Ungaria, reflectată şi în Congresul naţionalităţilor. Eliberaţi, memorandiştii puteau începe acum acţiunea de reluare a controlului asupra partidului.

Al doilea eveniment important se petrece în România, în octombrie 1895 : căderea guvernului conservator şi venirea liberalilor, conduşi de D. A. Sturdza, la cîrma ţării. E. Brote, în loc să-şi consolideze situaţia, şi-a văzut-o însă serios zdruncinată. Cauza o constituie schimbarea totală a atitudinii lui D.A. Sturdza în problema naţională. Discursul de la Iaşi, ţinut de primul ministru la 13 octombrie 1895, defineşte noua sa politică. Şeful guvernului declara că se va abţine de la orice amestec în treburile interne ale Austro-Ungariei [15]. Românii din Transilvania (chiar şi slovacii care trimiseseră în martie 1895 o delegaţie la Bucureşti) pierdeau un aliat care îi ajutase, de bună seamă în mare măsură în urma unor calcule de partid, dar care totuşi îi ajutase. Ca prim ministru, reprezentînd statul de data aceasta, nu numai Partidul Naţional Liberal, ţinînd seama de angajamentele externe ale României şi de situaţia internaţională, D.A. Sturdza nu-şi mai putea permite să continue activitatea politică pe care o desfăşurase în jurul problemei naţionale. Schimbarea atitudinii sale i-a revoltat însă pe partizanii sinceri ai mişcării naţionale ; lui I. Raţiu şi celor din jurul său le-a amplificat resentimentele faţă de Partidul Naţional Liberal, iar pe E. Brote l-a pus într-o poziţie deosebit de delicată. Dacă ar fi rupt legătura cu D.A. Sturdza rămînea lipsit de orice bază la Bucureşti ; pe de altă parte, dacă aproba noua atitudine a lui D.A. Sturdza, risca să piardă mulţi partizani în Transilvania. Această ultimă soluţie a fost totuşi cea aleasă de E. Brote şi urmată de partizanii săi, deschizîndu-se astfel o gravă criză care avea să zguduie, dar să şi reînnoiască fundamental P.N.R. în cursul a zece ani.

În lunile septembrie-octombrie 1895 în gruparea tribunistă domneşte optimismul. Foştii memorandişti, din jurul lui I. Raţiu, nu mai sînt consideraţi primejdioşi. „După cum mi se pare — scria I. Russu-Şirianu — o parte dintre cei eliberaţi se va retrage pe planul al doilea — dacă nu de tot ! — al luptei" [16] ; „. . .noi aşa simţim aici lucrurile, că şi în starea actuală stăpîni noi sîntem. Primejdia din partea bătrînului a încetat să mai existe ori cel puţin, văzînd el cum e situaţia de aici, nu se mai încearcă a face nimic. Dacă s-ar încerca însă, fii sigur că ne vei găsi la postul nostru, luptînd cum trebuie" [17].

---

[15] D. A. Sturdza, *Discurs rostit la 13 octombrie 1895 la Iaşi*, Bucureşti, 1895, p. 32—34 ; Traian Lungu, *Viaţa politică în România la sfîrşitul secolului al XIX-lea (1888—1899)*, Bucureşti, 1967, p. 207—209.

[16] Arhiva B.C.S., doc. 4 117 (Scrisoarea lui I. Russu-Şirianu către E. Brote din 31. IX.1895).

[17] Loc. cit., doc. 4 118 (Scrisoarea lui I. Russu-Şirianu către E. Brote din 6.X.1895).

Totuşi, I. Raţiu a îndrăznit, luîndu-i prin surprindere pe tribunişti. În zilele de 15, 16 şi 17 noiembrie st. n. 1895 a avut loc la Sibiu şedinţa Comitetului P.N.R., la care au participat 19 persoane, 8 din vechiul comitet, restul din cel substitut. Mulţi membri lipseau, atît unii din Transilvania, cît şi, bineînţeles, cei exilaţi în România. S-a hotărît, cu 17 voturi pentru şi 2 contra (D.P. Barcianu şi D. Comşa) trecerea Institutului Tipografic în proprietatea unui consorţiu format de Comitet. A urmat punerea sub sechestru a Institutului, deoarece T.L. Albini refuza să-l predea de bună-voie, afirmînd că Institutul este proprietatea întregului Comitet, nu numai a membrilor aflaţi de faţă [18].

Sechestrul a avut ca urmare înlăturarea lui T. L. Albini, care, după cum se ştie, nu era decît proprietarul fictiv. Mai rămîneau însă redactorii I. Russu-Şirianu şi G. Bogdan-Duică. Este lesne de înţeles că relaţiile lor cu I. Raţiu sînt din ce în ce mai încordate. Pretextul fiind un conflict între ziaristul slovac G. Augustini şi G. Bogdan-Duică, I. Raţiu îl suspendă pentru o lună pe ultimul (la 5 decembrie st. n.). G. Bogdan-Duică foloseşte din plin concediul impus pentru a merge prin toată Transilvania, la Bistriţa, Dej, Turda, Blaj, Caransebeş, Braşov, pentru ceea ce numeşte el ,,o lucrare politică de bun simţ şi abnegaţiune personală'' [19]. Este vorba de organizarea partizanilor mişcării tribuniste, o dată ce ruptura între cele două grupări era pe cale de a se consuma. Partizanii lui E. Brote din toată Transilvania stabilesc o întîlnire la Braşov. În acelaşi timp E. Brote urma să vină la Sinaia şi să primească acolo o delegaţie a celor întruniţi la Braşov.

Adunarea de la Braşov a avut loc la 10/22 decembrie 1895. Printre participanţi: V. Mangra, V. Goldiş, I. Russu-Şirianu, G. Bogdan-Duică, T. L. Albini. Se adoptă patru rezoluţii: prima prevede susţinerea şi mai departe a programului P. N. R. (respingîndu-se, ca neoportună, o propunere care cerea reorganizarea partidului pe baze noi); a doua îi cere lui I. Raţiu să renunţe la acţiunea întreprinsă la Institutul Tipografic; a treia reclamă independenţa de redactare a celor două ziare, ,,Tribuna'' şi ,,Foaia poporului'', iar a patra, propusă de I. Russu-Şirianu, arată că se vor mai ţine, pentru clarificare, adunări asemănătoare în Sibiu, Braşov, Turda şi în alte oraşe [20]. Cu două zile înainte, expatriaţii din Bucureşti, E. Brote, S. Albini şi A. C. Popovici, adresaseră o scrisoare adunării, învinuind Comitetul P. N. R. de incapacitate: ,,prin urmare numai din mijlocul partidului poate să vină scăparea'' [21]. Se făcea deci un apel nu la desprinderea de partid şi înfiinţarea unei organizaţii aparte, ci la schimbarea conducerii, la revenirea tribuniştilor în fruntea partidului.

La 28 decembrie 1895, I. Raţiu îl destituie pe G. Bogdan-Duică din postul de la ,,Tribuna''. La 2 ianuarie st. n. 1896, I. Russu-Şirianu, refuzînd, în calitatea sa de prim redactor, să publice un articol scris de noul redactor E. Dăianu la îndemnul lui I. Raţiu, este la rîndul său destituit. Prin îndepărtarea lui I. Russu-Şirianu, preşedintele Partidului Naţional cîştigă definitiv bătălia ,,Tribunei'', începută cu mai bine de doi

---

[18] *Criza noastră*, în ,,Tribuna'', XII (1895), 28 şi 29 decembrie st. n.; Bibl. Acad., mss Coresp. doc. 26 936 (Scrisoare nedatată a lui T. L. Albini către S. Albini).
[19] G. Bogdan-Duică, *Partea mea în criza ,,Tribunei''*, Orăştie, 1896, p. 6.
[20] Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, fond. V. Mangra, doc. 214.
[21] Ibidem.

ani în urmă, dar preţul victoriei avea să fie destul de mare. Într-adevăr, măsurile lui I. Raţiu i-au nemulţumit pe mulţi membri ai Comitetului, care, în alte condiţii, poate nu ar fi luat partea lui E. Brote. La 10 şi 11 ianuarie st. n. 1896 a avut loc la Sibiu o consfătuire a membrilor Comitetului P. N. R., la care au participat doar 11 persoane; rezultatul nu a fost cîtuşi de puţin clar. S-au prezentat trei propuneri: prima, a lui V. Fodor, susţinut de D. P. Barcianu şi D. Comşa, cerea restabilirea situaţiei dinaintea şedinţei din 17 noiembrie (deci revenirea lui T. L. Albini, G. Bogdan-Duică şi I. Russu-Şirianu) şi sistarea polemicii; a doua propunere, a lui Teodor Mihali, aproba în întregime acţiunea întreprinsă de I. Raţiu, iar a treia, de compromis, făcută de V. Lucaciu, cerea readucerea redactorilor destituiţi, lăsînd în discuţie doar situaţia lui T. L. Albini şi recomanda să se voteze încredere preşedintelui P. N. R. Pentru prima propunere au fost 4 voturi: cei trei amintiţi şi V. Lucaciu. Pentru a doua au votat T. Mihali, Gh. Pop de Băseşti, Iuliu Coroianu şi Rubin Patiţia, toţi susţinători ai lui I. Raţiu. Deşi nu înregistrase mai multe voturi, această propunere a fost în grabă declarată admisă, cea a lui V. Lucaciu fiind lăsată la o parte, fără a se mai vota [22].

Majoritatea participanţilor la adunare au alcătuit un protest, la 11 ianuarie 1896. Acest document, care consemnează la rîndul său faptele amintite, este semnat de V. Lucaciu, V. Fodor, G. Tripon, N. Cristea, D. Comşa şi D. P. Barcianu (deci 6 din 11)[23].

O reacţie puternică se petrece împotriva lui I. Raţiu şi a sprijinitorilor săi. D. P. Barcianu, D. Comşa şi V. Fodor, constatînd „că spiritul care pînă acuma ne-a întrunit la o frumoasă şi rodnică lucrare în interesul cauzei naţionale s-a înlocuit cu un alt spirit, care nu mai dă garanţii că lucrarea se va continua pe calea rodnică şi folositoare de pînă acum... declară a se retrage cu totul de la orice mai departe conlucrare"[24]. După o nouă întrunire a Comitetului, la 1 februarie st. n., cînd se aprobă din nou acţiunea lui I. Raţiu (de data aceasta cu 11 voturi contra 5), D. P. Barcianu îşi dă chiar demisia din conducerea partidului [25]. Şi alţi membri adoptă aceeaşi atitudine (mai demisionează D. Comşa, V. Fodor, N. Cristea, iar A. Suciu, M. Veliciu, V. Lucaciu nu mai participă la şedinţele Comitetului). În faţa majorităţii şi dîndu-şi seama că orice ar face situaţia rămîne aceeaşi, T. L. Albini acceptă să dea declaraţia prin care recunoaşte proprietatea Comitetului asupra Institutului Tipografic. V. Lucaciu, care, în zilele declanşării crizei, se afla la Roma, apoi, la întoarcere trecuse prin Bucureşti (la sfîrşitul anului 1895), întîlnindu-se aici cu emigraţii, ia partea vechilor tribunişti împotriva lui I. Raţiu. La rîndul lor, toţi oamenii politici importanţi de la Arad (V. Mangra, N. Oncu, Şt. Cicio Pop, M. Veliciu şi alţii) condamnă acţiunea preşedintelui P.N.R.[26].

Aşadar, I. Raţiu reuşise să-şi impună voinţa la „Tribuna", dar unitatea Partidului Naţional era spartă. De o parte, gruparea condusă de

---

[22] Ibidem, doc. 81 (Scrisoarea lui D. P. Barcianu către V. Mangra din 1/13 ianuarie 1896).

[23] G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 14—16.

[24] Arhiva D. P. Barcianu, Răşinari (neinventariată).

[25] Ibidem.

[26] „Revista Orăştiei", II (1896), nr. 3 (13/25 ianuarie).

el (căci nu mai este decît o grupare, care, cu ocazia alcătuirii unui manifest în februarie 1896, reuşeşte să mobilizeze doar 6 din cei 13 membri ai Comitetului întemniţaţi pentru Memorandum; mai de seamă sînt Gh. Pop de Băseşti, I. Coroianu, T. Mihali); de altă parte se află gruparea condusă de E. Brote la Bucureşti şi, în strînsă legătură cu el, V. Mangra la Arad, incluzîndu-l pentru moment şi pe V. Lucaciu.

Un nou incident, mai grav ca toate de pînă acum, avea să încline pentru un timp balanţa de partea lui I. Raţiu, despărţind însă şi mai mult cele două grupări. În februarie 1896, A. C. Popovici rupe relaţiile cu E. Brote şi, printr-o campanie de presă, dezlănţuie un mare scandal politic.

Refugiaţii de la Bucureşti (E. Brote, S. Albini, A. C. Popovici) ţineau dese întruniri. Ruptura s-a produs în urma discuţiilor purtate în două asemenea adunări, la 11/23 şi 13/25 februarie. Este însă de presupus că nu numai discuţiile, ci şi insistenţele lui I. Raţiu (în zilele acelea T. Mihali se afla la Bucureşti şi s-a întîlnit cu A. C. Popovici), ca şi anumite neînţelegeri mai vechi dintre Popovici şi Brote, au determinat ruptura. A. C. Popovici îl acuză pe E. Brote că, fiind un „instrument inconştient" al Partidului Liberal din România, a făcut (în şedinţele din 11 şi 13 februarie) „propunerea infamă să scoatem un nou ziar în Transilvania ca punct de cristalizare pentru constituirea amicilor noştri în partid guvernamental, fără a mai sta pe baza programului naţional, fără a mai vorbi de autonomie şi de acţiuni politice pentru dobîndirea ei, ci pur şi simplu a face politică moderată, oportunistă". E. Brote s-ar fi mulţumit cu o simplă reformă a legii electorale în Transilvania [27]. La rîndul său, S. Albini declară că în zilele amintite nu s-a discutat nimic care să justifice asemenea bănuieli din partea lui A. C. Popovici [28]. Iar principalul implicat, E. Brote, se apără afirmînd: „n-am avut niciodată ocazie să discut sau să negociez cu cineva asupra condiţiunilor sub care românii ar fi gata să renunţe la lupta lor politică; nu mă simt nici îndreptăţit, nici autorizat să fac asemeni discuţiuni sau negocieri; nu m-am ocupat niciodată cu gîndul a contribui sau a stărui la constituirea în Transilvania a unui partid guvernamental; n-am nici o cunoştinţă despre vreo intenţionată reformă a legii electorale... Mai săptămînile trecute am refuzat amicilor mei de acasă, care stăruiau pentru întemeierea unui nou ziar, concursul meu"[29]. Contradicţia fiind evidentă între diferitele afirmaţii, întrebarea firească este: unde se află adevărul? Documentele de care dispunem, precum şi evoluţia politicii transilvănene în anii următori, ne permit să dăm un răspuns.

În ce priveşte înfiinţarea unui nou ziar, A. C. Popovici avea dreptate, deşi iniţiativa nu pornise de la E. Brote. După şedinţa Comitetului din 10 ianuarie 1896, triumful lui I. Raţiu fiind evident, este trimis T. L. Albini la Bucureşti pentru a-i comunica situaţia lui E. Brote, cerîndu-i sfat şi sprijin în legătură cu înfiinţarea unui nou ziar. T. L. Albini a participat şi la discuţiile din 11 şi 13 februarie. Ceva mai tîrziu, I. Russu-Şirianu îi

---

[27] Vezi articolele lui A. C. Popovici din „Tribuna", XIII (1896), 25—29 februarie/8—12 martie.

[28] Bibl. Acad., mss, fond. S. Albini, I mss 5: *Destăinuirile d-lui Aurel C. Popovici.*

[29] *O scrisoare a d-lui Eugen Brote*, în „Voinţa naţională", XIII (1896), nr. 3 381 (17/29 martie).

va scrie, insistent, lui E. Brote : „. . .fără o foaie, în care să se exprime şi păreri străine dinastiei prezidiale, lucrurile pe aici or să se încurce rău"[30]. Se pare că cel care s-a grăbit mai puţin a fost tocmai E. Brote căci, deşi dorea la fel de mult ca şi ceilalţi un nou ziar, înţelegea ca mai întîi să pregătească terenul pentru apariţia lui. „Precum ştii — scria el unui prieten doi ani mai tîrziu — eu numai cedînd stăruinţelor dv. m-am învoit în urmă ca ea („Tribuna poporului". — *n. n.*) să apară încă de atunci. Aveam nedumeriri, şi mă temeam că nu voi izbuti să dăm politicii direcţiunea reclamată de împrejurări"[31].

Problema era însă atitudinea noului organ de presă. Acuzaţia lui A. C. Popovici este clară : constituirea grupării lui Brote în partid guvernamental, renunţarea la vechiul program al partidului, îndeosebi la autonomie, preţul fiind o eventuală modificare a legii electorale. Ceea ce urmărea E. Brote era însă, mai precis, renunţarea la pasivism, tactica neparticipării la alegeri şi la viaţa parlamentară. Mişcarea memorandistă şi Congresul naţionalităţilor au reprezentat punctul culminant al pasivismului. Aceste acţiuni au fost impunătoare şi au făcut cunoscută pe plan european cauza românilor, agravînd în acelaşi timp criza regimului dualist. Lupta memorandiştilor este una dintre cele mai importante acţiuni pe drumul ce duce la Unirea din 1918. Nu este însă mai puţin adevărat că situaţia românilor din Transilvania nu se îmbunătăţise cu nimic după Memorandum. Se impuneau, pe lîngă planurile pe termen lung, ţintind spre desăvîrşirea unităţii românilor, şi acţiuni concrete care să permită obţinerea unor avantaje limitate în cadrul sistemului dualist. O situaţie revoluţionară neexistînd încă în Austro-Ungaria, unii oameni politici şi chiar cercuri mai largi ale opiniei publice începuseră să considere că activismul, deci participarea la alegeri şi la viaţa parlamentară, bine folosit, ar fi fost o armă puternică în mîna românilor, mai ales realizat în acord cu slovacii şi sîrbii, eventual cu germanii. Desigur, participînd la viaţa politică a statului, transilvănenii ar fi recunoscut de fapt, dacă nu de drept, regimul dualist şi apartenenţa Transilvaniei la Ungaria. Ideea autonomiei ar fi fost, temporar cel puţin, abandonată. Dar, era o idee atît de bună? În afara Transilvaniei propriu-zise, în Banat, Crişana şi Maramureş se aflau foarte mulţi români care nu ar fi beneficiat, sau chiar ar fi avut de pierdut, în urma unei autonomii reduse numai la Transilvania. Trebuiau uniţi toţi românii sub acelaşi steag. Iar bănăţenii şi românii din Ungaria, în fundul sufletului, nu au simpatizat niciodată pasivismul. „Pasivitatea — scrie Ioan Suciu, un fruntaş arădean — n-a fost nicicînd agreată de masa mare a poporului român din aceste plaiuri"[32].

În lunile ce au precedat ruptura cu A. C. Popovici, E. Brote şi cei din jurul său încep acţiunea pentru trecerea la activism, cu deosebită prudenţă însă, căci ideea era nouă şi nu convenea multora, obişnuiţi cu pasivismul. Într-o anumită măsură trecerea la activism se leagă şi de noua politică a lui D. A. Sturdza. Este greu de spus în ce măsură primul ministru român, schimbîndu-şi propria orientare, i-a influenţat pe unii oameni politici transilvăneni; poate influenţa a fost reciprocă. În orice caz, trecerea la activism s-ar fi făcut oricum, cauza nefiind politica Partidului

[30] Arhiva B.C.S., doc. 4 020 (Scrisoarea lui I. Russu-Şirianu către E. Brote din 2.III.1896).
[31] Loc. cit., doc. 4 217.
[32] Ioan Suciu, *Arădanii şi Partidul Naţional Român*, Arad, 1926, p. 4.

Național Liberal din România (căci și slovacii și sîrbii din Ungaria înregistrează aceeași evoluție, paralel cu românii). Dar, fără îndoială, politica României a accelerat evoluția.

„...Constituirea amicilor noștri în partid guvernamental" este partea cea mai gravă a acuzației lui A. C. Popovici. Partizanii lui E. Brote și V. Mangra nu au încercat însă, în perioada de care ne ocupăm, să formeze un partid aparte. Nu era vorba de scindarea P.N.R., ci de reorientarea lui în jurul altor idei, în jurul altei conduceri. A. C. Popovici afirmă că noul partid ar fi urmat să fie guvernamental, adică să sprijine politica guvernului maghiar. Nu aceasta a fost ideea lui E. Brote, ci alta. Și anume, după reunificarea și consolidarea partidului, realizarea unei înțelegeri cu maghiarii în urma căreia românii, făcînd unele concesii (de pildă renunțînd la autonomia Transilvaniei și acceptînd dualismul), să obțină o situație mai bună (inclusiv o lege electorală mai favorabilă). Toate aceste idei constituiau un program pe termen lung. Tratativele și reglementarea diferendului româno-maghiar reprezentau ultima verigă. Chiar peste mai mulți ani, în 1902, E. Brote scria că primul pas care trebuie întreprins este cel al părăsirii politicii de pasivitate. Al doilea urma să fie alcătuirea unui program politic. Al treilea — participarea la alegeri, lupta electorală. „După ce toate acestea ar fi reușit bine, ar fi sosit timpul ca să punem în practică noua direcțiune politică"[33].

Tactica grupării lui I. Rațiu rămîne cea veche: pasivismul. Dar, partidul fiind slăbit și dezbinat în urma crizei, pasiviștii nu mai pot înălța lupta lor la nivelul din perioada Memorandului și Congresului naționalităților. Două încercări de convocare a Conferinței naționale (pentru 3/15 mai și 12/24 octombrie 1896) sînt oprite de autorități. Lipsită de acțiuni politice mai însemnate și părăsită de ziariștii remarcabili pe care îi avusese, „Tribuna" decade. Sibiul, ca centru politic românesc, își pierde mult din importanță. Îi va lua locul Aradul.

Ecoul crizei a fost profund, atît în Transilvania, cît și în vechea Românie. În majoritatea lor, oamenii politici, alarmați de destăinuirile lui A. C. Popovici, au luat partea lui I. Rațiu (chiar unii dintre adversarii acestuia au preferat să se desolidarizeze de E. Brote — cum face de exemplu V. Lucaciu). În Transilvania, cele două grupări aflate din 1892 în afara conducerii P.N.R., cea a lui Aurel Mureșianu (prin „Gazeta Transilvaniei") și cea a lui Alexandru Mocioni și V. Babeș (prin „Dreptatea") l-au criticat pe E. Brote, luînd apărarea lui I. Rațiu (însă, în alte probleme își păstrează distanța și față de acesta din urmă)[34]. Doar o publicație locală, „Revista Orăștiei", l-a lăsat pe E. Brote să se explice în numerele sale [35], declarînd apoi că argumentele acestuia nu sînt satisfăcătoare, revista neputînd să se situeze pe aceleași poziții. În schimb, „Revista Orăștiei" a continuat, în polemică cu „Tribuna" și cu celelalte publicații transilvănene, să sprijine pe aderenții lui E. Brote (în primul rînd pe V. Lucaciu).

În România, criza a fost din plin folosită ca armă de partid. Ziarul liberal „Voința națională" a luat, firește, apărarea lui E. Brote (care a

---

[33] Arhiva Roman Ciorogariu (aflată la dr. Nerva Iercan) (Scrisoarea lui E. Brote către R. Ciorogariu din 5.II.1902).

[34] „Gazeta Transilvaniei", LIX (1896) și „Dreptatea", III (1896), ianuarie — martie.

[35] „Revista Orăștiei", II (1896), nr. 4 și 5 (20 ianuarie/1 februarie și 27 ianuarie/8 februarie).

şi publicat aici, în lunile respective, un articol şi o scrisoare deschisă). Ziarele opoziţiei au condus cu înverşunare atacul contra lui E. Brote şi I. Slavici, desigur în primul rînd nu pentru zdrobirea acestora, ci pentru a lovi în D. A. Sturdza şi în Partidul Naţional Liberal. Merită a fi amintită campania purtată în ziarele „Epoca" şi „Timpul" de conservatori, în „Ziua" de radicali (aici scrie I. L. Caragiale *Culisele chestiunii naţionale*), ca şi în „Adevărul".

Criza din P.N.R. a influenţat şi relaţiile acestuia cu aliaţii din Ungaria: slovacii şi sîrbii. Desigur, efectul asupra alianţei naţionalităţilor a fost negativ. G. Augustini, agentul de legătură între cele trei popoare, scria unui prieten din Slovacia la 26 februarie 1896: „Din pricina acestor evenimente nu trebuie să ne aşteptăm deci, din partea românilor, la vreo acţiune comună; chiar Lucaciu, cînd l-am vizitat în ziua de 3 februarie, era dezgustat şi mi-a comunicat că nu ştie ce ar fi de făcut". În acelaşi timp G. Augustini consideră că din partea grupării lui I. Raţiu există dorinţa pentru continuarea colaborării cu slovacii şi sîrbii; îi sfătuieşte pe slovaci ca, dată fiind situaţia în cadrul P.N.R., să ia ei, de data aceasta, iniţiativa [36].

În anii următori, alianţa naţionalităţilor şi-a desfăşurat activitatea mai mult formal (se pot aminti astfel cele două proteste semnate de fruntaşii români, slovaci şi sîrbi: în 1896 împotriva serbării „mileniului", în 1898 împotriva politicii de desnaţionalizare; dar acţiuni concrete importante nu s-au mai desfăşurat). Desigur, o cauză principală este criza P.N.R., dar nu este singura. În aceşti ani s-a adîncit şi conflictul din mişcarea naţională sîrbă, între cele două partide: liberal şi radical. Polit Desančič, şeful liberalilor, îi scria lui I. Raţiu la 29 noiembrie 1895: „Păcat că cearta între radicali şi partidul nostru s-a aprins din nou. Din cauza aceasta sîntem noi sîrbii paralizaţi... Din cauza relaţiilor partidelor noastre, cred că Novi-Sad-ul, ca loc de întrunire al celui de-al doilea congres este foarte nepotrivit" [37].

Şi în Partidul Naţional Slovac tînăra generaţie (grupată mai ales, începînd cu anul 1898, în jurul revistei „Hlas") a început să se opună vechii conduceri. Idei asemănătoare celor susţinute de E. Brote şi de partizanii săi în Transilvania şi-au făcut drum şi în Slovacia, reuşind chiar să se impună mai repede. În general, anii ce urmează Congresului naţionalităţilor se remarcă prin trecerea de la pasivism la activism. În aceste condiţii era natural ca alianţa celor trei popoare, bazată pe principiile pasivismului, să fie paralizată.

Sintetizînd cauzele care au generat criza, observăm că aceasta este, în esenţă, începînd cu anul 1895, rezultatul înfruntării dintre partizanii a două tactici naţionale. Pasiviştii, bazîndu-se pe programul din 1881, susţin nerecunoaşterea regimului dualist, autonomia Transilvaniei, neparticiparea la alegeri şi la viaţa parlamentară. Activiştii consideră că dualismul şi autonomia sînt puncte ale programului care trebuie lăsate pentru un timp la o parte; cer participarea la viaţa politică a statului; speră

[36] Literární Archív Matice Slovenskej (Scrisoarea lui G. Augustini către A. Halaša din 26.II.1896).

[37] Biblioteca Astra Sibiu, fond. I. Raţiu, LX/29 (Scrisoarea lui Polit către I. Raţiu din 29.XI.1895).

într-o îmbunătăţire a sistemului electoral, solicitînd introducerea votului universal, teren unde se întîlnesc cu socialiştii. Ar fi nedrept să afirmăm că unii aveau şi alţii nu aveau dreptate. Pasiviştii urmăreau susţinerea neclintită a drepturilor poporului român, în timp ce activiştii căutau să realizeze cît se putea realiza în cadrul regimului existent. În fond însă, deosebirea este numai de tactică. Şi unii şi alţii, chiar dacă pe căi diferite, luptau pentru realizarea aspiraţiilor naţionale româneşti. Criza a fost prea ascuţită în raport cu deosebirile de păreri, care nu erau în general esenţiale [38].

★

În cursul anului 1896 s-a pregătit înfiinţarea noului organ de presă. Au avut loc discuţii între partizanii lui E. Brote la Măgurele, unde era I. Slavici profesor. S-a hotărît stabilirea ziarului la Arad. Aradul nu a fost ales la întîmplare; el reprezenta un centru politic românesc însemnat. Procentul populaţiei româneşti era mai scăzut ca în alte oraşe (15% faţă de 30% la Braşov, 24% la Sibiu, 34% la Lugoj, 42% la Alba-Iulia, 44% la Hunedoara, 55% la Caransebeş, 56% la Orăştie) [39]; localitatea fiind însă mare, în cifre absolute românii erau mai numeroşi: aproape 8 000 după recensămîntul din 1890 [40], mai puţini ca la Braşov, dar mai mulţi ca în oricare dintre celelalte oraşe. Baza mişcării naţionale române o forma ţărănimea, importantă fiind deci populaţia întregului ţinut, nu numai a reşedinţei. Iar în comitatul Aradului, românii aveau majoritatea absolută: din 344 000 de locuitori, 209 000 de români (61%), 87 000 de maghiari, 37 000 de germani [41]. Condiţiile demografice erau deci îndeplinite pentru a face din Arad un puternic centru românesc. În plus, ţărănimea din jurul Aradului manifesta multă combativitate, antrenînd astfel şi pe fruntaşii politici. De asemenea, după cum am amintit, pasivismul nu avusese nicicînd rădăcini trainice la Arad. Partidul era mai bine organizat aici, fiind condus de mai mulţi militanţi energici (M. Veliciu, R. Ciorogariu, V. Mangra, N. Oncu). În sfîrşit, aici exista şi banca „Victoria", înfiinţată în 1887, cel mai puternic institut românesc de credit după „Albina" din Sibiu.

Numărul de probă al noului ziar, care se numeşte „Tribuna poporului", în amintirea vechii „Tribune", dar în acelaşi timp pentru a se deosebi de cea care continua la Sibiu, apare la 25 decembrie 1896/6 ianuarie 1897, iar numărul 1 la 1/13 ianuarie 1897. De la bun început ziarul nu este provincial, căci deşi sprijinit în primul rînd de arădeni, are susţinători şi cititori în toate părţile Transilvaniei şi în România. Redactor responsabil este I. Russu-Şirianu. Datorită în primul rînd muncii lui, „Tribuna poporului" va deveni în cîţiva ani cel mai bine informat şi scris ziar din Transilvania. Între 1898—1900 un rol important în redactarea gazetei

---

[38] În afara cauzei principale: înfruntarea între activism şi pasivism, la baza crizei au mai stat, în special în anii 1893—1895, şi alte motive: atitudinea diferită faţă de partidele politice din România, faţă de propunerea emigrării întregului comitet, unele neînţelegeri şi rivalităţi între diferiţi conducători.

[39] Ioan Russu-Şirianu, *Românii din statul ungar (statistică, etnografie)*, Bucureşti, 1904, p. 241.

[40] *Enciclopedia Română*, Sibiu, vol. I, 1898, p. 223.

[41] *Ibidem*, p. 222.

are şi slovacul G. Augustini, care în iunie 1897 părăseşte Sibiul; plecarea sa de la Sibiu la Arad dovedea că şi pe planul alianţei româno-slovaco-sîrbe centrul de greutate tindea să devină tot Aradul. Este mai greu de spus cine conduce de fapt ziarul. E Brote continuă să se considere conducătorul mişcării; el publică articole programatice şi dă indicaţii generale pentru desfăşurarea luptei. Alături de el, I. Slavici este un harnic colaborator. La faţa locului personalitatea cea mai marcantă este, fără îndoială, în aceşti ani, V. Mangra. Dar, directivele lui vor fi puse în discuţie, o dată cu încercările sale de a grăbi, cu orice preţ, apropierea de guvernul maghiar. Deşi mult mai discretă, influenţa lui R. Ciorogariu a fost reală şi ea, singură, se va prelungi pînă la dispariţia ziarului (1912). Iniţial ziarul este sprijinit şi de V. Lucaciu, iar în 1900, cînd se stabileşte la Arad, V. Goldiş are la rîndul lui un rol important.

Este lesne de observat că noua mişcare nu era unitară. Ea îi grupa în general pe partizanii activismului, o tactică, nu un scop în sine. Unii nu erau lămuriţi nici în privinţa activismului. De aceea şi de asemenea pentru a pregăti treptat opinia publică, „Tribuna poporului" publică la început chiar articole favorabile pasivismului. Cu atît mai puţin exista armonie de păreri în problema tratativelor româno-maghiare, alianţei naţionalităţilor, a raporturilor cu gruparea lui I. Raţiu (se poate considera în linii mari că V. Mangra susţine o politică oportunistă, E. Brote şi I. Slavici de asemenea, dar în mai mică măsură decît Mangra, R. Ciorogariu linia de mijloc, iar I. Russu-Şirianu o atitudine radicală). Nu este deci de mirare că drumul noului curent este plin de meandre.

Primul articol programatic mai important se intitulează *Acţiune*! şi apare la 15/27 ianuarie 1897. Este o pledoarie în favoarea alianţei naţionalităţilor şi a refacerii coeziunii P.N.R. Se deplînge sistarea oricărei acţiuni a alianţei româno-slovaco-sîrbe şi inactivitatea celor 4 membri ai Partidului Naţional care îi reprezentau pe români în alianţă [42]. Din Bucureşti, reacţia lui E. Brote este promptă: „Oare toate aceste — îi scrie el lui V. Mangra — nu se puteau publica de „Tribuna" din Sibiu? Ai d-ta convingerea, că cu asemenea idei politice se poate strînge poporul în jurul „Tribunei poporului" şi îţi vei asigura sprijinul cercurilor politice conducătoare de aici?... Un lucru să nu-l scăpăm din vedere. Am stat mult în aşteptare cu întemeierea noului ziar; să nu ne zică lumea la urmă că mai puteam să mai aşteptăm" [43].

Pentru a pune lucrurile la punct, în zilele următoare, E. Brote îşi publică într-o suită de 7 articole propriul său program. Suita se numeşte *Puncte de orientare* şi apare între 24 ianuarie/5 februarie şi 4/16 februarie 1897. „Situaţia actuală diferă în mod esenţial de cea de la 1892", afirmă autorul [44]. Încheierea mişcării memorandiste, graţierea celor condamnaţi, vizita lui Francisc Iosif la Bucureşti (septembrie 1896), atenţia Europei îndreptată asupra situaţiei din Transilvania, dorinţa primului ministru român ca „neînţelegerile şi vrajba dintre români şi maghiari să înceteze",

---

[42] *Acţiune*!, în „Tribuna poporului", I (1897), nr. 8 (15/27 ianuarie).

[43] Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, fond. V. Mangra, doc. 229 (Scrisoarea lui E. Brote către V. Mangra din 16/28.I.1897).

[44] *Puncte de orientare*, în „Tribuna poporului", I (1897), nr. 19 (30 ianuarie/11 februarie).

transformările ce se petrec în viaţa politică maghiară (decăderea Partidului Liberal, formarea Partidului Popular) sînt considerate elemente care ar trebui să determine şi o schimbare a tacticii românilor. Deşi E. Brote exclude negocieri româno-maghiare (am văzut că în concepţia sa acestea aveau să fie ultima etapă), se declară împotriva intangibilităţii programului naţional din 1881 şi pentru „o rezervă binevoitoare" faţă de guvernul maghiar. *Punctele de orientare* reprezintă un pas pe drumul ce va duce la abandonarea pasivităţii şi, mai tîrziu, la tratativele cu guvernul maghiar.

Contrar indicaţiilor lui E. Brote, încercările de a se stabili o punte între Arad şi Sibiu au continuat. Ne vom referi la cîteva.

În octombrie 1897, V. Mangra are o întrevedere cu Gh. Pop de Băseşti, la Sibiu, ultimul insistînd să se întreprindă o acţiune pentru reluarea activităţii partidului [45]. La începutul lunii noiembrie, V. Lucaciu l-a vizitat pe vicepreşedinte la Băseşti. Se părea că împăcarea este aproape. „Dorul de împăcare şi de procedură solidară au cucerit teren în toate inimile", scria V. Lucaciu [46]. Arădenii urmau să-i invite pe I. Raţiu, Gh. Pop de Băseşti şi T. Mihali la o mare adunare ce se pregătea la Arad, iar pînă atunci întregul comitet avea să se întrunească la Cluj. Pacea trebuia să se restabilească pe baza situaţiei dinainte de criză. Însă, la întrunirea de la Cluj, grupul lui I. Raţiu a omis să invite pe V. Lucaciu şi pe V. Mangra, la fel ca şi pe ceilalţi fruntaşi din Arad. V. Lucaciu insistă acum pentru a se realiza cel puţin întrunirea de la Arad. Îi scrie şi lui Gh. Pop de Băseşti şi lui I. Raţiu (la 16—17 noiembrie 1897): „...veniţi la adunare ca lumea să ne vadă iarăşi uniţi. Al doilea meeting îl putem ţine peste o lună în Sibiu, al treilea la un scurt interval în Sălaj, apoi în Dej, Sătmar etc., cu participarea noastră a tuturor membrilor din Comitet, va să zică sub egida noastră" [47]. Adunarea proiectată trebuia să aibă loc la Arad la 11/23 decembrie 1897, dar a fost interzisă de autorităţi. Chiar şi aşa, a pricinuit o mare manifestaţie a românilor care se adunaseră aici, venind din toate părţile. Cei din jurul lui I. Raţiu nu au ascultat îndemnul, netrimiţînd pe nimeni. *Proiectul de rezoluţiuni* pregătit pentru adunare era destul de dur la adresa guvernului maghiar şi invita naţionalităţile la o acţiune unită, pentru realizarea programului din 1895 [48].

În 1899, un grup de tineri (Amos Frâncu, N. Comşa, A. Vlad, Iuliu Maniu) a făcut o nouă încercare, scriindu-i lui I. Raţiu, cu îndemnul de a convoca o conferinţă naţională la Braşov. I Raţiu a aprobat, fiind convocaţi 39 de fruntaşi români, la 14 iunie 1899. Nu s-a luat însă nici o hotărîre, cu excepţia convocării pentru mai tîrziu a unei noi conferinţe [49].

1901 se anunţa ca un an important, avînd loc noi alegeri parlamentare. Înfruntarea dintre activişti şi pasivişti trebuia să se producă. În

[45] Biblioteca Centrală Universitară Cluj, mss, Pop de Băseşti, *Corespondenţă*, vol. II, f. 89—90.

[46] Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, fond. V. Mangra, doc. 92—93 (Scrisoarea lui V. Lucaciu către V. Mangra din 5—6.XI. 1897).

[47] Biblioteca Centrală Universitară Cluj, mss, Pop de Băseşti, *Corespondenţă*, vol. II, f. 71—72.

[48] *Proiect de rezoluţiuni*, în „Tribuna poporului", I (1897), nr. 236 (12/24 decembrie).

[49] Arhiva Mureşenilor, doc. 3 436 şi 3 437 (Scrisorile lui A. Frâncu către A. Mureşianu din 9 şi 17.VI.1899).

iulie 1901 s-a ţinut o consfătuire comună a reprezentanţilor celor două curente la Timişoara. O a doua conferinţă a avut loc la Cluj, în septembrie, pentru a se stabili atitudinea în faţa alegerilor. Dar, nu s-a înregistrat nici o apropiere. „Tribuna" a publicat un apel, chemînd la continuarea politicii de pasivitate. Deşi se opuneau acestui program, cei din jurul „Tribunei poporului" nu au îndrăznit să părăsească pasivitatea, aşteptînd un prilej mai favorabil. O scrisoare a lui V. Mangra trimisă la sfîrşitul anului 1901 ne lămureşte asupra tacticii activiştilor: „Astfel, arădanii n-au subscris apelul pentru pasivitate, rămînînd consecvenţi programului „Tribunei poporului", dar nici n-au intrat în activitate, ca să nu li se poată imputa că ei strică «solidaritatea» şi mai ales că nu puteau lua răspunderea situaţiei şi riscul succesului, căci păşirea în activitate şi eventuala cădere la alegeri ne-ar fi nimicit tot prestigiul şi autoritatea de politicieni serioşi" [50].

Slovacii însă părăsesc pasivismul în 1901 şi participă la alegeri, modificîndu-şi programul naţional din 1861, în primul rînd renunţînd să mai revendice autonomie; din cei 13 candidaţi reuşesc 4. Faţă de noua tactică a slovacilor, atitudinea celor două grupări din P.N.R. a fost diferită. „Tribuna", într-un articol din 1/14 martie 1901, consideră această schimbare de tactică suspectă [51], iar cînd slovacii îşi anunţă oficial participarea la alegeri, se mulţumeşte să publice ştirea fără comentarii [52]. Alianţa româno-slovacă nu mai putea fi susţinută de acum înainte de gruparea de la Sibiu, ci de gruparea de la Arad.

Într-adevăr, „Tribuna poporului" nu a încetat, de-a lungul anilor care au marcat slăbirea alianţei naţionalităţilor, să ceară o reluare a acţiunilor comune. Este drept, E. Brote prefera realizarea unei alianţe cu germanii din Ungaria: „Dacă d-voastră aţi şti să vă aliaţi cu germanii şi saşii, şi nu numai teoreticeşte, ar produce astăzi în lumea mare un efect zdrobitor", scria el [53]. Dar, tonul general al „Tribunei poporului" este favorabil alianţei cu slovacii şi sîrbii. Cu atît mai mult legătura cu slovacii va fi la ordinea zilei după ce aceştia trec la activism. Iată ce se scrie sub titlul *Activitatea slovacilor*, la 10/23 aprilie 1901: „Şi ca concetăţeni şi ca aliaţi ai lor, noi n-avem decît să-i felicităm pentru hotărîrea ce-au luat... Dacă vor intra în Dietă, în număr mare ori mic, un lucru e sigur: ei acolo vor susţine nu numai interesele lor speciale, ci şi pe cele ale celorlalte naţionalităţi". Urmează îndemnul ca şi românii să le urmeze exemplul [54].

Sub titlul *Puncte nouă de orientare*, E. Brote publică în „Tribuna poporului" la 20 octombrie/2 noiembrie 1901 un articol deosebit de important. Acum el face un pas mare înainte afirmînd: „Trebuie să recunoaştem că politica de pasivitate n-a reuşit să atingă nici unul din scopurile propuse, dorite şi aşteptate"; în acelaşi timp se referă la „curentul ce s-a creat de la 1894 încoace printre fruntaşii români pentru părăsirea politicii

---

[50] Arhiva B.C.S., doc. 4 250 (Scrisoarea lui V. Mangra către E. Brote din 26.XII.1901).
[51] *Mişcări electorale între slovaci*, în „Tribuna", XVIII (1901), nr. 40 (1/14 martie).
[52] *Slovacii şi alegerile*, în „Tribuna", XVIII (1901), nr. 68 (12/25 aprilie).
[53] Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, fond. V. Mangra, doc. 98 (Scrisoarea lui E. Brote către V. Mangra din 14/26.I.1898).
[54] *Activitatea slovacilor*, în „Tribuna poporului", V (1901), 10/23 aprilie.

de pasivitate... Organizaţiunea noastră ultimă se întemeia pe ideea prezentării Memorandumului. Această idee a fost realizată şi conducerea politicii noastre naţionale n-a ştiut să dea armatei disciplinate o altă direcţie politică. La început armata a stat pe loc, apoi s-a dezorganizat, fiindcă lipsea ideea politică" [55]. Această idee politică la care face aluzie E. Brote este, fără îndoială, activismul. Articolul său a devenit programul „Tribunei poporului". „Articolul trimis, după cum ai văzut deja — îi scrie I. Russu-Şirianu — l-am considerat drept începutul, fixarea unei noi ere politice pentru noi. L-am publicat deci la loc de frunte şi aşa am şi hotărît, ca acţiunea noastră viitoare s-o pornim după cum ai indicat. Socotim că s-au copt deja lucrurile aşa fel, încît pe baza programului ce ai desfăşurat să luăm conducerea" [56].

În ianuarie 1902, E. Brote, scrie şi mai clar : „Rămîne deci o singură cale care ne poate duce la scop : lupta constituţională. Nu ne facem iluziuni, ci ne dăm pe deplin seama că va fi luptă grea şi îndelungată, însă nu lipsită de orice şanse de izbîndă. Presupunînd o organizaţiune politică bine îngrijită, românii pot trimite un număr considerabil de deputaţi în Camera ungară" [57]. Paralel îndeamnă la o apropiere atît de naţionalităţile nemaghiare, cît şi de Curtea din Viena.

Poziţia „Tribunei poporului" devenise între timp puternică. În mai 1899, cei din jurul său reuşesc să impună alegerea lui Iosif Goldiş ca episcop al Aradului. În schimb, noul episcop şi-a ajutat pe toate căile sprijinitorii. La Arad, datorită sprijinului său, activiştii de la „Tribuna poporului" ocupă locul determinant în conducerea afacerilor episcopiei. V. Mangra este numit în ianuarie 1900 referent la senatul bisericesc, iar peste cîteva luni, la 22 aprilie/5 mai este ales vicar episcopal la Oradea, post devenit vacant prin alegerea ca episcop a lui I. Goldiş [58]. Augustin Hamsea, directorul Institutului teologic, este silit să-şi cedeze postul, iar în locul său ajunge în iunie 1901 un alt membru marcant al vieţii politice din Arad, R. Ciorogariu [59]. În acelaşi timp cu V. Mangra, în ianuarie 1900, R. Ciorogariu fusese numit referent la senatul şcolar, iar I. Suciu, un alt partizan al „Tribunei poporului", la senatul epitropesc [60]. În aprilie 1901 este ales secretar al Consistoriului V. Goldiş [61].

Un nou pas s-a încercat în anul 1902. După moartea lui Iosif Goldiş, cei de la „Tribuna poporului" îl susţin pe însuşi V. Mangra, în alegerea de episcop. În iunie 1902 V. Mangra este ales, dar guvernul, temîndu-se probabil că noul episcop, avînd o personalitate puternică şi o întreagă grupare politică la dispoziţie, nu va fi un instrument prea docil, îi refuză întărirea. Refuzul, departe însă de a-l îndîrji pe vicarul din Oradea într-o atitudine opoziţionistă, nu face decît să-i întărească încrederea în drumul greşit pe care şi-l alesese. Interpretînd după înclinaţiile sale programul

---

[55] E. Brote, *Puncte nouă de orientare*, în „Tribuna poporului", V (1901), 20 octombrie/2 noiembrie.

[56] Arhiva B.C.S., doc. 4 128 (Scrisoarea lui I. Russu-Şirianu către E. Brote din 5.XI.1901).

[57] E. Brote, *Reflexiuni politice*, în „Tribuna poporului", VI (1902), 8/21 ianuarie.

[58] Arhiva Episcopiei Ortodoxe Arad, III 12/1900 şi II 20/1900.

[59] Loc. cit., III, 223/1900.

[60] Loc. cit., Consistoriul plenar, 1900, şedinţa I (3/15.II.).

[61] Ibidem, 1901, şedinţa IV (14/27.IV).

„Tribunei poporului", V. Mangra adoptă o atitudine care nemulţumeşte pe proprii săi prieteni. Încearcă şi reuşeşte, încă înainte de alegerea sa neizbutită, să stabilească relaţii personale cu oamenii politici maghiari şi cu membri ai guvernului, alunecînd astfel pe panta oportunismului.

În 1899, cu ocazia înscăunării episcopului I. Goldiş, contele Tisza rostise o cuvîntare demagogică la Arad, arătîndu-se concesiv faţă de naţionalităţi şi chemînd la înfrăţire româno-maghiară. Acum se pare, după cum scrie R. Ciorogariu, că „Mangra, intransigentul de ieri, intră în hora înfrăţirii. Aici începe tragicul acestui om"[62]. La 26 decembrie 1901 V. Mangra îi scria lui E. Brote : „. . . cultivarea relaţiunilor cu cercurile diriguitoare ni se impune ca o cerinţă neapărată, ceea ce eu din a mea parte am şi urmat consecvent de cînd mă găsesc în demnitatea de vicar episcopesc şi şef al Consistoriului, astfel căutînd a-mi asigura încrederea lor, şi aceasta cred că mi-a şi succes. Fispanul (prefectul) comitatului Bihor mi-a declarat în faţă că dînsul este pe deplin mulţumit cu atitudinea mea şi are toată încrederea în mine... Tot asemenea şi căpeteniile guvernului pînă acum mi-au dat toată cuvenita atenţiune. De la ministrul Wlassics, cît şi de la ministrul prezident Széll am primit de anul nou 1902 felicitări autografe"[63]. Lui I. Bianu îi scria cu aceeaşi satisfacţie la începutul anului 1901, despre întrevederile sale cu primul ministru Széll, cu ministrul cultelor Wlassics („cari amîndoi m-au primit într-un mod surprinzător de afabil şi prietenos"); „cu contele Apponyi făcusem cunoştinţă înainte la Arad, la expresa dorinţă a lui, iar cu contele Tisza István sînt cunoscut încă de la instalarea de episcop (din 1899.—n.n.). În chipul acesta noi am intrat în contact direct cu cercurile conducătoare ale statului"[64]. Încrederea guvernanţilor maghiari în V. Mangra nu era încă deplină; numai astfel se explică faptul, şi aşa destul de paradoxal dacă ţinem seama de înaltele relaţii ale vicarului înşiruite mai sus, că totuşi i-a fost respinsă în 1902 întărirea ca episcop.

Deşi grupul de la „Tribuna poporului" nu a susţinut politica lui V. Mangra, E. Brote a aprobat însă tratativele acestuia, deoarece corespundeau, cel puţin parţial, vederilor sale, pregătind atmosfera pentru viitoarele negocieri, şi în acelaşi timp vederilor guvernului României şi însuşi regelui. Legată în continuare de Austro-Ungaria, România ar fi putut face faţă cu greu unor complicaţii în Transilvania, de aceea ambele partide preferau pentru moment unei încercări de forţe tratativele româno-maghiare. Această aprobare E. Brote i-o transmite lui V. Mangra şi este evident că ea l-a determinat în mare măsură să meargă înainte pe calea aleasă : „. . . cercurile noastre, cărora d-ta ţii să le pui în evidenţă stările de pe acolo, au luat act de progresele mari, cari s-au făcut prin conlucrarea d-tale în politica naţională. Mai mult : pînă la cel mai sus pus demersurile d-voastre pentru un modus vivendi află vii aprobări... M-am ţinut dator să comunic şi acestea şi înaintea Majestăţii Sale la Abazia. Regele avea cunoştinţă de toate"[65]. De altfel, V. Mangra îi scria detaliat lui I. Bianu,

[62] Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 34.
[63] Arhiva B.C.S., doc. 2 450 (Scrisoarea lui V. Mangra către E. Brote din 26.XII.1901).
[64] Bibl. Acad., mss, Coresp., doc. 57 764 (Scrisoarea lui V. Mangra către I. Bianu din 7/20 ianuarie 1901).
[65] Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, fond. V. Mangra, doc. 284 (Scrisoarea lui E. Brote către V. Mangra din 14/27.V.1901).

probabil pentru ca știrile trimise să ajungă îndată de la acesta la D. A. Sturdza, cu care I. Bianu era în strînse legături. Într-o măsură care nu este de loc neglijabilă, Partidul Național Liberal se află deci în spatele acțiunilor lui V. Mangra. Și după 1902, V. Mangra a continuat netulburat această politică, menținînd strînse relații cu Tisza și încercînd, se pare, să candideze la alegerile parlamentare din 1905 pe lista guvernului. Numai la intervenția prietenilor săi din Arad, mai ales a lui M. Veliciu, ar fi renunțat la acest pas [66].

„Tribuna poporului" a fost principala susținătoare a ideilor activiste, dar nu a fost singură. Un loc important în lupta pentru triumful activismului revine gazetei „Libertatea" de la Orăștie. Apare la 1 ianuarie 1902, fiind întemeiată de un grup de tineri, printre care se remarcă Aurel Vlad și Al. Vaida Voievod. În coloanele sale, activismul este susținut fără rezerve, mai ales prin articolele lui A. Vlad. Cea mai mare senzație fac însă rîndurile scrise de Ioan Mihu, o personalitate interesantă a vieții politice transilvănene, aflat în afara grupărilor politice. În numărul din 23 februarie/8 martie 1902, I. Mihu cere revizuirea programului din 1881, prin eliminarea punctelor 1 și 9 (autonomia Transilvaniei și opoziția față de dualism); în schimb, declară el, „Programul trebuie întregit cu postulatele social-politice, agrare și economice". Autorul nu se pronunță pentru activism sau pasivism, dar cere o politică mai realistă și este evident că simpatizează activismul [67].

Activismul mai este sprijinit, în afara „Tribunei poporului" și „Libertății", de „Telegraful român", organul Mitropoliei Ortodoxe, redactat de T. V. Păcățian. De asemenea, tot la Orăștie, mai apărea gazeta „Activitatea", cu titlu semnificativ. În timp ce balanța începea să încline de partea activiștilor, vechea tactică mai era susținută de gruparea lui I. Rațiu prin „Tribuna", de A. Mureșianu prin „Gazeta Transilvaniei", precum și de „Drapelul" (înființat în 1901 la Lugoj și condus de V. Braniște).

În decembrie 1902 moare I. Rațiu, președintele P.N.R. După ce în fruntea partidului ajunge Gh. Pop de Băsești, s-au reluat în 1903 încercările de apropiere. Astfel, la 4 februarie 1903, I. Russu-Șirianu îi scria lui Gh. Pop de Băsești, exprimîndu-și speranța în restabilirea bunei înțelegeri: „Am un plan întreg în privința asta, pe care l-am comunicat astă-vară și regretatului dr. I. Rațiu; el l-a aprobat... D-ta și prin trecutul și prin poziția d-tale ești menit să prezidezi la realizarea unei înțelegeri frățești între luptătorii care aceiași țintă urmărim"[68].

Poziția activiștilor devine și mai bună în urma sistării apariției „Tribunei" din Sibiu (la 16/29 aprilie 1903). „Tribuna" dispărea după 19 ani de existență, în primul rînd ca urmare a dificultăților financiare, dar desigur și în urma alunecării terenului pe care se aflau pasiviștii. „Tribuna poporului" își schimbă la începutul anului 1904 numele în „Tribuna"; cei din jurul „Tribunei" de la Arad se consideraseră de altfel de

---

[66] Ibidem, doc. 55 (Scrisoarea lui V. Goldiș către M. Veliciu din 28.II.1911).
[67] *Scrisoarea d-lui Dr. I. Mihu adresată unui fondator al foii „Libertatea"*, în „Libertatea", I (1902), nr. 11 (23 februarie/8 martie).
[68] Biblioteca Centrală Universitară Cluj, Pop de Băsești, *Corespondență*, vol. III (Scrisoarea lui I. Russu-Șirianu către Gh. Pop de Băsești din 4.II.1903).

la început singurii continuatori ai vechii mişcări tribuniste. La 7 martie st. n. 1903, organizaţia P.N.R. din comitatul Aradului adoptă oficial tactica activistă [69].

Nici în anul 1903 activiştii n-au reuşit să-i atragă pe cei care nu voiau să renunţe la vechea tactică. Neluîndu-se nici o hotărîre, A. Vlad, profitînd de o alegere parţială desfăşurată în cercul vacant Dobra (Hunedoara), a candidat, fără a mai cere învoirea Comitetului naţional (declarînd în programul său că renunţă la vechile puncte 1 şi 9) şi a fost ales la 24 mai/ 6 iunie 1903[70]. Efectul acestei victorii a fost remarcabil. S-a dovedit că, în ciuda sistemului electoral neechitabil şi a modului cum se făceau alegerile, românii pot totuşi să intre în parlament. Desigur, „Tribuna poporului" a celebrat evenimentul: „Învingerea de la Dobra ne îndreptăţeşte a nădăjdui că la alegerile generale ne va succede a trimite în parlament cel puţin vreo 10—15 deputaţi naţionali" [71]. Iar, ceva mai tîrziu, I. Russu-Şirianu îi scria lui E. Brote despre o consfătuire care a avut loc la Sibiu, la 9 septembrie 1903, cu care ocazie „toţi cei buni şi în comun acord s-au decis a pune la cale — din Arad — o conferinţă naţională, care să proclame activitatea pe toată linia. După toate probabilităţile vom candida 40—45. Ne mulţumim să iasă a treia ori a patra parte"[72].

Un prilej foarte potrivit pentru activişti a fost alegerea parţială de la Nădlac, în martie 1904. Nădlacul, comună mare din Banat (avea 13 000 de locuitori), se remarcă prin faptul că cei mai mulţi locuitori ai săi erau slovaci, stabiliţi aici la începutul secolului al XIX-lea. Alături de ei locuiau români şi sîrbi (ca şi maghiari, germani, ruteni). Cu atît mai semnificativă devenea alegerea, care oferea astfel posibilitatea unei duble manifestaţii: în favoarea activismului şi pentru relansarea alianţei naţionalităţilor. Candidat era Ioan Suciu; pentru a-l susţine, sosesc la Nădlac şi participă la campania electorală I. Russu-Şirianu şi cunoscutul om politic slovac Milan Hodža. Candidatura lui I. Suciu este însă respinsă de autorităţi, ca urmare românii, slovacii şi sîrbii abţinîndu-se de la vot. Dar se realizase esenţialul: afirmarea solidarităţii şi a curentului activist.

Încă din 1903 partizanii noii tactici insistaseră pentru convocarea conferinţei naţionale a partidului. În cursul anului 1904 ofensiva lor s-a intensificat, în timp ce pasiviştii se opuneau convocării, dîndu-şi seama că această conferinţă va impune noile idei. Pînă la urmă au fost nevoiţi totuşi să cedeze.

Conferinţa naţională s-a ţinut la Sibiu, la 10 ianuarie st. n. 1905. Trecuseră 12 ani de la ultima conferinţă naţională (iulie 1893), interval care se explică prin procesul Memorandumului, interzicerea activităţi P. N. R. (iunie 1894) şi mai ales prin criza îndelungată. Au participat 97 de delegaţi, jumătate din cercurile electorale române nefiind reprezentate; în 1893 fuseseră aproape 300 de delegaţi. Diferenţa ne dovedeşte încă o dată efectele crizei asupra organizării şi funcţionării partidului. De asemenea, recrutarea delegaţilor a fost diferită în 1905 faţă de conferinţele anterioare. Pînă în 1893 aceştia erau aleşi în întruniri electorale

[69] Arhiva Bibliotecii Institutului Mitropolitan Sibiu, fond. M. Veliciu, doc. 42.
[70] T. V. Păcăţian, *Cartea de aur*, vol. VIII, 1915, p. 106—107.
[71] *Biruinţa de la Dobra*, în „Tribuna poporului", VII (1903), nr. 96 (28 mai/10 iunie).
[72] Arhiva B.C.S., doc. 4 134 (Scrisoarea lui I. Russu-Şirianu către E. Brote din 24.IX. 1903).

de către toți alegătorii români; acum au fost numiți în adunări mai restrînse. Erau deci și mai puțin numeroși și mai puțin reprezentativi decît înainte. Partidul a trebuit să facă această concesie, căci în urma dispoziției din iunie 1894, activitatea sa ca partid politic era socotită ilegală. Noul mod de numire a delegaților, mai discret și mai puțin pretențios dădea conferinței mai multe șanse de a fi aprobată de autorități.

În urma unui raport prezentat de I. Suciu, conferința hotărăște, cu 79 de voturi contra 12, abandonarea pasivității, reluarea activității parlamentare. În vederea alegerilor sînt numiți 26 de candidați oficiali, lăsîndu-se și posibilitatea numirii altora, după împrejurări, în cercurile rămase vacante.

În ce privește programul P.N.R., pentru a nu se expune învinuirilor, conferința a declarat că îl lasă neatins, dar, „admițînd în fața evoluțiunilor actuale politice posibilitatea unei revizuiri în sens de dezvoltare și amplificare"[73]. În realitate, programul nu a rămas cel vechi. Punctele 1 și 9, esențiale în 1881, acum au dispărut. Acest fapt nu trebuie interpretat ca o concesie, ci doar ca o adaptare tactică. Dualismul și anexarea Transilvaniei erau pentru moment probleme inutil de luat în discuție. Ele nu sînt însă uitate, ci doar lăsate la o parte, în așteptarea unor condiții mai prielnice. Se cere în schimb „recunoașterea poporului român de individualitate politică alcătuitoare de stat și asigurarea dezvoltării sale etnice și constituționale prin instituțiuni de drept public..."[74]. Se ștergea astfel discriminarea între Transilvania propriu-zisă și celelalte provincii locuite de români (Banat, Crișana, Maramureș), unul din punctele slabe ale programului din 1881. De asemenea, cu mai multă hotărîre ca în 1881, programul insistă asupra votului universal și secret, care dacă ar fi fost adoptat ar fi determinat o importantă evoluție politică. Asupra acestui punct se putea realiza o alianță cu socialiștii, precum și cu alte cercuri politice. Se cere, de asemenea, reglementarea prin lege a dreptului de întrunire și asociere. În sfîrșit, apar cîteva revendicări social-economice, care lipseau din programul din 1881 : reforma impozitelor, stabilirea impozitului progresiv, împroprietărirea țăranilor prin vinderea în condiții favorabile a moșiilor statului, în ce-i privește pe muncitori asigurări pentru boală și bătrînețe. Desigur, mai multe puncte sînt comune celor două programe: de exemplu egala îndreptățire a tuturor limbilor în școală, administrație, justiție (și în armată, adaugă programul din 1905) și respectarea autonomiei bisericești.

Tot acum este aleasă și noua conducere a partidului, în frunte cu Gh. Pop de Băsești; alături de el, printre alții : T. Mihali, V. Lucaciu, Al. Vaida Voievod, A. Vlad, I. Suciu, Șt. Cicio Pop.

Rezultatul alegerilor (ianuarie — februarie 1905) a fost un succes pentru români, dacă ținem seama de faptul că participau la o primă mare confruntare electorală, după mulți ani de pasivitate. Au reușit 8 candidați : N. Comșa, V. Dămian, T. Mihali, A. Novac, A. Vlad, Șt. Cicio Pop, I. Russu-Șirianu, I. Suciu. De asemenea, a fost ales un deputat sîrb și unul slovac (M. Hodža). Cei 10 vor forma în parlamentul din Budapesta Clubul națio-

---

[73] T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VIII, p. 169.
[74] *Ibidem.*

nalităţilor, preşedinte fiind T. Mihali şi secretar M. Hodža. O dată cu reluarea activităţii parlamentare, alianţa naţionalităţilor îşi reîncepe, cu forţe noi, sub forme noi, lupta.

Partizanii pasivismului din Transilvania au reacţionat diferit. Unii s-au convertit treptat la activism, cum au făcut cei din jurul ziarului lui V. Branişte, „Drapelul". A rămas să facă opoziţie activismului „Gazeta Transilvaniei", condusă de intransigentul A. Mureşianu. Dar, vocea acestuia este izolată.

★

Criza Partidului Naţional Român şi reluarea activităţii parlamentare nu sînt două procese independente, ci aspecte ale aceluiaşi proces istoric. Cauza esenţială a crizei a fost afirmarea curentului activist şi ciocnirea cu majoritatea, însă pasivistă, a conducerii P. N. R. De asemenea, criza a luat sfîrşit o dată ce una din tactici — activismul — a avut cîştig de cauză [75]. După ce antrenase mase largi în lupta împotriva regimului dualist, pasivismul îşi epuizase pentru un timp posibilităţile. Şi-au făcut loc atunci ideile activiste, care la începutul secolului al XX-lea au triumfat, atît la români, cît şi la slovaci şi sîrbi.

Activismul nu poate fi apreciat ca o tactică bună sau rea în sine. Putea să dea rezultate bune sau rele, potrivit modului cum avea să fie aplicat. Era, în primul rînd, greu de conceput fără votul universal, căci numai acesta ar fi permis popoarelor asuprite să intre masiv în parlament. De aceea atît P.N.R., prin programul din 1905, cît şi Clubul naţionalităţilor au militat ferm pentru introducerea votului universal în Ungaria (cu atît mai mult cu cît a fost aplicat în 1907 în Austria). O altă posibilitate a unei politici activiste era stabilirea colaborării cu diferite curente democratice din Ungaria, cu radicalii şi, în primul rînd, cu Partidul Socialist. Şi în această direcţie s-au făcut încercări, mai ales din partea grupării de la „Tribuna" şi a ziarului „Drapelul", începînd cu anul 1903. În 1907—1908 s-a ajuns la un început de colaborare cu socialiştii [76]. Pe această linie se înscrie şi o prevedere a înţelegerii realizată între E. Brote, I. Slavici, V. Mangra şi R. Ciorogariu, în anul 1907 la Găiceana (moşia lui D. A. Sturdza unde se afla E. Brote din 1898). Cei patru se angajează printre altele, să încerce a intra în legătură cu socialiştii din Ungaria, ajungînd chiar pînă la o colaborare cu ei [77]. Dacă o alianţă nu s-a realizat, cauza trebuie căutată în limitele ideologice ale burgheziei române, dar şi în atitudinea şovăielnică a social-democraţiei din Ungaria faţă de problema naţională [78].

Votul universal nefiind acordat, o largă alianţă antiguvernamentală, care să ocupe o poziţie solidă în parlament, nerealizîndu-se, activismul

[75] Această idee a mai fost afirmată de autorul prezentului studiu în *Aspecte ale emigraţiei politice din Transilvania în vechea Românie la sfîrşitul secolului XIX şi începutul secolului XX*, în „Analele Universităţii Bucureşti", ştiinţe sociale, istorie, nr. 1/1970, p. 85—99.

[76] I. D. Suciu, *Aspecte ale colaborării Partidului Naţional Român din Transilvania cu mişcarea socialistă*, în „Studii", nr. 1/1968, p. 89—102.

[77] Miron Constantinescu, *Un document inconnu (5—9 août 1907) concernant la lutte nationale de libération des Roumains de Transylvanie*, în „Revue roumaine d'histoire", nr. 3/1965, p. 571—576.

[78] *Ibidem*, p. 572.

a încercat alte căi. Una dintre acestea — preconizată încă din 1896 de E. Brote — a dus la tratativele cu guvernul maghiar, purtate de P.N.R. în ajunul primului război mondial. Rezultatele au fost nule. Împinsă la extrem, ideea înţelegerii cu guvernul a dus la trădarea lui V. Mangra care, în 1910, intră în Partidul Muncii al contelui Tisza şi devine deputat guvernamental. Alţi activişti, mai ales în urma eşecului tratativelor, merg însă pe alt drum : o apropiere tot mai accentuată de România. În 1914, V. Lucaciu şi O. Goga vor trece munţii, desfăşurînd aici lupta pentru desăvîrşirea unităţii politice. Istoria a dovedit curînd că dreptatea se afla de partea lor.

CONTRIBUTIONS CONCERNANT LA CRISE DU PARTI NATIONAL ROUMAIN ET LE PASSAGE DU «PASSIVISME» À L'«ACTIVISME» (1893—1905)

RÉSUMÉ

La présente étude analyse différents aspects de la crise du Parti national roumain et du passage de la tactique passiviste à l'activisme. La crise du Parti national roumain et la reprise de son activité parlementaire ne sont pas deux processus indépendants, mais des aspects du même processus historique. La cause essentielle de la crise a été l'affirmation du courant activiste et le conflit avec la majorité, encore passiviste, de la direction du P. N. R. La crise prit fin dès le moment où l'une des tactiques — l'activisme — eut gain de cause.

Par le programme de 1905, aussi bien que par le Club des nationalités, les leaders du P.N.R. ont milité fermement pour l'introduction du vote universel en Hongrie, pour l'établissement de la coopération avec différents courants démocratiques de Hongrie et avec le Parti socialiste. Mais les limites idéologiques de la bourgoisie roumaine, de même que l'attitude hésitante de la social-démocratie de Hongrie à l'égard de la question nationale, ont empêché la réalisation d'une alliance avec les socialistes.

Leurs essais d'obtenir le vote universel s'avérant infructueux, les militants ont opté finalement pour la voie des pourparlers, préconisée dès 1895 par Eugen Brote, mais ils ont essuyé le même échec. Plus encore, la voie des pourparlers avec les gouvernants hongrois a permis la trahison de quelques-uns de ces militants (V. Mangra, par exemple, qui a adhéré au Parti du travail de Tisza). On constate aussi le rapprochement toujours plus marqué de certains militants avec la Roumanie (V. Lucaciu, Octavian Goga, etc.), où ils ont déployé une lutte soutenue en vue du parachèvement de l'unité politique.

RELAȚIILE PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN CU ALTE PARTIDE ÎN ANII 1922–1928

DE

MIHAI RUSENESCU

Actul din mai 1921, făurirea Partidului Comunist Român, a intrat de mult în analele istoriei poporului nostru ca un eveniment de însemnătate deosebită, cu semnificații și valențe multiple. În emoția trăirii retrospective a evenimentului, această dată capătă o puternică strălucire, întrucît ea astăzi generalizează simțăminte de profundă admirație față de P.C.R., portdrapelul aspirațiilor întregului nostru popor. Călit și maturizat în anii ce au urmat, P.C.R., în fruntea forțelor largi populare, patriotice, a desfășurat o luptă eroică și plină de abnegație pentru libertate socială, națională și progres, luptă care a culminat cu eliberarea țării de sub jugul fascist la 23 August 1944.

În perioada de care ne ocupăm — 1922—1928 — , în structura socială a proletariatului din țara noastră s-au petrecut schimbări substanțiale, în sensul că numărul muncitorilor a crescut față de perioada precedentă. În mai 1921 se formase acel stat-major care să-i asigure îndeplinirea misiunii sale istorice : doborîrea societății vechi capitaliste și înlocuirea ei cu una nouă, socialistă. Dar, după cum se știe, imediat după congres majoritatea congresiștilor au fost arestați și trimiși în judecată. De asemenea, datorită poziției social-democraților, care nu aderaseră la afilierea la Internaționala a III-a, clasa muncitoare avea acum două partide, ceea ce a dus la sciziunea acesteia în anii următori. Încă din decembrie 1921, comuniștii au lansat un apel prin care chemau pe social-democrați la înfăptuirea unității de acțiune a clasei muncitoare[1]. În aceste condiții, sarcina pentru înfăptuirea unității politice a clasei muncitoare și, în același timp, pentru mobilizarea tuturor forțelor democratice, progresiste într-un front unic de luptă împotriva burgheziei i-a revenit P.C.R. Pentru atingerea acestor obiective generale, partidul comunist a trebuit să activeze, să întrețină relații cu diferite partide politice, să-și modifice uneori anumite poziții tactice în funcție de atitudinea celorlalte organizații politice.

[1] *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (mai 1921—august 1924)*, Edit. politică, București, 1970, p. 89.

„STUDII", tomul 24, nr. 5, p. 985—1008, 1971.

Desigur în înțelegerile pe care le-a avut, de pildă cu Partidul Țărănesc sau cu alte partide, Partidul Comunist Român și-a păstrat linia sa politică. P.C.R. concepea aceste înțelegeri în sensul atragerii și scoaterii maselor de sub influența acestor partide.

Este cunoscut faptul că în cursul anului 1921 s-a produs schimbarea guvernului Averescu cu un guvern constituit de Take Ionescu. Parlamentul ales în mai 1920 și-a exprimat, în ședința din 17 ianuarie 1922 neîncrederea în noul guvern. Acest fapt a avut drept consecință inevitabila retragere a guvernului și însărcinarea dată de către rege la 19 ianuarie 1922, șefului Partidului Liberal, I.I.C. Brătianu, de a alcătui un nou guvern. Avea să înceapă pentru o perioadă de patru ani dominarea vieții politice de către Partidul Liberal, care reprezenta interesele burgheziei. El a putut deține primul loc pe scena vieții politice datorită forței sale economice și a încrederii de care se bucura din partea casei regale. Caracterizînd Partidul Liberal, P.C.R. arată că e „cel mai puternic și conștient din punct de vedere de clasă, domină aproape întreaga industrie și finanțele României vechi... Partidul Liberal are imens de mulți aderenți în casta armatei și mare influență asupra regelui și a familiei sale"[1bis]. După cum se știe, Partidul Liberal promova o politică de represiune față de mișcarea muncitorească. Cu privire la această chestiune, un raport al C.C. al P.C.R. arăta : „Cu nici un alt oligarhic mișcarea muncitorească n-a avut atît de furcă cît cu Partidul Liberal. Celelalte partide oligarhice care au lovit în mișcarea muncitorească n-au fost decît instrumente mai mult sau mai puțin conștiente ale Partidului Liberal, care au tras sforile de dinapoia băncilor, instituțiilor lor financiare, exercitîndu-se și influența lor, chiar fiind în opoziție"[2]. Trei zile în urmă, după însărcinarea lui I.C. Brătianu cu formarea guvernului, Adunările legiuitoare au fost dizolvate, urmînd a se face noi alegeri. Încă de la începutul guvernării liberale, partidele de opoziție au încercat să se constituie într-un bloc care să acționeze în vederea înlăturării guvernului liberal. Campania electorală, odată deschisă, a constituit și pentru P.C.R., deși se afla în dificultăți grele din cauza arestării participanților la Congresul de constituire, al căror proces începuse la 23 ianuarie[3], prilejul pentru afirmarea sa pe arena vieții politice. „Alegerile au constituit botezul focului pentru partid, și anume nu numai lupta cu burghezia, dar și cu centriștii, care au început să ne atace cu atît mai furios, cu cît mai mult vedeau că masele muncitoare erau de partea noastră"[4], se spunea într-un raport al Comitetului Executiv provizoriu al P.C.R.

În alegerile din martie 1922, în fața urnelor s-au prezentat 14 grupări politice[5]. Dintre partidele de opoziție, cel mai numeros era Partidul Țărănesc, dar nu atît de puternic pentru a înfrînge singur pe liberali[6].

[1bis] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 20/1922, f. 4.

[2] Ibidem, mapa 7/1922, f. 7.

[3] Ibidem, mapa 109/1922, f. 9.

[4] Ibidem, mapa 31/1922, f. 4.

[5] „Buletinul statistic al României", 1923, nr. 2, p. 106.

[6] Partidul Țărănesc intrase în arena politică în decembrie 1918, înscriindu-și în programul său o serie întreagă de reforme burghezo-democratice. În noiembrie 1921 a fuzionat cu gruparea lui C. Stere și P. Halippa. Referindu-se la compoziția de clasă a Partidului Țărănesc, P.C.R. arată într-un referat că acesta cuprinde „acele pături ale țărănimii care acum au obținut

Într-o situație asemănătoare, dar mai bine organizat, se afla Partidul Național, care reprezenta burghezia industrială, comercială și bancară din Transilvania și Banat[7].

Pornind de la situația că în Partidul Țărănesc se aflau înregimentate numeroase mase țărănești, P.C.R. îl considera ca un partid important. Apreciind această situație, P.C.R. arată că „partidul cel mai însemnat și, în prezent, cel mai important este Partidul Țărănesc, care se află într-o opoziție violentă față de Partidul Liberal"[8]. Plecînd de la constatarea că Partidul Țărănesc are legături largi în masele țărănești și că se situează contra Partidului Liberal, Comitetul Executiv provizoriu al P.C.R. a discutat la 12 martie 1922 problema unei alianțe politice cu Partidul Țărănesc[9], fără însă să treacă la o acțiune concretă. Datorită greutăților de organizare și de consolidare a organizațiilor sale, cît mai ales condițiilor de teroare în care își desfășura activitatea, P.C.R. nu-și propunea în aceste împrejurări să-și trimită deputați în parlament.

În raportul de activitate la Congresul al II-lea al P.C.R. se spune : „În planul nostru n-a intrat nici un moment intenția de a scoate deputați și nici n-am depus sforțările noastre în această direcție"[10]. Participarea oficială a partidului comunist la alegeri n-a constituit decît afirmarea comuniștilor pe arena vieții politice a României, recunoașterea existenței partidului. „Tactica noastră—se spune în raportul la Congresul al II-lea al P.C.R.—a fost de a profita de libertatea relativă ce ne-o dădeau la orașe alegerile pentru a ne afirma înaintea maselor, pentru a le explica necesitatea existenței legale a partidului nostru și pentru a începe primele organizații care trebuiau tot în timpul campaniei să procedeze la opera de centralizare prin ținerea conferinței de partid"[11].

La 27 februarie 1922 partidul a lansat un manifest electoral în care se demascau manevrele Partidului Liberal. „Liberalii—se spunea în manifest—promit astăzi muncitorilor marea cu sarea. Dar muncitorimea și țărănimea îi cunoaște. Liberalii sînt asasinii clasei muncitoare. Acel care dă un vot călăilor își leagă singur funia de gît. Muncitori și țărani ! Votul vostru nu vă va izbăvi. În Camerele pe care voi le alegeți nu merg oamenii voștri. Acei care se duc acolo sînt tot burghezii, ciocoii, care prin făgădueli mincinoase vor să se ridice prin voi pentru ca în urmă să vă lovească"[12].

Pe lista depusă pentru județul Ilfov au figurat militanți de frunte ai partidului, printre care Gh. Cristescu, Al. Dobrogeanu-Gherea, D.Fabian, M. Cruceanu, P. Constantinescu-Iași, Gh.M. Vasilescu-Vasia, Gh. Niculescu-Mizil, C. Ivănuș ș.a. În județul Prahova au candidat C.Mănescu, Al. Dobrogeanu-Gherea, Gh. Cristescu, N. Lambru etc. Fără a

---

pămînt, însă care este insuficient și scump, cît și din acei care încă nu au primit pămînt... De asemenea o mare parte a învățătorilor de la țară și profesori de la orașe și micii burghezi urmează Partidul Țărănesc" (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 20/1922, f.4).

[7] În noiembrie 1922, a fuzionat cu Partidul Conservator Democrat, devenind astfel, destul de puternic.

[8] Arh.C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 118/1923.

[9] Ibidem, dos. 1/1922, f. 253.

[10] „Socialismul" din 15 octombrie 1922; E. Macavei, *Amintiri din viața soțului meu, Mihail Macavei*, București, Edit. politică, 1969, p. 60.

[11] „Socialismul" din 15 octombrie 1922.

[12] *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (mai 1921—august 1924)*, Edit. politică, București, 1970, p. 157.

fi aleşi, candidaţii comunişti au primit totuşi un număr destul de mare de voturi. Astfel, în Muntenia au obţinut 55 292 de voturi (2 145 în Brăila, 44 284 în Ilfov şi 8 863 în Prahova), iar în Oltenia 7 859, şi anume în judeţul Dolj. În total, s-a obţinut un număr de 63151 de voturi[13]. Socialiştii au obţinut un număr de voturi puţin mai mare (74 860), ceea ce reprezenta 1,09%[14], astfel că dacă mergeau împreună în alegeri ar fi reuşit să trimită deputaţi în parlament. Alegerile din 1922 au totuşi o semnificaţie deosebită, „Cele 9 600* (de voturi) obţinute pe lista comunistă în acele timpuri de teroare nemaipomenită—se spune în darea de seamă a secţiei Ploieşti în adunarea din 25 iunie—cînd s-au furat urnele de voturi şi s-a falsificat votul, pentru noi care nu ne făceam iluzii prea mari, putem spune că pentru starea de fapt, pentru forţele noastre, a fost un succes frumos"[15]. După afirmaţia lui M. Pauker făcută în raportul C.C. provizoriu înţelegem şi mai bine însemnătatea celor 63 151 de voturi obţinute[16]. Alegerile au constituit totodată un bun prilej pentru organizarea partidului. „Ne-a reuşit să construim din nou secţia noastră (Bucureşti.—M.R.)—se spune în raportul menţionat mai sus—, să-i curăţim complet din cale pe centrişti şi a încerca şi a dovedi unanimitatea muncitorilor, pentru partidul nostru prin mitinguri de masă pînă la 5 000 de participanţi"[17]. Referindu-se la aceeaşi situaţie, în raportul de activitate la Congresul al II-lea se spunea „Campania electorală care începu a fost pentru noi un minunat prilej pentru opera de organizare"[18].

Concomitent cu campania pentru alegerile electorale s-a desfăşurat şi o vie activitate pentru eliberarea militanţilor revoluţionari arestaţi la Congresul I de constituire a partidului. Procesul a început la 23 ianuarie şi a ţinut pînă la sfîrşitul lunii mai 1922[19]. În vederea eliberării celor peste 270 de arestaţi au avut loc zeci de întruniri la Bucureşti, Ploieşti, Cîmpina, Iaşi, Craiova, T.-Severin etc. O serie întreagă de personalităţi politice au protestat prin presă contra regimului la care erau supuşi arestaţii sau au depus ca martori în proces. Astfel N. Iorga îşi exprimă îndoiala asupra răspunsului dat de către ministrul de justiţie în discuţia pe care a avut-o cu privire la situaţia arestaţilor[20]. Totodată, în ziarele „Adevărul"[21] şi „Neamul românesc"[22], el publică articole în care condamnă arestarea congresiştilor şi regimul la care erau supuşi arestaţii. În ziarul „Aurora", dr. N. Lupu, într-un articol amplu, se declara pentru legitimitatea partidului comunist[23], iar în „Dimineaţa" Dem. I. Dobrescu se declara împotriva arestării comuniştilor[24]. Folosind influenţa pe care o aveau ideile

[13] „Buletinul statistic al României", 1923, nr. 2, p. 100—103.
[14] Ibidem.
*În buletinul statistic apar 8 863 de voturi.
[15] „Lupta socialistă" din 25 iunie 1922.
[16] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 31/1922, f. 19.
[17] Ibidem, f. 5.
[18] *Documente din istoria partidului comunist şi a mişcării muncitoreşti revoluţionare din România (mai 1921—august 1924)*, p. 216.
[19] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 109/1922, f. 9.
[20] N. Iorga, *Memorii*, vol. III, Bucureşti, 1922, p. 257.
[21] „Adevărul" din 1 februarie 1922.
[22] „Neamul românesc" din 30 ianuarie 1922.
[23] „Aurora" din 14 aprilie 1922.
[24] „Dimineaţa" din 20 februarie 1922.

pentru care lupta, P.C.R. a izbutit să mobilizeze ca martori ai apărării o serie întreagă de oameni politici. Apărînd ca martor în proces la 11 aprilie 1922, N. Iorga a subliniat în depoziţia sa contribuţia deputaţilor comunişti-socialişti în parlament[25]. Printre martori au mai apărut şi alte personalităţi marcante ale vieţii politice, ca C. Stere, G. Grigorovici, D. R. Ioaniţescu, V. Madgearu şi mulţi alţii, care au făcut depoziţii favorabile pentru unii dintre arestaţi[26]. Intelectuali de seamă, ca C.I. Parhon, Tr. Bratu, Gh. Leon ş.a.[27], au depus favorabil pentru studentul Timotei Marin. Amnistia acordată la 4 iunie 1922 unui număr de 213 acuzaţi s-a datorat presiunii exercitate de pături largi populare împotriva oligarhiei liberale, ca şi poziţiei acestor martori, care aveau o înrîurire pe scena vieţii politice. Procesul a arătat că există posibilităţi de a colabora în anumite acţiuni revendicative democratice imediate cu oameni politici din alte partide.

Încă de la crearea sa, P.C.R. a militat pentru formarea frontului unic de luptă muncitoresc împotriva regimului burghezo-moşieresc[28]. Adresîndu-se tineretului comunist la 16 iulie 1922, Andrei Moldoveanu (numele conspirativ al lui L. Pătrăşcanu) făcea apel la „solidaritate şi organizare pentru a putea forma frontul unic contra teroarei"[29] liberale. Mergînd pe această linie, la 18 iulie 1922 C.C. provizoriu se adresa social-democraţilor, făcîndu-le propuneri pentru înfăptuirea frontului unic muncitoresc[30]. „Partidul Comunist — se spune în scrisoarea adresată — vă cheamă la luptă şi dacă dv. luaţi în serios propria dv. părere că în momentul actual acţiunea comună, indiferent de curentele politice, este imperios necesară, atunci grăbiţi răspunsul"[31].

Partidul Comunist Român şi-a orientat activitatea în direcţia găsirii formelor şi a mijloacelor adecvate de acţiune care să unească forţele sociale într-un front de luptă împotriva regimului burghezo-moşieresc. La Congresul care s-a ţinut în zilele de 3 şi 4 octombrie la Ploieşti s-au adoptat rezoluţii în care se precizează poziţia partidului faţă de celelalte partide. Partidul Liberal era apreciat ca principala forţă reacţionară. Ridicîndu-se împotriva politicii promovate de Partidul Liberal, în rezoluţia asupra situaţiei din ţară se arată : „Partidul Liberal, reprezentant al marelui capital financiar-industrial din regat, a venit la putere cu pompoasa declaraţie că va reorganiza producţiunea, transportul, finanţele statului şi va reface ţara «prin noi înşine »"[32]. În rezoluţie se analiza totodată şi poziţia faţă de Partidul Ţărănesc şi Partidul Naţional, principalele

---

[25] „Dimineaţa" din 13 aprilie 1922.
[26] „Aurora" din 24 şi 29 mai 1922 ; „Dimineaţa" din 29 mai.
[27] „Aurora" din 29 aprilie şi 12 mai 1922.
[28] În decembrie 1921 P.C.R. s-a adresat în acest sens social-democraţilor.
[29] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 33/1922, f. 137.
[30] „Socialismul" din 23 iulie 1922.
[31] Ibidem.
[32] *Documente din istoria partidului comunist şi a mişcării muncitoreşti revoluţionare din România (mai 1921—august 1924)*, p. 329. Trebuie să arătăm că politica „prin noi înşine", promovată de liberali, reprezenta un program care urmărea subordonarea capitalului străin celui autohton, în special celui aparţinînd Partidului Liberal. Această politică a adus totuşi o anumită dezvoltare a forţelor de producţie, a industriei naţionale, precum şi o oarecare stăvilire a pătrunderii capitalului străin în economia românească, dar cu care pînă la urmă s-a ajuns la o colaborare.

partide de opoziţie. ,,Împotriva oligarhiei financiare — se spune în rezoluţie — se îndreaptă indignarea clasei micii burghezii, ameninţată de a fi cu totul zdrobită sub valul de impozite... Ea se apropie de ţărănime în Partidul Ţărănesc şi de burghezia ardelenească opoziţionistă în Partidul Naţional pentru a se opune dictaturii liberale... În programe ,,înaintate'' afirmă lupta de clasă ori democratizarea largă şi o expropriere completă pentru ţărănime... Dar aceste partide nu au nici o înţelegere pentru natura crizei care roade societatea burgheză; ele explică situaţia tragică a ţării prin incapacitatea cîtorva guvernanţi''[33].

Focul terorii burghezo-moşiereşti împotriva partidului comunist se înteţea din ce în ce mai mult. Tot mai mult ieşea la iveală efortul aparatului represiv de a împiedica activitatea legală a partidului. În august 1922, de pildă, la numai două luni după mult trîmbiţata amnistie, au fost arestaţi 44 de muncitori petrolişti din Ploieşti pentru faptul că ar fi cîntat *Internaţionala* cu ocazia unei adunări[34]. În asemenea condiţii, partidul comunist abia putea să acţioneze. Al. Bădulescu (Gh. Moscu), într-o scrisoare în legătură cu activitatea P.C.R. la sfîrşitul anului 1922, arată că activitatea legală a Partidului Comunist din România este interzisă[35]. Aceleaşi aprecieri se fac şi în raportul C.C. al P.C.R. din 29 noiembrie 1922, semnat de Gh. Cristescu, în care se spune: ,,În prezent, partidul nostru nu poate să facă nici o activitate publică; conferinţe, adunări sau întruniri nu ne este îngăduit de loc. Bucureştiul este sub stare de asediu de la greva generală din 1920, cu puţină întrerupere din timpul alegerilor din anul 1922. Noi activitatea o depunem în sindicate şi stăruim să se înfiinţeze sindicate în toată ţara, dar şi în sindicate întîmpinăm greutăţi mari din partea reacţiunii; nu ne lasă să facem adunări ca să înfiinţăm sindicate conform legii pe care ei au votat-o''[36].

Unul dintre principalele evenimente ale anului 1923 a fost adoptarea unei noi constituţii. Necesitatea unei noi constituţii era impusă de desăvîrşirea unităţii statului, de schimbările şi de prefacerile survenite ulterior în viaţa economică şi politică a ţării. Trebuia totodată să se facă şi unificarea organizării statului şi legislaţiei întregii ţări.

Elaborarea şi adoptarea constituţiei au prilejuit una dintre problemele majore în jurul căreia s-au dezlănţuit cele mai violente lupte pe arena vieţii politice româneşti. Au fost elaborate mai multe proiecte de constituţie de către principalele partide politice. Opinia publică a acordat un interes deosebit proiectului de constituţie elaborat de Partidul Ţărănesc, care avea un pronunţat caracter burghezo-democratic. Proiectul conţinea unele dispoziţii deosebite, ca: sistemul camerei unice reprezentative, reprezentarea proporţională şi consultarea poporului prin plebiscit, libertăţi cetăţeneşti etc. În documente de arhivă ale P.C.R. sau în coloanele ,,Socialismului'' se găsesc încă din 1922 aprecieri favorabile proiectului de constituţie elaborat de ţărănişti. Astfel Gh. Moscu, reprezentantul P.C.R. la Federaţia comunistă balcanică, aprecia că proiectul Partidului Ţărănesc ,,este într-adevăr

---

[33] ,,Socialismul'' din 19 şi 22 octombrie 1922.
[34] Ibidem, din 13 august 1922.
[35] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 65/1922, f. 1.
[36] Ibidem, mapa 71/1922, f. 1.

democratic"[37]. Ocupîndu-se de același proiect, P. Constantinescu-Iași, în mai multe rînduri, a scris în „Socialismul" articole în care sublinia că proiectul țărănist cuprinde elemente înaintate, cu care poate fi de acord și partidul comunist, dar în același timp scotea în evidență și limitele acestuia, combătînd teoria statului țărănesc[38]. Tot el îl aprecia în 1923 ca „cel mai însemnat proiect democratic burghez"[39]. Toate partidele politice de opoziție, atît cele burgheze, cît și P.C.R. și F.P.S., au fost împotriva proiectului de constituție elaborat de guvernul liberal. P.C.R., prin „Socialismul", a demascat substratul îndelungatelor dezbateri din cadrul Comisiei pentru alcătuirea proiectului de constituție, mai ales asupra pedepsei cu moartea, însoțită de prevederea întăririi legale a stării de asediu. Aceste două măsuri erau „menite—după cum se arată în „Socialismul"—să asigure și prin legea fundamentală a statului terorizarea adversarilor care ar îndrăzni să se opună dominației exploatatoare a partidului de guvernămînt"[40]. L. Pătrășcanu (sub numele conspirativ pe A. Moldoveanu), Al. Dobrogeanu-Gherea, D. Fabian, P. Constantinescu-Iași ș.a. au publicat numeroase articole în care demascau caracterul constituției pe care o pregăteau liberalii. Proiectul de constituție liberală a fost supus discuției Adunărilor legislative. P.C.R. a luat atitudine împotriva proiectului liberal. Într-un manifest din 25 martie 1923, C.C. al P.C.R. cerea membrilor săi să nu acorde „nici o încredere Partidului Liberal, nici o încredere constituției sale"[41]. Criticînd constituția liberală, Al. Bădulescu (Gh. Moscu) arată într-un raport că, prin prevederile sale referitoare la drepturile muncitorilor și țăranilor, aceasta reprezenta un pas înapoi față de vechea constituție[42]. Folosind posibilitățile legale, comuniștii au participat la întrunirile organizate de celelalte partide, în care a luat atitudine împotriva constituției liberale. La o astfel de întrunire, ținută în capitală, a luat cuvîntul și comunista Elena Filipovici[43].

Cu toată opoziția făcută de celelalte partide, Partidul Liberal a reușit să o impună după lungi dezbateri în Adunările legislative. Constituția a fost votată în Camera Deputaților la 26 martie 1923, iar în Senat la 27 martie 1923. În Constituție au fost înscrise unele drepturi și libertăți pentru masele populare, dar care pe parcurs au fost anihilate sau îngrădite prin diferite legi și prin măsuri ale puterii executive.

Partidul Comunist Român era preocupat de închegarea frontului unic muncitoresc, de cîștigarea maselor din Partidul Țărănesc. Cu Partidul Țărănesc, P.C.R. a stabilit unele contacte încă din 1923. Într-o notă informativă a Brigăzii a III-a de siguranță din 15 august 1923, se arată că sediul P.C.R. din șoseaua Basarab 196 bis este vizitat de foarte multe

---

[37] Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 73/1922, f. 3.
[38] „Socialismul" din 7 noiembrie 1922.
[39] Ibidem, din 6 februarie 1923.
[40] Ibidem, din 1 septembrie 1922.
[41] „Socialismul" din 25 martie 1923. În același manifest se arată că proiectul de constituție pe care îl pregătesc liberalii „nu este decît realizarea practică și pentru multă durată a două tendințe. Constituția ce liberalii o impun, pe de o parte, urmărește acapararea bogățiilor naturale (vezi naționalizarea subsolului), iar pe de altă parte impune un jug apăsător muncitorimii și țărănimii" („Socialismul" din 25 martie 1923).
[42] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 2/1923, f. 1.
[43] „Socialismul" din 1 aprilie 1922; Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 15/1923, f. 2.

ori de membri ai Partidului Ţărănesc cu sediul din Calea Griviţei[44]. Nota relevă că aceştia sînt mai mult meseriaşi şi că sînt înscrişi atît la ţărănişti, cît şi la comunişti[45]. Prin tratativele purtate cu reprezentanţii Partidului Ţărănesc, P.C.R. urmărea stabilirea unor revendicări comune în favoarea intereselor maselor. La şedinţa din 20 octombrie 1923, prezidată de Gh. Niculescu-Mizil, cu participarea responsabililor grupelor comuniste din Bucureşti, s-a comunicat că Gh. Cristescu, D. Fabian, M. Cruceanu şi Al. Dobrogeanu-Gherea au luat contact cu Comitetul Central şi cu secretarul Partidului Ţărănesc[46]. Într-un document provenit de la organele siguranţei, se afirmă că aceste tratative pentru închegarea unei alianţe de luptă comună în vederea răsturnării liberalilor sînt duse „între fratele d-lui Mihalache, şeful Partidului Ţărănesc, care este primar într-o comună din judeţul Muscel, şi Tănase de la Iaşi; între M. Macavei, comunist, cu ţărăniştii din Craiova şi T.-Severin; în Bucureşti, tratativele urmează între comuniştii Gh. Cristescu, D. Fabian şi M. Cruceanu cu dr. Lupu, Mihalache şi, în special, cu Stere"[47]. La unele şedinţe ale organizaţiilor Partidului Ţărănesc erau invitaţi şi comunişti spre a-şi spune punctul de vedere cum trebuie încheiat acordul de luptă împotriva liberalilor. Astfel, la 24 octombrie 1923 s-a proiectat o şedinţă a organizaţiilor Partidului Ţărănesc în şoseaua Viilor, cu care ocazie a fost invitat să ia parte şi D. Fabian spre a expune poziţia Partidului Comunist Român[48]. Trebuie precizat că în opoziţie cu liderii ţărăneşti, care tindeau să transforme lupta contra Partidului Liberal într-o acţiune politicianistă de acaparare a guvernării în interesele unor grupuri restrînse, P.C.R. concepea lupta contra Partidului Liberal ca o luptă împotriva marii burghezii. Astfel, în şedinţa din 1 decembrie 1923 a celulelor comuniste din Bucureşti, s-a arătat de asemenea că „Comitetul Executiv şi cel al secţiunii a luat contact cu ţărăniştii din extrema stîngă a partidului, pentru ca de comun acord să pornească o acţiune contra burgheziei, care exploatează clasa muncitoare"[49].

Încercînd să stabilească aceste contacte în vederea încheierii unor alianţe, P.C.R. nu uita totodată esenţa de clasă a Partidului Ţărănesc, şi în special poziţia reacţionară a unei părţi a conducerii sale, care respingea propunerile P.C.R. În şedinţa din 18 noiembrie 1923 a celulelor comuniste, ţinută sub preşedinţia lui Gh. Niculescu-Mizil, comunistul P. Dumitrescu a primit sarcina ca să tipărească manifeste adresate muncitorilor de la oraşe, în care să se arate că Partidul Ţărănesc este condus de boieri şi că numai de formă a introdus în programul său principiul luptei de clasă[50]. P.C.R. era preocupat în primul rînd de mobilizarea păturilor populare care urmau Partidul Ţărănesc şi care erau reprezentate de aripa de stînga a partidului, el a căutat de asemenea să susţină aripa de stînga a Partidului Ţărănesc, să o întărească prin trimiterea în rîndurile acestuia a o serie de comunişti,

[44] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 43/1923, f. 59.

[45] Ibidem. În notă se mai afirmă că în timpul campaniei ce se făcea contra Constituţiei ar fi fost o înţelegere între ţărănişti şi comunişti, cu unele rezerve din partea acestora din urmă, fapt care nu este confirmat de alte documente.

[46] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 44/1923, f. 24.

[47] Ibidem, dos. 43/1923, f. 24.

[48] Ibidem, dos. 44/1923, f. 25.

[49] Ibidem, f. 177.

[50] Ibidem, f. 103.

care să acționeze în vederea sprijinirii poziției sale. În ședința amintită mai sus s-a discutat această chestiune, arătîndu-se că, „cu toate că numărul destul de mare de muncitori care sînt acum înscriși la țărăniști vor pleca din acest partid, venind la comuniști, totuși aceștia să caute să-și aibă platforma lor în Partidul Țărănesc, pentru ca în momentul oportun să poată dispune de oarecare forțe la țărăniști. În consecință, și acei membri comuniști care au plecat de la țărăniști să ceară reînscrierea lor în partid, unde, cu ajutorul intelectualilor care simpatizează cu comuniștii, să se ajungă la rezultatul dorit de aceștia" [51]. Poziția aceasta o aveau comuniștii și față de alte partide burgheze. În ședința din 1 decembrie 1923 a celulelor comuniste, comuniștii erau îndrumați să recruteze „elemente din partide burgheze" cu care să întrețină legături [52]. Această poziție a P.C.R. se explică prin voința sa de a forma un front unic de luptă al muncitorilor și țăranilor, indiferent de apartenența lor politică.

Unele contacte în vederea închegării unor alianțe de luptă s-au făcut și cu social-democrații. „În București — se arată într-un document al vremii — s-a încercat o contopire a comuniștilor cu social-democrații, dar nu s-a putut ajunge la o înțelegere din cauza lui Ilie Moscovici, Toma Dragu și Șerban Voinea; majoritatea membrilor însă simpatizează cu comuniștii, iar alții se înscriu izolat în partidul comunist" [53]. Social-democrații cereau însă comuniștilor să renunțe la titulatura de partid comunist, fapt pe care comuniștii l-au refuzat.

În cursul anului 1923, Partidul Comunist Român a făcut în mai multe rînduri o analiză a situației politice din țară. Numeroase documente provenite de la comuniști atestă acest lucru. Într-un raport al C.C. al P.C.R. din 28 iulie 1923, semnat de Gh. Cristescu, referindu-se la Partidul Liberal, se arată că acesta „a mers foarte departe în politica naționalizării forțate a diferitelor ramuri ale industriei mari și a exproprierii subsolului, ceea ce, de fapt, înseamnă o acaparare insolentă din partea unor grupări bancare liberale" [54].

Cu privire la Partidul Național din Transilvania, raportul arată că, prin lupta sa națională, acesta „a prins rădăcini adînci în masele mic-burgheze și țărănești ale provinciei și dispune de o asemenea bază socială care îi lipsește Partidului Liberal din regat" [55].

Caracterizînd situația Partidului Țărănesc, P.C.R. arată că „țărăniștii rămîn singurul partid mic-burghez democratic propriu-zis din țară. Acest partid, care e slab în Ardeal, a reușit să strîngă în jurul său mari mase de muncitori și țărani; este partidul predominant la oraș, cît și la sat. Păturile țărănești ale Partidului sînt în mod precumpănitor țărani mai bogați și intelectuali de la sate, însă masele mari ale țăranilor săraci sînt neorganizați și, fără îndoială, vor deveni adepți ai Partidului Țărănist dacă partidul comunist nu va fi în stare să înainteze la țară" [56]. Partidul Poporului (Averescu), se arată în raport, „a decăzut complet și calitatea sa de partid țărănesc și mic-burghez a cedat-o Partidului Țărănesc.

---

[51] Ibidem, f. 104.
[52] Ibidem, f. 177.
[53] Ibidem, dos. 43/1923, f. 24.
[54] Ibidem, mapa 44/1923, f. 6.
[55] Ibidem, fond. 1, mapa nr. 44/1923, f. 6.
[56] Ibidem, f. 8.

În schimb, în timpul cît a guvernat, a prins rădăcini economice relativ adînci, astfel că partidul este un partid al speculanților; pe de altă parte tot mai are legături strînse cu armata și, ici-colo, cu țărănimea“ [57]. Caracterizări asemănătoare se fac și în alte materiale de partid, unele chiar intitulate *Partidele politice ale României* [58], *Dispariția Partidului Țărănesc din România* [59] etc.

Încă din iulie 1923, P.C.R. considera că situația politică din țară permite lansarea lozincii unui „guvern muncitoresc-țărănesc“. În raportul din 28 iulie, semnat de Gh. Cristescu, trimis Comitetului Executiv al Internaționalei a III-a, se spunea: „Cu privire la lozinca «guvern muncitoresc-țărănesc» mai trebuie observat că C.C., cu excepția tov. Cristescu, acceptă lozinca și consideră că situația politică a țării este coaptă pentru lansarea lozincii“ [60]. Cu toate acestea, abia în 1925 avea să se treacă la acțiuni mai concrete pentru un guvern muncitoresc-țărănesc.

În cursul anului 1924, comuniștii au continuat să acționeze pentru închegarea frontului unic, să atragă masele la lupta împotriva guvernului reacționar liberal. Comuniștii participau la ședințele țărăniștilor, unde luau cuvîntul și expuneau punctul de vedere al partidului comunist. Într-un raport al lui Gh. Cristescu se spune că „am reușit să luăm cuvîntul în ședințele lor (țărăniștilor. — *M.R.*), unde ne-am reînnoit chemarea" de a forma un front unic de luptă împotriva burgheziei [61].

Partidul Țărănesc continua și el să se situeze pe poziția împotrivirii față de politica promovată de guvernul liberal. Începînd din 1924, între Partidul Țărănesc și Partidul Național se stabiliseră unele contacte în vederea fuzionării lor, tocmai ca „opoziția“ contra liberalilor să fie mai puternică. În februarie 1924 Partidul Țărănesc s-a adresat partidelor politice burgheze din opoziție cu propunerea de a se alcătui un bloc al opoziției care să lupte pentru înlocuirea guvernului liberal. În favoarea formării acestui bloc al opoziției s-a pronunțat și Partidul Comunist Român, arătînd că acesta „se impune. Îl reclamă nu interesele de partid ale politicienilor în opoziție, ci nevoile vitale ale muncitorilor de la orașe și sate..." [62]. Demascînd politica partidului de guvernămînt contra clasei muncitoare, comuniștii se pronunțau însă pentru un bloc muncitoresc-țărănesc, „care să cuprindă partidele comunist, social-democrat, țărănesc, consiliile sindicale și cooperativele țărănești“ [63].

Pentru a duce cuvîntul partidului în rîndul maselor care urmau Partidul Țărănesc, comuniștii au continuat să participe la întrunirile țărăniștilor. La ședința din ziua de 2 martie 1924 cu responsabilii de grupe comuniste din capitală, s-a anunțat că C.C. al P.C.R. a luat hotărîrea ca toți membrii partidului comunist să participe la întrunirile pe care celelalte partide politice le țin în cartiere, să ia cuvîntul și să combată politica acestora [64]. C.C. îndemna de asemenea să participe și la întrunirile

[57] Ibidem.
[58] Ibidem, mapa 57/1923.
[59] Ibidem, mapa 33/1923.
[60] Ibidem, mapa 44/1923, f. 12.
[61] Ibidem, mapa 64/1924, f. 5.
[62] „Socialismul" din 13 februarie 1924.
[63] Ibidem, din 20 februarie 1924.
[64] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 39/1924, f. 70—71.

Ligii chiriaşilor, unde, de altfel, partidul avea mai mulţi membri, şi să continue propaganda pentru alegerile comunale.

Acţiuni concrete în vederea realizării unui bloc muncitoresc-ţărănesc au avut loc în martie 1924. La 12 martie C.C. al P.C.R. s-a adresat printr-o scrisoare Partidului Ţărănesc*, pentru formarea unui bloc împotriva guvernului liberal. „D-voastră recunoaşteţi — se spunea în scrisoare — că propunerea d-voastră de bloc cu partidele de opoziţie a dat greş, pentru că între aceste partide şi Partidul Liberal există afinităţi sufleteşti mai mari decît între aceste partide şi Partidul Ţărănesc. Aceasta înseamnă că azi, cînd partidul comunist este întîiul, dacă nu chiar singurul partid socialist din România, între partidul comunist şi Partidul Ţărănesc există mai multe afinităţi sufleteşti decît între Partidul Ţărănesc şi alte partide. Toate aceste lucruri, recunoscute astăzi de d-voastră şi recunoscute întotdeauna de noi, formează un fond comun : fondul comun al claselor muncitoare din fabrici şi de pe ogoare“[65].În scrisoare se mai spunea că în această situaţie ar fi posibilă şi de dorit o colaborare între P.C.R. şi Partidul Ţărănesc cu scopul realizării unor obiective concrete. Partidul Comunist Român propunea Partidului Ţărănesc un program imediat de acţiune, care cuprindea următoarele : 1) mobilizarea maselor ţărăneşti şi muncitoreşti pentru lupta de răsturnare a guvernului liberal ; 2) campanii parlamentare şi de presă împotriva măsurilor guvernului liberal ; 3) lupta împotriva stării de asediu ; 4) lupta pentru amnistie generală ; 5) alianţă între români şi minoritari ; 6) înlocuirea guvernului cu un guvern muncitoresc-ţărănesc[66]. Odată ajuns la cîrma ţării, guvernul muncitoresc-ţărănesc trebuia să pregătească şi să treacă la înfăptuirea unui program în care să fie prevăzute următoarele puncte : 1) exproprierea fără plată ; 2) statul să capete controlul asupra producţiei ; 3) împiedicarea acaparării de către capitalul străin a independenţei ; 4) alianţa cu U.R.S.S. ; 5) poporul să-şi aleagă forma de stat (parlament, republică) [67]. Comitetul Executiv al Partidului Ţărănesc nu a răspuns la propunerea P.C.R., însă organul central al acestuia, „Aurora“, s-a pronunţat împotriva propunerii partidului comunist [68].

La începutul lunii aprilie 1924, guvernul liberal a luat măsuri pentru scoaterea P.C.R. în afara legilor. În ziua de 5 aprilie, prin ordonanţa nr. 1 a Comandamentului Corpului II armată, s-a introdus starea de asediu într-o serie întreagă de oraşe ale ţării [69]. În baza acestei ordonanţe, la 8 aprilie a fost interzisă apariţia presei partidului comunist şi s-a trecut la arestarea conducătorilor P.C.R. [70]. Astfel, la 12 aprilie 1924 au fost arestaţi membrii Comitetului Central şi tovarăşii de la redacţia ziarului „Socialismul"[71]. La 27 iulie 1924, P.C.R., U.T.C., asociaţia cultural-spor-

---

* Aceeaşi scrisoare, cu acelaşi conţinut, a fost adresată şi Comitetului Executiv al Federaţiei partidelor socialiste din România (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 95/1924, f. 1).

[65] „Socialismul" din 14 martie 1924 ; *Documente din istoria partidului comunist şi a mişcării muncitoreşti şi revoluţionare din România (mai 1921— august 1924)*, p. 677.

[66] *Documente din istoria partidului comunist...*, p. 678 ; Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 95/1924, f. 1.

[67] Ibidem.

[68] Ibidem, f. 2.

[69] „Universul" din 25 iulie 1924.

[70] Ibidem, 10 aprilie 1924.

[71] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa nr. 217/1924, f. 57.

tivă „Prietenii naturii” și „Comitetul femeilor comuniste” au fost dizolvate și sediile lor au fost închise și devastate[72], iar apoi în decembrie se promulgă „Legea pentru reprimarea unor infracțiuni contra liniștei publice”, cunoscută sub numele de „legea Mîrzescu” [73].

Scoaterea P.C.R. în afara legilor a ridicat în fața sa sarcini noi, deosebit de complexe și de grele. Învingînd greutățile, P.C.R. a militat în continuare pentru închegarea unui front unic de luptă al maselor împotriva burgheziei. Pentru înfăptuirea acestui deziderat, P.C.R. a purtat tratative cu reprezentanții P.S.D. la 18 mai 1924. Din partea P.C.R. au participat Gh. Cristescu și Timofte Marin, iar de la social-democrați C. Popovici și I. Moscovici [74]. Ambele delegații au constatat că despre fuziunea partidelor nu poate fi vorba atît timp cît ele au principii și tactici diferite [75]. În ceea ce privește unificarea mișcării sindicale, ambele delegații au socotit că această chestiune este de competența consiliilor generale ale sindicatelor [76]. Luîndu-se în discuție problema frontului unic, delegația social-democraților a susținut că acesta nu poate fi încheiat atît timp cît partidul comunist se află afiliat la Internaționala a III-a. De asemenea ei respingeau frontul unic cu comuniștii, pentru că partidul comunist „n-ar fi sincer cînd îl propune, ci înțelege prin frontul unic numai să-i compromită pe șefii social-democraților în fața maselor muncitoare” [77]. Delegații comuniști au respins cele spuse de social-democrați, arătînd că „muncitorimea știe că partidul comunist are ca scop principal organizarea clasei muncitoare și conducerea ei spre victorie. Muncitorimea mai știe că partidul comunist a propus social-democraților formarea frontului unic (precum și a Blocului muncitoresc-țărănesc) de nenumărate ori, dar cei care l-au respins întotdeauna au fost numai social-democrații. Motivul refuzului lor a fost întotdeauna același. Partidul Comunist n-ar fi sincer în aplicarea frontului unic, ar fi căutat să-i compromită pe șefii social-democrați. Acest motiv al social-democraților este vădit neîntemeiat și constituie numai un pretext” [78].

Delegația social-democrată mai cerea totodată ca partidul comunist să nu-i mai critice. Reprezentanții P.C.R. au răspuns că aceeași libertate critică asupra metodelor și concepției comuniste o au și social-democrații [79]. Ei subliniau că a condiționa formarea frontului unic de luptă cu ieșirea prealabilă a P.C.R. din Internaționala a III-a Comunistă fără ca comuniștii să pună aceeași condițiune, adică ieșirea din Internaționala a II-a a P.S.D., însemna a arunca o sfidare muncitorimii și că masele vor trece peste capul conducătorilor social-democrați, pentru a se uni într-un front

---

[72] Ibidem, fond. 1, dos. 54, f. 452.
[73] „Monitorul oficial” din 19 decembrie 1924.
[74] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 124/1924, f. 69 ; vezi și „Lupta socialistă” din 1 iunie 1924.
[75] Ibidem.
[76] Ibidem.
[77] Ibidem.
[78] Ibidem.
[79] Ibidem, f. 70.

comun de luptă [80]. Menţinîndu-se în continuare pe aceleaşi poziţii ambele delegaţii, tratativele n-au dus la nici o înţelegere [81].

Din unele materiale documentare reiese că asemenea tratative au mai fost purtate şi la 30 mai 1924, dar care de asemenea nu au dat un rezultat pozitiv [82].

În iunie 1924, deşi fusese înlocuit din funcţia de secretar general al partidului încă din aprilie, Gh. Cristescu adresează o scrisoare conducerii Partidului Ţărănesc şi totodată şi P.S.D., în care cerea formarea unui bloc muncitoresc-ţărănesc [83]. „Partidul dvs. — se spunea în scrisoare — a declarat că recunoaşte lupta de clasă şi că ar fi conştient de faptul că această luptă este singura pe care o clasă asuprită îşi poate cuceri drepturile. Numai blocul muncitoresc-ţărănesc este singura putere care este în stare să dărîme regimul oligarhic capitalist şi să asigure dominaţia maselor muncitoare" [84]. În scrisoare se arată totodată că „numai alianţa muncitorească-ţărănească poate să-şi permită fără piedici să ia măsuri care să asigure independenţa economică şi politică a ţării. Acest fond comun ne arată că este posibil mai mult decît un simplu bloc muncitoresc-ţărănesc. Este expresia unei necesităţi istorice, necesitatea luptei comune a maselor muncitoare de la oraşe şi sate pentru cucerirea puterii politice" [85]. Autorul scrisorii propunea, în vederea unor discuţii concrete, un program de acţiune în care se prevedea mobilizarea maselor pentru răsturnarea guvernului, încetarea stării de asediu, amnistie generală, alianţă cu minorităţile naţionale, înlocuirea guvernului cu un guvern muncitoresc-ţărănesc etc. [86]. Se prevedeau totodată şi unele sarcini în cazul cînd se reuşea să se impună un guvern muncitoresc-ţărănesc. Acestea se refereau la exproprierea totală a pămînturilor, împărţirea lor la ţărani gratuit şi declararea pămîntului ca proprietate socială; statul muncitoresc-ţărănesc să controleze producţia industrială prin confiscarea întreprinderilor; alianţa cu U.R.S.S.; autodeterminarea pînă la despărţire etc. [87]. Se pot resimţi astfel unele poziţii asupra cărora şi-au pus amprenta în mare măsură necunoaşterea realităţii istorice a societăţii româneşti de atunci sau unele directive venite din afară; deosebit de dăunătoare a fost directiva de a se aprecia România în documentele de partid ca stat multinaţional. În ciuda terorii pe care o întîmpinau din partea cercurilor guvernante, comuniştii au fost preocupaţi permanent de a atrage masele şi de a le scoate de sub influenţa partidelor burgheze. Astfel, la şedinţa din 23 august 1924 a C.C. al P.C.R s-a discutat despre Congresul ţărăniştilor, care avea să se ţină în zilele de 26—27 octombrie. S-a hotărît ca membrii C.C. să aibă legături permanente cu conducătorii aripii de stînga din sînul Partidului Ţărănesc. Cu prilejul Congresului

---

[80] Ibidem.
[81] Ibidem; vezi şi mapa 320/1924, materialul manuscris al lui Gh. Cristescu privind frontul unic în mai 1924.
[82] Ibidem, mapa 132/1924, f. 1.
[83] Ibidem, mapa 315/1924, f. 1.
[84] Ibidem, f. 1—2.
[85] Ibidem, f. 3.
[86] Ibidem, f. 4.
[87] Ibidem, mapa 179/1924, f. 1—3.

ţărănist, C.C. al P.C.R. trebuia să publice un apel [88], iar lucrările acestuia să fie folosite pentru crearea de legături cu delegaţii aripii de stînga a ţărăniştilor.

Congresul al III-lea al P.C.R. a constituit de asemenea un prilej pentru discutarea şi a problemei frontului unic, a atitudinii partidului faţă de celelalte partide. Referindu-se la închegarea frontului unic, într-una din rezoluţiile adoptate se arată: „Frontul unic cu Partidul Ţărănesc, singurul partid în afară de cel comunist în care sînt organizaţi mulţi ţărani şi muncitori, trebuie desăvîrşit atît de sus, cît şi de jos; aici trebuie avut în vedere în primul rînd întărirea legăturii cu masele ţărăneşti ale acestui partid" [89]. Problema luării puterii şi lozinca guvernului muncitoresc-ţărănesc erau considerate „cheia de boltă a atitudinii partidului" [90]. Luarea puterii în împrejurările şi condiţiile respective era o teză stîngistă, dar în această chestiune trebuie să vedem sublinierea necesităţii alianţei muncitoreşti-ţărăneşti pentru doborîrea oligarhiei. Important era ca o dată cu afirmarea lozincii „făurirea frontului unic şi a guvernului muncitoresc-ţărănesc" să se ia şi măsurile pentru constituirea cadrului organizat în care s-ar fi putut realiza aceste deziderate. Materialele documentare confirmă că problema făuririi frontului unic a stat în atenţia conducerii Partidului Comunist Român, dar că, în afară doar de unele tratative cu aripa de stînga a conducerii Partidului Ţărănesc (în special Stere) [91] şi care au eşuat, nu s-a întreprins nici o altă acţiune.

În decembrie 1924 au avut loc numeroase arestări din rîndurile membrilor partidului comunist [92]. Din această cauză a fost nevoie ca în februarie 1925 să fie aleasă o nouă conducere [93]. Cu toate greutăţile, activitatea pentu înfăptuirea frontului unic a continuat. Într-un raport privind activitatea partidului pe lunile ianuarie-martie 1925 se arată că unele secţii ale partidului au reuşit să stabilească legături cu organizaţiile din provincie ale Partidului Ţărănesc [94]. Se sublinia de asemenea faptul că au fost duse tratative cu „Centrala Partidului Ţărănesc" în privinţa participării la Conferinţa Consiliului internaţional al ţăranilor. „Conducerea Partidului Ţărănesc — se spunea în raport — a arătat o mare înclinaţie spre apropiere de Internaţionala ţăranilor" [95].

Comuniştii se foloseau de orice posibilitate legală pentru a duce cuvîntul partidului în mase. Astfel, în aprilie 1925 au avut loc alegeri pentru un deputat în judeţul Ciuc. Luînd atitudine faţă de aceste alegeri, C.C. al P.C.R. a lansat un manifest în care chema populaţia să se abţină de la aceste alegeri şi să nu voteze candidaţii propuşi din rîndurile partidelor naţional, liberal şi maghiar. „Partidul comunist — se spunea în manifest — este sugrumat şi împiedicat de a-şi pune candidatura. Pentru aceea,

---

[88] Cu ocazia congresului ţărăniştilor, C.C. al P.C.R. a editat o broşură în care demască politica promovată de conducătorii Partidului Ţărănesc, dar care nu a fost difuzată la congresişti. La congres au participat şi unii muncitori membri ai P.C.R. (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 234/1924, f. 1).

[89] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 189/1924, f. 13.

[90] Ibidem, f. 8.

[91] Ididem, mapa 234/1924, f.6; mapa 258/1924, f.14.

[92] Ibidem, dos. 37/1925, f. 24, 29.

[93] Ibidem, mapa 185/1925, f. 1.

[94] Ibidem, mapa 33/1925, f. 6.

[95] Ibidem, f. 7.

la alegeri demonstraţi contra teroarei, pentru exproprierea fără despăgubiri în favoarea ţăranilor muncitori, pentru 8 ore de muncă. . ." [96].

Militînd pentru încheierea frontului unic cu ţărăniştii [97], P.C.R. nu uita niciodată să demaşte interesele conducătorilor acestui partid. Într-un manifest al C.C. al P.C.R. din 1 Mai, unde se arată că ţăranii sînt trădaţi „de conducătorii nehotărîţi şi fricoşi ai Partidului Ţărănesc", se subliniază totodată că „numai partidul comunist este acela care luptă pentru înfăptuirea frontului unic al tuturor exploataţilor şi subjugaţilor de sub exploatarea şi teroarea capitalistă" [98]. Împrejurările specifice perioadei impuneau realizarea frontului unic, dar conducătorii ţărăniştilor, deşi în documentele programatice se pronunţau favorabil, atunci cînd trebuia trecut la acţiune se retrăgeau. Liderii ţărănişti se situau astfel pe linia unei politici contra realizării frontului unic, spre deosebire de membrii organizaţiilor locale ţărăniste, care se pronunţau pentru înfăptuirea acestui deziderat.

Cu prilejul judecării procesului comuniştilor arestaţi în decembrie 1924, unii conducători de partide au apărut ca martori,ca, de exemplu, N. Iorga. Iorga a declarat că „acuzaţii ar trebui să fie puşi în libertate" [99]. Poziţia adoptată de unele personalităţi politice şi culturale ale vremii conferea comuniştilor avantajul opiniei publice, care cerea anularea procesului şi punerea în libertate a celor arestaţi.

Împotriva liberalilor se formase o opoziţie destul de puternică, care se manifesta prin adunări, manifestaţii etc. O astfel de adunare a opoziţiei unite a avut loc la 25 mai la Bucureşti. Printre participanţi au fost şi numeroşi comunişti. Ei primiseră sarcina de a lansa diferite lozinci şi de a lua cuvîntul pentru a demasca manevrele liberalilor îndreptate împotriva maselor populare. Cînd un muncitor a cerut cuvîntul în susţinerea celor arătate mai sus, conducătorii adunării nu i-au dat cuvîntul, temîndu-se de cele ce avea să spună [100].

Urmînd tactica creării unui front comun împotriva regimului liberal, P.C.R. a trimis în organizaţiile ţărăniştilor şi ale social-democraţilor [101] membrii săi de partid, care au format aşa-zisele „fracţiuni comuniste". După cum se arată într-un raport al Comitetului Executiv al P.C.R. asupra şedinţei din 27 iunie 1925, în 18 oraşe din ţară membri ai P.C.R. activau în aripa de stînga a Partidului Ţărănesc [102] în vederea închegării frontului unic.

Pînă în vara anului 1925, încă nu se ajunsese pe plan central la nivelul conducerilor de partide, atît în cadrul P.C.R., cît şi al Partidului Ţărănist şi P.S.D., să se ia măsuri organizatorice care să ducă la realizarea

---

[96] Ibidem, mapa 34/1925, f. 1.

[97] Într-o scrisoare din 6 aprilie 1925 adresată Comitetului Executiv al Internaţionalei a III-a se spunea că printre sarcinile partidului se află şi „mobilizarea tuturor forţelor partidului şi, în front unic cu ţărăniştii, dusă lupta hotărîtă pentru doborîrea guvernului liberal anularea Constituţiei şi legislaţiei liberale" etc. (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 37/1925, f. 7).

[98] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 46/1925, f. 1.

[99] Ibidem, mapa 230/1925, f. 1.

[100] Ibidem, mapa 254/1925, f. 1.

[101] Ibidem, mapa 218/1925.

[102] Ibidem, mapa 73/1925, f. 4.

frontului unic. Prilejul s-a ivit cu ocazia începerii campaniei pentru alegerile comunale şi judeţene. Partidul comunist vedea în această campanie electorală posibilitatea de a trezi şi a dezvolta conştiinţa politică a maselor largi populare de la oraşe şi sate; se socotea de asemenea că alegerile constituie cea mai bună ocazie pentru mobilizarea maselor largi muncitoreşti şi ţărăneşti la luptă deschisă împotriva regimului reacţionar liberal. În vederea înfăptuirii acestor deziderate, partidul comunist a elaborat la 21 iulie 1925 un material difuzat organizaţiilor sale*, intitulat *Teze asupra alegerilor comunale*. „Prin alegerile comunale —se spune în aceste teze—se pot obţine, pe de o parte, scuturarea şi formarea politică a maselor, pe de altă parte o înfrîngere a guvernului Brătianu, care azi în mod cu totul vizibil întruchipează reacţiunea"[103].

Prin frontul unic electoral de luptă, pe care spera să-l înfăptuiască cu celelalte partide partidul comunist, se înţelegea însă un front unic cu masele din rîndurile acestor partide.

Partidul Comunist Român voia să folosească alegerile comunale pentru a atrage Partidul Ţărănesc la acţiuni în interesul maselor largi muncitoreşti-ţărăneşti, de a-l face să înţeleagă necesitatea unei lupte puternice împotriva marelui capital, de a întări aripa de stînga din cadrul acestui partid.

Tezele elaborate de C.C. al P.C.R. pentru alegerile comunale conţineau un program ale cărui prevederi se înscriau pe linia tactică generală a partidului, subliniind necesitatea creării unui bloc muncitoresc-ţărănesc. Programul[104] se referea la revendicări economice şi social-politice care, pe de o parte, să convină celorlalte partide, iar pe de altă parte să exprime interesele maselor muncitoare de la oraşe şi sate. Pe baza acestui program, C.C. al P.C.R. indica organizaţiilor sale să treacă la o campanie de popularizare a prevederilor menţionate, să critice programele partidelor care împiedicau formarea blocului muncitoresc-ţărănesc şi să creeze comitete de iniţiativă care să înceapă campania electorală[105].

Plenara din iulie 1925 a arătat că aliaţii P.C.R. sînt ţărănimea, nu numai săracă, ci şi cea mijlocie, şi chiar o parte din chiaburime, mica burghezie de la oraşe şi sate şi intelectualitatea progresistă[106].

În urma plenarei din iulie 1925, activitatea a fost mai susţinută. În mod foarte just s-a pus accentul pe tactica de front unic, pe cîştigarea ţărănimii, pentru a o scoate de sub influenţa burgheziei şi a partidelor burgheze. Practic s-a trecut la organizarea blocului muncitoresc-ţărănesc în toamna anului 1925, în preajma alegerilor comunale, cînd partidul

---

* Serviciul de contrainformaţii al M.St.M. raporta într-un buletin privind evenimentele din 1—30 septembrie 1925 că „la Focşani, la centrul comunist, s-a primit de la C.C. al P.C.R. un manifest prin care se îndeamnă populaţia muncitorilor, ţăranilor, meseriaşilor, intelectualilor la construirea frontului unic pentru cucerirea drepturilor lor" (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 29/1925, f. 154).

[103] Ibidem, mapa 83/1925, f. 2.

[104] Programul cuprindea lupta pentru răsturnarea guvernului, vot universal pentru bărbaţi şi femei fără deosebire de naţionalitate, înfăptuirea unei reforme agrare lărgite, lupta împotriva jandarmeriei, pentru un învăţămînt gratuit complet, sprijinirea actualelor şi înfiinţarea de noi cooperative, combaterea şomajului etc. (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 83/1925, f. 4—5).

[105] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 83/1925, f. 5.

[106] Ibidem, dos. 52/1925, f. 287.

comunist a înfiinţat un comitet de acţiune al Blocului democraţiei muncitoreşti-ţărăneşti, compus în majoritate din muncitori membri ai P.C.R. şi ai Sindicatelor unitare, dar şi din oameni neîncadraţi în organizaţiile muncitoreşti[107]. Asemenea comitete au fost alcătuite şi în alte oraşe din ţară. Astfel, organizaţiile muncitoreşti din Oradea au format împreună cu Partidul Ţărănesc comitete de front unic pentru alegerile comunale şi judeţene. Aceste comitete au fost formate pe baza unui program minimal care prevedea nerecunoaşterea Constituţiei şi a legislaţiei liberale, asigurarea tuturor drepturilor cetăţeneşti, amnistie generală politică şi militară, revizuirea radicală a reformei agrare, asigurarea zilei de 8 ore, îmbunătăţirea situaţiei sociale a muncitorimii[108] etc. La Ploieşti asemenea tratative au fost începute şi cu organizaţiile P.S.D., însă conducătorii acestora au pus condiţia ca numele frontului unic să fie schimbat din Blocul democraţiei muncitoreşti şi ţărăneşti în Blocul socialist-muncitoresc. De asemenea social-democraţii cereau ca pe durata înţelegerii (şase luni) să nu se mai întreprindă nici o acţiune sindicală fără aprobarea blocului [109]. Deşi cadrele din conducerea partidului comunist nu erau pe deplin clarificate asupra drumului pe care trebuiau să meargă pentru înfăptuirea alianţei muncitoreşti-ţărăneşti, alcătuirea acestor comitete de acţiune ale B.D.M.Ţ. demonstrează preocuparea P.C.R. de închegare a alianţei muncitorimii cu ţărănimea şi cu celelalte pături neproletare[110].

În alegerile comunale din 1925, comitetele de acţiune ale B.D.M.Ţ. au încheiat o înţelegere cu partidele social-democrat, naţional, al poporului şi ţărănesc sub denumirea de „opoziţia unită", cu scopul de a doborî guvernul liberal[111]. Participînd la alegerile comunale, B.D.M.Ţ. a reuşit într-o serie de oraşe, ca Bucureşti, Ploieşti, Timişoara, Tg.-Mureş, Galaţi, Iaşi, Braşov, T.-Severin, Corabia, Arad, Piatra-Neamţ, Oradea etc., să fie aleşi reprezentanţii săi, dintre care mulţi erau membri ai P.C.R., ca E. Rozvan, Gh. Cristescu, M. Macavei, I. Niculi şi alţii[112]. Consilierii comunali aleşi au folosit tribuna consiliilor ca o posibilitate legală de activitate în scopul mobilizării maselor muncitoare la lupta pentru revendicările cele mai arzătoare pe baza liniei politice generale a P.C.R. Imediat după alegeri, B.D.M.Ţ. a elaborat un document intitulat *Declaraţie a consiliilor muncitoreşti*, în care pe de o parte se cerea efectuarea unor noi alegeri, întrucît guvernul liberal falsificase rezultatele, iar pe de altă parte se prezentau revendicările maselor muncitoare, ca ajutorarea şomerilor, stabilirea de impozite în raport cu veniturile etc.

Mergînd în alegeri cu alte partide, unele cu pregnante atitudini antimuncitoreşti, cum era Partidul Poporului, comuniştii şi-au păstrat o fizionomie politică proprie şi libertatea de a critica aceste partide.

La începutul anului 1926 s-a pus problema coordonării activităţii comitetelor locale ale B.D.M.Ţ. şi a transformării lor într-o organizaţie de masă legală, cu un organ central. La 29 ianuarie 1926, conducerea B.D.M.Ţ.

---

[107] Vezi *Organizaţii de masă legale şi ilegale create, conduse şi influenţate de P.C.R. 1921—1944*, vol. I, Bucureşti, Editura politică, p. 260.

[108] Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 152/1925, f. 1.

[109] *Ibidem*, f. 2.

[110] *Organizaţii de masă legale şi ilegale create, conduse şi influenţate de P.C.R.* ..., p. 260.

[111] *Ibidem*, p. 261.

[112] *Ibidem*, vezi şi Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 102/1926, f. 2.

s-a adresat Partidelor Țărănesc și Național, cerîndu-le încheierea neîntîrziată a unui front de luptă comun. În scrisoare sînt cuprinse și principalele cerințe imediate ale maselor, printre care nerecunoașterea constituției liberale, a stării de asediu, amnistie generală, exproprierea totală a pămîntului și împărțirea la țărani, libertate politică, economică, culturală, confesională, legislație socială modernă etc.[113]. O asemenea scrisoare a fost adresată și P.S.D.[114]. Totodată la 1 februarie 1926, între B.D.M.Ț. și P.S.D. s-a încheiat un proces-verbal privind conlucrarea lor în timpul campaniei unor alegeri comunale. Din partea P.S.D. au participat Șt. Voitec, L. Rădăceanu, C.C. Petrescu și C. Damian-Bălănescu. Din partea B.D.M.Ț. au participat Gh. Cristescu, S. Schein și P. Crăciun[115].

Expirarea mandatului parlamentului a constituit prilejul retragerii guvernului liberal. La 27 martie 1926 I.I.C. Brătianu își dă demisia și la începutul lunii aprilie generalul Averescu formează noul guvern. Comentînd aducerea lui Averescu în fruntea statului, într-un raport al C.C. al P.C.R. se arată că, atunci „cînd liberalii s-au retras în martie 1926 de la guvern, ei nu părăsiră prin asta și puterea. Ei au adus la guvern pe generalul Averescu pentru ca acesta să continue politica liberalilor. Guvernul Averescu a fost numai o mașină politică a burgheziei financiare...” [116]. Imediat după formarea guvernului averescan, parlamentul a fost dizolvat. Alegerile atît pentru Camera Deputaților, cît și pentru Senat au fost fixate pentru luna mai 1926.

Campania pentru alegeri îi dădea posibilitatea P.C.R., fie prin organizațiile sale, fie prin B.M.Ț., să dezvolte legăturile cu masele și să popularizeze programul său de luptă. De aceea, C.C. al P.C.R. a adresat încă din martie 1926 o scrisoare-circulară tuturor membrilor de partid, în care se dădeau indicații cum trebuie să procedeze în campania electorală. Instrucțiunile cereau membrilor de partid să treacă imediat la formarea de comitete de front unic, cu mențiunea specială de a fi alcătuite și la sate. „Trebuie trimiși oameni speciali la țară în zilele libere—se spunea în instrucțiuni—, folosind elementele de stînga din Partidul Țărănesc, Național, Maghiar care vor să lupte pentru programul nostru”[117]. În comitetele de front unic trebuia să fie organizată o fracțiune comunistă care să aibă legături cu comitetul local de partid[118]. Prin comuniștii din comitetele de front unic trebuia să se popularizeze programul partidului în orice adunare a celorlalte partide[119]. Într-o altă circulară din 10 aprilie 1926, C.C. al P.C.R., demascînd politica liberalilor, sublinia că în campania electorală trebuie demascată poziția conducătorilor partidelor de opoziție care refuză să ducă lupta împotriva liberalilor alături de comuniști[120].

---

113 Ibidem, fond. 21, mapa 7/1926, f. 1.

114 Ibidem, mapa 8/1926, f. 1.

115 Ibidem, mapa 9/1926, f. 1. În timpul campaniei electorale, Gh. Cristescu a lansat lozinca : „Muncitorii nu trebuie să-și irosească voturile. Ei trebuie să voteze pentru coaliție antiliberală !”. Luîndu-se poziție față de această atitudine a lui Gh. Cristescu, o parte din conducerea P.C.R. a hotărît excluderea lui din C.C. (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 28/1928, f. 3).

116 Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 152/1928, f. 1.

117 Ibidem, fond. 1, mapa 41/1926, f. 2.

118 Ibidem, f. 3.

119 Ibidem, f. 4, 7.

120 Ibidem, mapa 47/1926, f. 1.

C.C. al P.C.R. atrăgea atenţia în acelaşi timp că trebuie duse tratative cu organizaţiile locale ale acestor partide şi cu membrii acestora[121].

La 18 aprilie 1926 a avut loc la Turnu-Severin conferinţa comitetelor de acţiune ale B.D.M.Ţ., care a stabilit ca denumirea organizaţiei să fie Blocul Muncitoresc-Ţărănesc, a ales organele de conducere şi a adoptat programul său de luptă. Programul conţinea o serie de puncte din programul partidului comunist, înfăţişate într-o formă care să înlesnească acţiunile legale[122]. Izvorînd din necesităţile arzătoare ale celor mai largi pături de la oraşe şi sate, programul conţinea prevederi ca : anularea legilor antimuncitoreşti şi antiţărăneşti, lărgirea drepturilor şi libertăţilor maselor muncitoare, desfiinţarea stării de asediu şi a cenzurii, a jandarmeriei, libertatea cuvîntului, a întrunirilor, alegeri libere în baza votului universal, 8 ore de muncă, exproprierea fără despăgubire a pămîntului moşieresc pînă la 50 ha şi distribuirea lui fără plată la ţărani, anularea datoriilor asupra pămîntului primit prin reforma agrară din 1921, impozit progresiv pe venituri etc.

Blocul Muncitoresc-Ţărănesc, în conducerea căruia se aflau numeroşi comunişti, participînd la alegerile parlamentare, a oferit posibilitatea P.C.R. să facă o vie propagandă şi să popularizeze programul său în rîndurile maselor. P.C.R. a urmărit în această campanie electorală să smulgă în special masele muncitoreşti ţărăneşti de sub influenţa partidelor burgheze.

La începutul lunii mai 1926, C.C. al B.M.Ţ. a făcut o propunere Federaţiei partidelor socialiste din România şi Uniunii micilor meseriaşi şi industriaşi din România de a merge împreună în alegeri şi pe baza unui program care să cuprindă cele mai vitale cerinţe ale celor mai largi pături sociale[123]. Acestea se refereau de fapt la prevederile programului B.M.Ţ., adecvate fiecărei organizaţii căreia i se adresase. Propunerea B.M.Ţ. nu s-a realizat, din cauza refuzului conducătorilor social-democraţi. Atunci B.M.Ţ. a lansat lozinca că, acolo unde nu sînt liste ale B.M.Ţ., să fie votaţi candidaţii social-democraţilor[124].

Folosind campania electorală, comuniştii, prin B.M.Ţ., au participat la diferite întruniri din oraşe şi sate (Bucureşti, Ploieşti, Turnu-Severin, Timişoara, Constanţa, Oradea, Galaţi, Tîrgu-Mureş, Iaşi, Arad, Hotare, Crivăţ, Gruiu etc.), unde au demascat politica reacţionară antimuncitorească şi antiţărănească a partidelor burghezo-moşiereşti[125].

În ciuda măsurilor luate de guvern pentru împiedicarea propagandei B.M.Ţ., candidaţii blocului au obţinut în alegerile din 26 mai 1926 un număr de 39 203 voturi, dar nu s-a reuşit să fie ales nici un reprezentant al clasei muncitoare în parlament.

Faţă de aceste alegeri au existat poziţii diferite şi aprecieri contradictorii în conducerea partidului comunist. Unii erau adepţii frontului unic necondiţionat cu partidele burgheze de opoziţie[126], iar alţii susţineau participarea la alegeri pe liste comune cu alte partide numai dacă acestea

---

[121] Ibidem.
[122] *Organizaţii de masă legale şi ilegale ...*, p. 265.
[123] *Ibidem*, p. 267—268.
[124] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 218/1926, f. 1.
[125] *Organizaţii de masă legale şi ilegale ...*, p. 268—269.
[126] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 119/1927, f. 32.

acceptă propunerile programatice făcute de P.C.R.[127]. Aceste contradicţii din conducerea partidului comunist s-au reflectat şi în activitatea B.M.Ţ., fapt repercutat şi în rezultatele minore obţinute în alegeri.

După alegeri, B.M.Ţ. şi-a concentrat lupta pentru revendicările maselor muncitoare de la oraşe şi sate. C.C. al B.M.Ţ. a făcut din nou apel Partidului Social-Democrat şi Partidului Ţărănesc şi altor organizaţii pentru întărirea unităţii de luptă împotriva regimului burghezo-moşieresc[128].

Guvernul Averescu a continuat să promoveze aceeaşi politică antimuncitorească a guvernului liberal. Demascînd atitudinea reacţionară a guvernului Averescu, P.C.R. arată că acesta „guvernează cu teroare, la fel cum a procedat şi guvernul liberal. Teroarea lor mărită vine de acolo că trebuie să întreţină nu numai oligarhia bancară, ci şi propriul lor partid”[129].

În toamna anului 1926 avea să aibă loc fuziunea dintre Partidul Ţărănesc şi Partidul Naţional, fapt care avea să schimbe atitudinea P.C.R. faţă de noul partid, Partidul Naţional-Ţărănesc. În legătură cu aceasta, C.C. al P.C.R. a trimis instrucţiuni secţiunilor, membrilor şi simpatizanţilor partidului comunist, în care se arată că sarcina comuniştilor era de a mobiliza masele pentru a zădărnici înfăptuirea acestei fuziuni[130]. Actul fuziunii era considerat ca o trădare din partea conducătorilor Partidului Ţărănesc a intereselor majorităţii membrilor lui, întrucît cu această ocazie au renunţat deschis la ideea luptei de clasă cu care izbutise să atragă pături ale ţărănimii muncitoare. Partidul Naţional Ţărănesc reunea astfel grupările burgheziei, care nu erau atrase în sfera dependenţei economice directe faţă de monopolul bancar şi financiar al liberalilor. În lupta împotriva liberalilor, P.N.Ţ. se folosea de nemulţumirile maselor populare, pe care le atrăgea în rîndurile sale printr-o frazeologie pseudodemocratică. Dar noul partid avea să înregistreze după puţin timp o primă sciziune : la 19 februarie 1927, dr. Lupu, vicepreşedinte al partidului, care de la început fusese împotriva fuziunii, părăseşte P.N.Ţ. pentru a reînfiinţa Partidul Ţărănesc pe „vechile sale temelii”. Aproximativ în acelaşi timp, din P.N.Ţ. a ieşit o parte din cadrele fostului partid takist (Gr. Filipescu şi Em. Antonescu), care, ademeniţi de Averescu, trec în Partidul Poporului. Pînă a ajunge la conducerea ţării, P.N.Ţ., prin activitatea sa, nu s-a demascat în întregime ca partid de clasă al burgheziei, deşi în martie 1926 recunoscuse constituţia liberalilor, ceea ce din punct de vedere politic a avut ca urmare rămînerea în continuare a unor importante mase de oameni în rîndurile sale [131]. P.C.R. a continuat să activeze pentru scoaterea acestor pături de sub influenţa P.N.Ţ. în vederea înfăptuirii frontului unic de luptă împotriva burgheziei şi moşierimii ; în 1927 a luat atitudine fermă de demascare a P.N.Ţ. ca un partid care a trecut de partea frontului capitaliştilor[132], ca un partid burghez reacţionar[133].

Liberalii s-au declarat nemulţumiţi de politica guvernului Averescu. Cînd a văzut că acesta depăşeşte limitele (concesiuni petrolifere capita-

---

[127] Ibidem.
[128] *Organizaţii de masă legale şi ilegale ...* , p. 269.
[129] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 126/1926, f. 9.
[130] Ibidem, mapa 109/1926, f. 2.
[131] Ibidem, mapa 119/1927, f. 2.
[132] Ibidem, f. 5.
[133] Ibidem, mapa 134/1927, f. 1.

lului italian, încercarea de modificare a legii minelor, modificarea tarifului vamal etc.), Partidul Liberal a luat atitudine, acționînd împotriva lui prin intermediul cercurilor palatului. La 4 iunie 1927 Averescu se vede nevoit să demisioneze, locul său fiind luat de B. Ştirbei. Comentînd venirea la conducerea țării a lui B. Ştirbei, raportul C.C. al P.C.R. din 9 noiembrie 1927 sublinia că „guvernul Ştirbei, în care preponderența politică și cele mai importante poziții erau în posesia liberalilor, a constituit o încercare de subordonare a P.N.Ț. burgheziei financiare și camarilei"[134].

Planul liberalilor cu aducerea lui Ştirbei la conducerea țării era ca acesta să efectueze noi alegeri, în urma cărora Partidul Liberal spera să revină la putere. Guvernul Ştirbei n-a apucat să efectueze noi alegeri, fiind nevoit să demisioneze. I.I.C. Brătianu a format la 22 iunie 1927 noul guvern, care fixează imediat alegerile pentru data de 7 iulie 1927.

Campania electorală îi dădea posibilitatea P.C.R. să dezvolte și să întărească legăturile sale cu mase tot mai largi. La fel ca în alegerile precedente, P.C.R. nu putea să participe cu liste proprii, ci numai sub egida B.M.Ț. Neclaritatea liniei politice și deosebirile de vederi în conducerea P.C.R. în problema tacticii pe care trebuia să-o folosească în campania electorală s-au resimțit și în activitatea B.M.Ț. Un lucru a fost însă destul de clar, și anume atitudinea față de partidele burgheze. Tactica de front unic împotriva liberalilor trebuia, în aceste condiții, aplicată cu excluderea partidelor burgheze[135]. În schimb, față de P.S.D., atitudinea P.C.R. era cu totul alta. „În mod consecvent —se spune într-un document de partid din acele timpuri—trebuie să aplicăm tactica de front unic față de P.S.D., sindicatele reformiste și unitare, cît și, în general, față de toate acele organizații locale ale muncitorimii, oamenilor simpli și intelectualilor care își însușesc programul nostru"[136]. Față de Partidul Socialist, pe care îl înființase Gh. Cristescu, unii din conducătorii P.C.R. susțineau că „trebuie avută poziția cea mai ascuțită. Orice încercare care urmărește intrarea în front unic cu el" însemna trădarea intereselor muncitorilor[137]. Această linie tactică a dăunat politicii de canalizare a tuturor forțelor democratice la lupta împotriva burgheziei. La 14 iunie, C.C. al B.M.Ț. s-a adresat din nou Consiliului general al P.S.D. în speranța încheierii unui acord electoral, dar conducerea social-democratică a persistat în condiții inacceptabile pentru B.M.Ț. și nici de data aceasta nu s-a ajuns la înfăptuirea unui front unic de luptă antiguvernamentală[138]. În ciuda acestor dificultăți, prin B.M.Ț. s-a reușit să se ajungă la unele înțelegeri cu organizațiile locale ale P.S.D., cum a fost la Oradea, T.-Mureș și Putna[139]. În două locuri, la Galați și la Oradea, trecîndu-se peste instrucțiunile date de comuniști de a nu încheia acorduri cu partidele burgheze, s-au purtat tratative cu

---

[134] Ibidem, mapa 119, f. 3; mapa 152/1928, f. 2. Într-un manifest electoral al P.S.D. se spune: „Liberalii au avut grijă să-și asigure urmași vrednici. Ei au adus la putere partidul generalului Averescu, pe care l-au lăsat la putere atîta vreme cît s-a supus poruncilor liberale și l-au alungat în clipa în care a încercat a se răscula împotriva lor" (Arh. C.G. al P.C.R., fond. 46, mapa 7/1927, f. 1).

[135] Ibidem, fond. 1, mapa 156/1927, f. 3; mapa 119/1927, f. 5, 6 și 7.

[136] *Ibidem*, mapa 156/1927, f. 3.

[137] „Înainte" din 30 iunie 1927.

[138] *Organizații de masă legale și ilegale* ..., p.274.

[139] *Ibidem*, p. 273.

reprezentanţi ai partidelor burgheze[140]. În campania electorală, B.M.Ţ. a răspîndit numeroase materiale de propagandă atît la sate, cît şi la oraşe. În legătură cu aceasta trebuie arătat că unii dintre conducătorii P.C.R. au fost chemaţi de către I.Gh. Duca, care le-a declarat că, dacă se menţine în manifest lozinca exproprierii fără plată, va scoate B.M.Ţ. în afara legilor. Manifestul fusese tipărit şi o parte deja difuzat. Sub presiunea guvernului, conducerea B.M.Ţ. s-a văzut nevoită să scoată un al doilea manifest, fără lozinca „exproprierea fără plată" [141].

Pentru B.M.Ţ. şi-au dat votul 31 505 alegători, dar cele peste 80 000 de voturi obţinute pe liste separate de P.S.D. şi B.M.Ţ. ar fi însemnat pe lista comună trimiterea în parlament a 15 deputaţi reprezentanţi ai clasei muncitoare[142]. De fapt cuvîntul de ordine lansat de conducerea P.C.R. arată că scopul participării la alegeri nu era obţinerea de mandate parlamentare[143]. „Unii tovarăşi, şi anume dintre conducătorii blocului" — se spune în raportul Biroului Politic din 9 noiembrie 1927 —, au urmat o linie stîngistă, neţinînd seama de necesitatea folosirii activităţii parlamentare în vederea ridicării maselor la lupta împotriva regimului burghezo-moşieresc [144].

Alegerile, după cum se ştie, au dat o majoritate covîrşitoare liberalilor. Ele au activizat masele, care au dat dovadă de un spirit viu de luptă, dar tactica alianţei de luptă muncitoreşti-ţărăneşti n-a fost aplicată jos, în întreprinderi, pe ogoare, acolo unde se aflau majoritatea alegătorilor. Pe de altă parte, cauza insuccesului în alegeri, după cum se arată într-un material semnat de Al. Bădulescu, rezidă în „tendinţele lichidatoriste şi scizioniste care existau în conducerea partidului" [145].

Cu prilejul alegerilor, conducătorii naţional-ţărănişti s-au autodemascat în faţa maselor pentru că aceştia nu au acţionat pentru libertatea alegerilor. Conducătorii naţional-ţărănişti nu au făcut acest lucru pentru că îşi dădeau seama că orice organizare de fapt a luptei pentru alegeri libere în general ar fi putut fi punctul de plecare al unei mişcări de revoltă care ar fi putut să ia amploare mai apoi. „Încrederea maselor—se spune într-un document al partidului comunist — în capacitatea de luptă a conducătorilor naţional-ţărănişti a scăzut" [146].

Încă de la începutul anului 1928, opoziţia naţional-ţărănistă faţă de guvernul liberal a fost din ce în ce mai puternică. Partidul Naţional-Ţărănesc, în numeroase întruniri, cerea înlăturarea liberarilor de la conducerea statului. Socotind că momentul potrivit pentru a prelua puterea a sosit, P.N.Ţ. a hotărît convocarea unei adunări la 6 mai 1928 la Alba-Iulia, urmărind ca prin această mişcare a ţărănimii să şantajeze Partidul Liberal, ameninţîndu-l cu „războiul civil". Masele ţărăneşti aflate sub influenţa propagandei demagogice a P.N.Ţ. credeau că o dată cu înlocuirea guvernanţilor liberali li se va îmbunătăţi situatia. La Alba-Iulia, liderii

---

[140] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 136/1927, f. 3.
[141] Ibidem, mapa 2/1928, f. 1.
[142] Ibidem, fond. 46, mapa 11/1927, f. 1.
[143] Ibidem, fond. 1, mapa 69/1927, f. 1.
[144] Ibidem, mapa 119/1927, f. 8.
[145] Ibidem, mapa 45/1927, f. 1 ; vezi şi „Lupta de clasă", 1928, nr. 6—7, p. 33.
[146] Ibidem, mapa 152/1927, f. 10.

naţional-ţărănişti au adoptat o moţiune prin care cereau guvernului liberal „să părăsească puterea". Demascînd scopul convocării adunării de la Alba-Iulia, P.C.R arată că ea „ a fost mijlocul de şantaj politic al Partidului Naţional-Ţărănesc, care, ameninţînd cu « războiul civil », a urmărit să capete puterea" [147]. În timp ce masele clocoteau de zbucium revoluţionar „ameninţînd să răstoarne orice împotrivire, să zdrobească puterea stăpînirii —se arată într-un manifest al P.C.R. de la sfîrşitul anului 1928 — şefii naţional-ţărăneşti au trimis la vatră pe ţăranii aduşi la Alba-Iulia, cerşind puterea şi angajîndu-se să liniştească poporul" [148].

Sub presiunea opoziţiei, în noiembrie 1928 guvernul liberal este nevoit să demisioneze. Conducerea ţării este preluată de P.N.Ţ. În decembrie 1928 au loc alegeri parlamentare. Pe listele de candidaţi ale B.M.Ţ. au figurat numeroşi comunişti, ca L. Pătrăşcanu, N. Popescu-Doreanu, M. Cruceanu, M. Macavei, I. Niculi, Simo Geza, E. Rozvan etc. De data aceasta, atît campania electorală, cît şi alegerile s-au desfăşurat sub guvernul naţional-ţărănesc. P.N.Ţ., în noile condiţii ca partid de guvernămînt, a luat atitudine potrivnică faţă de comunişti. Ca să împiedice cu orice preţ intrarea vreunui comunist în parlament, guvernul naţional-ţărănesc a dezlănţuit cea mai sălbatică teroare împotriva organizaţiilor comuniste. Propaganda făcută de B.M.Ţ. a fost împiedicată, întrunirile dizolvate, manifestele şi ziarele confiscate. În ciuda măsurilor teroriste, B.M.Ţ. a reuşit să ţină o serie de întruniri şi să difuzeze manifeste prin care chema masele la luptă. Într-un astfel de manifest elaborat de C.C. al P.C.R. şi difuzat prin B.M.Ţ. se demască politica pe care o promovau naţional-ţărăniştii după cucerirea puterii. „Ei n-au spus nici un cuvînt —se spunea în manifest — că vor schimba legile economice ale liberalilor şi nici n-au de gînd să îmbunătăţească situaţia materială a muncitorilor din fabrici şi să dea libertate organizaţiilor clasei muncitoare" [149].

Cu toate condiţiile grele în care şi-a desfăşurat activitatea, în alegerile din decembrie 1928, B.M.Ţ. a obţinut 38 351 de voturi, cu aproape 7 000 de voturi mai mult decît în alegerile din iulie 1927. După alegeri, C.C. al P.C.R. a supus unei ample analize critice activitatea B.M.Ţ. din campania electorală, luînd măsuri pentru întărirea legăturilor sale cu masele. Partidul a arătat că motivul pentru care nu s-au obţinut succese mai mari în alegeri se datora nu numai terorii guvernului, ci şi unor greşeli ale B.M.Ţ. în probleme importante, ca exproprierea totală a pămînturilor, socializarea şi controlul producţiei etc., probleme care nu corespundeau momentului respectiv. În rezoluţia asupra rezultatelor alegerilor şi sarcinile P.C.R. se arată că B.M.Ţ., „sprijinindu-se pe comitete puternice de front unic ale proletariatului din întreprinderi, trebuie să atragă şi să conducă masele ţărăneşti în lupta lor zilnică" [150].

În anii următori, P.C.R. avea să conducă lupta maselor, să întreprindă acţiuni mai numeroase şi mai puternice pentru demascarea politicii promovate de conducătorii P.N.Ţ., aflat acum la conducerea ţării, pentru realizarea frontului unic muncitoresc.

---

[147] „Lupta de clasă", 1928, nr. 8—9, p. 70.
[148] *Documente din istoria Partidului Comunist din România*, 1923-1928, vol. II, p. 612—613.
[149] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 142/1928, f. 3; mapa 197/1928, f. 4.
[150] „Înainte" din 24 martie 1929.

Relațiile P.C.R. cu celelalte partide în anii 1922—1928 s-au axat în special pe închegarea unui front unic de luptă împotriva guvernării Partidului Liberal, exponent al marii burghezii. În condiții destul de grele determinate de ilegalizarea sa, P.C.R. s-a adresat întîi Partidului Social-Democrat, cît și Partidului Țărănesc, partide în rîndul cărora se aflau numeroși muncitori și țărani. Adoptînd politica frontului unic de jos, P.C.R. a demascat conducerea P.N.Ț., care ducea o politică reacționară. Linia strategică în această etapă a P.C.R. a avut în vedere scoaterea maselor de sub influența partidelor burgheze și atragerea lor spre țelurile clasei muncitoare.

LES RELATIONS DU PARTI COMMUNISTE ROUMAIN AVEC D'AUTRES PARTIS POLITIQUES DURANT LA PÉRIODE 1922—1928

RÉSUMÉ

Les relations du P.C.R. avec d'autres partis durant la période 1922—1928 se sont axées particulièrement sur la création d'un front unique de lutte contre la grande bourgeoisie. L'activité déployée pendant les campagnes électorales, l'effort fourni par les communistes pour soustraire les masses laborieuses à l'influence des partis bourgeois ont mené au renforcement des liens du parti avec les larges couches de la population de Roumanie. Dans des conditions assez difficiles, déterminées par sa mise hors la loi, le P.C.R. s'est adressé aussi bien au Parti social-démocrate qu'au Parti paysan, partis comptant de nombreux membres ouvriers et paysans. En adoptant la politique du front unique d'en bas, le Parti communiste roumain a dénoncé les dirigeants du Parti national paysan, qui menaient une politique réactionnaire, ainsi que les leaders réformistes. Par la stratégie adoptée durant cette étape, le P.C.R. a visé à soustraire les masses à l'influence de la bourgeoisie et à les attirer à l'accomplissement des idéaux révolutionnaires. On n'a pas réussi à obtenir rapidement des résultats spectaculaires, mais l'expérience originale accumulée par le Parti communiste roumain en ce qui concerne la réalisation d'accords avec d'autres partis, sous l'étendard de revendications généralement démocratiques, a été extrêmement précieuse du fait qu'elle a permis ultérieurement, dans des conditions et sur des bases différentes, de passer à la lutte pour la constitution du Front populaire antifasciste.

CAROL AL II-LEA ŞI GARDA DE FIER — DE LA RELAŢII AMICALE LA CRIZĂ — (1930—1937) *

DE

FLOREA NEDELCU

Sprijinirea prin diverse mijloace a mişcării legionare a reprezentat una din principalele activităţi desfăşurate de regele Carol al II-lea şi adepţii săi în scopul destrămării vieţii politice şi pentru instaurarea dictaturii monarhiste în România. Apreciind mişcarea fascistă drept o rezervă utilă planurilor de răsturnare a regimului parlamentar-constituţional, gruparea carlistă, avînd în frunte pe C. Argetoianu, Stelian Popescu, Nae Ionescu, Puiu Dumitrescu ş.a., a trecut la scurt timp de la venirea în ţară a lui Carol la stimularea practicilor teroriste antidemocratice ale organizaţiilor de extremă dreaptă şi mai ales ale Gărzii de fier. Compromis moral, izolat în viaţa politică a ţării, simţind profunda adversitate pe care masele largi o manifestau faţă de gruparea sa politică, regele Carol al II-lea a utilizat mişcarea gardistă ca unealtă teroristă împotriva forţelor democratice, progresiste, şi în primul rînd împotriva Partidului Comunist Român, cel mai consecvent luptător pentru apărarea libertăţilor democratice constituţionale, împotriva curentelor fasciste şi a monarhiei.

Tactica cercurilor politice reacţionare în frunte cu regele Carol al II-lea a creat condiţii materiale şi spirituale propice dezvoltării mişcării legionare care treptat şi-a sporit activitatea criminală şi demagogică. Numeroase atentate împotriva unor personalităţi progresiste (Emil Socor) sau fruntaşi ai partidelor politice (C. Angelescu), precum şi unele succese dobîndite în viaţa electorală în perioada 1930 — 1933 au evidenţiat ampli-

* Prezentul studiu, în care ne propunem să discutăm orientarea tactică a celor două grupări politice dictatoriale aflate în luptă pentru răsturnarea regimului parlamentar-constituţional şi instaurarea puterii totalitare, reprezintă în intenţia noastră o contribuţie la clarificarea uneia din cele mai discutate şi controversate probleme ale istoriei contemporane a României. Menţionăm că unele aspecte ale tematicii au fost abordate într-o serie de lucrări şi studii. Între acestea menţionăm : Lucreţiu Pătrăşcanu, *Sub trei dictaturi*, Edit. politică, Bucureşti, 1970; Al. Gh. Savu, *Dictatura regală*, Edit. politică, Bucureşti, 1970; Mihai Fătu, Ion Spălăţelu, *Garda de fier — organizaţie teroristă de tip fascist*, Edit. politică, Bucureşti, 1971; Ştefan Muşat, *Coloana a V-a hitleristă în România*, în „Anale de istorie”, nr. 6/1970.

ficarea cutezanței mișcării gardiste, precum și o apreciabilă afirmare a acesteia în viața politică a țării. Fără a face abstracție de evoluția generală a mișcării fasciste pe plan internațional, în special în Italia și Germania, ceea ce constituia un tonic pentru Gardă, mișcarea legionară nu ar fi putut realiza saltul de la organizație obscură și minoră, așa cum se găsea în ajunul venirii lui Carol în țară în 1930,dacă nu ar fi beneficiat de sprijinul cercurilor monarhiste. Cîrdășia dintre palat și legionari era publică. În camarilă a fost cooptat mentorul gardismului Nae Ionescu, care cerea trecerea rapidă și violentă la instaurarea dictaturii regale ; în același timp, politicieni pe care se sprijinea monarhia în realizarea planurilor sale reacționare, cum erau Al. Vaida-Voievod, C. Argetoianu și alții, se întreceau în a se considera „nașii", sprijinitorii sau simpatizanții legionarismului.

Asasinarea lui I. Gh. Duca în decembrie 1933 a fost urmată în vara anului 1934 de noi acte ale Gărzii de fier care concordau în unele privințe cu manevrele regelui. Între acestea se detașează sprijinirea deschisă a venirii la conducerea statului a unui guvern dictatorial, militar Averescu. C. Z. Codreanu a promis sprijinul total față de orice formulă guvernamentală „de mînă forte", avînd în frunte pe C. Argetoianu sau mareșal Averescu [1]. Menționînd bunăvoința manifestată de coroană față de inițiatorii și organizatorii asasinatului de la Sinaia, atît în timpul procesului, cît și după acesta, fruntașul doctrinar legionar Dragoș Protopopescu sublinia : „Noi, gardiștii, sîntem profund recunoscători Regelui că a supravegheat ca cercetările justiției militare să se facă în cea mai strictă legalitate. Am ieșit din închisoare cu două sentimente întărite : adînc devotament pentru rege și încredere deplină în armată. Am vrea ca Majestatea Sa să știe că tineretul din întreaga țară, care ascultă de lozinca Gărzii îi stă necondiționat la dispoziție. Mai mult încă, noi toți sîntem de părere să punem forța națională a tineretului la dispoziția Suveranului, care s-o utilizeze cum va crede de cuviință. De altfel, Nichifor Crainic a transmis Majestății Sale regelui un memoriu în care îi comunica aceleași lucruri" [2].

În timp ce P.C.R., partidele politice burghezo-democratice, opinia publică progresistă, ca și cercurile politice guvernante franceze au avertizat coroana asupra pericolului la care se expune încercînd o răsturnare a regimului parlamentar și au protestat cu hotărîre împotriva pericolului dictaturii, studențimea legionară a organizat în anul 1934 manifestații pentru coroană și mareșal, cerînd aducerea lui Averescu la conducerea statului [3]. Cu scopul activizării Gărzii, dar mai ales pentru canalizarea mișcării acesteia [4], cercurile carliste au intrat în tratative cu fruntașii legionari, în vederea includerii lui Ion Moța în formațiunea ministerială averescană ce urma să desființeze constituția și să proclame dictatura regelui Carol [5].

---

[1] C. Argetoianu, *Pentru cei de mîine*, partea a VIII-a, nr. 6, Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 609, f. 3 271.

[2] Arhivele Statului. Arhiva istorică centrală, fond. Casa Regală, Cabinet, Probleme interne, dos. 19/1934, f. 18 (Scrisoare informativă a lui Ion Sîn-Giorgiu către Carol al II-lea, 1934).

[3] Ibidem, dos. 11/1934, f. 67, 77, 78; vezi și N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, Buc., 1939, p. 171.

[4] C. Argetoianu, *Pentru cei de mîine*, partea a VIII-a, nr. 5/2, Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 608, f. 3 158.

[5] Arhivele Statului. Arhiva istorică centrală, fond. Casa Regală, dos. 11/1934, f. 77.

Sprijinit şi de unii membri ai guvernului tătărescian cum erau: I. Inculeţ, Eugen Titeanu, Gabriel Marinescu ş.a., Carol a dat Gărzii numeroase dovezi de simpatie în speranţa subordonării şi folosirii acesteia ca grupare de manevră, lăsînd nesancţionate acţiuni huliganice şi greve ale studenţimii legionare; aceasta a făcut ca manifestaţiile fasciste să devină tot mai insolente.

Trebuie precizat că după ianuarie 1934 un real sprijin a acordat grupărilor fasciste guvernul liberal procarlist condus de Gh. Tătărescu, mai ales prin promovarea unei politici interne reacţionare, îndreptată împotriva Partidului Comunist Român şi a organizaţiilor democratice create sau aflate sub influenţa sa. Acţionînd în slujba regelui Carol în scopul instaurării dictaturii regale, guvernul a adoptat o serie de măsuri cu caracter antidemocratic de restrîngere a libertăţilor cetăţeneşti şi compromitere a regimului constituţional parlamentar. Aceasta a favorizat în mod direct dezvoltarea curentelor extremiste de dreapta şi în primul rînd a Gărzii de fier, cea mai agresivă organizaţie fascistă, aflată într-un proces rapid de nazificare. Activitatea regelui Carol al II-lea şi a cercurilor reacţionare care-l sprijineau, îndreptată spre destrămarea partidelor şi dezorganizarea vieţii politice a creat un climat favorabil fortificării mişcării legionare.

Analiza atentă a documentelor ilustrînd conjunctura politică a perioadei care a urmat asasinării lui I. G. Duca scoate în evidenţă însă şi o altă latură — e drept, acum puţin sesizabilă — a relaţiilor dintre Carol şi Gardă.

Ieşind treptat de sub tutela monarhiei, după 1933, pe măsura consolidării fascismului hitlerist, Garda de fier se transformă din ce în ce mai evident într-o agentură a Berlinului; ca unul din principalele detaşamente ale coloanei a 5-a hitleriste din România, mişcarea legionară primeşte din partea gestapoului instrucţiuni, fonduri băneşti, materiale de propagandă şi armament [6]. Revelatoare este aprecierea făcută într-un articol apărut în ziarul „Reinsche — Westfalische Zeitung", care condamnînd actul dizolvării Gărzii de fier în decembrie 1933, aprecia mişcarea legionară ca fiind: „o mişcare care-şi datorează revoluţiei germane adevăratul motiv şi care a fost foarte mult influenţată de această revoluţie" [7]. Refuzînd să mai acţioneze în umbra altor grupări, avînd sprijinul Germaniei care-o susţinea activ, atît din punct de vedere moral, cît şi financiar, mişcarea legionară, după exemplul naziştilor, începe să-şi manifeste dorinţa de a participa la conducere în stat; acum ca simplă asociată a carlismului, prin colaborarea cu guvernul Averescu ce trebuia să se instaleze în vara anului 1934.

Existenţa unei puternice propagande antisemite desfăşurată de legionari constituia însă o ameninţare pentru o serie de apropiaţi ai regelui, grupaţi în jurul Elenei Lupescu (Auschnitt, Aristide Blanc şi alţii) [8]. Stabilirea unor relaţii strînse încă din 1934 între Garda de fier şi Gestapou [9],

[6] *România în războiul antihitlerist*, Edit. militară, Bucureşti, 1966, p. 11.

[7] „Adevărul", anul 48, nr. 15 352 din 20 ianuarie 1934 (artic. *Iar despre tendinţa de expansiune a naziştilor*).

[8] Fruntaşul legionar Ciumetti, care fusese ucis la sfîrşitul lunii decembrie 1933, cu prilejul unor manifestaţii gardiste, propusese împuşcarea Elenei Lupescu (A. Călinescu, *Memorii*, Arh. I.S.I.S.P., fond. 3, dos. 65, f. 361).

[9] *Procesul marii trădări naţionale*, Bucureşti, 1946, f. 156 (declaraţia lui Eugen Cristescu).

într-o perioadă cînd în Germania luau amploare pe baza teoriilor rasiste, acţiunile de exterminare fizică a populaţiei evreieşti, ridica serioase dificultăţi în calea unei colaborări sincere şi fructuoase între palat şi legionari.

La aceasta se poate adăuga neîncrederea şi chiar ostilitatea cercurilor naziste faţă de rege, avînd în vedere legăturile economice şi politice ale acestuia cu cercurile anglo-franceze. Încă din 1934, Carol figura, alături de N. Titulescu, în planul organizaţiilor secrete de spionaj berlinez ca principal obiectiv împotriva căruia Reichul trebuia să desfăşoare pe diverse căi o puternică acţiune de subminare*. Aceasta evidenţia clar care ar fi fost

* Într-o notă din 26 iunie 1934, a serviciilor secrete de informaţii se arăta : „În ziua de 23 iunie a.c. a avut loc în departamentul Secţiunii IV, din Ministerul Afacerilor Streine din Berlin, o conferinţa secretă, convocată urgent de către d-l Alfred Rosenberg, la care au fost invitaţi special d-nii : Rudolf Hess, şeful secţiunii externe a partidului naţional socialist „Ausland-Organisation", care are în subordinele sale 364 organizaţiuni din străinătate; Heinrich Himmler, şeful secţiunilor de asalt şi comandantul poliţiei politice, cu sediul la Berlin; dr. Hans Steinacher, preşedintele „Bundului pentru germanii aflători în străinătate" şi căpitanul Ehrhardt, şeful celulelor „G" (Gegner) al S.S. care are şi conducerea grupelor de teroare din ţară şi străinatate.

În legătură cu România, dr. Alfred Rosenberg a adus o serie de critici violente la adresa d-lui Rudolf Hess, care este acuzat că nici unul din punctele programului ce urma să se desfaşoare în ultimul timp în România nu au fost executate, în special anumite acţiuni şi demonstraţii ostile cu ocaziunea vizitei ministrului de externe francez, Barthou, nu au avut loc.

De ce punctul 4 din program nu a fost atins? (Este vorba de o acţiune îndreptată direct în contra Înaltului Factor Constituţional). Apoi a fost discutat punctul 11 din program. (Este vorba de persoana d-lui Ministru de Externe Titulescu).

Şi tot astfel, dl. Rosenberg a atins mai toate punctele dintr-un program, care, probabil, că a fost întocmit în vederea unor scopuri bine definite.

Aceleaşi acuzaţiuni au fost îndreptate şi în contra d-rului Steinacher, care tocmai cu cîteva săptămîni înainte reclamase o sumă mai mare de bani pentru acţiunea din România, dar care pînă în prezent nu s-a desăvîrşit, deşi banii au fost încasaţi.

Rudolf Hess a încercat să motiveze lipsa de executarea programului, învinuind anumite elemente aflătoare în ţară, pe care de mult a intervenit pentru rechemarea lor, dar ordinele sale nu au fost executate. A susţinut, bazat pe rapoartele sosite în ultimele zile din România, că anumite acţiuni sînt în curs de executare şi dacă mai întîrzie se datoreşte faptului că unele elemente suspecte, a căror acţiune de trădare a fost constatată, trebuiesc eliminate din partid pe căi lăturalnice, altfel se riscă descoperirea întregii acţiuni din România. Hess a declarat categoric că e convins că efectele nu vor întîrzia să se arate.

În aceeaşi ordine de idei, a vorbit şi căpitanul Ehrhardt şi Himmler. Învinuirile reciproce au continuat tot timpul şi dl. Rosenberg tot revenea la întrebarea care este rezultatul acţiunii pe timpul prezenţei d-lui Barthou în România. Declara că nu înţelege atunci rostul distribuirii fondurilor şi dorea să cunoască pe ce anume acţiuni se cheltuiesc fondurile pentru România (Este vorba afirmativ de un fond de 750.000 mărci germane aur, alocate problemelor interne din România şi organizării Gărzii de fier).

Căpitanul Ehrhardt, enervat de acuzaţiunile continue ale lui Rosenberg, a cerut insistent să i se permită personal expedierea în România a unei coloane de oameni hotărîţi şi cu experienţa trecutului, de care este convins că vor şti să-şi facă datoria în faţa situaţiunilor încredinţate. La această propunere s-au opus categoric Himmler, Hess şi Steinacher, ameninţînd cu imediata lor demisiune, dacă ei nu vor avea libertatea de acţiune, declarînd toţi trei că, după aprecierile lor, mai este nevoie de temporizarea pînă la stabilizarea efectelor ce nu vor întîrzia să se arate. Rosenberg a revenit asupra chestiunii şi nu s-a lăsat de loc intimidat, declarînd că va spune chiar a doua zi întreaga situaţiune ministrului de propagandă al Reichului, dr. Joseph Goebbels, pentru a hotarî el ce este de urmat. Chestiunea organizaţiilor din România, a declarat textual Rosenberg, trebuie încredinţată unor elemente hotărîte, căci ori ce oră de întîrziere prejudiciază anumite situaţiuni în politica externă a Reichului, de care neapărat trebuie ţinut seama în aceste vremuri. El este şi pentru rechemarea imediată a unor oponenţi din România care s-au dovedit incapabili, în special în ultimele zile şi înlocuirea lor cu elemente tinere şi energice chiar din România, care cunosc situaţiunile locale /.../ El întreabă pe cei de faţă, ce s-a scris în presă şi în cele subvenţionate în străinătate, despre acţiunea din România? Unde să distribuie fondurile, care au fost din timp achitate cu

urmările cuceririi puterii de către legionari. Fluturînd în mod diversionist lozincile „lichidării diferenţelor sociale”, ale „egalităţii”, promiţînd că atunci cînd va veni la putere „va desfiinţa moşierimea şi burghezia”, mişcarea legionară a intrat în conflict cu cercurile carliste [10]. În numele unor principii demagogice de „puritate morală”, avînd drept scop specularea puternicului curent antimonarhist ce domina opinia publică, Garda dezavua treptat desfrîul şi viaţa de huzur a marilor potentaţi în frunte cu regele.

Iată cîteva elemente ce împiedicau realizarea unei înţelegeri sincere şi de durată între mişcarea legionară şi cercurile palatului. Această situaţie determina pe Carol şi apropiaţii săi să privească cu mai multă atenţie ascensiunea Gărzii. Avid de putere, neadmiţînd s-o împartă cu nimeni, Carol al II-lea urmărea cu îngrijorare crescîndă ridicarea unei forţe a cărei colaborare putea să-i fie fatală. Aşa cum se întîmplase în Italia, dualitatea puterii Carol-Codreanu s-ar fi transformat cu certitudine într-o supremaţie a Gărzii şi trecerea Coroanei pe un plan secundar, de simplu decor.

Sesizînd acest aspect, ziarul „Lupta”, în numărul din 14 martie 1934, se întreba: „Are însă Regele nostru interesul să adere la instaurarea dictaturii? Unde există regim dictatorial, monarhismul dispare. Oare în Italia se mai cunoaşte altă autoritate decît aceea a lui Mussolini? Acei ce îndeamnă la noi coroana să instaureze dictatura, vor să scoată castanele din foc prin rege” [11].

Nevoit să nu meargă prea departe în relaţiile cu o organizaţie sîngeroasă, discreditată în faţa întregului popor ca bandă de asasini [12], regele Carol întîmpina în această tendinţă şi o puternică rezistenţă din partea unor cercuri şi personalităţi politice cu importante poziţii în conducerea de stat; căci dacă în guvernul tătărescian existau elemente favorabile Gărzii, adepţi ai tacticii folosirii acesteia ca mijloc de presiune împotriva democraţiei şi a partidelor, cabinetul cuprindea şi personalităţi cu orientare hotărît antihitleristă. În fruntea acestora se situa Nicolae Titulescu.

De altfel, intrarea sa în guvern a fost însoţită de condiţii „sine qua non” pe care le-a pus regelui Carol privind ruperea relaţiilor dintre Coroană şi Gardă, înlăturarea apropiaţilor regelui compromişi prin legăturile cu legionarii (Puiu Dumitrescu), arestarea autorilor morali ai asasinatului de la Sinaia (C. Z. Codreanu, g-ral Zizi Cantacuzino, Nae Ionescu etc.) şi

---

atîta preciziune? Au fost atîtea situaţiuni referitoare la persoana Înaltului Factor Constituţional şi d-lui Titulescu, care nu au fost deloc exploatate în ultima vreme, deşi erau ordine precise în acest sens. A promis că şi această situaţie trebuie complet lămurită şi că va cere sancţiuni severe contra acelora care nu vor executa instrucţiunile primite. Este nevoie de o ofensivă în această direcţiune şi orice întîrziere este în detrimentul principiilor şi politicii Reichului. Ne-am permis să vă comunic cele de mai sus, spre aprecierea personală a domniilor voastre. Spre orientare, vă comunicăm că o serie de acţiuni ostile sînt în curs, în care şi persoana Înaltului Factor Constituţional este în joc, pentru care vă rugăm să dispuneţi măsurile ce veţi crede de cuviinţă” (Arh. M.A.I., dos. 162, vol. 4, f. 202—205. Notă — Berlin — 1934.

[10] Mihail Sturdza, *România şi sfîrşitul Europei*, Paris, 1954, p. 110—111.

[11] „Lupta”, an. XIII, nr. 3 715 din 14 martie 1934 (artic. *Lupta de mîine*).

[12] La 2 martie 1934, C. Argetoianu nota: (Regele — *n.a.*) „vorbeşte bine de Garda de fier şi de curentul legionar; socoteşte că acesta ar putea fi canalizat pentru popularizarea unui guvern de autoritate. Consideră pe Zelea Codreanu ca un excelent organizator dar nu poate fi întrebuinţat, căci e un asasin...” (C. Argetoianu, *Pentru cei de mîine*, partea a VIII-a, nr. 5 2, Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 608, f. 3 123—3 124).

luarea unor măsuri de izolare şi lichidare a mişcărilor fasciste [13]. Principal autor al legii pentru apărarea siguranţei statului, din martie 1934, N. Titulescu urmărea să creeze prin aceasta o „piedică morală" pentru rege, în cazul cînd ar fi încercat constituirea unui guvern cu sprijinul Gărzii de fier [14]. Beneficiind de concursul cercurilor guvernamentale franceze, N. Titulescu a torpilat planurile instaurării unui guvern dictatorial, condus de mareşalul Averescu. Cu ocazia vizitei în România, la 27 iunie 1934 a ministrului de externe francez, Barthou, acesta a ţinut să-l convingă pe Carol că activizarea grupărilor extremiste de dreapta şi în primul rînd a Gărzii, preconizarea instaurării unui regim dictatorial şi mai ales recunoaşterea oficială de către coroană a acestor tendinţe sînt în măsură să pericliteze regimul parlamentar şi linia politicii externe a României, ceea ce ar fi avut grele urmări pentru relaţiile diplomatice şi financiare româno-franceze, cu consecinţe imediate asupra transmiterii către România a creditelor franceze pentru înarmare. Carol s-a văzut nevoit să se declare de acord cu recomandările ministrului de externe francez şi formula mareşal Averescu a fost rapid şi definitiv abandonată [15]. Prin puternica sa personalitate şi reputaţia de care se bucura pe plan internaţional şi în opinia publică progresistă din ţară, Nicolae Titulescu şi-a impus punctul de vedere coroanei, activizînd în sînul guvernului linia de rezervă şi vigilenţă faţă de mişcările profasciste, în special faţă de Gardă. Important element de siguranţă antihitleristă în cadrul guvernului şi al palatului, N. Titulescu a fost puternic sprijinit în acţiunea sa prin lupta dusă de masele populare în frunte cu P. C. R. împotriva Germaniei naziste şi a agenturilor ei din România.

Situîndu-se cu fermitate în fruntea forţelor democratice, progresiste, Partidul Comunist Român a dus o puternică şi perseverentă activitate împotriva Gărzii de fier şi a reacţiunii carliste, le-a demascat substratul antipopular, nociv, subliniind pericolul pe care-l reprezentau pentru masele largi populare, pentru însăşi situaţia naţiunii*. Combătînd cu energie mişcarea teroristă legionară, agentură a imperialismului nazist în România, cerînd adoptarea unor măsuri severe împotriva Gărzii de fier, mergînd pînă la lichidarea ei din viaţa politică a ţării, P. C. R., numeroasele organizaţii de masă legale organizate şi conduse de Partidul Comunist Român, precum şi o serie de alte grupări politice aflate sub influenţa comuniştilor, au desfăşurat o susţinută campanie de apărare a regimului parlamentar-constituţional, împotriva tendinţelor dictatoriale ale regelui Carol, pentru bararea ascensiunii spre putere a organizaţiilor fasciste.

---

[13] C. Argetoianu, *Pentru cei de mîine*, partea a VIII-a, nr. 5/2 (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 608, f. 3 043, 3 038); mai vezi şi N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, Bucureşti, 1939, f. 131.

[14] A. Călinescu, *Memorii* (Arh. I.S.I.S.P., fond. 3, dos. 65, f. 363).

[15] Arh. I.S.I.S.P., fond. XIII, dos. 1 262, f. 52—54 (informare din 27 iunie 1934 a contelui von Schullenburg în legătură cu vizita ministrului de externe al Franţei, Barthou, la Bucureşti).

* În această problemă vezi detalii în: P. Constantinescu-Iaşi, *Lupta pentru formarea frontului popular în România*, Edit. Academiei, Bcureşti, 1968; Titu Georgescu, *Intelectuali antifascişti în publicistica românească*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1967; Gh. Ioniţă, *P.C.R. şi masele populare (1934—1938)*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1971; Florea Nedelcu, *Partidul Comunist Român în fruntea forţelor democratice potrivnice fascismului şi instaurării dictaturii regale (1937—1938)*, în *P.C.R. în viaţa politică a României, 1929—1944*, Edit. militară, Bucureşti, 1971.

Comuniştii au combătut tendinţele acelor cercuri ale burgheziei care se situau pe poziţia sprijinirii regelui Carol ca mijloc de a evita instaurarea dictaturii gardiste, au dezvăluit pericolul teoriei îmbrăţişării aşa-zisului „rău mai mic'' pe care l-ar fi reprezentat o dictatură regală faţă de un regim totalitar legionar.

Partidul Comunist Român a militat cu fermitate pentru instaurarea unui guvern de front popular reprezentînd toate curentele politice cu orientare democratică, ca singura cale de apărare a libertăţilor cetăţeneşti, de luptă eficace pentru lichidarea mişcării legionare, de organizare a întregului popor pentru apărarea suveranităţii şi independenţei naţionale grav periclitate de statele fasciste.

Subliniind elementele de divergenţă între Gardă şi Carol în lupta pe care o duceau pentru lichidarea libertăţilor democratice, răsturnarea regimului constituţional şi instaurarea dictaturii ca formă de conducere statală, ţinem să observăm faptul că intrarea cercurilor carliste în conflict cu mişcarea legionară nu poate fi interpretată ca o deplasare a palatului pe poziţii de stînga. Animate de puternice convingeri anticomuniste, cu o orientare reacţionară, antidemocratică deschisă, cercurile politice pe care se sprijinea monarhia au adoptat, paralel cu unele măsuri de siguranţă împotriva Gărzii de fier, o intensă campanie represivă împotriva partidului comunist şi a organizaţiilor sale de masă. În timp ce faţă de manifestaţiile huliganice fasciste organizate de mişcarea legionară în anii 1936—1937 împotriva forţelor democratice, guvernul tătărescian procarlist a adoptat în cele mai dese cazuri o poziţie de espectativă, uneori cu aspecte de bunăvoinţă, iar din partea unora dintre membrii guvernului chiar de simpatie, împotriva militanţilor comunişti şi antifascişti au fost luate măsuri represive, concretizate în arestări şi condamnări la numeroşi ani de temniţă, desfiinţarea organizaţiilor democratice şi înăsprirea regimului deţinuţilor politici, membrii ai P.C.R.

Acţionînd cu putere, curentul antihitlerist din guvern (Nicolae Titulescu, Victor Iamandi, Petre Bejan ş.a.), la cererea opiniei publice democratice, a impus luarea, după 1934, a unor măsuri de siguranţă împotriva Gărzii. Între acestea, menţionăm : colaborarea autorităţilor administrative cu autorităţile militare locale împotriva mişcărilor extremiste de dreapta ; s-au stabilit sancţiuni severe contra funcţionarilor publici încadraţi în mişcări extremiste, precum şi împotriva studenţilor şi elevilor de liceu care se făceau vinovaţi de apartenenţă la Gardă etc. [16], măsuri, care, chiar dacă n-au avut eficienţa scontată de iniţiatorii lor, au avut menirea să frîneze procesul de fascizare şi să semene neîncredere între Gardă şi guvernul tătărescian, cunoscut prin docilitate faţă de coroană. Sesizînd perspectiva unei concurenţe care-i putea fi fatală, Carol simţea îndepărtarea treptată a Gărzii, orientarea acesteia spre Germania cu ajutorul căreia urmărea să declanşeze lovitura de instaurare a dictaturii fasciste. Deşi în această perioadă Garda de fier era o organizaţie politică relativ slabă, lipsită de o bază de masă, dispunînd de forţe insuficiente pentru acapararea puterii pentru sine, ea constituia un pericol prin ceea ce tindea să devină. De aceea, ca măsură de siguranţă, deşi au continuat să cultive bune relaţii cu Garda în cursul anilor 1935—1936, cercurile reac-

[16] „Adevărul", an. 48, nr. 15 351 din 19 ianuarie 1934.

ționare carliste au inițiat crearea uncr partide fascizante, însă de orientare monarhistă („Frontul românesc", „Partidul național-creștin"), au sprijinit desprinderea unor desidenți gardiști (Mihail Stelescu, Gh. Beza, Eugeniu Georgiu)[17] cu intenția evidentă de a împiedica o canalizare a extremei drepte sub conducerea Gărzii de fier. În acest sens, revelatoare este declarația lui Nichifor Crainic, principalul executor regal al înființării „Partidului național creștin": „Am gîndit acest partid ca singura forță ce se putea opune atunci Gărzii de fier în ascensiune fioroasă. Cinci luni am activat organizîndu-l în calitate de vicepreședinte"[18].

Asigurarea colaborării într-un partid monarhist a grupării cuziste, a cărei adversitate față de Gardă era întreținută prin subvenții de Victor Iamandi, subsecretar de stat la interne, arată clar mobilul constituirii Partidului național creștin[19]. Pe linia împiedicării mișcării legionare de a-și spori influența în rîndurile tineretului, Carol și cercurile politice grupate în jurul său au intensificat crearea de formațiuni și organizații, cum era străjeria, constituite pe principiul cultului față de monarhie.

În scopul fortificării guvernului, gruparea liberală (Gh. Tătărescu, I. Inculeț, Valer Pop și R. Franasovici) și-a consolidat pozițiile în blocul carlist, prin lichidarea metodică a influenței pe care o deținuseră în cadrul camarilei și asupra coroanei elementele prolegionare: Nae Ionescu, Puiu Dumitrescu și C. Argetoianu.

Subminată tacit, mișcarea gardistă s-a văzut în unele situații împiedicată de la unele manifestații publice. Astfel, cu ocazia interzicerii unei conferințe a fruntașului gardist Nae Ionescu, devenit după 1934 adversar al camarilei și al regelui Carol, legionarii au organizat în februarie 1935 o demonstrație de protest în piața palatului; împrăștiată de armată, manifestația s-a soldat cu numeroși răniți de ambele părți[20]. Reacționînd cu energie, mișcarea legionară a sprijinit acțiunile anticarliste republicane ale doctorului Gerota, arestat din pricina difuzării unor materiale propagandistice în care ataca monarhia și chema la luptă penrtu răsturnarea „regimului de rușine", pentru instaurarea republicii[21]. Cerînd eliberarea dr-lui Gerota, mișcarea legionară a organizat manifestații de solidaritate cu acesta, lansînd manifeste semnate de o serie de fruntași legionari: Traian Cotigă, Gh. Furdui, Al. Cantacuzino etc., manifeste în care condamnau pe unii camaraliști, apreciați ca reprezentînd „viermii" care-și făceau „afacerile pe spatele încovoiat și supt al țării"[22].

Întrebat de C. Argetoianu asupra cauzelor care au deplasat mișcarea gardistă pe o poziție anticarlistă, cunoscînd faptul că într-o etapă anterioară ea afișa public fidelitate față de instituția monarhiei și de Carol personal, fruntașul legionar Traian Cotigă i-a explicat acestuia că: „în Garda de fier starea sufletească s-a schimbat mult în ultimii doi ani

---

[17] Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Serviciul Manuscrise, Arh. palatului XXIII, ms. 8, f. 25; 81–83.

[18] Arh. I.S.I.S.P., fond. 3, dos. 408 (Nichifor Crainic, *Despre acțiunea de corupție, exercitată de Germania în țara noastră*, f. 12).

[19] Arhivele Statului, Arhiva istorică centrală, fond casa regală, cabinet, dos. 11/1934, f. 281.

[20] Arh. I.S.I.S.P., fond. nr. 3, dos. A. Călinescu nr. 451, vol. I, doc. nr. 8, f. 9; vezi și C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 611, f. 23–24).

[21] A. Călinescu, *Memorii* (Arh. I.S.I.S.P., fond. 3, dos. 65, f. 323–333); vezi și C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 613, f. 435).

[22] C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. nr. 104, dos 8 613, f. 448).

(1933—1935 — *n.a.*)./.../ încurajarea mişcărilor artificiale de tineret ca străjerismul şi alte bazaconii inventate de generalul Manolescu şi plătite de poliţie au slăbit mai mult simpatiile tineretului gardist faţă de rege"[23].

În sfîrşit, ca expresie a schimbării cusrului relaţiilor cu coroana, Garda de fier stabileşte contacte cu Iuliu Maniu şi Gheorghe Brătianu, adversari ai camarilei şi ai guvernului tătărescian, care căutau să utilizeze mişcarea legionară în scopuri politicianiste tactice. Într-o notă confidenţială din 14 octombrie, Ion Sîn-Giorgiu, membru al P.N.L. — georgist, agent al casei regale în rîndul partidelor, informa pe Carol asupra încheierii unei înţelegeri între I. Maniu, Gh. Brătianu şi Nae Ionescu, prevăzînd între altele, scoaterea de către fruntaşul legionar a unei publicaţii care să atace coroana şi camarila; Ion Sîn-Giorgiu preciza regelui că în acel moment Nae Ionescu întreţinea legături foarte strînse cu Maniu şi Gh. Brătianu, al căror partizan devenise [24].

Stabilind contacte cu Iuliu Maniu şi adoptînd o poziţie comună cu acesta în atacarea „forţelor ascunse" [25], în noiembrie 1935, Corneliu Zelea Codreanu atrăgea atenţia mişcării legionare să primească cu rezervă criticile naţional-creştine adresate fruntaşului naţional-ţărănist, subliniind :

„Pentru respectul adevărului însă, să se ştie de toţi că domnul Maniu atacă nu pe Rege, ci vîscul din jurul său care omoară pe Rege şi nimiceşte Monarhia Românească. M-am simţit umilit cînd pe pagina I (a unui număr din „Porunca Vremii" — n.a.) eram lăudat eu sau noi, iar pe ultima insultat d-l Iuliu Maniu" [26].

Comentînd circulara legionară din care am citat, C. Argetoianu notează la 27 noiembrie 1935 : „Cele reproduse mai sus arată o serioasă evoluţie a Gărzii de fier spre programul lui Maniu şi o îndepărtare de rege şi de anturajul său. El confirmă cele notate aci cu prilejul vizitei lui Cotigă şi cele spuse lui Pangal de Nae Ionescu, care, întrebat despre progresele propagandei Gărzii în Ardeal, i-a răspuns : Tot ce merge cu Maniu, merge şi cu noi"[27].

Afirmîndu-şi independenţa faţă de Carol, Garda de fier începe să se lanseze în lupta pentru putere, dar de data aceasta fără a mai sluji altora, ci revendicînd-o pentru sine. Făcînd un bilanţ al anului politic 1935, Lothar Rădăceanu marca sfîrşitul perioadei de manifestare a mişcării gardiste ca masă de manevră a reacţiunii burghezo-moşiereşti : „Mişcarea fascistă — sublinia fruntaşul social-democrat — nu mai este o trecătoare manifestare de turbulenţă tinerească a studenţimii, care se poate lesne exploata şi manevra de demagogi încercaţi, ci — la noi ca şi aiurea — un factor politic şi social cu existenţă independentă, cu veleităţi proprii şi

---

[23] Ibidem, f. 452.

[24] Arhivele Statului, Arhiva istorică centrală, fond. Casa regală, dos. 6/1935, f. 49 (Scrisoare informativă a lui Ion Sîn-Giorgiu către Carol al II-lea, din 14 octombrie 1935).

[25] Arh. I.S.I.S.P., fond. 3, dos. A. Călinescu nr. 451, vol. 1, doc. nr. 8 ; vezi şi „Cruciada românismului", an. I, nr. 32, din 18 iulie 1935, în care se arăta că C.Z. Codreanu şi Iuliu Maniu au intrat în tratative de colaborare prin intermediul lui Dragoş Protopopescu. În acelaşi timp, o notă a poliţiei din 4 iunie 1937 menţiona că Iuliu Maniu întreţinea legături cu Garda de fier „de doi ani" (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 3).

[26] C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 613, f. 463).

[27] Ibidem.

cu o factură ideologică care o deosebeşte esenţial nu numai de mişcarea de stînga propriu-zisă, dar şi de reacţiunea burgheză de tip vechi"[28].

Congresul studenţimii legionare de la Tg. Mureş, din 3 aprilie 1936, avea să aducă noi elemente — de data aceasta mult mai concrete — în conflictul dintre Gardă şi cercurile politice carliste.

Încurajată de succesul Germaniei hitleriste, care în martie 1936 ocupase zona demilitarizată a Renaniei, silind Franţa şi Anglia să accepte resemnate îndrăzneala imperialismului nazist, Garda de fier a transformat congresul studenţimii legionare într-un adevărat congres legionar.

„Cu iuţeală uimitoare — arăta un document al P.C.R. — se precipită evenimentele grav ameninţătoare pentru ţara noastră. Provocaţiei nesăbuite de război a Germaniei hitleriste i-au urmat loviturile interne a căror inspiraţie este nu mai puţin hitleristă"[29].

Politica externă reprezenta acum, în mod evident, domeniul în care se manifestau contradicţiile dintre cele două grupări. În timp ce regele Carol şi cercurile care-l sprijineau se orientau spre instaurarea unui regim monarhist dictatorial care să-şi bazeze politica externă pe alianţele cu Franţa şi Anglia, Garda de fier nega diplomaţia tradiţională, declarînd că în 48 de ore de la venirea sa la putere va încadra România în sistemul de alianţe al statelor fasciste.

Această contradicţie ireconciliabilă dintre palat şi Gardă avea să se materializeze în scrisoarea adresată lui Carol — în noiembrie 1936 — de Corneliu Z. Codreanu, prin care, pe un ton brutal, şeful mişcării legionare avertiza pe rege şi politicienii care-l sprijineau că vor răspunde cu capul dacă nu vor modifica conţinutul orientării diplomaţiei româneşti.

În acest context, vechilor fricţiuni dintre monarhie şi gardişti li se adăugau acum elemente, care, în noua conjunctură internaţională ce pune sub semnul întrebării integritatea unor state sau existenţa unor naţiuni, deveneau deosebit de importante.

Cercetarea atentă a corelaţiei dintre ascensiunea hitleristă pe plan internaţional şi evoluţia Gărzii de fier atestă cu claritate că momentul care marchează schimbarea raportului de forţe pe plan european prin intrarea în ofensivă a Reichului hitlerist împotriva puterilor occidentale, coincide cu afirmarea violentă pe plan naţional a mişcării legionare — coloană a V-a a imperialismului german în România. Însuşi Carol al II-lea s-a văzut nevoit să atragă atenţia lui W. Fabricius, ministrul plenipotenţiar al Germaniei la Bucureşti, asupra sprijinului material şi moral acordat de nazişti Gărzii de fier, ceea ce sporea în mod îngrijorător pericolul dezlănţuirii unor acţiuni sîngeroase[30]. În ciuda ajutorului material

---

[28] Lothar Rădăceanu, *Învăţămintele anului 1935 şi sarcinile politice ale anului 1936*, în „Calendarul muncii", 1936.

[29] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 191, f. 64/1, (Scrisoarea C.C. al P.C.R. din 12 aprilie 1936 adresată Biroului Executiv al Partidului Radical-Ţărănesc).

[30] Andreas Hillgruber, *Hitler, König Karol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1939—1944*, Wiesbaden, 1954, p. 13.

primit din partea regelui [31], care nu-şi pierduse încă la această dată speranţa de a utiliza Garda într-o lovitură monarhistă *, Congresul de la Tg. Mureş, manifestaţie huliganică fascistă îndreptată împotriva democraţiei, a hotărît condamnarea la moarte a principalilor săi adversari; dar între proscrişi figura de astă dată şi „oculta" în frunte cu Elena Lupescu şi Gabriel Marinescu, apreciaţi ca fiind „canalii" şi prin urmare demni de a fi lichidaţi[32]. Încercarea regelui de a intra în contact cu conducătorii Gărzii, imediat după congres, a fost respinsă de aceştia sub pretextul că „Garda nu face nimic clandestin" [33].

Prin luarea unor măsuri sporite de înarmare a „cuiburilor", crearea echipelor morţii, însărcinate cu executarea proscrişilor condamnaţi sub steagul negru de la Tg. Mureş, precum şi prin lansarea unor zvonuri privind legăturile Gărzii cu armata [34], legionarii ţineau să intimideze şi să paralizeze prin spaimă aparatul de stat şi cercurile guvernante în frunte cu regele. Subliniind faptul că Garda îşi sporise forţele faţă de anul 1933, formaţiunile paramilitare fasciste fiind gata de atac în cazul unei ofensive guvernamentale antigardiste, o notă informativă adresată regelui releva cu vădită îngrijorare: „...dacă nu se vor lua măsuri de prevedere, într-o bună zi nu va fi exclus să invadeze capitala, după toate regulile loviturilor de stat din Mallaparte, cîteva zeci de mii de cămăşi verzi. Nu va fi vorba atunci nici de o „revoluţie" mihalachistă, nici de „Reacţiunea" goga-cuzistă. Va fi ceea ce urmăresc codreniştii să se întîmple: o lovitură de stat în toată accepţiunea cuvîntului" [35]. Executarea bestială a lui Mihail Stelescu pe patul de suferinţă al unui spital din capitală, unul din condamnaţii la moarte de la Tg. Mureş, ţinea să accentueze, prin cruzimea înfiorătoare cu care a fost săvîrşită, tocmai psihoza groazei şi nesiguranţei în rîndul celor vizaţi spre a fi executaţi.

---

[31] Cu cîteva zile înaintea Congresului de la Tg. Mureş, Gh. Furdui, conducătorul studenţimii legionare, a primit din partea regelui suma de 100 000 lei, iar Ministerul de Interne, prin Ion Inculeţ şi Eugen Titeanu a alocat importante fonduri din O. P. în scopul transportării şi întreţinerii delegaţilor legionari la congres. Vezi în acest sens : Arh. I.S.I.S.P., fond. 7, dos. 225, doc. 42, f. 55 şi doc. 37, f. 8.

* Analiza relaţiilor dintre Gardă şi Carol al II-lea în această perioadă evidenţiază faptul că divergenţele dintre cele două grupări dictatoriale s-au manifestat sub forme latente, fără a izbucni în conflicte deschise. Aceasta s-a datorat în principal faptului că pînă în anul 1937 regele Carol al II-lea nu-şi pierduse speranţa realizării unei înţelegeri cu mişcarea legionară care să-i slujească drept element politic de sprijin în activitatea de instaurare a dictaturii regale, iar Garda de fier nu dispunea de suficiente forţe proprii, precum şi de un sprijin direct al Germaniei hitleriste spre a trece la înlăturarea monarhiei cu care se afla în concurenţă pentru instaurarea puterii totalitare. Carol şi Garda se situau pe poziţii sensibil apropiate în unele orientări cum ar fi: anticomunismul, negarea regimului burghez constituţional etc. Contradicţiile dintre monarhia carlistă şi legionari nu aveau un conţinut de clasă ci erau expresia luptei pentru putere între două grupări reacţionare.

[32] Arhivele Statului. Arhiva istorică centrală, fond. Casa regală, Cabinet, dos. 13/1936, f. 5—6, vezi şi Arh. I.S.I.S.P., fond. 6, dos. 201, f. 12.

[33] C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. nr. 104, dos. 8 615, f. 828).

[34] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 103, dos. 8 169, f. 70—71 (*Dare de seamă asupra stării de lucruri din ţară şi de la vecini*, 6 aprilie 1936).

[35] Arhivele Statului. Arhiva istorică centrală, fond. Casa Regală, Cabinet, dos. 13/1936, f. 15.

Faptul că în aceeaşi perioadă a început difuzarea unor manifeste clandestine ale mişcării legionare care cereau suprimarea concubinei regelui [36] a stîrnit o adevărată alarmă în rîndul camarilei.

Generalul Cihovski, membru marcant al grupării maniste, arăta lui Gh. Furdui că Maniu avea toată admiraţia faţă de Gardă, aşteptînd de la ea un gest simbolic prin împuşcarea Elenei Lupescu, fapt care să situeze mişcarea legionară „în fruntea tuturor, ca una din cele mai morale". La acest îndemn, fruntaşul legionar declara:

„Domnule general, sînt pentru ea o sută de pistoale şi foarte buni trăgători, dar n-a venit momentul oportun ca această doamnă să fie împuşcată, însă ceasul nu este departe" [37].

Arătînd că în anturajul regal, ca urmare a acţiunilor sîngeroase legionare, domnea o adevărată panică, ceea ce-l făcea pe Carol să se gîndească la instaurarea unui guvern militar, capabil să-i asigure siguranţa personală, M. Moruzov, şeful serviciului secret de informaţii al palatului releva:

„Regele a fost impresionat de actul gardiştilor, n-a crezut pînă acum în ameninţările acestui tineret pe care-l socotea că-l poate utiliza în serviciul popularităţii sale. Acum vede că are a face cu adevăraţi terorişti şi cum ştie că mai sînt echipe organizate în vederea suprimării şi a altor persoane, printre care una ce-i stă foarte aproape — a băgat-o pe mînecă" [38].

Ameninţate în propria lor situaţie, cercurile carliste au acţionat abil. Sacrificarea lui N. Titulescu şi preluarea politicii externe de către însuşi regele Carol (la sfîrşitul lui august 1936) reprezenta pentru coroană un dublu succes. Prin eliminarea lui N. Titulescu, eminent patriot şi adversar al hitlerismului, Carol dădea satisfacţie şi căpeteniilor naziste, sperînd între altele să obţină din partea Reichului o atitudine de bunăvoinţă, care s-ar fi putut concretiza în direcţionarea Gărzii sub ordinele regale; în acelaşi timp, Carol elimina un colaborator a cărui concurenţă îi devenise cu mult timp în urmă incomodă [39] prin prestigiul, popularitatea şi intransigenţa democratică care-i leza orgoliul şi-i făcea în acelaşi timp dificilă acţiunea de întronare a dictaturii regale reacţionare.

Speranţele Berlinului că eliminarea lui N. Titulescu, considerat ca principal obstacol în calea unei apropieri româno-germane, va fi însoţită de o schimbare a liniei politice externe tradiţionale a României aveau însă să se risipească destul de rapid. Declaraţiile de fidelitate faţă de politica externă dusă de N. Titulescu făcute de noul titular, Victor Antonescu [40], vizita regelui Carol la Praga [41], cu ocazia căreia s-a făcut o dată în plus dovada ataşamentului României la tradiţionala solidaritate a statelor pacifiste, dar mai ales marile manifestaţii naţionale, antirevizioniste organizate în întreaga ţară în toamna anului 1936 au risipit iluziile hitleriştilor.

---

[36] C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C. C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 615, f. 870),

[37] Arhivele Statului. Arhiva istorică centrală, fond. Casa Regală, Cabinet, dos. 36/1936, f. 1—3.

[38] C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 616, f. 1091).

[39] N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, Buc., 1939, p. 353.

[40] „Adevărul", an. 50, nr. 16 136 din 1 septembrie 1936.

[41] Într-un articol consacrat situaţiei internaţionale, ziarul sovietic „Izvestia" remarca faptul că vizita regelui Carol la Praga a dovedit din nou că România aprobă relaţiile stabilite între Cehoslovacia şi U.R.S.S. („Adevărul", an 50, nr. 16 190 din 3 noiembrie 1936, artic, *Izvestia despre vizitele de la Praga*).

Cu prilejul unei întrevederi avută cu ministrul de externe al Franţei, Delbos, C. Argetoianu, aflat într-o vizită la Paris, a explicat acestuia că adevăratul motiv al excluderii lui Titulescu din guvern consta în „hotărîrea regelui Carol de a conduce în persoană politica noastră externă, de a fi propriul său ministru de externe" [42].

Ca urmare, Germania hitleristă şi-a sporit acţiunile de amestec în treburile interne, prin activizarea Gărzii de fier şi nazificarea reprezentanţelor sale diplomatice din România. Pînă în anul 1937, contactele dintre Reich şi Gardă fuseseră realizate în primul rînd prin serviciul de politică externă al partidului naţional socialist, serviciu condus de A.Rosenberg. În perioada următoare, rolul principal l-a jucat aparatul în dezvoltare al serviciului extern de informaţii de pe lîngă serviciul special, cu centrala ei din Siguranţa generală a Reichului, de pe lîngă S.S.

Încurajat de nazişti, Corneliu Zelea Codreanu a proclamat anul 1937 drept „un an de luptă şi sacrificii", anul trecerii la ofensivă directă pentru cucerirea puterii [43].

Folosind drept pretext funeraliile a două dintre căpeteniile legionare, Ion Moţa şi Vasile Marin, morţi în războiul civil din Spania, unde luptaseră de partea rebelilor fascişti [44], Garda de fier, sprijinită activ de cercurile hitleriste, a organizat la mijlocul lunii februarie 1937 mari manifestaţii însoţite de atacuri huliganice împotriva forţelor antifasciste în întreaga ţară.

După o staţionare la Berlin, unde cortegiul mortuar a fost salutat de autorităţile fasciste germane, delegaţi ai fasciilor italiene şi ai falangelor spaniole, procesiunea funebră a urmat un itinerar care străbătea majoritatea provinciilor ţării [45]. Procesiunea înmormîntării în capitală a fost în fapt transformată, în ciuda legilor care interziceau manifestaţiile politice şi uniformele, într-o defilare legionară, menită a atrage simpatia marelui public şi simbolizînd forţa ameninţătoare pentru adversari [46]. Ţinînd să-şi exprime oficial solidaritatea cu Garda de fier, dar mai ales pentru a-i amplifica cutezanţa, miniştrii Germaniei hitleriste şi Italiei fasciste, printr-un act de imixtiune grosolană în treburile interne ale ţării, au participat alături de fruntaşii legionari în fruntea cortegiului

---

[42] C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 618, f. 2 013—2 014).

[43] N. Lebedev, *Jeleznaia gvardia, Karol II i Ghitler* (*Iz istorii rumînscogo faşisma, monarhii i eio igrî na dvuh stolah*) (Garda de fier, Carol al II-lea şi Hitler (Din istoria fascismului din România, a monarhiei şi a jocului ei la două mese), în „Voprosi istorii", nr. 6/1968, p. 158 ; O notă informativă a poliţiei din 20 ianuarie 1937 relevă faptul că cu prilejul unei consfătuiri legionare, Corneliu Zelea Codreanu a afirmat că într-o perioadă relativ scurtă victoria va fi a Gărzii, dîndu-se lovitura decisivă. În vederea realizării acestui scop, Garda trebuia, după indicaţia lui C. Z. Codreanu, să-şi lărgească baza de masă, îndeosebi prin infiltrări în sînul clasei muncitoare (Arh. I.S.I.S.P., fond. 7, dos. 7, dos. 225, doc. 41, f. 10).

[44] C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 617, f. 1 680).

[45] Ibidem, f. 1 670 ; Arh. M.A.E., vol. 376/1 Problema 71, anul 1937, România, R. 7. Dosar referitor la incidentul diplomatic, f. 5 (Telegramă nr. 7 191 din 7 februarie 1937. Berlin, semnată Comnen).

[46] A. Călinescu, *Memorii* (Arh. I.S.I.S.P., fond. 3, dos. 65, f.149). Vezi şi C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 617, f. 1 675—1 676); Arh. C.C. al P.C.R., fond. 69, dos. 6 387, f. 68.

funebru [47]. Festivitățile organizate de gardiști s-au desfășurat în condițiile în care nu numai că ignorau complet guvernul și autoritățile de stat, dar mai mult, acolo unde s-a încercat de către acestea o limitare a excesolor, bandele înarmate fasciste au răspuns cu acte sîngeroase. Ca o apologie a crimei, asasinii lui I. Gh. Duca au fost promovați ca membri ai forului legionar, ordinul „Bunei Vestiri" [48]; după ce a pătruns cu forța în incinta închisorii Văcărești, o echipă legionară a decorat pe ucigașii lui Mihail Stelescu [49] cu ordinul creat de C. Z. Codreanu ca recompensă pentru „merite legionare".

Și în timp ce Corneliu Codreanu, în mod provocator la adresa coroanei și a guvernului, făcea avansări, decora și ordona, sfidînd legile statului, importante personalități politice antihitleriste sau adversare Gărzii erau terorizate și intimidate prin scrisori conținînd sentințe de condamnare la moarte ale unor tribunale legionare constituite ad-hoc [50] sau, așa cum s-a întîmplat cu rectorul Universității din Iași, Traian Bratu — mutilate în plină stradă [51]. Concomitent au continuat cu o înverșunare crescîndă atacurile gardiste la adresa regelui Carol al II-lea și a camarilei [52]. Speculînd puternicul curent antimonarhic, care domina societatea românească, dar mai ales adversitatea maselor populare față de regimul corupt al lui Carol al II-lea, C. Z. Codreanu spera într-o sporire a bazei de masă a Gărzii de fier.

Eliberat de concurența unor fruntași care-l împiedicau într-o confruntare directă cu coroana (Mihail Stelescu, I. Moța [53]), C. Z. Codreanu

[47] Arh. M.A.E., vol. 376/1, Problema 71, anul 1937, România R. 7, dosar referitor la incidentul diplomatic f. 122; vezi și C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 101, dos. 8 620, f. 2 186).

[48] Arhivele Statului. Arhiva istorică centrală, fond. Ministerul Propagandei Naționale, Presa internă, dos. 382, f. 30.

[49] C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 617, f. 1 787—1 789).

[50] N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, Buc., 1939, p. 399; vezi și A. Călinescu, *Memorii* (Arh. I.S.I.S.P., fond. 3, dos. 65, f. 416); C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 620, f. 2 041).

[51] Ilustrativ pentru gradul teroarei dezlănțuite de legionari în această perioadă este faptul că nu au fost tolerați nici adversarii mai mărunți. Astfel, un agent al siguranței generale, Ciapraz Nicolae, fost legionar, a fost înjunghiat cu numeroase lovituri de cuțit în strada Berthelot, iar unui adept al lui Stelescu, anume Catană Vasile, i s-a tăiat nasul în noaptea de 19 martie 1937, pe un cîmp în apropierea Bucureștiului (Arh. I.S.I.S.P., fond. 3, dos. A. Călinescu nr. 451, vol. 1, doc. nr. 8, f. 11—12).

[52] N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, Buc., 1937, p. 407; vezi și C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C. C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 619, f. 8).

[53] Este interesant de remarcat faptul că C. Z. Codreanu a trimis în războiul civil din Spania principalele căpetenii legionare: g-ral Cantacuzino-Grănicerul, președintele partidului „Totul pentru țară", Ion I. Moța — comandant al „Bunei Vestiri", Ion Dumitrescu-Borșa, secretar general al partidului, Vasile Marin, Bănică Dobre, Nicolae Totu. În ceea ce-l privește pe Ion Moța, apreciat ca figura legionară cea mai reprezentativă alături de C.Z. Codreanu, acesta se pronunța pentru întreținerea unor bune relații cu monarhia; el declarase textual: „Noi nu vrem să ne atingem de persoana regelui". De aceea, avînd în vedere și modul cum procedase cu Mihail Stelescu, trimiterea lui Moța în Spania a fost apreciată ca un act de condamnare la moarte semnat de „Căpitan" pentru un concurent periculos și incomod. După moartea generalului Cantacuzino-Grănicerul, președintele partidului „Totul pentru țară", în octombrie 1937, conducerea Gărzii a votat o moțiune prin care se interzicea noului președinte ales, ing. Clime, de a lua în această calitate orice contact cu autoritățile sau cu „lumea oficială". Prin aceasta, C.Z. Codreanu prelua controlul total asupra legăturilor mișcării legionare cu coroana și guvernul.

a împins în mod voit într-o criză acută relaţiile dintre Gardă şi Carol al II-lea. „Codreanu — nota N. Iorga la 11 februarie 1937 — a defilat ca un suveran după carul funebru"[54].

Hotărît să treacă la măsuri de reprimare a gardismului[55], dar acţionînd cu prudenţă, Carol al II-lea şi cercurile care-l sprijineau, în frunte cu guvernul tătărescian, au manevrat în primul rînd pentru tăierea legăturilor dintre Germania hitleristă şi mişcarea legionară.

La 13 martie 1937, ministrul României la Berlin N. Petrescu Comnen a atras în mod serios atenţia guvernului hitlerist asupra atitudinii Germaniei faţă de România, declarînd în numele regelui şi al guvernului că : „În viitor însă ori ce nouă imprudenţă, ori ce gest care ar avea aerul unei imixtiuni în luptele noastre politice ar face imposibilă orice acţiune de apropiere între ţările noastre, ar avea consecinţele cele mai grave"[56]. Beneficiind de uriaşul sprijin al maselor populare şi al majorităţii partidelor politice, care au protestat cu o energie impresionantă împotriva imixtiunii statelor fasciste în viaţa politică internă a ţării, guvernul a obţinut o dată cu scuzele Reichului şi angajamentul ministrului de externe, baronul von Neurath, că în viitor va face tot ce îi va sta în putinţă pentru a împiedica repetarea unor asemenea acte de amestec în politica internă a ţării, solicitînd să i se aducă la cunoştinţă orice cazuri concrete, orice fapte cunoscute ca provocatoare. Cu acest prilej, von Neurath a dat garanţii că va lua imediat toate măsurile de precauţie cuvenite împotriva acelora ce se vor fi făcut vinovaţi de asemenea acte[57].

Asigurate formal, cel puţin o perioadă, de neutralitatea Germaniei în disputa pe care o aveau cu Garda, cercurile carliste au iniţiat măsuri de securitate direcţionate pe diverse planuri.

Convingîndu-se după o lungă perioadă de timp de faptul că, aşa după cum arăta C. Argetoianu, „Garda n-a fost şi nu poate fi pusă la încercare, căci o încercare cu dînsa ar însemna sfîrşitul celor care pun la cale încercările"[58] şi după ce a sondat fără rezultate posibilitatea instaurării unor guverne regale de mînă forte în frunte cu Vaida[59], Averescu[60] sau Armand Călinescu[61], Carol al II-lea s-a oprit la varianta remanierii guvernului Gh. Tătărescu[62]; operaţiunea a avut ca principal element

---

[54] N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, Bucureşti, 1939, p. 318.

[55] Arh. M.A.E., vol. 376/I, Problema 71, anul 1937, România R 7, dosar referitor la incidentul diplomatic, f. 38. Copie după telegrama nr. 142 din 16 februarie 1937, primită de la legaţiunea din Haga şi înregistrată sub nr. 9 439 din 17.II.1937; Vezi şi A. Călinescu, *Memorii* (Arh. I.S.I.S.P., fond. 3, dos. 65, f. 423—427); C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 617, f. 1 703; 1 788).

[56] Arh. M.A.E., vol. 376/1, Problema 71, anul 1937, România R 7, dosar referitor la incidentul diplomatic f. 145 (Telegramă nr. 3 746 din 13 martie 1937, de la legaţiunea română din Berlin. Semnată Petrescu-Comnen).

[57] Ibidem, f. 146—147.

[58] C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. nr. 104, dos. 8 617, f. 1 741).

[59] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 205, f. 58.

[60] C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 617f. f. 1 707—1 710; 1 722).

[61] Ibidem, dos. 8 618, f. 1 994.

[62] Arh. M.A.E., fond. 71/România anul 1937, vol. 349, Politica internă, f. 22; „Monitorul Oficial", nr. 44 bis din 23.II.1937. Partea I legi, jurnale ale Consiliului de miniştri, decizii ministeriale, comunicate, anunţuri judiciare — interes general.

atribuirea unor împuterniciri deosebit de mari[63] prefectului poliției capitalei, Gabriel Marinescu, membru marcant al camarilei, pe care Garda de fier îl trecuse cu un an de zile în urmă pe listele morții.

Prin numirea unui agent al său în fruntea Ministerului de Interne (Gabriel Marinescu prelua conducerea poliției, jandarmeriei și siguranței statului), regele reușea să-și lărgească considerabil prerogativele, creînd în fapt o formă specifică de dictatură prin preluarea sub controlul său direct a unor portofolii ministeriale fundamentale cum erau : ministerul apărării naționale, ministerul de externe și ministerul de interne [64].

Sub impulsul opiniei publice democratice care cerea cu hotărîre luarea unor măsuri radicale împotriva Gărzii, precum și din inițiativa unor cercuri politice amenințate direct de legionari, între care camarila devenise ținta principală, noul cabinet tătărescian a adoptat unele măsuri antigardiste dintre care menționăm : condamnarea la muncă silnică pe viață a asasinilor lui Mihail Stelescu și la diferite pedepse a unor acuzați gardiști implicați în acțiunile huliganice din aprilie 1936 și februarie — martie 1937, evacuarea căminelor studențești, devenite cuiburi de agitație legionară, prelungirea stării de asediu, somarea forurilor bisericești superioare pentru interzicerea propagandei gardiste în biserică [65], ostracizarea prințului Nicolae [66] etc. În sfîrșit, în mod vădit provocator, în februarie 1937, Carol a cerut lui C. Z. Codreanu să-i cedeze conducerea Gărzii de fier al cărui „Căpitan" să fie proclamat, ceea ce, așa cum era de așteptat mai ales în conjunctura creată, acesta a refuzat [67]. Drept urmare, cercurile carliste au hotărît suprimarea principalelor căpetenii legionare.

---

[63] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 205, f. 26 ; Arh. M.A.E., fond 71/România anul 1937, vol. 349. Politica internă f. 28 ; C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 617, f. 1 749).

[64] Arh. M.A.E., vol. 376/1 Problema 71, an. 1937, România R 7, dosar referitor la incidentul diplomatic provocat de participarea reprezentanților diplomatici germani, italieni și portughezi la înmormîntarea lui Moța și Marin, f. 152 (Nota informativă nr. 883 din 19 martie 1937, de la legația română din Moscova, privitoare la conținutul unui articol apărut în ziarul „Pravda" din 19 martie 1937).

[65] Referitor la măsurile de siguranță luate de guvernul remaniat împotriva mișcării legionare a se vedea : Arhiva Consiliului popular județean Cluj, fondul prefecturii, dosar privind „Probleme cu caracter social și politic" /1937, inventar nr. 69, nr. registru 4 327/1937, nepaginat ; Loc. cit., nr. registru 7 713/1937 ; Loc. cit., nr. registru 9 420/1937 ; „Viitorul", an. XXIX, nr. 8 771 din 28 februarie 1937 și nr. 8 744, din 4 martie 1937 ; „Dimineața", an. 33, nr. 10 850, din 7 martie 1937 și nr. 10 861 din 18 martie 1937 ; „Adevărul", an. 51, nr. 16 285 din 27 februarie 1937 ; „Lumea nouă", an. XXXI, nr. 12 C din 12 martie 1937.

[66] Apreciind că se poate servi de Gardă în disputa pe care o avea cu Carol, prințul Nicolae a stabilit o strînsă legătură cu mișcarea legionară, căreia i-a furnizat teren, fonduri și materiale de construcții pentru organizarea unei „tabere de muncă". Astfel, pe măsura amplificării divergențelor dintre Carol și gardiști, fruntașii legionari, menținîndu-și intențiile privind utilizarea monarhiei după modelul mussolinian, au început să emită ideea răsturnării regelui și proclamarea unei regențe în frunte cu prințul Nicolae, sprijinit pe un guvern al Gărzii de fier. Față de hotărîrile unanime ale Consiliului de coroană din 9 aprilie 1937 privind expulzarea peste graniță a prințului Nicolae, Garda a luat poziție publică împotriva verdictului, organizînd manifestații de solidaritate cu prințul Nicolae. Convocînd în ziua de 13 aprilie 1937 pe reprezentanții cîtorva ziare, Corneliu Zelea Codreanu a dat publicității o declarație prin care proclama deschisă lupta dintre Gardă și Carol, încheindu-și cuvîntarea strigînd „Trăiască Principesa Elena", „Trăiască principele Mihai" „Trăiască principele Nicolae" (în această problemă vezi : Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210, f. 2—3 ; A. Călinescu, *Memorii*, Arh. I.S.I.S.P., fond. 3, dos. 65, f. 335 ; 434 ; C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 618, f. 1 843, 1844—1845 ; 1948—1949 ; 1956 ; 1974—1975 ; și dos. 8619, f. 14, 18—22.

[67] Zaharia Boilă, *Memorii* (Arh. I.S.I.S.P., fond. 6, dos. 113, f. 303).

La 1 martie 1937, Armand Călinescu nota: „Lungă întrevedere cu Gabriel Marinescu la mine acasă. Tătărescu a avut iniţiativa numirii lui în guvern. Nu a acceptat decît după ce Regele l-a convins şi el. Gabriel îi făcuse un raport de vineri. Cînd s-a întors regele în Bucureşti, duminică l-a chemat de dimineaţă şi i-a spus că s-a convins de primejdia Gărzii de fier şi de necesitatea represiunii. Gabriel i-a spus lui Tătărescu că primeşte numai cu condiţia de a i se aproba planul de lucru. El nu merge la Parlament, nu merge nici la consilii decît spre a i se da aprobarea. Apoi să fie lăsat să lucreze liber. S-a primit propunerea. Are de gînd să suprime pe Codreanu şi vreo 30 gardişti principali. Şi-a format echipe de 200 puşcăriaşi cu care va da lovitura într-o noapte. E convins că dacă nu-i suprimă el pe ei vor cădea el şi Regele apoi victime... Gabriel i-a spus Regelui că ceea ce putea odată vindeca cu o cataplasmă, acum va trebui tratat cu bisturiul. Deci vor trebui cîţiva suprimaţi" [68].

Aflat într-o situaţie deosebit de dificilă, izolat şi neputînd conta pe un sprijin eficient din partea Berlinului, la 11 martie 1937 Corneliu Zelea Codreanu se întîlneşte, la cererea sa, cu Zaharia Boilă, unul din apropiaţii lui Iuliu Maniu, plecat în acest timp în străinătate. Angajîndu-se să revină asupra unor condamnări la moarte hotărîte de legiune privind pe Mihalache, Titulescu, Virgil Madgearu ş.a.[69], şi fluturînd textul unui pretins testament politic, care recomanda Gărzii ca în cazul dispariţiei sale sub sabia gîdelui regal aceasta să treacă sub ordinele fruntaşului naţional ţărănist [70], C. Z. Codreanu a solicitat încheierea urgentă a înţelegerii cu Iuliu Maniu, sub forma unui pact, care să aibă ca obiectiv lupta contra regelui Carol al II-lea şi a planurilor de instaurare a dictaturii regale [71].

În acelaşi timp, prin intermediul lui Mihai Antonescu, fruntaş al Partidului Naţional Liberal — georgist, Corneliu Zelea Codreanu a intrat în contact cu Gheorghe Brătianu, adversar declarat al regelui Carol şi al susţinătorilor săi, stabilind cu ocazia întrevederii care a avut loc la 22 aprilie 1937 un program comun de acţiune [72]. Ceea ce facilita în plus colaborarea celor două partide era poziţia similară pe care o aveau în problema atitudinii faţă de Germania hitleristă [73].

Deşi în lupta pe care o purtaseră împotriva cercurilor carliste după 1933 gruparea manistă, P.N.L. — Gh. Brătianu şi Garda de fier întreţinuseră unele contacte spontane fără un caracter organizat, prilejuite de necesitatea de a înfrunta acelaşi adversar, perioada martie—aprilie 1937 marchează în fapt momentul trecerii la o luptă solidar coordonată, avînd ca ţel fortificarea frontului anticarlist şi potenţarea maximă a ofensivei împotriva coroanei şi a sprijinitorilor ei, ofensivă al cărei prim succes trebuia să-l constituie răsturnarea guvernului tătărescian în alegerile generale parlamentare din decembrie 1937.

---

[68] A. Călinescu, *Memorii* (Arh. I.S.I.S.P., fond. 3, dos. 65, f. 424—425).

[69] Zaharia Boilă, *op. cit.*, p. 305.

[70] *Ibidem*, f. 305—306.

[71] *Ibidem*, f. 305; vezi şi Tudor Savin, *Istoria unei figuri "istorice"—Iuliu Maniu*, 1946, p.100.

[72] Arh. I.S.I.S.P., fond. 7, dos. 224, doc. 18, f. 3.

[73] *Documents diplomatiques français 1932—1939 2e série (1936—1939)*, tom I, Paris, 1963, doc. 102, p. 149; vezi şi A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 269.

La 17 mai 1937, C. Argetoianu nota pe marginea unei discuţii avute cu căpetenia legionară: „C. Z. Codreanu a arătat că un lucru e sigur «un abis s-a creat între rege şi legionari şi de azi înainte Majestatea Sa nu mai poate conta nici pe Gardă nici pe dînsul Zelea Codreanu. E chiar foarte probabil că în curînd dînsul va lua atitudine pe faţă în contra regelui»“ [74].

În aceste condiţii, deşi la propunerea lui Iuliu Maniu formalitatea semnării înţelegerii întocmite între cele trei grupări a fost amînată pentru toamnă, apreciind că atunci „chestiunea se va schimba radical" [75], numeroase note ale poliţiei, precum şi materiale memorialistice din primăvara şi vara anului 1937 semnalează prezenţa activă a pactului în viaţa politică a ţării; maniştii, georgiştii şi legionarii lansează împreună manifeste, colaborează la redactarea unor broşuri anticarliste etc. [76]. Reluînd informaţia primită prin intermediul lui Gh. Brătianu în martie 1937, Wilhelm Fabricius informa Berlinul asupra „orientării izbitoare a Gărzii de fier spre Maniu" [77], avînd drept bază comună opoziţia lor faţă de rege.

„O primejdie gravă pentru rege — observa Fabricius — ar putea deveni apropiere care se urzeşte în culise între Garda de fier şi Maniu. Căci aici şi-ar întinde mîna doi factori care, cu toate deosebirile dintre ideile lor politice, au un singur ţel comun: lupta împotriva doamnei Lupescu şi a regelui însuşi, dacă nu se poate lepăda de nefasta ei influenţă" [78].

Coaliţie politică anticarlistă, deşi cu o manifestare puţin ameninţătoare în această perioadă, „Pactul" se făcea deosebit de temut pentru Carol în perspectiva declanşării dinamismului conjunctural pe care alegerile parlamentare generale din decembrie 1937 urmau să-l imprime vieţii politice.

Anunţîndu-l public la 25 noiembrie 1937, cu prilejul semnării oficiale, semnatarii lui încercau să-i dea — din motive tactice — înfăţişarea unei alianţe temporare şi limitate, intitulîndu-l inofensiv „Pactul de neagresiune electorală", avînd ca obiectiv declarat apărarea libertăţii de manifestare în perioada campaniei electorale.

„Partidul Naţional Ţărănesc — releva Gr. Iunian — a făcut un pact de neagresiune cu partidul „Totul pentru ţară". Este desigur un pact politic. S-a pretins că el nu are decît scopul de a asigura libertatea alegerilor, precum şi obligaţia celor care-l subscriu de a nu denigra pe ceilalţi subscriitori ai pactului. Orice explicaţii s-ar da, pactul are un caracter politic" [79]. Ameninţat cu lichidarea, C. Z. Codreanu obţinuse apărarea şi protecţia lui Iuliu Maniu, căruia în mod diversionist, îi oferea supremaţia în mişcarea legionară, în cazul cînd ar fi fost suprimat din ordinul lui Carol. În aşteptarea ofensivei hitleriste, căpetenia fascistă căuta să cîştige timp, luînd măsuri de apărare şi organizînd acţiuni de intimidare a coroanei.

[74] C. Argetoianu, *Însemnări zilnice* (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8 620, f. 2 060).

[75] Zaharia Boilă, *op. cit.*, f. 306.

[76] Arh. I.S.I.S.P., fond. 7, dos. 224, doc. 18, f. 3, 8, 9; *Loc. cit.*, dos. 227, doc. 77.

[77] Ibidem, fond. XIII, dos. 1 313, f. 4 649 (Legaţia germană la Bucureşti, Jr l. nr. 772/1937 I.A. 4. către Ministerul Afacerilor Externe — Berlin, Bucureşti 23 martie. Semnat Fabricius. Convorbire avută cu Gh. Brătianu).

[78] Ibidem, dos. 1 259, f. 112—116 (Legaţia Germană la Bucureşti, jurnal nr. 816/37 I.A.5. Către Ministerul Afacerilor Externe — Berlin, Bucureşti, 24 martie 1937. Semnat Fabricius. *Cu privire la situaţia politică internă după încheierea sesiunii parlamentului*).

[79] „Timpul", an. I, nr. 228 din 20 decembrie 1937.

Ca răspuns, aflat în perspectiva apropiată a unei înfruntări directe cu Garda — cel mai teribil rival care se anunţa în acel moment în lupta pentru putere —, regele Carol şi cercurile apropiate lui au urgentat pregătirile de instaurare a dictaturii monarhiste. Aproximativ un an mai tîrziu, referindu-se la încheierea pactului I. Maniu — C. Z. Codreanu, Armand Călinescu, unul din intimii regelui făcea în acest sens precizarea revelatoare : „Cred că în acel ceas s-a decis soarta vechiului regim" [80].

★

Campania electorală şi alegerile parlamentare din decembrie 1937, precum şi scurta guvernare a cabinetului Goga-Cuza au confirmat temerile cercurilor politice din jurul tronului. Beneficiind de inactivitatea partidelor politice burgheze şi în unele cazuri de girul moral al unor politicieni reacţionari şi corupţi, avînd sprijinul cercurilor naziste, Garda de fier, cu cele 500 000 de voturi obţinute şi beneficiind de numeroase formaţiuni paramilitare, apărea la începutul anului 1938 cu pretenţia mărturisită public de a prelua puterea în stat. Cu aceasta, relaţiile dintre Carol al II-lea şi Garda de fier îmbracă aspecte cu caracter specific violent, marcînd trecerea la etapa luptei deschise dintre adepţii monarhiei şi legionari (perioada 1938—1940) care se va solda cu numeroase acţiuni represive desfăşurate de o tabără sau alta.

CAROL II ET LA GARDE DE FER — DES RELATIONS AMICALES À LA CRISE (1930—1937)

RÉSUMÉ

Après l'année 1934, les relations entre le roi Carol II et la Garde de fer ont revêtu de multiples aspects, passant de la cordialité et de l'appui mutuel, dans la lutte menée par les deux groupements politiques contre la démocratie et le régime parlementaire constitutionnel, à la lutte pour la prise du pouvoir en 1938. Dès l'instauration du régime hitlérien en Allemagne au mois de janvier 1933, la Garde de fer — organisation terroriste fasciste, assez faible à l'époque — commença peu à peu à sortir de l'orbite des milieux réactionnaires carlistes, se déplaçant sur des positions d'une officine du nazisme dans la vie politique du pays.

L'année 1935 marque le moment où la Garde de fer — encouragée et soutenue par l'Allemagne hitlérienne — commence à se lancer dans la lutte pour le pouvoir, qu'elle s'applique à revendiquer, cessant son rôle d'instrument du Palais ou des partis bourgeois. Les frictions entre le mouvement légionnaire dirigé par Corneliu Z. Codreanu et les milieux politiques en tête

---

[80] A. Călinescu, *Noul regim*, Bucureşti, 1939, p. 90.

avec le roi Carol II ont atteint le point culminant à la veille des élections parlementaires de la fin de l'année 1937, au moment de l'alignement public de la Garde de fer au camp des forces politiques hostiles au carlisme, alignement concrétisé par la conclusion — le 25 novembre 1937 — du pacte de non-agression Maniu-Codreanu. Devant la proche perspective d'un brutal conflit avec la Garde de fer, appuyée toujours plus activement par l'impérialisme nazi dans l'action visant à accaparer le pouvoir, le roi Carol II et les partisans de sa politique se hâtèrent d'intensifier les préparatifs en vue de l'instauration de la dictature monarchiste.

MANUSCRISELE SLAVO-ROMÂNE ALE VECHII BIBLIOTECI SINODALE DIN MOSCOVA

DE

RADU CONSTANTINESCU

1. O TRADUCERE SLAVĂ A COMENTARIILOR LUI NONNOS LA CUVÎNTĂRILE LUI GRIGORE AL NAZIANZULUI

Cel mai vechi dintre manuscrisele de origine românească ale Bibliotecii Sinodale [1] pare a fi codicele 55(35), secolul al XV-lea, care cuprinde *Hexaemeronul* lui Ioan Exarhul în mediobulgară şi cîteva fragmente, acestea în redacţie sîrbă, *membra disjecta*, ce au fost legate la întîmplare (f. 1—7 şi 199—204) împreună cu tîlcurile exarhului bulgar. Textul copiat pe ultimele foi (199—204)—omilii ale lui Ioannes Chrysostomos, Proclos din Constantinopol şi Chiril al Alexandriei — este asemenea celui din sbornicul slav 153 (*Sermones de tempore et de sanctis*), f. 276 v, r. 4—285, al Bibliotecii Academiei din Bucureşti (sec. XV in., Athos, redacţie sîrbă; de la mănăstirea Neamţ). Pe ultima filă (204v) o mînă notează: лѣ҃т ѕцѳі҃ кр҃гȣ слнцȣ г҃ и лȣнѣ г҃ мс҃а феврарыга кг҃ бс҃ы трȣсь великь ѕѣло ѕѣло въ з҃ чс҃а нощи ӕко множѣмъ Храмини:мь

---

[1] Majoritatea manuscriselor păstrate pînă la revoluţie în biblioteca sinodului se află astăz în patrimoniul Muzeului istoric din Moscova, secţia manuscrise, fond 80 370. Cele cîteva zeci de manuscrise care nu au fost înregistrate de cataloagele tipărite în secolul trecut pot fi găsite la Biblioteca Publică de Stat din capitala Uniunii Sovietice. Între acestea din urmă, potrivit descrierii oferite de catalogul dactilografiat de la Biblioteca Lenin, nu este nici unul de originei română. Manuscrisul 434 (679) al fondului adiţional este un cronograf rusesc din tradiţia celei de-a doua redacţii (1617). După D. Strungaru (*Cel mai vechi cronograf român de provenienţă rusă*, „Romanoslavica", X, 1964, p. 89—99; trimiterea la ms. 434 (679) al Bibliotecii Academiei Teologice este, evident, greşită), ms. 434 (679) sau un codice geamăn ar reprezenta modelul nemijlocit al cronografului alcătuit la mijlocul veacului al XVII-lea de grămăticul Staico din Tîrgovişte (ms. român 1385 al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România). Ms.sinodal cuprinde, însă, şi piese pe care nu le vom putea întîlni în cronograful lui Staico (lunga descriere a călătoriei lui Trifon Korobejnikov în anii 1593—1594, de pildă, ultima piesă a ms. rus) şi chiar conţinutul acelora care se găsesc în ambele cronografe diferă sensibil.

пасти въ дн҃и ми⟨р⟩чѫ воеводы и сн҃а мꙋ михаила воеводы[2]. Mai jos, unele însemnări mai ușor de citit decît de tălmăcit, sună : рѹкь тѡ свєтѡ иѡана на пѡнедєльникь, въ радоѹла станицѹ—воина жихь și зат(..) оѹти съⷯрани. Prima, alcătuită de vreun călugăr sîrb, se referă, poate, la o comemorare locală specială legată de relicvele lui Ioan evanghelistul; de altfel, cele trei fragmente cuprinse în ultimele 5 foi (199—204) aparțin unor omilii închinate acestui sfînt. Pe filele 1—7, scrise de altă mînă, dar pe aceeași hîrtie din primii ani ai secolului al XV-lea, găsim un scurt dicționar mitologic, acefal, pare-se (inc. : омирь єлинь/⟨в⟩ⷭы), care lămurește, spre folosul cititorului creștin, aluziile lui Grigore la felurite personaje din literatura profană în patru din cuvîntările sale și anume 43 (*In laudem Basilii Magni*), 39 (*In sacra lumina*), 4 și 5 (*In Julianum imperatorem*). Aceste comentarii, pe care cataloagele n-au reușit pînă acum să le identifice [3], reprezintă o recensiune slavă necunoscută a *Povestirilor profane* din cele patru cuvîntări amintite, explicate de Nonnos (secolele V—VI) ; le vom afla în aceeași ordine în cîteva din manuscrisele comentariilor lui Nicetas din Heraclea (sec. XI), precum Vat. Gr. 437 (sec. XI)[4] și ms. grec 149 (54/LV), sec. XI, al Bibliotecii Sinodale din Moscova. Găsim aceleași scholii — nu toate, însă, și într-o ordine care nu mai este cea genealogică a mitografilor — în comentariul lui Nicetas la cuvîntările lui Grigore de Nazianz (+389) traduse și ele în vechea slavă. Vom întîlni, astfel, unele părți din (Pseudo) Nonnos al Bibliotecii Sinodale în tîlcuirea Heracleotului din două manuscrise slave ale Academiei Române : 142 (intercalate în textul lui Grigore), copiat, așa cum arată filigranele (Briquet 11 684—11 685, 3842 și 2677) în ultimii ani ai domniei lui Mircea cel Bătrîn [5] și 141, f. 387—415 v (fragment din tîlcul cuvîntării 43, filigran Briquet 10 743

---

[2] F. 8—21 și 204 v două însemnări arată că în 1651 manuscrisul era adus de la Athos în Rusia, unde patriarhul Nicon îl dăruia mănăstirii Voskresenskij. Socotim de prisos a traduce aici nota din 1411 întrucît, așa cum ne informează colegul Matei Cazacu, ea a fost deja tălmăcită în românește, după catalogul Gorskij—Nevostruev, de Emil Turdeanu (*Un ms. religios din timpul lui Mircea cel Bătrîn*, „Ființa românească", 7 (1968), 57—68).

[3] A. V. Gorskij — K. I. Nevostruev, *Opisanie slavjanskich rukopisej Moskovskoj Sinodal'noj Biblioteki*, 5 vol., Moscova, 1855—1917 (Wiesbaden, 1964), II, 1, p. 30, trimit, amintind numele lui Grigore, la Angelo Mai, *Spicilegium Romanum*, II, Roma, 1839, p. 374 sqq (= *Patrologia Graeca*, XXXVI, 1057—1072 ; 985—1058, după ed. H. Saville, Eton, 1610) și *Opera S. Gregorii Nazianzeni*, t. II, p. 513 (desigur, ediția Jacques de Billy, Paris, 1583, retipărită de mai multe ori în secolul al XVII-lea ; cf. ed. Köln, 1690, II, 513 sqq, 780 sqq etc.). Întrucît nu există încă o adevărată ediție critică a tuturor operelor lui Nicetas de Heraclea, e greu de identificat partea fiecărui scholiast în compilațiile care au circulat în Bizanț sub acest nume. Astfel, în tomul 127 al *Patrologiei Grecești* comentariile atribuite lui Nicetas trebuie socotite mai degrabă opera lui Billy, care a interpretat cu destulă libertate textul original.

[4] Nouă inaccesibil ; cf. J. Sajdak, *Historia critica scholiastarum et commentatorum Gregorii Nazianzeni*, I, Kraków, 1914, p. 9 sqq ; v., de asemenea, disertația lui E. Patzig, *De Nonnianis in IV orationes Gregorii Nazianzeni commentarius*, Leipzig, 1890.

[5] Anii 1409—1418 ; aceasta nu înseamnă, firește, că ms. 142 ar fi fost neapărat copiat în Muntenia. În veacul trecut codicele se afla la mănăstirea Neamț ; pe fila 254 o călugăriță din secolul al XVI-lea implora îndurarea divină pentru o comunitate din сєгєт, poate Sighetul ardelean ori Szeged (jud. Csongràd), dacă nu e vorba, cumva, de Szigétvàr (jud. Báránya, la nord de Drava), asediat de turci în 1566. După A. I. Jacimirskij, *Grigorij Camblak*, St. Petersburg, 1904, p. 357, ms. nostru a fost copiat la mănăstirea athonită Hagiou Paulou. Este posibil ca asemenea mss. să fi reprezentat modelul copiilor mediobulgare Dragomirna 1883/794 (sec. XV in.) — pentru care vezi I. Iufu, *Măn. Moldovița, centru cultural important din perioada*

din anii 1490—1494 ; adăugat ulterior ; restul ms., de la începutul secolului al XV-lea, cuprinde omiliile lui Grigore, fără comentariu, în redacţie sîrbă a traducerii mediobulgare din anii 1345—1363)[6]. Trebuie să adăugăm că glosele marginale din manuscrisul ce a slujit drept model traducătorului slav al lui Nicetas (traducător care, la rîndul său, a alcătuit alte glose !), reproduse în întregime de scribul ms. 142, au fost prescurtate sau chiar omise în fragmentul din ms. 141 (scris, după Jacimirskij, la Xenophou). În manuscrisul sinodal este o singură glosă marginală, fără corespondenţă în mss. 141 şi 142, despre Apollonius din Tyana.

Aşadar, în preajma anului 1400 erau cunoscute în ţările române cel puţin două versiuni ale comentariilor nonniene.

2. *Un protejat al lui Matei Basarab şi legăturile lui Udrişte Năsturel cu Rusia.* Miscelaneul 140 (456) al vechii Biblioteci Sinodale, alcătuit în anii 1649—1652 de clericul rus Grigorij Rožadovskij, cuprinde cîteva piese nu lipsite de interes. Unele, cum ar fi operele lui Isaac Sirul şi *Dialogus cum anima sua* al lui Petru din Damasc au fost cu siguranţă copiate în Ţara Românească, pare-se, după un ms. autohton [7]. Nu vom face aici o descriere amănunţită a codicelui întrucît cititorul o poate găsi în catalogul lui Gorskij şi Nevostruev, dar vom reproduce cîteva texte mărunte, rămase inedite. Mai întîi, două epitafuri alcătuite cu prilejul morţii primului fiu al lui Udrişte, postelnicul Matei Năsturel (1635—1652)[8].

F. 1—1v : Epitaphium nobilissimi adolescentis Matthaeae cubicularii qui tunc principante Matthaeo Bassaraba anno Domini 1652 filii clarissimi

---

culturii române în limba slavonă (sec. XV—XVIII), „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", 39 (1963), 428—455, nr. 21 — şi Biblioteca Publică de Stat din Moscova, Novyje Postuplenija, O.P.178 (scris de Gavriil Uric in 1424). Acest din urmă manuscris, omis de *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, ed. M. Berza, Bucureşti, 1958, a fost semnalat în 1952 de I. M. Kudrjavcev, apoi de E. Turdeanu (*L'activité littéraire en Moldavie à l'époque d'Étienne le Grand*, „Revue des Études Roumaines", 5—6 (1960), 21—66, p. 51 sq) şi I.R. Mircea (*Contribution à la vie et à l'œuvre* (sic) *de Gavriil Uric*, „Revue des Études Sud-Est Européennes", 6 (1968), 573—594, p. 590).

[6] Aceeaşi redacţie în ms. 341 (filigrane din secolul al XIV-lea) al Bibliotecii Academiei din Bucureşti ; din Nicetas — doar fragmente neînsemnate. Pentru vechea traducere a lui Ir'voslav vezi E. Turdeanu, *La littérature bulgare du XIVème siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, p. 22. Reproducem mai jos un pasaj din ms. sinodal (f. 7v) : еллиномь оустрьмлъшим се на троую и въ нѣкомь мѣстѣ на <а>влїдѣ сьбравшим се. Regăsim aceste cuvinte în ms. 142 al Bibliotecii Academiei, f. 149, cu aceeaşi omisiune a lui A din авлїдѣ ; la Nicetas, în traducerea lui Jacques de Billy, *PG*, CXXVII, 1219 : „Cum Graeci Trojam infestis armis peterent atque in Aulide...collecti essent", în vreme ce Nonnos (*PG*, (*XXXVI*, 989 ; „Nicetas" în numeroase mss. greceşti, dintre care amintim numai ms. BAR gr. 496, f. 208—208v) are aici : ῾η ϑυγάτηρ ᾽Αγαμέμνονος, ἡ [᾽] φιγένεια, ἐν τῷ μέλλειν αὐτὴν ϑύεσϑαι ῾υπερ τῶν ῾Ελλήνων ἐν τῇ Αὐλίδι.

[7] Cele mai vechi mss. din bibliotecile româneşti în care pot fi citite scrierile amintite sînt BAR sl. 139, copiat în Bulgaria pe la 1347—1349 (Isaac Sirul) şi ms. 271 al măn. Slava Rusă (Tulcea), azi la Biblioteca Sinodală din Bucureşti (Rusia, sec. XIV ; Petru din Damasc ori, poate, Manuel Philes). O notă pe fila 391—391v a ms. moscovit ne spune că Rožadovskij a folosit un ms. cumpărat de ieromonarhul Vlase Sîrbul şi alcătuit de ieromonarhul Eftimie, ucenic al dascălului athonit Mihail. Ms. 140 (456) a fost copiat în 1649. Ştim chiar de la Rožadovskij că în 1646 Paisie Ligaridi îl ordonase diacon la Tîrgovişte în prezenţa domnitorului (însemnare pe fila 522) ; în 1650, anul invaziei tătare în Moldova, Grigore al nostru se mai afla încă în ţară, aşa cum dovedeşte scrisoarea de recomandaţie pe care i-o dă mitropolitul Ştefan (f.522v), nedescifrată de Gorskij, care nu ştia româneşte.

[8] Cf. P.V. Năsturel, *Genealogia Năsturelilor* [V], „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", 11 (1910), 282—330, p. 325—330.

atque devotissimi necnon doctrina perpoliti Oresti Nasturellis vicecancellarii

Ille ego sum juvenis clamosi proles Oresti
Plausus Dace tui delitiaeque breves
Invida quem Lachesis raptum trieteride sexta
Dum numerat palmas credidit esse senem.
Tunc beatam vitam nactus dum morte mutatus
Ad coelos properat. Suscipe Christe tuum

In eundem lingua Sclavorossica

Цвѣтъ цвѣтѡвъ полныхъ сладчанших цвѣте⟨х⟩ восꙗких
Рожденніи ѡт зелїѧ пренде во бытїе сн
Иже лежит во рацѣ восхищенъ в лѣто ѡтрѡкѡвъ
Виденїа матфен дѣлох же стража сей тѣ
ѡт земнихъ запѧт Христꙋ с(вѣтѣї)шїи хощет сꙋхати
На небесѣхъ жившии брашно велико тебъ

Flos florum suavis cunctorum flosculis horum
Ex herbis genitus transit in esse suum
Hoc jacet in tumulo raptus puerilibus annis
Matthaeus. Domini cura laborque fuit
In terris raptus offerre et adorare reposcit
In coelis fructus plurimus esse tibi

In manuscris se află şi un eucharisterion adresat în 1650 mitropolitului Ştefan al Ungrovlahiei (f. 467—472), lăudînd cu multă iscusinţă atît pe primat, cît şi pe domnitor. Despre Matei Basarab se spune: Ко них же видим многаѧ нам и ѕѣло полезнаѧ его прозрѣнїем ꙋмным на потребꙋ всеи земли, прежде несвѣдомаѧ, ѡтверзошасѧ ꙗко желѣзо, мѣд, папѣрнѧ и стампа или тѵпографїѧ на всѣ страны полꙋденныѧ, преславное же то ꙗко всю землю дакїнскꙋю въ мирѣ съхранѧж[9] O compoziţie al cărei titlu în traducere ar suna *Climax sive coelus alter*, închinată aceluiaşi mitropolit (f. 472 sqq), cuprinde cîteva capitole din textul de natură edifiantă găsit şi în ms. sinodal 264 (859), cu acelaşi titlu (Rusia, sec. XVII). F. 2, Grigorij Rożadovskij copiază în chip de formular confirmarea ce i-o dăduse mitropolitul pentru gradul preoţesc.

Reproducem, de asemenea, o notă de pe fila 522: мсѣца їаннꙋарїа кг монаси ѡтецъ бартоломеи и досоѳеи россїане сꙋше ѡтидоша во россїнскꙋю землю кꙋпиѡ съ господниомъ ѳеодоромъ даскаломъ ѡтрочате господина логоѳета ꙋдрища, ѡт рождества Христова лѣта ахнв Fără doar şi poate, acel fiu al lui Udrişte al cărui dascăl ajungea în Rusia era Radu Toma, viitorul mare ban al Craiovei [10].

Dacă ne gîndim că în vremea în care pribeagul latinist kievean se afla în preajma mitropolitului Ştefan şi a secretarului domnesc Udrişte Năsture

---

[9] Gorskij, care credea că e vorba de mitropolit, nu de Basarab, reproduce şi el în *op. cit.*, II, 2, p. 187, o parte a acestui pasaj, cu omisiuni involuntare şi greşeli de transcriere.

[10] Cf. P.P. Panaitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila*, Paris, 1926, p. 37. Pentru legăturile lui Udrişte cu Rusia v., de asemenea, G. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, p. 53—54 şi V. Cândea, *L'humanisme d'Udrişte Năsturel et l'agonie des lettres slavonnes en Valachie*, „Revue des Études Sud—Est Européennes", 6 (1968), 239—288.

(1646—1652) acesta din urmă tălmăcea în românește (1649) ediția rusă din 1637 a lui *Varlaam și Ioasaf*, tipărită la Kutein de Petru Movilă al Kievului și traducea (din latinește!) pe Thomas a Kempis (1647), ni se pare firesc a presupune, dacă nu altceva, măcar o strînsă colaborare între boierul valah și învățatul ucrainean.

3. *Cîteva manuscrise de-ale lui Dosoftei.* În încheiere, vom înșira titlurile scrierilor traduse de Dosoftei și păstrate în colecția de manuscrise a fostei Biblioteci Sinodale [11].

—ms. 109 (436): Ignatie din Antiohia, *Scrieri.*

—ms. 128 (446): Ioan Gură de Aur, *Cuvîntări învățătoare*; Efrem Sirul, *Parenetice*; Pafnutie, *Viața lui Onufrie*; *Viața lui Pancratie Tauromenitul*; *Viața lui Mihail Malina.*

—ms. 184 (727): Simion al Tesalonicului, *Scrierile toate.*

Dacă adăugăm acestor codice slave și ms. 20 (404), un tetraevanghel scris la Halici în 1144 și aflat pînă la 28 noiembrie 1679, cînd Dosoftei îl lasă unei biserici galițiene, în Moldova (însemnare pe fila 228), numărul manuscriselor sinodale ce provin din biblioteca eruditului prelat se ridică la patru.

Nădăjduim a adăuga cît de curînd acestor șase manuscrise slavo-române [12] lista celorlalte codice scrise la noi și păstrate în bibliotecile rusești, listă a cărei utilitate nu mai are nevoie a fi demonstrată.

---

[11] O descriere atotcuprinzătoare în catalogul citat, II, 2, p. 13—15, 132—142, 499—504; p. 486—496 — observații asupra edițiilor grecești și traducerilor slave întocmite în Moldova și Rusia la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Identificarea unor „ediții" manuscrise ale traducerilor lui Dosoftei și datarea lor în superficiala descriere a lui S. Dragomir, *Relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul XVII*, „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice" s. II, t. XXXIV (1912), 1065—1247. p. 1111—1117.

[12] Șase chiar dacă lăsăm deoparte ms. galițian, întrucît o însemnare pe ms. sinodal, 193(919), sec. XVII cx., ff. 10—31 mărturisește că сиѧ книга глаголема максимъ грекъ; дал<н>ению казенные слободы григоре даровеевъ и корнова радꙋ торгован человекъ по радителеХ своиХ в церковь логинꙋ сотникꙋ что в валашеХъ Alte însemnări de pe mss. slavo-române de la Moscova și Leningrad, în studiul lui D. Mioc, *Materiale privind istoria României în arhivele și bibliotecile rusești*, în „Studii și materiale de istorie medie", 6 (1971).

O DESCRIERE POLONĂ A UNIFORMEI ARMATEI LUI IPSILANTI

DE

ILIE CORFUS

Uniforma trupelor lui Ipsilanti, dar mai ales cea a aşa-numitului batalion sacru, a impresionat pe contemporani. Aceştia au lăsat cîteva însemnări despre felul cum era îmbrăcată oastea eteristă de la 1821.

Astfel, vameşii austrieci de la Turnu-Roşu observau, la 22 iunie 1821, că „legiunea sacră", formînd centrul armatei, era îmbrăcată cu totul slab, avînd pe chipiu un cap de mort şi o cruce [1].

După Mihai Cioranu, batalionul sacru era îmbrăcat în haine negre, cu căciuli „pleşcănate", cu moartea pe partea lor din frunte, ceilalţi ostaşi avînd uniforma căzăcească sau ca cea a husarilor ruşi [2].

Ilie Fotino notează că ostaşii din batalionul amintit, format din pedestraşi, purtau haine negre şi coifuri, în vîrful cărora aveau o cocardă tricoloră (roşu-albastru-alb), simbol al libertăţii, iar în fruntea coifului două oase şi un craniu de argint sau de „fier" alb, semnificînd viaţă sau moarte. Ceilalţi ostaşi — călăreţii — purtau uniforma cazacilor ruşi; „volintirii" rămăseseră cu portul albanez sau turcesc, iar o mică parte din ostaşii călări aveau haine roşii, în felul husarilor ruşi [3].

I. P. Liprandi arată că la mănăstirea Galata din Iaşi, unde se instalase Ipsilanti după intrarea sa în Moldova, au apărut pentru prima dată caftanele scurte şi negre şi căciulile de aceeaşi culoare, avînd pe ele capul de mort brodat cu fir de argint, precum şi drapelele, cocardele şi eşarfele tricolore (roşu-negru-alb). Descriind apoi lagărul eterist de la Tîrgovişte, Liprandi relatează că printre oamenii, în cea mai mare parte îmbrăcaţi numai pe jumătate, se vedeau scurtele caftane negre, căciuli de aceeaşi

[1] Hurmuzaki, *Documente*, seria nouă, III, Bucureşti, 1967, p. 345.

[2] N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu*, Bucureşti, 1921, p. 252.

[3] *Tudor Vladimirescu şi Alexandru Ipsilante în revoluţiunea din anul 1821 supranumită zavera*, traducerea T. M. Georgescu, ediţia dr. A. I. Fotino, Bucureşti, 1874, p. 40.

culoare, împodobite cu un cap de mort de argint, apoi uniformele de cazaci şi ulani, precum şi o mulţime de diferite veşminte asiatice şi arnăuţeşti [4].

După M. Raybaud, ostaşii batalionului sacru erau îmbrăcaţi în negru şi purtau căciuli, ornate pe partea lor din faţă cu un cap de mort şi cu oase aşezate încruciş [5]. Aceleaşi informaţii la I. Filimon [6].

Acestea sînt cele mai cunoscute menţiuni contemporane asupra uniformei trupelor eteriei.

În secţia de manuscrise a Bibliotecii Institutului Naţional Ossoliński din Wrocław se află o scurtă însemnare în limba polonă despre uniforma oştirii lui Ipsilanti, însemnare rămasă pînă acum necunoscută, şi care aduce unele amănunte la cele amintite mai sus.

Iată textul polon al acestei însemnări, urmat de traducerea lui în româneşte:

Większa częśé woyska Ipsylantego ubrana iest czarno. Maią oni powierzchnie suknie czarne tak zwane przeczynki i pantalony czyli przestronne szarawary czarne, cieraczkowe lub białe. Czapki wysokie czworograniaste na kszałt ułańskich, z czarnych baranów. Kokarda na czapce iest troykolorowa: czarna z białem i czerwonem.

Straz przyboczna Ipsylantego ma na czapkach trupią głowę laną z cyny. Dowodzcy i officerowie gwardyi noszą trupie głowy na kaszkiecie. Gwardya ma białe przeczynki na wierzchu nich pencowe kurtki z złotemi petlicami, białe spodnie, sznurowane cizmy na wierzchu spodni na kształt dawnych butów rzymskich i srebrne kaski czyli hełmy z białemi piórami. Bronią żotnierza są szable, pistolety i piki.

Majoritatea oştirii lui Ipsilanti este îmbrăcată în negru. Au ei pe deasupra robe negre, aşa-numitele caftane, şi pantaloni sau nădragi largi, negri, cenuşii sau albi. Chipie înalte în patru colţuri de forma celor ale ulanilor, din piele de oaie, negre. Cocarda de pe chipiu este tricoloră: neagră cu alb şi roşu.

Garda personală [7] a lui Ipsilanti are pe chipie un cap de mort, turnat din cositor. Comandanţii şi ofiţerii gărzii poartă pe chipie capete de mort. Garda are caftane albe, iar pe deasupra lor veste scurte cu paftale de aur; pantaloni albi, cizme legate cu şireturi pe deasupra pantalonilor, de forma vechilor cizme romane şi căşti sau coifuri de argint cu pene albe. Armele soldatului sînt săbiile, pistoalele şi suliţele.

(Biblioteka Zakładu Narodowego im Ossolińskich we Wrocławiu, manuscris I. 1282, f. 133).

---

[4] *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, V, Bucureşti, 1962, p. 281, 422.

[5] *Mémoires sur la Grèce pour servir a l'histoire de la guerre de l'indépendance*, I, Paris, 1824, p. 193–194.

[6] Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς ελληνικῆς ἐπαναστάσεως (Încercare istorică asupra revoluţiei greceşti). II, Atena, 1859, p. 92 – 93.

[7] Este vorba de „batalionul sacru".

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

ANIVERSAREA CENTENARULUI NAŞTERII LUI NICOLAE IORGA

Creator al unei opere ştiinţifice care prin dimensiunile sale rămîne fără precedent în istoriografia noastră, înnoitor al bazei documentare a istoriei României, deschizător de direcţii noi de cercetare şi interpretare în istoria naţională şi universală, Nicolae Iorga a devenit o permanenţă — pentru a împrumuta unul din conceptele sale — a istoriografiei româneşti. Se poate afirma, fără teamă de exagerare, că ediţiile sale de izvoare, studiile şi articolele, monografiile şi sintezele datorate marelui învăţat sînt permanent consultate de toţi cei care se interesează de istoria poporului român, a Imperiului bizantin, a Imperiului otoman, a sud-estului european etc. Contactul neîntrerupt cu opera istorică a lui Nicolae Iorga stabileşte un dialog continuu între istoricul de astăzi şi marele dispărut. Aniversarea centenarului naşterii sale nu este aşadar o rememorare, ci doar un moment din amintitul dialog căruia aniversarea îi conferă un caracter solemn.

Omagierea memoriei lui Nicolae Iorga a îmbrăcat forme variate — sesiuni, simpozioane, expoziţii, conferinţe, articole în publicaţiile de specialitate şi în presă, o emisiune filatelică etc. —, care exprimă toate respectul ce înconjură amintirea unuia dintre cei mai remarcabili savanţi pe care poporul român i-a dat culturii universale. În rîndurile de mai jos încercăm o succintă enumerare, care fireşte nu poate fi decît selectivă, a acestor manifestări.

Sub auspiciile Academiei Republicii Socialiste România şi a Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România s-a organizat o sesiune comemorativă la care au participat academicieni, cadre din învăţămîntul superior, cercetători, precum şi familia istoricului.

În cuvîntul de deschidere acad. Miron Nicolescu, preşedintele Academiei Republicii Socialiste România a evocat figura marelui savant şi activitatea sa multilaterală de profesor, istoric, critic literar, care prin cercetările lui fecunde a cuprins într-o viziune amplă şi profundă istoria poporului român.

În lucrările sale de istorie naţională sau universală bogate în fapte şi idei, Nicolae Iorga a integrat logic şi organic locul şi rolul poporului român în istoria universală, contribuind astfel la cunoaşterea istoriei şi a culturii poporului nostru în întreaga lume.

Comunicarea prof. Mihai Berza, membru corespondent al Academiei, *Nicolae Iorga — profesor şi istoric* a constituit o amplă expunere asupra activităţii lui N. Iorga ca profesor şi cercetător al istoriei. Prin preocupările sale erudite, care au îmbrăţişat deopotrivă istoria naţională şi cea universală, marele savant a repus în coordonate largi, reale, istoria poporului său, universalizîndu-l prin evidenţierea specificului lui.

În comunicarea *Nicolae Iorga, scriitor şi istoric literar*, prof. Dimitrie Păcurariu s-a oprit asupra cercetărilor consacrate istoriei literaturii româneşti şi a înfăţişat opera beletristică a scriitorului Iorga.

Prof. Constantin Ciopraga în comunicarea *Nicolae Iorga, portretist* a relevat talentul de scriitor şi portretist al lui N. Iorga care în lucrările sale a dat viaţă unor personaje din trecutul istoric românesc.

Prof. arh. Grigore Ionescu a stăruit în comunicarea sa, *Nicolae Iorga, istoric al artei româneşti*, asupra valoroasei contribuţii aduse de istoricul român la cunoaşterea vechii arte româneşti, subliniind locul important rezervat de Iorga artei populare.

Investigaţiile creatoare ale marelui cărturar în cercetarea limbii române prin studiul comparativ al cuvintelor vechi şi de origine străină din limbă, precum şi raportarea permanentă a fenomenului lingvistic la cadrul istoric au făcut obiectul comunicării prof. Dumitru Macrea, membru corespondent al Academiei, *Nicolae Iorga şi studiul limbii române*.

În cuvîntul de închidere a sesiunii, prof. univ. Miron Constantinescu, preşedintele Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România, a făcut o analiză profundă a concepţiei lui N. Iorga prin prisma învăţăturii marxist-leniniste. Vorbitorul a arătat că Iorga a prezentat istoria ţărilor române în ansamblul dezvoltării generale, în conexiune cu popoarele învecinate şi îndeosebi cu cele din sud-estul Europei. Opera lui N. Iorga nu poate fi înţeleasă decît în contextul istoric în care s-a desfăşurat viaţa şi activitatea istoricului. Prof. univ. Miron Constantinescu a subliniat în încheiere necesitatea continuării activităţilor legate de revalorificarea operei lui Iorga şi a recomandat Institutului de istorie din Bucureşti crearea unui colectiv interdisciplinar de studiu sistematic al moştenirii marelui istoric.

În cadrul Universităţii din Bucureşti, în zilele de 7—8 iunie 1971, a fost organizată o sesiune închinată lui N. Iorga. Lucrările au fost deschise de prof. Dumitru Berciu, decanul Facultăţii de istorie. Comunicările ţinute de profesori şi cercetători în domeniile istoriei, filozofiei şi altor ştiinţe umanistice din centrele universitare Bucureşti, Iaşi, Cluj, Craiova au fixat locul lui N. Iorga în dezvoltarea istoriografiei româneşti şi au evaluat în lumina stadiului actual al cercetărilor aportul ştiinţific al istoricului. Comunicările: *Iorga arheograf* (Ion Ionaşcu), *Contribuţia lui Nicolae Iorga la cunoaşterea istoriografiei româneşti din evul mediu* (I. Baltă), *Nicolae Iorga şi istoria modernă a României* (V. Maciu), *Ideea de unitate politică a poporului român în concepţia lui Nicolae Iorga* (Ion Gheorghiu şi Ion Şendrulescu), *Nicolae Iorga, istoric al Transilvaniei* (Vasile Curticăpeanu), *Nicolae Iorga şi lupta românilor din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar* (V. Russu), *Nicolae Iorga istoric al Olteniei şi animator al vieţii spirituale craiovene* (Aurel Golimas), *Nicolae Iorga şi iluminismul* (Teodor Pompiliu), *Nicolae Iorga istoric al perioadei contemporane* (Vasile Hurmuz şi I. Scurtu), *Nicolae Iorga şi problemele României de după primul război mondial* (I. Agrigoroaie), *Nicolae Iorga şi mişcarea muncitorească 1907—1910* (D. Rusu), *Problemele de istorie contemporană a României abordate de Nicolae Iorga în coloanele revistei „România" din Cleveland (S.U.A.) în anii 1921—1924* (Gheorghe Ioniţă) şi *Nicolae Iorga despre limbă şi istorie* (Aurel Răduţiu) au pus în lumină valoarea excepţională a studiilor lui N. Iorga pentru elucidarea problemelor fundamentale ale istoriei României. Sprijinit pe o documentaţie îmbogăţită continuu prin investigaţii laborioase în arhivele din ţară şi străinătate, Iorga a dat soluţii noi unor probleme abordate de predecesorii săi şi a smuls din zonele ignoranţei sau ale incertitudinii episoade şi personalităţi ale trecutului naţional.

Convins de necesitatea încadrării istoriei României în istoria universală, Iorga a lărgit aria sa de cercetare şi a inclus în ancheta sa ample spaţii geografice. Contribuţiile istoricului român la istoria Peninsulei Balcanice şi a Imperiului otoman, teoria lui atît de fecundă a Romaniilor populare, studiile închinate cruciadei tîrzii au făcut obiectul comunicărilor: *Nicolae Iorga şi tradiţiile de cultură ale sud-estului european* (Mihai Berza), *„Romaniile" în concepţia lui Nicolae Iorga* (Ştefan Ştefănescu), *Nicolae Iorga şi continuitatea elementului băştinaş în regiunile nord-dunărene* (Constantin Cihodaru), *[...] Imperiului otoman şi a relaţiilor româno-*

otomane (Mihai Guboglu), *Contribuția lui Nicolae Iorga la încadrarea istoriei românilor în istoria universală* (Vasile Cristian), *Unele probleme de istorie universală în opera lui Nicolae Iorga* (Dumitru Almaș), *Nicolae Iorga și istoria slavilor de sud în evul mediu* (Gheorghe Zbuchea) și *Nicolae Iorga ca istoric al cruciadelor tîrzii* (Florentina Cazan).

Profesor timp de aproape jumătate de veac al universității din București, Iorga a fost un devotat slujitor al catedrei sale în care a văzut nu numai un mijloc de instruire științifică, ci și de educație civică și patriotică. În comunicarea *Nicolae Iorga ca profesor*, Valeria Costăchel a înfățișat aspecte ale carierei didactice a lui N. Iorga.

Aniversarea a 100 de ani de la nașterea lui Nicolae Iorga a prilejuit și organizarea de manifestări științifice în numeroase localități din țară. Vom semnala pe cele mai importante. În aula liceului „August Treboniu Laurian" din Botoșani, liceu la care a învățat marele istoric, a avut loc o sesiune de referate închinată memoriei sale. La Casa de cultură din Vălenii de Munte, localitate unde Nicolae Iorga și-a petrecut o bună parte din viața sa, s-a desfășurat un simpozion omagial în cadrul căruia a fost evocată viața și personalitatea multilaterală a prodigiosului om de știință. Centrul din Craiova al Academiei de Științe Sociale și Politice în colaborare cu Comitetul județean pentru cultură și educație socialistă Dolj și filialele din localitate ale Societăților de științe filologice și istorice au organizat un simpozion închinat aniversării centenarului nașterii lui Nicolae Iorga. O sesiune axată pe aceeași tematică s-a desfășurat și la Universitatea din Craiova. Centrul de științe sociale din Tîrgu-Mureș al Academiei de Științe Sociale și Politice a organizat o sesiune științifică dedicată memoriei marelui savant român. La Palatul culturii din Ploiești a avut loc un simpozion la care a luat parte un public numeros, precum și membri ai familiei Iorga. Casa de cultură a sindicatelor din Pitești a găzduit un simpozion în cadrul căruia numeroși vorbitori au evocat personalitatea remarcabilului om de știință.

Presa — din capitală și din provincie — a acordat un spațiu întins centenarului nașterii lui N. Iorga. Valoarea excepțională a operei savantului român, activitatea sa atît de diversă — istoric, poet, dramaturg, prozator, critic literar, eseist, ziarist, neobosit luptător pentru afirmarea culturii românești și apărător neostenit al ființei naționale — oferă un vast teren de cunoaștere, de analiză și de meditație. Vom semnala în rîndurile următoare articolele închinate memoriei aceluia a cărui contribuție la afirmarea culturii românești a fost atît de importantă, fără a avea intenția epuizării listei atît de bogate a articolelor publicate cu acest prilej[1].

Un mare număr de articole se referă bineînțeles la activitatea propriu-zisă de istoric a lui N. Iorga.

Neobositele și îndelungile căutări în arhivele Europei și ale țării noastre întreprinse de Iorga în dorința de a lărgi baza informativă atît de lacunară a istoriei românești au fost evidențiate de D. Ivănescu în articolul *Documentaristul Iorga*[2]. Foarte numeroasele ediții de texte dintre care unele alcătuiesc colecții în mai multe volume sînt mărturia cea mai elocventă a muncii uriașe depuse de N. Iorga pentru a sprijini dezvoltarea științei istorice. Prin presă, radio și conferințe, Iorga a luptat din toate puterile pentru salvarea și conservarea materialului arhivistic.

Contribuțiile remarcabile ale lui N. Iorga în domeniul istoriei economice fac obiectul articolelor conf. univ. Petre Mâlcomete și P. Danciu : *N. Iorga și istoria comerțului dintre țările române*[3] și respectiv *Nicolae Iorga economist*[4]. Iorga a apreciat dezvoltarea legăturilor comerciale dintre țările române ca o urmare firească a unității geografice și economice, a formelor

---

[1] Am ținut cont de articolele din ziarele și revistele care au fost difuzate pînă la data de 1 iulie 1971.

[2] „Cronica", 5 VI 1971 (VI), nr. 23 (278), p. 11.

[3] Ibidem, p. 10—11.

[4] „Familia", mai 1971, seria a V-a, an. 7(107), nr. 5 (69), p. 10.

de viață materială și spirituală comune ale poporului român. Deși idealist în concepție, Iorga a sesizat rolul important jucat de fenomenele economice în istoria societății.

Contribuțiile lui N. Iorga la cunoașterea provinciilor istorice ale României și ale altor regiuni ale țării sînt prezentate în articolele: *Nicolae Iorga și Dobrogea*[5], *Nicolae Iorga, istoric al Olteniei și animator al vieții culturale craiovene*[6] și *Nicolae Iorga și Bihorul*[7] semnate respectiv de Constantin Cioroiu, Aurel H. Golimas și Viorel Faur. Activitatea științifică și culturală depusă de N. Iorga în slujba tuturor provinciilor țării de-a lungul întregii sale vieți îl situează pe istoricul român în fruntea celor care au contribuit la consolidarea și afirmarea ființei noastre naționale. Articolele menționate pun în lumină aspecte mai puțin cunoscute asupra relațiilor stabilite de Iorga cu intelectualitatea din provincie.

Preocupat de-a lungul întregii sale activități de istoria universală, Iorga a dat un șir de valoroase studii pe teme speciale care au fost apoi încununate de ampla sinteză de istorie a umanității pe care a voit apoi să o reia în noua-i viziune istoriologică. Articolele lui Mihail Dan, *Nicolae Iorga istoric european*[8], V. Cristian, *Iorga și istoria universală*[9], Eugen Stănescu, *Istoric al Bizanțului*[10], Gheorghe Zbuchea, *Istoric al lumii bizantine*[11] și Al. Zub, *Iorga — istoric total*[12] relevă meritele lui Iorga în domeniul istoriei universale. Cercetarea asiduă a arhivelor din strainătate, largul orizont istoric și cultural i-au permis istoricului român să elaboreze valoroase lucrari de istorie a Bizanțului, a Imperiului otoman și a sud-estului european.

Articolele *Filozofia istoriei la Nicolae Iorga*[13] de Ion Florea și *Necesitatea sintezei la Nicolae Iorga*[14] de Alexandru Duțu discută concepția de filozofie a istoriei a învățatului român și reliefează metodologia integralistă care a călăuzit investigațiile lui Iorga și a făcut ca finalitatea cercetării să rămînă întotdeauna sinteza.

Prețuirea de care s-a bucurat marele savant în lumea științifică europeană a fost relevată în articolul *Larga notorietate a savantului*[15]. Marele om de cultură român a fost membru a 21 de academii și societăți științifice și doctor honoris causa a 10 universități străine, iar în 1939 e ales vicepreședinte al Comitetului Internațional de științe istorice.

Informații inedite despre călătoria savantului român la Cracovia în anul 1924, ocazionata de alegerea sa ca membru activ al Academiei Polone de Științe, precum și interesul stîrnit în rîndul oamenilor de știință și cultură polonezi de vizita lui Iorga sînt prezentate în articolul *Nicolae Iorga la Cracovia*[16] de George Sanda și Zbigniew Szuperski.

Amintiri emoționante ale celor care au fost în apropierea lui Iorga sau în legătură cu el sînt împărtășite în articolele *Cum l-am cunoscut pe Iorga*[17] de Gheorghe Ungureanu, *Profesorul nostru*[18] de Emil Diaconescu, *Așa lucra el*[19] de Barbu Theodorescu, *Ein Freund der Siebenbürger Sachsen*[20] de Otto Folberth și *Știința de a citi*[21] de Vasile Cărăbiș. În cuvinte

---

[5] „Tomis", iunie 1971 (VI), nr. 6 (60), p. 17.
[6] „Ramuri", 15 VI 1971 (VIII), nr. 5 (84), p. 4.
[7] „Familia", p. 10.
[8] „Vatra", mai 1971 (I), serie nouă, nr. 2, p. 19.
[9] „Cronica", nr. 23, p. 12.
[10] „Contemporanul", 4 iunie 1971, nr. 23 (1282), p. 8.
[11] „Magazin istoric", iunie 1971 (V), nr. 6 (51), p. 19—22.
[12] „Cronica", nr. 23, p. 10.
[13] Ibidem, p. 1 și 10.
[14] „Viața românească", iunie 1971 (XXIII), nr. 6, p. 32—37.
[15] „Magazin istoric", p. 31—38.
[16] „România literară", 3 iunie 1971, nr. 23, p. 29.
[17] „Cronica", nr. 23, p. 3.
[18] Ibidem, p. 3.
[19] „Magazin istoric", p. 12—17.
[20] „Karpatenrundschau", 4 iunie 1971, nr. 22, p. 11.
[21] „Contemporanul", p. 2.

pline de căldură autorii evocă momentele de neuitat ale întîlnirilor cu N. Iorga, precum și date despre locul de creație și metoda de lucru a ilustrului istoric, autor a 1 250 de cărți și circa 25 000 de articole. Spiritul de obiectivitate care îl anima pe Iorga în activitatea sa este ilustrat de Mihail Cruceanu în *Aprecieri despre Maiorescu : în fața adevărului* [22].

Știri despre casa copilăriei lui Iorga sînt furnizate de articolul *Casa memorială din Botoșani* [23] de Elena Dicu. Casa, în care Iorga a locuit în perioada 1876—1879, a fost declarată monument istoric în 1956.

Atașamentul său față de marile idealuri ale libertății, independenței și suveranității, a ridicării poporului român în rîndul celor mai civilizate popoare i-au conferit marelui om de cultură titlul de onoare de savant patriot. De pe poziții burghezo-democratice, Nicolae Iorga a militat cu consecvență pentru realizarea acestor deziderate majore din toate momentele dramatice ale istoriei Romîniei cărora el le-a fost contemporan. Presa social-politică și culturală din capitală și din țară a ținut să elogieze patriotismul savantului arătînd în numeroase pagini rolul său activ în viața politică a Romîniei. Articole ca cele ale lui Ștefan Ștefănescu, *Nicolae Iorga — istoricul, savantul, patriotul* [24], Mihai Arsene, *Un mare cărturar patriot* [25], Al. Cerna — Rădulescu, *Nicolae Iorga și conștiința demnității naționale* [26], *Savant și patriot* [27] —editorial, Ion Chiorean, *Iorga, patriotul* [28], Maria Turzai, *Luptătorul antifascist* [29], Nicolae Liu, *Savant și patriot* [30], Al. Cerna-Rădulescu, *Arbori din țara promisă* [31], Dan Zamfirescu, *Nicolae Iorga* [32], Aurel Leon, *Om și legendă* [33], și Anghel Popa, *Apărător al țărănimii* [34] relevă principalele aspecte ale luptei savantului român pentru apărarea drepturilor naționale, pentru înnoirea structurilor sociale ale țării, pentru rezolvarea democratică a problemei agrare. În chip deosebit este subliniată atitudinea sa curajoasă față de politica agresivă a Reichului hitlerist și a uneltirilor agenturii sale din Romînia, Garda de fier. Jertfa de sînge pe care Nicolae Iorga a adus-o în serviciul neamului său a încununat o viață de muncă și luptă pentru afirmarea drepturilor poporului român și a progresului său material și cultural.

Alte articole stăruie asupra actualității operei istorice a lui Iorga, a locului pe care istoricul român l-a ocupat în dezvoltarea istoriografiei românești și mondiale și a prețuirii deosebite cu care savantul român a fost înconjurat în țara și străinătate. Semnalăm astfel : *Nicolae Iorga în perspectiva contemporană* [35] de L. Boicu, *Creator și creat* [36] de Al. Dobrescu, *Achtung, Zusammenarbeit und Freundschaft. Nicolae Iorga und die Siebenbürger Sachsen* [37] de A. Armbruster, *Nicolae Iorga* [38] de Emil Micu, *Nicoale Iorga — o sută de ani de la naștere* [39] de V. Netea și *În conștiința umanității* [40] de Gh. Buzatu.

---

[22] „Magazin istoric", p. 17—19.
[23] „Cronica", nr. 23, p. 9.
[24] „Scînteia", organ al C.C. al P.C.R., 5 iunie 1971 (XL), nr. 8807, p. 6.
[25] „Lumea", 3 iunie 1971, nr. 23 (397), p. 23—24.
[26] „România literară", p. 13 și 28.
[27] „Vatra", mai 1971.
[28] Ibidem, p. 16.
[29] Ibidem, p. 16—17.
[30] „România liberă", 5 iunie 1971, nr. 8278, p. 2.
[31] „Argeș", iunie 1971 (VI), nr. 6 (61), p. 20.
[32] „Contemporanul", p. 8.
[33] „Cronica", nr. 23, p. 1.
[34] Ibidem, p. 8.
[35] „Cronica", nr. 23, p. 1 și 9.
[36] Ibidem, p. 9.
[37] „Neur Weg", 5 VI 1971, p. 3—4.
[38] „Astra", mai 1971 (VI), nr. 5 (60), p. 4.
[39] „Flacăra", 5 VI 1971 (XX), nr. 835, p. 23—24.
[40] „Cronica", nr. 23, p. 1 și 12.

O parte din numeroasele articole şi materiale cu care presa literară, periodicele de cultură din întreaga ţară au marcat evenimentul a fost consacrată activităţii literare a lui N. Iorga.

Constantin Ciopraga consacră un amplu articol lui *N. Iorga, scriitor*[41], aspect mai puţin tratat, lăsat deseori în umbră de imensa reputaţie a istoricului. Analiza notelor de călătorie *Amintiri din Italia*, a scrierilor de aspect autobiografic *O viaţă de om* sau medalioanele închinate unor personalităţi dispărute din seria *Oameni care au fost* oferă prilej autorului de a scoate în evidenţă talentul de scriitor al lui N. Iorga.

Activitatea de istoric literar a marelui savant şi analiza principalei opere literare „adevărată frescă socială" face obiectul articolelor lui: Ion Roman, *Istoric al literaturii române*[42], Emil Manu, *Literatura lui N. Iorga în posteritate*[43] şi a recenziei lui Zaharia Sângeorzan, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*[44].

Un adevărat portret al istoricului care a înţeles marea calitate a izvoarelor este redat în articolul lui N. Balotă *Savantul cronicar*[45].

Articolele: *N. Iorga, dramaturgul*[46] de Ion Vlad, şi *Marele său stil*[47] de Alexandru Paleologu pun în lumină valoarea literară a dramaturgiei lui Nicolae Iorga şi excepţionalele virtuţi stilistice ale istoricului-scriitor.

Un suflet patetic[48] de Mircea Martin este o trecere în revistă a vieţii şi operei literare a marelui om care a fost N. Iorga.

În *N. Iorga pagini de memorial*[49] de Barbu Solacolu este evocată prestigioasa figură a omului, permanenta şi trainica valoare în conştiinţa vremii sale.

Activitatea lui N. Iorga de istoric literar, conducător şi colaborator al unor ziare şi reviste, contactul strîns şi fecund cu mişcarea literară, scriitorii şi criticii români face obiectul articolelor: *Corespondenţă inedită din fondul N. Iorga*[50] şi *N. Iorga în dedicaţiile unor scriitori şi critici români*[51] de V. Netea, dedicaţii pe cărţile care au aparţinut marelui savant alcătuind biblioteca Institutului de istorie ce-i poartă numele.

Scrisori ale unor cărturari transilvăneni precum Iuliu Moisil, Ilie Dăianu, Iulian Marţian ş.a., colaboratori şi prieteni ai lui N. Iorga, sînt semnalate de Al. Matei în articolul *Din corespondenţa cu cărturari transilvăneni*[52].

Colaborarea lui N. Iorga la publicaţia craioveană „Ramuri" reflectată în corespondenţa cu redactorii ei este prezentată de Mircea Curticeanu în articolul *Scrisori către C. Şerban-Făgetel şi D. Tomescu*[53].

Pe marginea culegerii *Gînduri şi sfaturi ale unui om ca oricare altul*, Şerban Cioculescu în *Maximele lui N. Iorga*[54] selectează şi comentează o serie de maxime reflectînd opiniile lui N. Iorga despre carte şi scris.

În Bucureşti şi într-o serie de localităţi din ţară au fost organizate expoziţii comemorative. În capitală, Muzeul de istorie a municipiului Bucureşti a deschis expoziţia „Nicolae

---

41 Ibidem, nr. 24, p. 8 şi nr. 25, p. 8.
42 „Viaţa românească", p. 38—41.
43 „Săptămîna culturală a capitalei", 11 iunie 1971, nr. 27, p. 4.
44 „Cronica", nr. 23, p. 8.
45 „Luceafărul", 5 VI 1971 (XIV) nr. 23 (475), p. 1—2.
46 „Tribuna", 10 VI 1971, (XV), nr. 23 (750), p. 3.
47 „Luceafărul", p. 3.
48 „România literară", p. 1—2 .
49 „Viaţa românească", p. 42—45.
50 „Cronica", nr. 23, p. 5.
51 „România literară", p. 5.
52 „Tribuna", p. 5 şi 13.
53 Ibidem, p. 4.
54 „România literară", p. 3.

Iorga 100 de ani de la naştere". Accesibilă publicului vizitator timp de trei luni, expoziţia cuprinde numeroase manuscrise şi fotografii originale, cărţi cu autografe, obiecte ce au aparţinut istoricului. În Botoşani, oraşul natal al eminentului istoric, la liceul „August Treboniu Laurian" s-a deschis o expoziţie documentară de fotografii şi lucrări aparţinînd lui Nicolae Iorga. La Casa de cultură din Vălenii de Munte au fost deschise două expoziţii — una de fotografii şi alta de carte — despre viaţa şi activitatea lui Iorga. În aceeaşi localitate s-a redeschis, complet reamenajată, Casa memorială „Nicolae Iorga". Numărul pieselor aflate în Casa memorială se ridică în prezent la 800—850. Situat în imediata apropiere a Casei memoriale, muzeul de artă feudală dispune de circa 300 de exponate, picturi, stampe, documente din secolul al XVIII-lea, adunate de N. Iorga de pe meleagurile prahovene. La Palatul culturii din Ploieşti a fost inaugurată o expoziţie intitulată „Iorga — omul şi opera", cuprinzînd numeroase documente, scrisori, cărţi, fotografii inedite, manuscrise etc., care ilustrează sugestiv viaţa şi activitatea ştiinţifică a marelui om de cultură român. În Piatra Neamţ a fost inaugurată o expoziţie cu lucrări şi documente inedite despre Nicolae Iorga, descoperite în biblioteca G. T. Kirileanu din localitate. Biblioteca municipală şi Arhivele Statului din Braşov au organizat o expoziţie în care sînt prezentate referate, cărţi, fotografii etc. privitoare la Nicolae Iorga. În Rîmnicul Vîlcea s-a deschis o expoziţie cu peste 100 de documente, scrisori, fotografii referitoare la activitatea lui Iorga şi la legăturile lui cu vîlcenii. Cu acelaşi prilej la Craiova Universitatea a organizat o expoziţie cuprinzînd opere şi documente privind activitatea ştiinţifică, politică şi literară a istoricului. La Oradea, în Muzeul Ţării Crişurilor s-a deschis o expoziţie închinată lui Nicolae Iorga.

În cadrul Institutului de studii sud-est europene o echipă de tineri, în cea mai mare parte cercetători ai acestui institut, au pregătit sub îndrumarea prof. Eugen Stănescu — în legătură cu congresul de bizantinologie de la Bucureşti un volum de studii privind opera de bizantinist a lui Nicolae Iorga, care a fost, după cum se ştie, iniţiatorul primului congres de studii bizantine desfăşurat la Bucureşti în 1924. Lucrările incluse în volum pun în lumină valoarea excepţională şi actualitatea contribuţiei lui Iorga la studiul istoriei Bizanţului sub variatele ei aspecte.

În semn de preţuire a memoriei omului de ştiinţă de reputaţie mondială — care a fost Nicolae Iorga — Departamentul Poştelor şi Telecomunicaţiilor a pregătit o emisiune filatelică; timbrul reproduce chipul savantului, precum şi datele: 1871—1971.

Sărbătorirea a 100 de ani de la naşterea lui Nicolae Iorga a prilejuit organizarea şi peste hotare a numeroase manifestări omagiale care s-au bucurat de o largă participare din partea oamenilor de ştiinţă şi de cultură, a personalităţilor vieţii politice, a ziariştilor etc. Astfel la Veneţia a avut loc o adunare festivă organizată de Academia veneţiană de ştiinţe, litere şi arte, în colaborare cu ambasada Republicii Socialiste România în Italia. Cuvîntul introductiv a fost rostit de prof. Diego Valeri, preşedintele Academiei veneţiene. Prof. Carlo Tagliavini, de la Universitatea din Padova, a prezentat un referat pe tema *Nicolae Iorga şi cultura italiană*. Prof. Mihai Berza, directorul Institutului de studii sud-est europene din Bucureşti, a evocat opera şi personalitatea lui N. Iorga. La ambasada română din Paris s-a desfăşurat o manifestare în cursul căreia activitatea marelui savant a fost înfăţişată de Eugen Simion, lector de limba şi literatura română la Sorbona. La Ankara, comisia naţională turcă pentru UNESCO a organizat împreună cu ambasada română o seară culturală dedicată marelui cărturar român. Bredettin Tuncel, preşedintele comisiei naţionale turce pentru UNESCO, a evocat figura lui N. Iorga, evidenţiind aportul său la cunoaşterea istoriei Turciei. Sub auspiciile Institutului pentru relaţii culturale cu străinătatea al R.F.G. şi ale ambasadei române a avut loc la Bonn o seară închinată lui N. Iorga, Despre viaţa şi opera istoricului a vorbit prof. Virgil Cîndea. Manifestări asemănătoare s-au desfăşurat la Tubingen şi München, unde a fost organizat un simpozion Nicolae Iorga; dr. Walter Biemel, directorul Institutului de filozofie din Aachen, a vorbit la postul de radio „Deutschlandfunk, evocînd personalitatea lui Iorga.

SĂRBĂTORIREA CENTENARULUI NAŞTERII LUI NICOLAE IORGA LA INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA" DIN BUCUREŞTI

În zilele de 15—16 iunie a avut loc sesiunea ştiinţifică a Institutului de istorie consacrată centenarului naşterii lui Nicolae Iorga. Deschizînd lucrările sesiunii Ştefan Ştefănescu, directorul Institutului de istorie, a relevat valoarea excepţională a operei istorice a învăţatului român, care a reînnoit fundamental baza documentară a istoriei naţionale, a deschis orizonturi noi cercetării trecutului poporului său, a dat o valoroasă contribuţie în domeniul istoriei universale şi a elaborat o viziune nouă — istoriologia — asupra evoluţiei societăţii umane şi a scrierii istoriei ei. Vorbitorul a stăruit apoi asupra prezenţei vii a memoriei lui Nicolae Iorga în conştiinţa poporului român şi a citat un şir de scrisori primite la institut, revelatorii pentru simpatia vie care înconjoară amintirea istoricului român.

Comunicarea lui Matei Ionescu, *Nicolae Iorga în momentele dramatice ale istoriei contemporane româneşti*, l-a înfăţişat pe Nicolae Iorga confruntat cu situaţiile cele mai critice străbătute de societatea românească în timpul vieţii marelui savant: 1907 — anul marilor răscoale ţărăneşti; iarna 1916—1917 — teribila iarnă a invaziei, a ocupaţiei Puterilor Centrale şi a refugiului de la Iaşi; 1940 — anul dictatului de la Viena şi a instaurării dictaturii legionaro-fasciste în România. Cunoaşterea profundă a istoriei româneşti şi dragostea fierbinte pentru poporul căruia îi aparţinea au fixat atitudinea lui Nicolae Iorga şi i-au călăuzit conduita: alături de ţăranii măcelăriţi în 1907, convins în 1916—1917 şi 1940 că biruinţa vrăjmaşilor neamului său nu era decît vremelnică şi că victoria lor o dată spulberată poporul român avea să-şi continue drumul pe făgaşul unei istorii de muncă harnică şi dragoste de libertate.

Comunicarea lui Florin Constantiniu *Nicolae Iorga şi studiul mentalităţilor colective* a subliniat modernitatea opiniilor lui Nicolae Iorga în domeniul psihologiei socio-istorice şi a discutat însemnătatea atribuită de istoricul român cunoaşterii psihologiei sociale pentru înţelegerea procesului istoric. Autorul a încercat apoi o paralelă între concepţia lui N. Iorga în domeniul amintit şi orientările istoriografiei actuale în studiul mentalităţilor colective.

Relaţiile dintre A. D. Xenopol şi N. Iorga au făcut obiectul comunicării lui Dan Berindei *Nicolae Iorga şi A. D. Xenopol*. Personalităţi de primă mărime a istoriografiei româneşti, cei doi învăţaţi au întreţinut strînse raporturi închegate încă din anii cînd Iorga a fost la Iaşi studentul lui Xenopol. Autorul a enumerat domeniile în care preocupările celor doi istorici s-au întîlnit şi a evidenţiat continuarea de către Nicolae Iorga a unor direcţii de cercetare urmate, la timpul său, de A. D. Xenopol.

Contribuţia lui Nicolae Iorga la studiul vechiului drept românesc a fost analizată de Ovid Sachelarie în comunicarea *Nicolae Iorga şi vechiul drept românesc*. După ce a enumerat principalele lucrari (ediţii de texte şi studii de interpretare) consacrate acestei teme, autorul a expus vederile lui Iorga în privinţa dreptului popular, a obîrşiei şi originalităţii dreptului românesc precum şi a periodizării istoriei acestui drept.

Întemeiată de studiul materialului inedit păstrat în arhivele Ministerelor de Interne şi Externe de la Viena, comunicarea Corneliei Bodea *Nicolae Iorga şi „Liga culturală"* a adus informaţii noi de cel mai mare interes din dosarele arhivelor amintite privitoare la istoria „Ligii culturale" în anii 1907—1911, adică tocmai din perioada cînd arhiva „Ligii" înregistrează o mare lacună ca urmare a pierderii ei, capturată, după cum se ştie, de trupele de ocupaţie. Materialele prezentate dezvăluie îngrijorarea oficialităţilor austro-ungare faţă de ecoul pe care lupta lui Nicolae Iorga pentru desăvîrşirea unităţii statale îl avea în rîndurile populaţiei româneşti din cadrul monarhiei austro-ungare.

În comunicarea *Nicolae Iorga, literatura şi sufletul epocii sale*, Adriana Mitescu a cercetat metoda folosită de Nicolae Iorga în studiul creaţiei literare. Aşezată întotdeauna în contextul istoric care a generat-o şi căreia îi aparţine, literatura este pentru Nicolae Iorga expresia

spiritului unei epoci. Lucrări ca *Istoria literaturilor romanice* sau *Istoria universală văzută prin literatură* rămîn modelul analizei fenomenologice întreprinsă de istoricul român a relaţiilor dintre diversele activităţi umane şi ideile care le exprimă.

Impresiile de călătorie ale lui Nicolae Iorga au fost analizate de Constantin Şerban în comunicarea *Notele de călătorie ale lui Nicolae Iorga şi valoarea lor istorică*, Convins că istoria nu poate fi înţeleasă fără cunoaşterea locurilor în care ea s-a desfăşurat, Nicolae Iorga a fost un călător neobosit, care a lăsat o bogată literatură dedicată voiajelor sale. În paginile ei imaginile artistice ale scriitorului se asociază erudiţiei istoricului pentru a da o descriere încărcată deopotrivă de poezie şi ştiinţă.

Comunicarea lui Mircea Iosa *Nicolae Iorga şi desăvîrşirea unităţii politice* a urmărit activitatea politică a istoricului român în anii primului război mondial subliniind dăruirea totală a istoricului român în slujba idealului nobil al poporului român—desăvîrşirea unităţii sale politice.

Vasile Livranu, în comunicarea sa *Lege, repetare, necesitate istorică în concepţia lui Nicolae Iorga*, a analizat locul şi semnificaţia acestor categorii în concepţia lui Nicolae Iorga. Autorul a urmărit închegarea a ceea ce s-ar putea numi filozofia istoriei a lui Nicolae Iorga pînă la viziunea istoriologică a istoriei care se întemeiază pe ideea unităţii absolute a vieţii omeneşti, în spaţiu şi timp şi excluzînd legile istorice admite existenţa unor similitudini, paralelisme şi repetiţii, elemente fundamentale ale construcţiei istoriologice.

Publicistica militantă şi literară a lui Nicolae Iorga care, după cum se ştie, a ocupat un loc important în ansamblul operei sale a constituit obiectul comunicării lui Vasile Netea *Activitatea publicistică şi literară a lui Nicolae Iorga*, care a pus în lumină valoarea unui şir de opere beletristice şi de critică literară ale istoricului român.

Despre atitudinea lui Nicolae Iorga în marile probleme ale vieţii internaţionale din perioada interbelică s-a ocupat Eliza Campus în comunicarea *Nicolae Iorga şi relaţiile internaţionale (1933—1939)*. Într-o vreme cînd acţiunile statelor revizioniste, în primul rînd Reichul nazist, puneau în primejdie pacea, Nicolae Iorga a reafirmat cu tărie dreptul statelor mici la independenţă şi a militat pentru realizarea unui sistem de securitate care să le pună la adăpost de agresiune. Sprijinit pe învăţămintele istoriei Nicolae Iorga putea să-şi exprime certitudinea că tentativele de înrobire a altor popoare puteau reuşi un moment, dar erau sigur condamnate eşecului.

Gheorghe Cronţ în comunicarea *Cercetările lui Nicolae Iorga privitoare la dezvoltarea istorică a popoarelor balcanice în cuprinsul Imperiului bizantin*, după ce a trecut succint în revistă principalele lucrări de istorie a Bizanţului datorate istoricului român, a urmărit opiniile sale privitoare la trecutul popoarelor balcanice şi la rolul Imperiului bizantin în dezvoltarea lor istorică arătînd că Bizanţul a însemnat în sud-estul Europei „o epocă de colaboraţie" a popoarelor Peninsulei Balcanice.

Concepţia lui Nicolae Iorga despre istoria Imperiului otoman a fost prezentată de Maria Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru care a reliefat valoarea cunoscutei sinteze *Geschichte des osmanischen Reiches* în raport cu lucrările similare ale predecesorilor Hammer şi Zinkeisen şi cu stadiul actual al cercetărilor de turcologie.

Nicolae Iorga — istoric al poporului albanez a fosz titlul comunicării lui Gelcu Maxutovici. Autorul a relatat împrejurările în care Nicolae Iorga a scris lucrarea sa *Brève histoire de l'Albanie et du peuple albanais*, a arătat însemnătatea acestei cărţi în lupta poporului albanez pentru recunoaşterea drepturilor sale naţionale şi a ilustrat simpatia de care s-a bucurat Nicolae Iorga în rîndurile poporului albanez.

Contribuţiile lui Nicolae Iorga la studiul culturii româneşti îndeosebi a literaturii au fost prezentate de Nicolae Liu în comunicarea *Nicolae Iorga — istoric al culturii.*

Mihai Ruscnescu şi Eufrosina Popescu au înfăţişat în comunicarea *Nicolae Iorga — apărător al ţărănimii (1917—1921)* lupta învăţatului român în Parlament pentru realizarea împroprietăririi imediate a ţăranilor.

Inchinată vieţii şi operei lui Nicolae Iorga sesiunea anuală a Institutului de istorie ce-i poartă numele a adus o contribuţie de valoare la cunoaşterea uneia dintre cele mai remarcabile personalităţi ale culturii româneşti şi universale.

Cu prilejul sesiunii a fost organizată o expoziţie cuprinzînd vitrine cu cărţi şi panouri cu fotografii care înfăţişează diverse aspecte din viaţa, activitatea publică precum şi o hartă consacrată recunoaşterii internaţionale a activităţii ştiinţifice a istoricului indicînd centrele culturale din străinătate care l-au distins pe Nicolae Iorga prin acordarea titlului de doctor honoris causa sau de membru al unor academii şi instituţii ştiinţifice.

Colţul memorial permanent închinat marelui istoric a fost îmbogăţit cu noi exponate : alături de un spor însemnat de lucrări ale savantului român — ediţii princeps şi reeditări din zilele noastre — se cuvin amintite cîteva piese de mobilier care au aparţinut fondatorului institutului.

În cadrul acţiunilor legate de aniversarea a 100 de ani de la naşterea lui Nicolae Iorga a fost organizată o excursie ştiinţifică la Vălenii de Munte în ziua de 19 iunie la care au luat parte, în afara personalului ştiinţific din Institutul de istorie, şi cercetători din Institutul de studii sud-est europene, Biblioteca şi Editura Academiei. Casa memorială „Nicolae Iorga", locuinţa căreia istoricul i-a închinat pagini de caldă iubire în cunoscuta poveste a vieţii sale, universitatea populară, locul atîtor prelegeri în cadrul cărora istoricul a expus rezultatul cercetărilor sale şi a fixat noi direcţii cercetării istorice, muzeul de artă feudală care adăposteşte colecţii de artă religioasă şi populară, localul vechii tipografii „Datina românească" din teascurile căreia a ieşit şi s-a răspîndit o parte din gigantica operă scrisă a marelui învăţat au fost principalele popasuri ale acestei excursii devenită şi un pios omagiu adus memoriei savantului român.

Cu ocazia sărbătoririi centenarului „N. Iorga", directorul Institutului de istorie, Ştefan Ştefănescu, precum şi cercetători ai aceluiaşi institut (Dan Berindei, Cornelia Bodea, Vasile Netea şi Alexandru Porţeanu) au susţinut conferinţe despre viaţa şi activitatea marelui erudit în capitală şi în alte oraşe din ţară (Arad, Focşani, Pîncota, Reşiţa, Sibiu şi Turnu-Severin). Într-o emisiune a televiziunii personalitatea şi opera ilustrului istoric au fost evocate de Ludovic Demény.

Amploarea manifestaţiilor dedicate memoriei celui mai mare istoric al României a arătat cît de actuală şi cît de puternică este prezenţa lui Nicolae Iorga în istoriografia şi, în genere, în cultura României contemporane. Fireşte că raportată la coordonatele metodologiei materialist-istorice şi la progresele ştiinţei istorice, unele încheieri sau opinii ale savantului român apar azi ca depăşite. În ansamblul ei însă această operă de proporţii monumentale s-a dovedit rezistentă la asaltul timpului şi a rămas pînă astăzi ca una dintre cele mai de seamă contribuţii ale culturii româneşti la patrimoniul culturii universale.

Marieta Rădulescu, Lucia Taftă şi Mircea Grosu

CENTENARUL „SOCIETĂŢII PENTRU FOND DE TEATRU ROMÂN DIN TRANSILVANIA"

La sfîrşitul anului 1970 s-au împlinit o sută de ani de la întemeierea „Societăţii pentru fond de teatru român", a cărei activitate depăşeşte de fapt sfera interesului strict teatral, cultural sau documentar, reprezentînd o preţioasă moştenire istorică ce a avut la vremea sa implicaţii mai largi,sociale şi chiar politice.

Evenimentului i-au fost consacrate o serie de acţiuni şi manifestări, deschise prin sesiunea ştiinţifică organizată în luna octombrie 1970 la Deva, cu prilejul „Zilelor culturii hunedorene", şi a continuat în zilele de 12—13 decembrie 1970 la Oradea, prin reuşite manifestări iniţiate de organele locale de partid şi de stat, sub patronajul Comitetului judeţean pentru cultură şi educaţie socialistă Bihor. În după-amiaza zilei de 12 decembrie, în holul Teatrului din Oradea s-a inaugurat o expoziţie omagială conţinînd interesante documente originale (scrisori, liste, memorii, acte etc.), fotocopii, fotografii, publicaţii, puse la dispoziţie de Arhivele Statului din Braşov şi Oradea, Muzeul de istorie din Cluj, Biblioteca Municipală Oradea, precum şi de colecţionari particulari (prof. univ. Mihail Dan din Cluj, prof. Lucian Drimba), organizată prin grija muzeografului V. Faur. Un cuprinzător caiet-program a fost editat cu aceeaşi ocazie. În continuare, pe scena Teatrului s-a desfăşurat un spectacol coupé cu trei piese de epocă : „Zoe", „Trei doctori" şi „Gărgăunii dragostei". Adaptarea textelor aparţine lui Emanoil Enghel, directorul Teatrului. În sala bibliotecii municipale a avut loc, duminică 13 decembrie, sesiunea de comunicări dedicată centenarului S.F.T.R., cu participarea unor cercetători din Oradea, Bucureşti, Cluj, Tg. Mureş, Timişoara.

După o alocuţiune introductivă rostită de Emanoil Enghel, Lucian Drimba a prezentat comunicarea intitulată *Momente importante din evoluţia Societăţii pentru crearea unui fond de teatru român* în care a făcut un succint istoric, aruncînd o privire de ansamblu asupra dezvoltării Societăţii, pe baza unor mai vechi preocupări ale autorului.

Prof. Rafila Faur s-a ocupat în expunerea următoare, de „Societatea pentru fond de teatru român şi Bihorul", cercetînd un proces care se finalizează prin constituirea de comitete filiale locale, în anul 1910.

O remarcabilă comunicare, de înaltă ţinută ştiinţifică, a prezentat prof. Ion Golban — *Receptivitatea Transilvaniei faţă de creaţia dramatică a lui Iosif Vulcan*, capitol mai puţin cercetat al istoriei teatrului vulcanian. Autorul şi-a concentrat expunerea asupra perioadei de vîrf a anilor 1900—1906, ilustrată prin date elocvente : numai în aceşti şapte ani au avut loc, potrivit surselor cercetate pînă acum, 166 de spectacole în 125 de localităţi — majoritatea din Banat, precum şi din alte aproape 20 de comitate —, piese ca „Ruga de la Chizătău" sau „Sărăcie lucie" întrunind, fiecare, cîte circa 50 de reprezentaţii. La aceste grăitoare cifre care reflectă interesul deosebit pentru opera dramatică a lui Iosif Vulcan, se adaugă alte zeci de spectacole teatrale în limba română, cu piese clasice sau creaţii contemporane, din repertoriul universal sau naţional, dar în Transilvania, piesele lui Vulcan au dominat ca frecvenţă a reprezentaţiilor, inclusiv asupra celor ale lui Alecsandri.

P. M. Ardeleanu a înfăţişat în continuare aspecte din *Activitatea Societăţii pentru fond de teatru român, în Banat*, aducînd în faţa celor prezenţi la lucrările sesiunii jubiliare o seamă de date semnificative pentru amploarea activităţii amintite, referitoare la adunările generale memorabile ale S.F.T.R. de la Timişoara, Bocşa, Reşiţa, Caransebeş, Oraviţa, Orşova ş.a., la contribuţia Societăţii în dezvoltarea terminologiei teatrale româneşti, la cunoaşterea literaturii dramatice autohtone, la crearea unui repertoriu original.

Dramaturgi bihoreni ai teatrului de diletanţi s-a intitulat comunicarea prof. Ion Bradu, directorul Bibliotecii Municipale. După ce a făcut istoricul întemeierii filialelor Societăţii de la Beiuş, Oradea şi Tinca, amintind o seamă de localităţi unde au avut loc reprezentaţii teatrale cu piese de Iosif Vulcan şi Vasile Alecsandri — în special în zona de sud-est a Bihorului, de la Oradea, Nojorid, Cefa, pînă la Vaşcău, în numeroase sate —, autorul s-a oprit asupra activităţii unor dramaturgi bihoreni ca Antoniu Popp, fraţii Augustin şi Ioan Silaghi, Traian Amos Pinteru şi alţii.

Prof. univ. dr. docent Mihail P. Dan de la Universitatea din Cluj şi prof. Viorel Faur au expus apoi comunicarea despre *Corespondenţa lui Iosif Vulcan cu Vincenţiu Babeş*, aducînd

date noi asupra vieții culturale transilvănene din a doua jumătate a secolului trecut, insistînd asupra acelor aspecte din bogata corespondență amintită, care se referă la activitatea Societății pentru fond de teatru.

Alexandru Porțeanu a prezentat comunicarea *Dr. Valeriu Braniște și Societatea pentru crearea unui fond de teatru român.* După ce a făcut unele sublinieri privind cadrul general al istoricului și caracterul activității S.F.T.R., autorul a înfățișat personalitatea doctorului Valeriu Braniște, meritele acestuia în istoria culturii românești, în special în viața culturală românească din Transilvania, Banat și Bucovina, în gazetărie și în luptele politice ale epocii. V. Braniște a fost membru al conducerii S.F.T.R. după 1900 și principalul ei orator, numeroasele sale discursuri rostite la adunările generale anuale ale Societății și cu alte prilejuri rămînînd un bogat material de studiu. Partea de interes deosebit a comunicării a constituit-o comentarea unor pagini inedite din memoriile lui V. Braniște, în curs de apariție la editura ,,Minerva'', în care autorul descrie cu nerv și sugestiv, unele episoade importante ale activității Societății, străbătute de un autentic fior plin de căldură sufletească, redat cu un inspirat talent literar, atunci cînd e vorba de Iosif Vulcan, de atmosfera întrunirilor, de extraordinarul interes de masă pentru activitatea teatrului de diletanți etc.

Grigore Ploeșteanu a evocat apoi aspecte pline de interes referitoare la *Activitatea Societății... pe meleagurile mureșene*; organizarea unor trupe și spectacole (încă în 1888), a comitetelor filiale, culminînd cu adunarea generală a Societății pentru fond de teatru român din 1910, ținută la Reghin.

Vorbind despre *Ideea de conștiință națională în lupta pentru afirmarea culturii bihorene*, Vasile Vetișanu a insistat asupra însemnătății constituirii culturii românești în cursul unui îndelungat proces istoric, asupra unității culturale a tuturor ținuturilor românești, asupra specificului național al culturii noastre, asupra manifestărilor bihorene mai importante.

Ioan Chiorean a prezentat o interesantă comunicare consacrată lui *Iosif Hodoș, primul președinte al Societății pentru fond de teatru român.* Autorul a înfățișat momente semnificative din viața și activitatea acestui remarcabil cărturar și om politic, de la a cărui moarte s-au împlinit 90 de ani. Meritele sale rămîn legate de unele acțiuni (revoluția de la 1848—1849 și crearea ,,Societății pentru fond de teatru român''), care vorbesc de la sine despre importanța lor în istoria poporului român.

Ultima comunicare a aparținut lui Nicolae Liu, care a vorbit despre *Mihail Eminescu și activitatea dramatică în Transilvania și Banat.* Amintind participarea personală a marelui poet la unele momente remarcabile ale acestei activități, creionînd cadrul general al dezvoltării vieții teatrale românești transilvănene din deceniile șapte-opt ale secolului trecut, autorul comunicării a stăruit în continuare asupra legăturilor lui Eminescu cu Iosif Vulcan și revista ,,Familia'', asupra sprijinului acordat întemeierii ,,Societății pentru fond de teatru român în Ardeal'' — îndeosebi asupra celebrului articol *Repertoriul nostru teatral*, analizat pertinent, sub aspect istoric —, asupra conținutului estetic și ideologic al acestei remarcabile legături și, în fine, asupra ecourilor ei peste decenii, prin rolul și locul de frunte pe care l-au deținut ideile și creația eminesciană în stimularea culturii românești de peste munți, în afirmarea ,,Thaliei române''.

Un amplu și competent cuvînt de încheiere a lucrărilor sesiunii a rostit Emanoil Enghel, care a subliniat rolul excepțional, de animator și mentor al Societății, îndeplinit de Iosif Vulcan, unul dintre cei mai mari fii ai Bihorului și o figură remarcabilă a istoriei culturii întregului popor român.

Lucrările sesiunii — primite cu interes și căldură de numerosul auditoriu — urmează să fie tipărite prin grija organizatorilor într-un volum omagial, care va mai cuprinde și alte cîteva teme ce nu au putut fi expuse din lipsă de timp; ele se referă la aspecte interesante, cum ar fi preocupările Societății pentru limbă, pentru cinematograf, la revistele și publicațiile Societății, documente, corespondență ș.a.

Manifestările consacrate centenarului „Societăţii pentru crearea unui fond de teatru român în Ardeal" — care au avut ecou în viaţa culturală a ţării, în emisiunile posturilor de radio şi televiziune, în presă („România literară", „Tribuna", „Familia" ş.a.) — au constituit un frumos succes, o afirmare grăitoare a culturii noastre socialiste.

Alexandru Porţeanu

SESIUNEA DE COMUNICĂRI VINCENŢIU BABEŞ DE LA TIMIŞOARA

Cu prilejul aniversării unui veac şi jumătate de la naşterea lui Vincenţiu Babeş în sala de festivităţi a Liceului nr. 5 din Timişoara „Vincenţiu Babeş" s-a desfăşurat în ziua de 29 mai 1971 o sesiune de comunicări ştiinţifice iniţiată de Universitatea din Timişoara şi cu concursul Institutului de istorie „Nicolae Iorga". La organizarea acestei sesiuni şi-au adus contribuţia Liceul „Vincenţiu Babeş" şi Societatea de ştiinţe istorice, Filiala Timişoara. Sesiunea a fost deschisă de prof. Ioan Martin, directorul liceului, care a evocat unele trăsături ale personalităţii patriotului bănăţean. Tematica lucrărilor prezentate a fost axată pe unele coordonate mai importante ale vieţii, operei şi activităţii politice a lui Vincenţiu Babeş.

I. D. Suciu, cercetător principal la Institutul de istorie „Nicolae Iorga", a prezentat comunicarea *Actualitatea lui Vincenţiu Babeş*, în care a evidenţiat personalitatea lui Babeş, clarviziunea sa politică şi socială în condiţiile istorice din monarhia habsburgică în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Prin gîndirea sa înaintată şi prin activitatea sa politică, Vincenţiu Babeş a iniţiat unele directive în viaţa politică a românilor care au ecouri şi în actualitate. Deşi exponent al burgheziei, dar al unei burghezii oprimate, una dintre caracteristicile activităţii lui Babeş este simpatia faţă de clasa muncitoare care s-a manifestat prin susţinerea Comunei din Paris, a comunarzilor din Pesta, prin popularizarea Internaţionalei I. O altă contribuţie pe plan internaţional constă în fundamentarea alianţei româno-sîrbe împotriva dominaţiei austro-ungare, alianţă începută în 1861 în colaborare cu Svetozar Miletić şi definitivată prin programele politice de la Timişoara şi Becicherec (1869). Tot Babeş a contribuit la solidarizarea poporului român din monarhie cu Franţa în timpul războiului franco-prusac din 1870—1871, intervenind şi pe cale parlamentară în acest sens. Pe plan intern, Babeş se remarcă ca militant pentru realizarea unităţii poporului român şi introducerea votului universal. În acest sens, el proclamă daco-românismul spiritual încă din 1869.

Autorul conchide că Vincenţiu Babeş prin ideile lui avansate, precum şi prin acţiunile iniţiate se numără printre personalităţile istorice de mare actualitate din trecutul nostru.

Concepţiile pedagogice şi activitatea didactică desfăşurată de Babeş au constituit obiectul comunicării *Gîndirea pedagogică a lui Vincenţiu Babeş* prezentată de conf. univ. dr. V. Ţîrcovnicu. Ca inspector al şcolilor din Banat, ca profesor la preparandia din Arad, Babeş a avut prilejul să cunoască principalele carenţe ale învăţămîntului şi a militat pentru înlăturarea lor. El a demonstrat rolul şcolii pentru dezvoltarea civilizaţiei poporului român, dreptul la învăţătură al tuturor copiilor indiferent de starea lor socială şi a depus o susţinută activitate pentru creşterea prestigiului social al învăţătorilor şi al profesorilor. Babeş considera că în cele mai de jos straturi sociale se găsesc copii deosebit de dotaţi şi care prin instruire cu ajutorul şcolii pot

deveni folositori statului şi ţării. Talentul, în concepţia pedagogică a lui Vincenţiu Babeş, nu este apanajul claselor sociale privilegiate, el nu cunoaşte graniţe economice, politice sau sociale.

În comunicarea *Contribuţii la cunoaşterea activităţii parlamentare a lui Vincenţiu Babeş*, lectorul univ. Ion Munteanu, pe baza cercetării discursurilor parlamentare ale lui Babeş reliefează bogata activitate a cărturarului patriot în cadrul dietei maghiare. Autorul consideră ca foarte înaintate poziţiile pe care le ia Babeş în dietă, ca şi ideile cuprinse în discursurile sale. Se analizează problema egalităţii în drepturi a tuturor naţiunilor din Imperiul habsburgic, a votului universal şi desfiinţarea censului, introducerea limbii române în şcoli şi instituţiile de stat, lupta lui Babeş împotriva „uniunii" cu Ungaria şi demascarea despotismului habsburgic, ca principale coordonate ale activităţii parlamentare a lui Babeş.

Lectorul universitar Corneliu Popeţi a prezentat comunicarea *Din activitatea politică a lui Vincenţiu Babeş oglindită în documente inedite.* Autorul, bazat pe o corespondenţă dintre Vincenţiu Babeş şi Gheorghe Pop de Băseşti, se referă la atitudinea patriotului bănăţean faţă de Memorandum, cît şi faţă de lupta comună a naţiunilor asuprite din Austro-Ungaria. Babeş insista pentru necesitatea întocmirii unui memoriu cît mai complex, ceea ce după opinia sa era mai important decît o publicare pripită. Cu atît mai mult cu cît el considera că nu sosise încă momentul potrivit pentru aceasta. V. Babeş milita şi pentru popularizarea cauzei românilor în Europa ceea ce ar fi asigurat reuşita scopului propus de mişcarea memorandistă. Însărcinarea de a lua legătura cu conducătorii celorlalte naţiuni asuprite din imperiu corespunde unui deziderat mai vechi al său, considerînd ca binevenit acest prilej pentru inaugurarea unei lupte comune. Din corespondenţa citată se desprinde şi preocuparea omului politic bănăţean pentru unitatea de luptă a P.N.R., cît şi a tuturor românilor. Autorul a reuşit să aducă o importantă contribuţie la cunoaşterea activităţii politice, mai puţin cunoscute a lui Vincenţiu Babeş.

În încheierea lucrărilor sesiunii, lectorul universitar Moţiu Ispas a prezentat comunicarea *Vincenţiu Babeş exponent al progresului social-economic*, în care expune o serie de probleme mai puţin dezbătute în literatura istorică.

În prima parte a lucrării, cărturarul bănăţean este prezentat ca un militant pentru unirea tuturor românilor într-un stat unitar. Ideea de unitate apare în gîndirea lui încă de la 1848, cînd elaborează definiţia naţiunii şi drepturile ei, în centrul cărora Babeş punea dreptul naţiunilor la autodeterminare. Continuator al ideologiei dacoromânismului, Babeş vedea în România patria comună a tuturor românilor. În a doua parte a comunicării autorul tratează concepţia lui Babeş cu privire la procesul dezvoltării sociale. De pe poziţii înaintate atacă sistemul feudal, salută ştergerea „cruntei servituţi" şi „timpul libertăţii" întronat după revoluţie. După 1871, sub influenţa mişcării muncitoreşti şi a Comunei din Paris, critică societatea capitalistă, întrevăzînd unele dintre limitele ei istorice şi îşi îndreaptă privirea spre o nouă ordine socială instaurată de revoluţia proletară. Pe planul gîndirii economice, este printre cei mai însemnaţi susţinători ai dezvoltării industriale a ţării noastre preconizînd totodată dezvoltarea comerţului, creditului şi transporturilor şi luînd atitudine împotriva capitalului străin.

Sesiunea de comunicări ştiinţifice de la Timişoara a reliefat rolul lui Vincenţiu Babeş în lupta pentru drepturile şi libertăţile sociale şi naţionale nu numai ale românilor bănăţeni, ci ale tuturor românilor şi ale celorlalte naţiuni din Austro-Ungaria. Prin atitudinea pe care a avut-o faţă de marile evenimente ale epocii în care a trăit, se situează ca o figură proeminentă a sud-estului european. Ideea de unitate statală a tuturor românilor străbate ca un fir conducător întreaga sa activitate şi gîndire social-politică.

Gheorghe Radulovici

R E C E N Z I I

* * * *Documente din istoria partidului comunist şi a mişcării muncitoreşti revoluţionare din România (mai 1921-august 1924)*, Edit. politică, Bucureşti, 1970, 822 p.

Institutul de studii istorice şi social politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. a pus la baza întocmirii celui de-al patrulea volum din noua ediţie de documente[1] criterii de selecţionare şi alcătuire care să ofere o imagine mai completă, o viziune de ansamblu asupra procesului istoric, a diverselor puncte de vedere, nu de puţine ori contradictorii, ce au contribuit la opera de cristalizare şi organizare a partidului de tip nou, creat în mai 1921.

Colectivul de autori[2] a urmărit să ofere cercetării aspecte nuanţate ale activităţii revoluţionare desfăşurate de clasa muncitoare în cadrul P.C.R., a sindicatelor, a mişcării de tineret şi a altor organizaţii democratice. Noua ediţie se deosebeşte de ediţiile anterioare în care uneori materialele erau prezentate din unghiuri de vedere înguste şi după criterii unilaterale.

Volumul la care ne referim — cuprinzînd materiale selectate din arhivele centrale şi locale de partid şi de stat, din presa din capitală şi provincie a partidului comunist, a organizaţiilor sindicale şi de tineret —, prin tematica largă a celor 324 de documente, oferă cititorului noi posibilităţi de aprofundare a istoriei mişcării revoluţionare din cei patru ani la care se referă.

Oglindind activitatea partidului pe întreg cuprinsul ţării, ca urmare a desăvîrşirii statului unitar, materialul documentar publicat în volum reflectă faptul că P.C.R. avea organizaţii în toate regiunile, că încă de la crearea sa partidul comunist a fost singurul partid politic din România organizat pe scară naţională. Remarcăm de asemenea că numeroase documente se publică după periodicile muncitoreşti ale naţionalităţilor conlocuitoare, evidenţiind astfel lupta comună a maselor muncitoare din ţara noastră împotriva păturilor dominante, pentru drepturi şi libertăţi democratice în spiritul luptei de clasă. Pentru a ilustra mai pregnant procesul revoluţionar care s-a desfăşurat în întreaga ţară, volumul cuprinde numeroase

---

[1] Primele trei volume au apărut în 1966, 1968 şi 1969.

[2] Volumul a fost pregătit pentru tipar de : Ion Popescu-Puţuri şi dr. Augustin Deac (coordonatori), dr. Marin Stănescu, Constantin Petculescu, Vasile Petrişor, dr. Nicolae Popescu şi Florian Tănăsescu. Au mai colaborat Gh. Matei, N. G. Muntcanu şi L. Fodor.

manifeste, apeluri, procese-verbale sau dări de seamă privind activitatea diferitelor secții ale P.C.R. din toate județele României.

Prezentînd documentele care se referă la perioada de după crearea P.C.R. și pînă în august 1921, cînd partidul a fost scos în afara legilor și cînd, concomitent, se făceau pregătirile pentru cel de-al treilea Congres ținut în ilegalitate, vom sublinia momentele mai semnificative care au avut loc în această etapă în cadrul procesului de organizare pe baze comuniste a secțiunilor P.C.R. O sarcină deosebită a partidului, imediat după crearea sa, a fost eliberarea comuniștilor implicați în procesul din Dealul Spirii urmată de reintrarea lor în activitatea revoluționară. Un eveniment cu rezonanțe majore în mișcarea muncitorească din țară l-a constituit Congresul al II-lea al P.C.R. ținut între 3 și 4 octombrie 1922 la Ploiești, care a avut un rol de seamă în procesul de întărire organizatorică a partidului, de cristalizare și de înarmare ideologică cu concepția marxist-leninistă.

Intensa activitate desfășurată de sindicate în perioada la care ne referim — cînd au avut loc numeroase conferințe ale Uniunilor sindicale, două conferințe generale și trei congrese, crearea în octombrie 1923 a Consiliului General al Sindicatelor Unitare, lupta lor pentru apărarea intereselor clasei muncitoare — este pusă în evidență prin publicarea rapoartelor, statutelor, scrisorilor de salut, moțiunilor și rezoluțiilor adoptate sau dezbătute în cadrul acestor reuniuni.

Volumul înmănunchează un apreciabil grup de documente referitoare la activitatea organizațiilor de tineret din România, la crearea Uniunii Tineretului Socialist din martie 1922, la transformarea acesteia în organizație marxist-leninistă — U.T.C. și la afilierea ei la Internaționala Comunistă a Tineretului.

Au fost inserate, de asemenea, numeroase materiale care atestă spiritul internaționalist proletar, legăturile de simpatie, solidaritate și sprijin ale mișcării comuniste și democratice din țara noastră cu partidele comuniste și mișcarea muncitorească revoluționară din diferite țări ale lumii.

Din multitudinea acțiunilor de protest împotriva terorii antimuncitorești și arestării delegaților la Congresul I al P.C.R. desprindem moțiunea membrilor secțiunii Partidului Socialist-Comunist din Ploiești dezbătută la întrunirea ținută în 15 mai, Rezoluția adoptată la Conferința Uniunii muncitorilor mineri și topitori, ținută la Cluj în zilele de 15—17 mai 1921, editorialul din ziarul „Faklya" din Transilvania, cît și protestul adresat Ministerului de Război de militanții revoluționari în legătură cu tratamentul ce li se aplică în fortul Jilava, materiale care exprimă hotărîrea fermă a proletariatului de a-și elibera conducătorii.

Ampla activitate sindicală desfășurată în a doua jumătate a anului 1921 este bogat ilustrată în paginile volumului prin publicarea statutului Consiliului sindicatelor muncitorești din România, a moțiunilor și rezoluțiilor votate la Conferința sindicală din iunie 1921 de la Ploiești, chemările și articolele publicate în presă, care explică maselor muncitoare necesitatea organizării lor în sindicate.

Un spațiu apreciabil este acordat materialelor ce reflectă pregătirea, desfășurarea și consecințele pozitive ale lucrărilor Congresului sindical ținut la Brașov între 20—23 octombrie 1921. Raportul analitic privind autonomia sindicală — publicat în presă înainte de Congres, prin prezentarea legislației în vigoare a argumentelor de ordin politic, economic și social explică cauzele care determinau în acele condiții, ca o necesitate obiectivă autonomia —, statutul general și moțiunile adoptate, atestă maturitatea clasei muncitoare care înțelegea imperativul timpului, adoptînd măsurile cele mai potrivite care se impuneau.

Alte materiale se referă la acțiunea internaționalistă de sprijinire a populației sinistrate din Rusia Sovietică, iar pe plan intern la organizarea și unificarea mișcării tineretului, memorii cuprinzînd revendicările muncitorilor din diferite ramuri de activitate, momentul reapariției ziarului „Socialismul", organul Partidului Socialist-Comunist din decembrie 1921, eforturile depuse pentru realizarea

frontului unic de luptă împotriva terorii și exploatării capitaliste.

În calea organizării partidului de tip nou stăteau probleme dificile : multe cadre se aflau încă în închisori (și în prima jumătate a anului 1922 numeroase sînt scrisorile, apelurile, manifestele, întîmpinările prin care oamenii muncii sprijineau material sau moral pe cei întemnițați, se declarau împotriva tratamentului la care erau supuși sau se solidarizau cu acțiunile lor). Chestiunile de organizare pe principii comuniste frămîntau atît pe conducători, cît și masa membrilor de partid. Dezbaterea lor în organul central al P.C.R. sau îndemnul militanților locali care chemau oamenii muncii la reorganizarea secțiunilor (Constanța, București, Focșani ș.a.) au constituit tot atîtea eforturi ale partidului marxist-leninist de a depăși încercările grele prin care trecea.

Participînd pentru prima oară în martie 1922 la alegeri ca partid politic al clasei muncitoare cu propriul său program care prevedea democratizarea vieții publice, drepturi și libertăți pentru masele populare, înfăptuirea reală a reformei agrare, P.C.R. a publicat lista candidaților săi pentru Ilfov și Prahova, redate și în volum, solicitînd maselor populare să voteze candidații socialiști-comuniști.

Volumul publică, de asemenea, articolul comemorativ din „Socialismul" referitor la Comuna din Paris și chemarea secției București pentru întrunirea de omagiere a comunarzilor, iar mai tîrziu articolul aniversativ, din organul central al partidului cu prilejul împlinirii a cinci ani de la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, momente epocale în istoria omenirii. Minunate exemple de sprijin moral și material a dat clasa muncitoare din România prin ajutorarea sinistraților din Rusia, prin apeluri, chemări și mai ales constituirea Comitetului „Maxim Gorki" de ajutorare a Rusiei înfometate.

În primăvara anului 1922 a avut loc la București Conferința generală a Tineretului Socialist din România, care a constituit o etapă calitativ superioară în organizarea și unificarea mișcării revoluționare de tineret din țara noastră. Regulamentul de reorganizare, scrisorile către tineretul comunist din Bulgaria, către Internaționala Comunistă a Tineretului, moțiunile de solidaritate cu poporul rus și de protest contra terorii antimuncitorești din țara noastră și alte materiale ce oferă o imagine de ansamblu asupra acestui eveniment au fost cuprinse în volumul pe care-l prezentăm.

Documente semnificative, care reflectă greutățile partidului în procesul reorganizării, eforturile pentru educația politică și răspîndirea culturii în rîndul muncitorilor, sprijinirea materială a presei socialiste, solicitarea tot mai insistentă a amnistiei politice și militare, condițiile grele de muncă, măsurile represive luate de guvern și chiar asasinarea unor militanți comuniști (Leonte Filipescu) sînt înserate în acest volum.

Un spațiu larg ocupă documentele referitoare la lucrările Congresului general al sindicatelor de la Sibiu din 4—7 iunie 1922, care a declarat mișcarea sindicală unificată și centralizată, prin publicarea raportului de activitate anuală a Comisiunii Generale, a raportului asupra autonomiei sindicatelor, a moțiunilor și rezoluțiilor, a telegramelor și scrisorilor primite și trimise de Congres, a statutelor Consiliului General al Uniunilor sindicale din România.

Procesul de reorganizare, de aderare a principalelor centre din țară la tezele comuniste adoptate o dată cu crearea partidului a cunoscut o largă adeziune din partea numeroaselor secțiuni care prin adunări generale și-au exprimat hotărîrea fermă de a aplica măsurile și indicațiile P.C.R. Procesele-verbale, relatările, dările de seamă sau comunicatele apărute în presa partidului din capitală și provincie ne vorbesc despre aderarea secțiunilor din Iași, Turnu-Severin, Craiova, Tg. Mureș, Brașov, Constanța și altora la principiile și tezele Partidului Socialist-Comunist din România, așa cum s-a numit partidul pînă la Congresul al II-lea.

Evenimentul memorabil din toamna anului 1922 l-a constituit Congresul al II-lea al partidului din 3—4 octombrie ținut la Ploiești care a adoptat statutul P.C.R. ce stabilea cadrul organizatoric de activitate, organele partidului comunist și atribuțiile acestora, drepturile și îndatoririle membrilor

săi. Actele Congresului, raportul de activitate al Comitetului Executiv Provizoriu pe perioada mai 1921 — octombrie 1922 vădesc ampla muncă politică desfăşurată pentru pregătirea şi succesul acestei adunări.

În vederea pregătirii Congresului în coloanele presei socialiste au avut loc discuţii privind centralismul democratic, sarcinile P.C.R. şi unele probleme interne de partid vizînd organizarea acestuia. Amplul raport politic face o analiză critică a muncii desfăşurate de la Congresul din mai 1921 pînă la zi. Pornind de la realităţile social-economice, el conţine pe lîngă aprecieri juste asupra aspectelor tratate şi unele exagerări şi concluzii eronate.

Congresul al II-lea a dat partidului în unele probleme o orientare realistă demonstrînd că una din trăsăturile perioadei este refluxul valului revoluţionar al clasei muncitoare, al maselor populare, iar obiectivul principal al mişcării revoluţionare este lupta împotriva ofensivei claselor dominante care căutau să anuleze drepturile obţinute de proletariat în anii avîntului revoluţionar. Activitatea pentru întărirea sindicatelor şi organizarea luptei unite a clasei muncitoare împotriva exploatării şi ofensivei patronale erau de asemenea sarcini deosebite trasate de partid membrilor săi.

În problema agrară Congresul a stabilit lozinca exproprierii integrale şi fără plată a pămîntului şi a uneltelor şi vitelor de muncă ale marii proprietăţi în folosul ţăranilor muncitori, mobilizarea ţărănimii pentru aplicarea imediată şi integrală a reformei agrare. În domeniul presei s-au stabilit sarcini precise privind caracterul unitar, pentru toată ţara, al propagandei prin presă, organizarea ei pentru naţionalităţile conlocuitoare, cedarea salariului pe o zi pentru presa comunistă şi alte măsuri menite să contribuie la buna organizare şi difuzare a ziarelor socialiste.

Adoptînd pentru prima dată statutul şi alegînd organele de conducere ale partidului, al cărui secretar general a fost ales Gheorghe Cristescu, Congresul al II-lea al P.C.R. a avut o însemnătate deosebită în istoria mişcării revoluţionare din România, fapt subliniat de articolele apărute ulterior în presa socialistă şi reproduse în volum.

Alte documente cuprinzînd revendicări ale tineretului muncitor în problema şcolilor industriale şi ale celor de ucenici, protestul lui împotriva organizaţiei fasciste „Uniunea naţional-creştină", lupta muncitorilor împotriva condiţiilor grele de muncă şi viaţă, contra abuzurilor patronale din tipografii şi apelul acestora pentru ajutorarea revoluţionarilor aflaţi în închisori încheie seria materialelor anului 1922.

Poziţia internaţionalistă a partidului nostru s-a manifestat şi cu prilejul comemorării a 40 de ani de la moartea întemeietorului socialismului ştiinţific Karl Marx, ca şi la aniversarea a patru ani de la proclamarea Republicii Ungare a Sfaturilor.

Una din sarcinile de bază ale partidului marxist-leninist o constituia şi intensificarea propagandei în rîndul ţărănimii. Trebuiau explicate maselor de la sate cauzele care au dus la elaborarea legilor agrare, faptul că cu ocazia aplicării ei se săvîrşeau numeroase abuzuri şi înşelătorii pe care militanţii partidului trebuiau să le demaşte şi să arate maselor ţărăneşti că burghezia şi moşierimea va încerca să arunce din nou greutăţile statului pe seama lor. Multiplele aspecte ce se puneau în faţa partidului în acest domeniu, rezolvarea într-un spirit nou, de clasă, a acestor probleme fundamentale într-o ţară preponderent agrară au determinat hotărîri deosebite din partea P.C.R. inclusiv crearea unei Comisii agrare în care au fost numite cadre de valoare, cu experienţă în acest sector.

Criticînd cu vehemenţă politica antipopulară a guvernului liberal, partidul comunist şi-a enunţat punctele de vedere asupra principalelor probleme ce confruntau forţele social-politice în perioada stabilizării vremelnice a capitalismului. Partidul a adoptat o poziţie hotărîtă faţă de politica reacţionară a partidului liberal aflat la putere, faţă de măsurile legislative care îngrădeau drepturile şi libertăţile obţinute în perioada avîntului revoluţionar, demascînd o serie de prevederi ale Constituţiei din 1923, cît şi poziţia celorlalte partide politice privind acest eveniment, aşa cum atestă mai multe documente publicate în volum.

Cu prilejul pregătirii sărbătoririi zilei de 1 Mai sau cu alte ocazii clasa muncitoare a dus o campanie viguroasă împotriva proiectului noului Cod al muncii, militînd pentru sporirea salariului, ziua de muncă de 8 ore, contractul colectiv, dreptul la grevă etc.

Pe lîngă multe materiale privind situaţia organizatorică şi activitatea diferitelor grupe i secţiuni ale P.C.R. din centrele muncitoreşti mai importante ale ţării, pe lîngă memorii, proteste şi rapoarte care relevau situaţia grea a metalurgiştilor, volumul oglindeşte numeroasele conflicte de muncă şi acţiuni greviste care s-au amplificat în 1923 cuprinzînd localităţi şi regiuni importante ca: Bucureşti, Valea Mureşului, Timişoara, Braşov, Cluj, Galaţi ş.a. Acţiunile greviste desfăşurate erau îndreptate în direcţia respectării contractelor colective, a apărării drepturilor obţinute şi atestau faptul că muncitorimea răspundea la chemările partidului comunist, că ea se orienta spre organizaţiile muncitoreşti care se bazau pe principiul luptei de clasă.

La tendinţa de creştere a luptei maselor împotriva ofensivei capitaliste, burghezia a dezlănţuit o cruntă teroare împotriva organizaţiilor proletare, patronii declarînd lock-outuri, concediind mii de muncitori, iar liderii sindicali care apărau interesele salariaţilor fiind arestaţi sau daţi afară.

Cu toate eforturile P.C.R. pentru menţinerea unităţii sindicale, aceste organizaţii profesionale au trecut prin grele încercări în vara anului 1923 cînd s-au conturat cele două orientări: una promovată de liderii reformişti social-democraţi, care cereau afilierea la Federaţia Internaţională Sindicală cu sediul la Amsterdam, şi a doua care milita pentru afilierea la Internaţionala Sindicală Roşie de la Moscova. Partidul Comunist pornind de la realităţile social-politice din ţară, pentru a evita sciziunea şi a menţine unitatea sindicală a dat indicaţii ca la Congresul de la Cluj să nu se pună pe ordinea de zi tema afilierii, ci să se dezbată numai problemele care pot contribui la rezolvarea sarcinilor profesionale, la unitate, indiferent de convingeri politice. Numeroase rapoarte, articole, moţiuni, corespondenţe publicate în volum subliniau cu tărie dezacordul unor sindicate în problema afilierii la Amsterdam şi cereau scoaterea ei de pe ordinea de zi. Lucrările Congresului de la Cluj din zilele de 16—18 septembrie 1923, rapoartele, scrisorile, rezoluţiile sînt publicate în volum pentru ca istoricul sau cititorul să-şi poată forma singur un punct de vedere.

Conducătorii social-democraţi de dreapta, menţinînd pe ordinea de zi problema afilierii la Amsterdam, împotriva căreia s-au pronunţat mai mult de jumătate din numărul delegaţilor, au procedat în mod samavolnic excluzînd din Congres pe cei care erau împotrivă şi pe baza votului delegaţilor prezenţi au declarat mişcarea sindicală din România afiliată la F.I.S. (Amsterdam).

Articolul din „Socialismul" din 20 septembrie 1923, care condamna hotărîrile şi modul de desfăşurare a lucrărilor Congresului de la Cluj, hotărîrea sindicatelor din Oradea, moţiunea sindicatului metalurgist din Bucureşti, a sindicatelor din Tg.-Mureş, Braşov, Sibiu ş.a., care au respins hotărîrile Congresului din Cluj, dovedeau că majoritatea muncitorimii organizată în sindicate era împotriva sciziunii, alături de mişcarea revoluţionară, pentru rezolvarea îndeosebi a intereselor proletariatului din România. Reprezentanţii sindicatelor excluse din Congres, la care s-au aliat şi alte sindicate ce nu s-au pronunţat împotriva afilierii, dar erau contra măsurilor samavolnice folosite la Cluj, s-au întrunit într-o conferinţă la Bucureşti în zilele de 28—30 octombrie 1923 şi au creat sindicatele unitare şi Consiliul General, al cărui manifest programatic, ca şi procesul-verbal de constituire şi directivele, publicate în volum, subliniau independenţa noului organ, avînd drept ţel fundamental refacerea unităţii sindicale şi apărarea pe baza luptei revoluţionare a intereselor economice vitale ale clasei muncitoare.

Printre alte documente de valoare de la sfîrşitul anului 1923 şi care relevă spiritul internaţionalist al proletariatului român, semnalăm Apelul C.C. al P.C.R. pentru solidaritate cu proletariatul german, pentru sprijinirea victimelor represiunilor fasciste din Bulgaria, omagierea împlinirii a 103 ani de la naşterea lui Friedrich Engels.

Anul 1924, anul marilor încercări pe care partidul comunist și alte organizații revoluționare și democratice au trebuit să le înfrunte, a fost și perioada eforturilor susținute de organizare a campaniei de întărire a P.C.R., a presei sale, de consolidare a organizației tineretului socialist, de demascare a măsurilor represive luate împotriva comuniștilor.

Încetarea din viață a lui V.I. Lenin, creatorul primului stat socialist, titan al gîndirii și practicii revoluționare, a prilejuit mișcării muncitorești din România evocarea personalității sale în presa socialistă, trimiterea unor telegrame, încercarea de a ține o întîlnire în capitală, care să cinstească memoria marelui dispărut.

Relevînd rolul P.C.R. de organizator și conducător al luptei generale a clasei muncitoare din România, „Socialismul" — organul central al P.C.R., din paginile căruia volumul prezentat a selectat numeroase materiale — și-a informat cititorii despre eforturile partidului de a pregăti și ține Congresul al III-lea, despre discuțiile purtate în legătură cu aprecierea situației din țară și sarcinile imediate ale partidului comunist. În această perioadă, P.C.R. și-a expus punctul de vedere asupra politicii partidelor burgheziei din România, asupra propunerii Partidului Țărănesc făcută unor partide burgheze de a forma un bloc al opoziției, P.C.R. adresînd o scrisoare în martie 1924 Comitetului Executiv al Partidului Țărănesc prin care se propunea crearea unui bloc muncitoresc-țărănesc.

Mai multe documente, publicate în volum, se referă la activitatea U.T.S., la relațiile acesteia cu Consiliul General sindical unitar, la reorganizarea Uniunii pe baze comuniste și afilierea ei la Internaționala Comunistă a Tineretului, la Scrisoarea C.C. al U.T.C. din februarie 1924 adresată Partidului Comunist Român în legătură cu lucrările Congresului I al organizației de tineret, ținut ilegal în cursul lunii ianuarie.

După cum se știe, măsurile represive ale claselor dominante au culminat cu ordonanțele din aprilie și iulie 1924, prin care a fost interzisă activitatea P.C.R., a U.T.C. și a altor organizații revoluționare. Protestînd împotriva măsurilor anticomuniste, organizînd lupta maselor, îndemnînd și alte organizații să vestejească acțiunile represive ale oligarhiei liberale, P.C.R. sublinia în manifestul de la 1 Mai 1924 că partidul comunist va rămîne totdeauna pe pozițiile luptei de clasă pentru a apăra interesele clasei muncitoare de la orașe și sate.

Scoaterea P.C.R. în afara legilor de către partidul marii burghezii a însemnat o lovitură grea dată clasei muncitoare și forțelor democratice din România. Ultimele materiale documentare apărute în volum se referă la schimbările produse în conducerea partidului prin organizarea unui Directoriu al P.C.R. — o dată cu trecerea lui în ilegalitate —, demascarea măsurilor anticomuniste luate de guvernul liberal prin suprimarea ziarelor „Socialismul" și „Munkas" din iulie 1924 și alte măsuri luate în noile condiții ale muncii partidului.

Pentru a facilita înțelegerea mai exactă a unor acțiuni ale P.C.R. în această etapă, volumul a fost însoțit de adnotări, iar pentru consultarea lui mai operativă de indici de nume, geografici, de organizații, congrese, de întreprinderi și instituții, de periodice.

★

Documentele înmănuncheate în volum reflectă lupta grea și eroică a P.C.R. în anii 1921—1924. Întrucît repetatele arestări și prigoane au îngreuiat activitatea P.C.R. și au avut ca urmare pierderea unui mare număr de documente ale partidului comunist și ale altor organizații revoluționare, cum se explică în prefața volumului, considerăm că trebuie depistate noi fonduri sau documente din cadrul organelor administrative care au venit în contact cu mișcarea muncitorească, alte ziare și reviste în afara celor democratice, ca „Adevărul" și „Dimineața", folosite și ele doar în mică măsură. Cercetarea mai insistentă a arhivelor locale poate evidenția noi laturi și aspecte inedite ale drumului parcurs de mișcarea revoluționară în perioada de care ne-am ocupat. Folosirea arhivelor sau presei străine ne poate oferi alte surse de informații prețioase.

I. Apostol

NICOLAE COPOIU, ***Socialismul european și mișcarea muncitorească și socialistă din România*****, București, Edit. politică, 1971, 175 p.**

Dacă studierea istoriei unei țări în strînsă legătură cu procesul istoric înconjurător devine o cerință, resimțită tot mai mult, a cercetării actuale, studiul istoriei mișcării muncitorești nu poate fi conceput la scara semnificațiilor și trăsăturilor generale fără o perspectivă internațională a fenomenului. Domeniul istoriei mișcării muncitorești este unul din cele mai propice pentru formarea sentimentului unității procesului istoric universal, în diversitatea manifestărilor sale, pentru crearea unui larg orizont de judecată și analiză a realității sociale. Dacă universalitatea și sincronismul sînt tendințe ce-și afirmă viguros prezența în epocile modernă și contemporană, mișcarea muncitorească reprezintă un adevărat chiag al unității procesului istoric. Unitatea devine un element conștient promovat, o idee călăuzitoare a forței sociale chemată să transforme lumea.

Internațională prin însăși esența sa, mișcarea muncitorească și socialistă nu poate fi, așadar, cercetată și înțeleasă fără ca, într-un fel sau altul, să se abordeze și această dimensiune fundamentală a sa.

Atenția e reținută de obicei de domeniul nemijlocit al legăturilor și relațiilor între mișcările muncitorești din diferite țări, al organismelor internaționale ale clasei muncitoare. O viziune concret istorică asupra problemei conține însă elemente dintre cele mai revelatoare pentru *tratarea aspectelor teoretice și ideologice ale internaționalismului*. Acestea reprezintă de fapt expresia generalizată a poziției clasei muncitoare în ansamblul relațiilor sociale și la practicii istorice în evoluția ei concretă.

Mai departe. Definirea fizionomiei mișcării socialiste și muncitorești dintr-o țară anumită, a caracteristicilor sale, implică raportarea la mișcarea muncitorească internațională. O investigație a configurației ideologice a mișcărilor socialiste, așa cum s-au constituit ele în diferite țări în perioada Internaționalei a II-a, de pildă, a problemelor cu care au fost confruntate, a modalităților de rezolvare, a fenomenelor ce condensează acțiunea, lupta și gîndirea socialistă în epoca dată, ar da frapante dovezi de similitudine, ar furniza un material de reflecție extrem de important asupra sensului profund al modului în care trebuie concepută unitatea istorică a dezvoltării mișcării muncitorești.

Sarcina nu este însă dintre cele ușoare nu numai pentru că presupune un unghi de abordare oarecum nou față de cel uzitat de obicei în lucrările consacrate problematicii internaționale a mișcării muncitorești, ci și pentru că necesită o arie vastă de investigații. Orice studiu parțial care concură la rezolvarea acestei sarcini este însă binevenit și orice lucrare care conține elemente întemeiate de ordin faptic și interpretativ poate fi privită ca o etapă pregătitoare în soluționarea problemei.

Dintr-o asemenea categorie face parte lucrarea recent apărută a lui Nicolae Copoiu, *Socialismul european și mișcarea muncitorească și socialistă din România*. Lucrarea înmănunchează, de fapt, preocupări mai vechi ale autorului, concretizate într-o serie de studii și comunicări care au fost încorporate în substanța cercetării de față, bineînțeles cu adaptările și dezvoltările de rigoare. Într-un număr restrîns de pagini, autorul a căutat să condenseze un mare volum de fapte și idei, să dea imaginea unei întregi perioade istorice din punctul de vedere al raporturilor dintre socialismul român și cel european.

Centrul de gravitate al cercetării cade pe relevarea legăturilor internaționale ale mișcării muncitorești și socialiste din România și pe modul în care ea a receptat anumite evenimente europene de importanță istorică. Este firesc, de aceea, să găsim pe larg dez-

bătute în paginile lucrării asemenea momente ca întemeierea Internaţionalei I şi rolul ei în dezvoltarea mişcării muncitoreşti internaţionale, ecoul Comunei din Paris în România, Comuna în tradiţiile mişcării muncitoreşti române, prima revoluţie rusă (1905—1907) şi mişcarea socialistă din România, poziţia acesteia faţă de primul război mondial, mişcarea de solidarizare a proletariatului român cu Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie, sprijinul oamenilor muncii din ţara noastră acordat Republicii Ungare a Sfaturilor etc.

Cercetările lui N. Copoiu, inclusiv studiul de faţă, reprezintă contribuţii substanţiale la elucidarea unora din problemele de istorie amintite. Astfel, participarea românilor la Comuna din Paris, ca temă specială de cercetare istoriografică, dobîndeşte în lucrarea recenzată şi în alte articole ale autorului consistenţa şi dimensiunea ştiinţifică necesare. Investigaţii de arhivă, inclusiv în arhivele din Franţa, s-au soldat cu rezultate precise şi preţioase. Despre ecoul Comunei din Paris în România se putea însă scrie mai nuanţat, mai ales în ce priveşte receptarea evenimentului în presa vremii.

O altă temă stăpînită temeinic şi jalonată în linii sigure priveşte momentul istoric de culme al perioadei tratate — Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie şi receptarea ei pe planul conştiinţei şi acţiunii de către clasa muncitoare din România. Rolul presei socialiste în difuzarea adevărului despre revoluţie, în dezvăluirea sensului marilor transformări pe care le-a suferit societatea rusă, în informarea opiniei publice despre desfăşurarea luptelor pe diferite fronturi ale războiului civil şi în dezbaterea teoretică a experienţei istorice furnizată de revoluţie este înfăţişat sintetic, dar suficient de lămurit şi de convingător. Reconstituind tabloul participării oamenilor muncii din România la apărarea şi sprijinirea revoluţiei, N. Copoiu scrie: „...pe întinderile imense ale Rusiei, sute şi mii de români, fie că erau adepţi ai socialismului încă înainte de război, fie că s-au devotat cauzei Revoluţiei din Octombrie în condiţiile concrete din Rusia, au luptat, mulţi dintre ei jertfindu-şi viaţa, împotriva duşmanilor interni şi externi ai primului stat socialist" (p. 141).

Studiul recenzat desprinde etapele participării luptătorilor români pe baricadele înălţate de Marele Octombrie în funcţie de evoluţia evenimentelor, de zonele geografice pe care s-au desfăşurat, de capacitatea organizatorică a revoluţionarilor români şi, fireşte, de raportul în care ei s-au aflat cu mişcarea din propria ţară.

În paginile lucrării, tradiţiile internaţionale ale clasei muncitoare din România capătă vigoare şi relief; ele pulsează în acţiuni emoţionante, în fapte şi atitudini de mare nobleţe şi eroism. Autorul apelează la date semnificative, selectează din literatura apărută episoade vii, uneori se apleacă pe filele unui document mai puţin cunoscut sau chiar inedit. N. Copoiu nu are totuşi voluptatea faptului inedit şi, oricum, nu-l cultivă cu ostentaţie; îi place să prindă datele existente într-o montură explicativă solidă, deşi uneori sensul materialului documentar nu este captat adecvat în firul expunerii.

Lucrării nu-i lipseşte orizontul istoric general necesar tratării unei asemenea teme; deşi faptele propriu-zise despre mişcarea socialistă europeană sînt punctate sumar, ele ne lasă să întrevedem disponibilităţile autorului pentru creionarea unor proporţii juste ale perspectivei istorice, simţul dezvoltat de orientare într-un cîmp istoric de dimensiuni spaţio-temporale relativ vaste, capacitatea percepţiei unei situaţii istorice de ansamblu. Este, credem, elementul cel mai valoros al lucrării lui Nicolae Copoiu, cu toate că nu perseverează totdeauna pentru a-l valorifica printr-o amănunţită cercetare la obiect sau, în orice caz, printr-o elaborare care să ducă mai în profunzimea proceselor şi evenimentelor evocate.

Să ne explicăm pentru mai multă claritate.

După titlu, lucrarea îşi propune să aşeze mişcarea muncitorească şi socialistă din România în perspectiva socialismului european, să dezvăluie raporturile dintre ele. Evident, nu este vorba doar de enumerarea faptelor care atestă existenţa unor legături, acţiuni de solidarizare etc., pentru că depista-

rea şi descrierea lor nu reprezintă, din punct de vedere ştiinţific, o performanţă. Tema solicită o analiză comparativă de ansamblu, *o viziune bazată pe raportare pentru a defini caracteristicile specifice, profilul propriu al acţiunii, gîndirii şi luptei socialismului român şi pentru a avea o înţelegere mai profundă a ceea ce reprezintă unitatea procesului istoric în dezvoltarea europeană a mişcării socialiste.*

În acest sens vom face unele remarci, ele urmărind să sugereze *tipul de probleme* la care tema le datorează răspunsul. Astfel, autorul înfăţişează în lucrare aspecte importante ale mişcării muncitoreşti internaţionale şi române, însă în destule cazuri ele sînt expuse în sine, fără realizarea contactului necesar, a sudurii dialectice, astfel încît ideea şi imaginea să circule în permanenţă dinspre mişcarea muncitorească internaţională spre socialismul român şi invers. Încă din primele paragrafe — cele consacrate lui Marx despre dezvoltarea ţărilor române, altfel interesant şi bine conceput, şi Internaţionalei I — ne întîmpina acest procedeu — al dezvoltării în sine a subiectelor.

Acelaşi lucru se petrece şi în cazul examinării unor aspecte ale mişcării socialiste din România — cum ar fi paragraful dedicat creării partidului politic al clasei muncitoare, sau părţile care tratează lupta clasei muncitoare din România împotriva războiului, pentru pace şi înţelegere între popoarele din Balcani (1912—1913) etc.

Sigur, în ansamblu, cercetarea nu se desfăşoară sub forma unei duble suite de teme distincte, coexistînd pe planuri suprapuse; există un curent subteran asociativ, care asigură legătura necesară, numai că el devine nu o dată prea firav. Dacă autorul ar fi apelat la mai multe elemente de ordin ideologic, la mai multe date din toate sferele de manifestare ale activităţii clasei muncitoare, *avînd o mai mare aderenţă la tema dată,* sigur că efectul ştiinţific obţinut ar fi fost superior.

La pagina 60 a lucrării se scrie, de pildă, că în programul P.S.D.M.R. din 1893 se prevedea: „...abolirea monarhiei şi instaurarea republicii...". În realitate, o asemenea prevedere nu figura în program. Din punct de vedere al temei date important era tocmai de arătat dacă fenomenul era izolat sau era comun, oarecum, socialismului european. Din ce cauză în multe alte programe ale social-democraţiei europene — germane, ungare, austriece etc. — nu era înscrisă această revendicare, care a fost atitudinea lui Engels faţă de această omisiune din programul de la Erfurt (1891), cum îşi reprezentau socialiştii perioadei Internaţionalei a II-a raportul socialism-republică etc. etc.? Şi pentru că am amintit de programul de la Erfurt, care a inspirat alte documente programatice socialiste, este firească întrebarea dacă programul socialiştilor români din 1893, o lucrare, evident, de factură proprie, a ţinut seama de experienţa teoretică a social-democraţiei germane, cu gradul de dezvoltare şi cu forţa pe care aceasta o avea? Există referiri clare la această chestiune, inclusiv ale lui Gherea în scrisoarea semnată „Un vechi socialist" din 1900.

Să apelăm la altă chestiune. Se cunoaşte că socialiştii români au dus o susţinută campanie ideologică împotriva anarhismului. Este suficient să amintim articolele lui Nădejde, Rion, dar mai ales ale lui Dobrogeanu-Gherea, printre care *Anarhia cugetării* (articol menţionat şi în lucrarea lui N. Copoiu) bucurîndu-se de elogii din partea elitei socialiste europene, inclusiv a lui Engels. Problema care se pune în cazul cercetării de faţă este următoarea: ce loc a ocupat atunci lupta împotriva anarhismului în cadrul activităţii socialiste europene, la congresele Internaţionalei a II-a — Bruxelles (1891), Zürich (1893), Londra (1896) —, ce atitudine a avut Engels faţă de această luptă, ce scrieri mai însemnate pe plan european întîlnim în epocă (K. Kautsky, G.V. Plehanov etc.), ce caracteristici prezintă acestea în raport cu cele ale socialiştilor români etc., etc.

Mai departe. Mişcarea socialistă din România a trebuit, în faza de început a dezvoltării sale, să se delimiteze de curentele de nuanţă burghezo-democratică, în special de cele radicale. Această acţiune dusă în numele autonomiei mişcării, ca mişcare a proletariatului, nu este proprie doar socialismului român. O acţiune similară s-a petrecut în Italia, în alte părţi unde au existat tradiţii radicale

puternice. Nu mai vorbim de socialismul francez, unde, datorită tocmai forței tradițiilor radicale și republicane, în mișcarea socialistă au persistat multă vreme nuanțe și tendințe cu o puternică coloratură radicală.

Tratarea chestiunii s-ar fi impus, credem, în paginile lucrării de față în ideea situării socialismului român în perspectiva celui european.

Se cunoaște, de asemenea, importanța deosebită pe care a căpătat-o lupta ideologică dusă de socialiștii români împotriva tezei — „socialismul — plantă exotică" — lansată de exponenții cercurilor dominante din România. Încă Nicolae Codreanu semnala în 1875 prezența acestei teze în arsenalul ideologiei liberale române și nocivitatea ei [1], iar Dobrogeanu-Gherea își propunea să demonstreze în studiul *Ce vor socialiștii români?* că „socialismul are loc (în sens de teren de dezvoltare. *n.a.*) în țara noastră și că nu-i plantă exotică la noi cum nu-i nici în Europa"[2].

Această teză nu este însă produsul exclusiv al ideologiei burgheze din România. Au recurs la ea cercurile dominante din multe țări cu un grad de dezvoltare mai scăzut decît cele din Occidentul european. Au trebuit, de pildă, să-i dea riposta în forme similare socialiștii unguri și cei bulgari. Despre aceasta vorbește Gustav Auerbach, o prezență frecventă în cadrul contactelor socialiste româno-ungare, în articolul *Chestia agrară și socialismul în Ungaria* publicat în „Viitorul social"[3], nemaivorbind de Dimităr Blagoev, care a scris un amplu studiu dedicat analizei acestei probleme sub titlul *Ce este socialismul și dacă are teren la noi*? (1891). Așa cum s-a subliniat în literatura de specialitate[4], este interesant de constatat că modul de argumentare al lui Blagoev împotriva atacurilor venite din partea ideologilor burghezi care negau legitimitatea mișcării socialiste bulgare este foarte apropiat de cel folosit de Dobrogeanu-Gherea în studiul *Ce vor socialiștii români?*. De altfel, lucrarea ar fi trebuit să valorifice mai pe larg materialele existente despre legăturile socialiștilor români cu mișcările socialiste și muncitorești din țările vecine (Serbia, Ungaria, Bulgaria).

Receptarea evenimentelor primei revoluții ruse (1905—1907) în România este bogat și amplu reprezentată în lucrare. Continuă totuși să rămînă o sarcină a cercetării analiza atitudinii social-democrației române față de greva politică de masă ca formă de luptă a proletariatului pe care revoluția rusă a înscris-o în preocupările socialismului european.

În opera de valorificare a experienței istorice a revoluției burghezo-democrate din Rusia, aceasta a fost una dintre problemele cele mai dezbătute și controversate. Dacă Rosa Luxemburg și alți adepți ai stîngii social-democrației germane au îmbrățișat ideea luptei politice de masă sesizînd just semnificația sa istorică, conducători socialiști de prestigiu, inclusiv August Bebel, au pătruns mai greu sensul și însemnătatea fenomenului[5].

Este interesant de remarcat faptul că deși socialiștii români nu au făcut din această problemă un obiect de dezbatere teoretică, totuși atitudinea lor față de evenimentele revoluționare din Rusia denotă un acord de fond cu acțiunea politică de masă ca mijloc de luptă socială. Implicit, ei priveau favorabil noua experiență istorică generată de revoluția rusă. Nu însă toți reprezentanții social-democrației române. Gherea a păstrat rezerve și a avut, în general, cuvinte de reproș la adresa orientării tactice a socialiștilor ruși. Mențiunile rămase de la el nu permit

[1] *Documente privind istoria României, Războiul pentru independență*, vol. I, partea I, Edit. Acad., 1954, p. 609.

[2] „Revista socială", an. I, nr. 8—11 (1885—1886), p. 333, 388.

[3] Nr. 7, februarie 1908, p. 20.

[4] Vezi articolul *On socialist international relations in southeastern Europe at the end of the 19 th and the start of the 20 th century*, în „Revue roumaine d'histoire", tom. V, nr. 6 (1967), p. 941.

[5] Vezi V. V. Cistiakov, *Vlianie russkoi revoliuții 1905—1907 gg. na razvitie vzgliadov Rozî Luxemburg*, în *Ejegodnik germanskoi istorii*, 1968, Moskova, 1969, p. 125—145; „Viitorul social", nr.2, septembrie 1907, p. 131.

însă să descifrăm clar conţinutul punctelor sale de vedere.

În legătură cu activitatea lui Gherea, credem că în lucrare s-a pierdut ocazia de a se înfăţişa nivelul european al activităţii teoretice a socialistului român, multiplele sale contacte cu personalităţile proeminente ale epocii, dimensiunile figurii sale în proiecţia general-europeană. Este drept, despre Gherea se aminteşte în lucrare de cîteva ori, dar în treacăt, irelevant. Prezentîndu-se programul socialist din 1885—1886, se putea menţiona, de exemplu, rolul lui Gherea, autor al programului, în fundamentarea teoretică marxistă a mişcării socialiste din România. Opera de pionierat întreprinsă de el în România se asociază cu activitatea altor figuri europene ale epocii: G.V. Plehanov, D. Blagoev, Paul Lafargue, Jules Guesde (cu care a întreţinut contacte încă în 1879), K. Kautsky, A. Labriola, August Bebel, Franz Mehring etc. Fireşte că s-ar fi impus, de asemenea, întrucît se expun destul de amănunţit lucrările Congresului de la Basel al Internaţionalei a II-a (1912) să se specifice faptul că social-democraţia română a fost reprezentată acolo de C. Dobrogeanu-Gherea şi C. Grigorovici. Delegaţia română a luat iniţiativa unei rezoluţii, iar Gherea a scris în presa socialistă română despre lucrările forumului internaţional.

Lucrarea aminteşte despre preocupările socialiştilor români pentru dezvoltarea culturală a muncitorilor şi numeşte unele publicaţii cu profil educativ cultural. Caracterul temei abordate oferea însă un prilej nimerit pentru a evidenţia un fapt istoric ce-şi croieşte drum şi în literatura de specialitate de peste hotare[6] şi anume: mişcarea socialistă din România a reuşit să dea un prestigiu neobişnuit activităţii culturale depuse, să se afirme, mai ales în domeniul criticii literare marxiste, într-un mod care-i asigură în multe privinţe prioritate europeană[7] şi-i conferă sensuri şi dimensiuni general-europene.

★

Cele semnalate mai sus nu diminuează împlinirile şi reuşitele reale ale lucrării. Ele reprezintă mai degrabă puncte de reper pentru o cercetare concepută la altă scară şi cu alt diapazon faptic şi interpretativ. Sarcina unei asemenea lucrări se conturează în faţa istoriografiei noastre, după cum se profilează şi elementele realizării ei.

Studiul lui Nicolae Copoiu reprezintă o etapă spre această realizare. La dimensiunile concepute şi cu profilul ales, lucrarea se prezintă ca o investigaţe utilă, scrisă limpede, într-o ţinută stilistică sobră şi concisă. Ea are prilejul de a fi prima cercetare de ansamblu într-un domeniu a cărui aprofundare necesită şi o reînnoire a viziunii şi a perspectivei de abordare, precum şi împrospătarea şi extinderea bazei documentare.

---

[6] Vezi „Le mouvement social", nr. 59, avril-juin, 1967.

[7] Vezi Al. Dima, *Gherea în cadrul criticii ştiinţifice europene*, în *Studii de istorie a teoriei literare româneşti*, Bucureşti, E.P.L., 1962.

Damian Hurezeanu

VASILE NETEA, *C. A. Rosetti*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1970, 444 p.

Realizată grafic din „avertisment", cuprinsul redat în treisprezece capitole, rezumat francez, indice de nume şi multe ilustraţii în afara textului, cartea lui Vasile Netea îşi propune să cerceteze ştiinţific viaţa şi faptele lui C.A. Rosetti, încadrate în evenimentele epocii sale.

Pleclnd de la faptul că, deşi ultimele decenii au dat o bogată recoltă de studii şi monografii, consacrate revoluţionarilor de la 1848, luptători pentru Unirea Principatelor şi independenţa României, generaţia acelor evenimente n-a ajuns încă a fi cunoscută în totalitatea ei, în modul de gîndire al principalilor ei exponenţi, a legăturilor pe care le-au avut cu masele populare şi nici în ceea ce priveşte tendinţele şi devenirile ei ulterioare, autorul caută, în studiul de faţă, să înlăture o lacună din istoriografia română şi să contribuie la clarificarea unui proces politic, început la 1848 şi continuat pînă în pragul vremii noastre. Alegerea subiectului este determinată, pe de o parte, de faptul că C.A. Rosetti a fost una dintre cele mai dinamice personalităţi ale secolului al XIX-lea, care şi-a dat contribuţia la toate marile acte ale timpului, legîndu-şi numele de anul revoluţionar 1848, de dezvoltarea ziaristicii româneşti, a luptei pentru unire, pentru cucerirea independenţei şi organizarea statului român modern, iar pe de alta, că tot ce s-a scris despre această proeminentă figură în trecut a variat între invectiva dură şi elogiul entuziast, fără să fi existat o aplecare spre cercetarea minuţioasă şi obiectivă a întregii lui activităţi — aşa cum ea se oglindeşte pe larg în mărturiile contemporane — spre a ne fi dat monografia ce i se cuvenea. Această „icoană completă şi adevărată" a unui „vajnic luptător cu rare calităţi sufleteşti", cerută de Gh. Bariţiu în 1885, de G. Ionescu-Gion în 1892 şi de scriitorul C. Gane în 1936, care să se materializeze într-o carte „bine scrisă", pare că s-a realizat potrivit aşteptărilor, prin efortul, priceperea şi talentul autorului prezentei monografii.

Imensul material faptic, existent sub toate formele mărturiei documentare, stăpînit în întregime de autor, este supus unei minuţioase analize cu scopul de a degaja, în forma cea mai obiectivă cu putinţă, figura eroului său, aşa cum a existat ea în realitate, desprinsă pe cît se poate, de subiectivismul inerent oricărei interpretări omeneşti. Firul conducător al expunerii, dat de cea mai importantă dintre sursele documentare pentru verificarea întregului material informativ în desfăşurarea faptelor — însemnările zilnice ale lui Rosetti — este completat de autor în părţile lui lacunare, atît cît i-a fost posibil, prin compararea altor mărturii, uneori inedite, spre a da lucrării o bază sigură de argumentare în discutarea diferitelor probleme (a se vedea, între altele p. 129, 135, 183, nota 8, 287, nota 81 etc.),

Axate pe criteriul cronologic al expunerii, care oferă cititorilor tabloul vieţii lui C.A. Rosetti în desfăşurarea ei împletită cu prezentarea evenimentelor politice şi sociale din ţară şi străinătate la care a participat, capitolele cărţii corespund fiecare cîte unuia din faptele mai însemnate care jalonează dezvoltarea politică a României din secolul al XIX-lea. De altfel interesul opiniei pentru C.A Rosetti nu a încetat o dată cu sfîrşitul vieţii. După moarte (1885), a continuat să fie, cu o mare parte a activităţii lui, relevat pozitiv de posteritate. Felul cum în cel din urmă capitol autorul adună minuţios şi prezintă părerile totdeauna elogioase care - au fost emise în scurgerea vremii, la diferite ocazii, nu îndreptăţeşte afirmaţia că Rosetti — ca om politic şi ziarist — a fost „un uitat" (a se vedea „România literară", 17.XII.1970). Dacă cei mai mulţi dintre autorii moderni care au cercetat în ultimul timp activitatea revoluţionarilor de la 1848 au dat prioritate lui Nicolae Bălcescu şi Mihail Kogălniceanu, ocolind pe Rosetti, credem că se datoreşte între altele şi faptului că acesta din urmă reclama, pentru prezentarea lui într-o monografie completă, cu pătrunderea şi interpretarea întregului material informativ, un efort la care nu oricine se putea lesne încumeta.

Deşi născut într-o veche familie boierească şi crescut în mediul clasei conducătoare, C.A. Rosetti este printre primii beneficiari ai soartei care, la vîrsta maturităţii, din proprie iniţiativă şi nesilit de nici o împrejurare, a renunţat la privilegiile categoriei sale sociale, spre marea consternare a rudelor, trecînd pe poziţia burgheziei în formaţie, fără a pierde din obiectivul preocupărilor generale marea masă a ţărănimii. Acesteia, în mod platonic, i-a arătat compătimire ori de cîte ori a avut ocazie, fără ca, din punctul de vedere al realizărilor practice, cu toată poziţia proeminentă pe care

a avut-o cîteodată în conducerea statului, să fi putut învinge rezistenţa beneficiarilor tocmelilor agricole spre a-i veni cu adevărat în ajutor. Profunda lui iubire de oameni i-a întreţinut elanul permanent de luptă împotriva orînduirilor învechite din societatea timpului său, orientîndu-l către marea mulţime a categoriilor exploatate, pentru care era totul de făcut în Ţara Românească de atunci. Ca tipograf şi librar, pentru a veni în sprijinul muncitorilor din această branşă, a luat iniţiativa înfiinţării societăţii de ajutor reciproc a lucrătorilor tipografi, prima societate românească de acest fel. Deşi librăria lui era mai curînd o casă de cultură şi de informare ştiinţifică, negustorimea de toate categoriile din Bucureşti a ţinut să-l aleagă prim staroste al ei, fapt care atestă imensa lui popularitate în rîndurile păturilor mijlocii din capitala ţării, chemate prin exemplul lui să dea muncii productive preţuirea şi înţelesul nou, necunoscut în societatea feudală de pînă atunci.

Schimbările economice din prima jumătate a secolului al XIX-lea în Principatele române, datorită în primul rînd tratatului de la Adrianopol şi prevederilor Regulamentelor Organice, care stimulau mica producţie de mărfuri, dar mai ales comerţul, au creat un cadru mai larg preocupărilor politice, de care se va lega cu predilecţie intelectualitatea, ţinută să se exprime prin singurul mijloc posibil atunci, creaţia literară. În această categorie a fost şi C.A. Rosetti, care, încercînd mai întîi cariera armelor, intră în armată şi — graţie originii sale, de care se va lepăda mai tîrziu — devine adjutant al domnului Alexandru Ghica.

Renunţînd la cariera de militar pentru a se dedica literelor, Rosetti ajunge, destul de tînăr, unul din principalii membri ai „Societăţii filarmonice", unde, alături de Grigore Alexandrescu şi Cezar Bolliac, va fi socotit ca o speranţă a literaturii române, fiind totodată, alături de Bălcescu, Tell, Al. G. Golescu-Negru, unul dintre fondatorii societăţii secrete „Frăţia". Într-un capitol special (p. 40—78), autorul analizează activitatea poetică a lui C. A Rosetti, descriind-o exact şi precizînd influenţele care au modelat-o, stabilindu-i corespondenţe interne. Din această analiză, Vasile Netea conchide că Rosetti a fost „cel mai pasionat şi mai senzual trubadur al deceniului al patrulea al secolului trecut, un pătimaş epicureu erotic, reprezentînd un aliaj turburător de Don Juan şi Casanova" (p. 44).

În 1845, C. A. Rosetti pleacă în Franţa pentru studii, unde intră în contact cu renumiţii profesori de la Collège de France, Jules Michelet şi Edgar Quinet. Călătoria lui Rosetti la Paris constituie o dată esenţială în istoria mişcărilor româneşti paşoptiste din capitala Franţei, fiind semnalul unei mobilizări de forţe cu rol hotărîtor în organizarea revoluţiei (p. 84). Rosetti a avut rol hotărîtor la înfiinţarea „Societăţii studenţilor români", al cărei preşedinte de onoare a fost proclamat poetul Lamartine, ajuns apoi ministru de externe al guvernului revoluţionar francez. „Societatea studenţilor români" din Paris, care era în legături strînse cu „Frăţia" şi cu „Societatea literară" din Bucureşti, a avut o mare înrîurire în pregătirea politică şi patriotică a viitorilor participanţi la revoluţia de la 1848.

Înapoiat în ţară, Rosetti elaborează, împreună cu Ion Ghica, planul de organizare a revoluţiei române, fiind apoi ales în Comitetul revoluţionar şi însărcinat să organizeze revoluţia în capitală. Arestat după izbucnirea mişcării, este eliberat la intervenţia maselor populare şi numit la început prefect al poliţiei capitalei, apoi, după abdicarea lui Bibescu, secretar al guvernului provizoriu. Pentru susţinerea revoluţiei C.A. Rosetti înfiinţează ziarul „Pruncul român", în coloanele căruia el va preconiza unirea Moldovei cu Muntenia, împroprietărirea ţăranilor clăcaşi, lărgirea dreptului de vot. Prin apariţia acestui ziar — scrie autorul — se inaugura nu numai o eră nouă în publicistica română, ci şi un nou capitol din viaţa lui Rosetti — ziaristica (p.152). Autorul caracterizează just rolul lui Rosetti în cadrul revoluţiei de la 1848 (p. 174—179), fiind unul din „exponenţii absoluţi ai insurecţiei". La baza revoluţiei, Rosetti a pus necontenit poporul — naţia —, considerat de el ca fiind izvorul puterii. Ca şi Bălcescu, Rosetti a urmărit cu stăruinţă colaborarea cu celelalte mişcări revoluţionare

din estul Europei, mai ales cu cea din Polonia. Lui i se datoresc două mesaje trimise de revoluţionarii români lui Edgar Quinet, Michelet şi Lamartine, îndată după declanşarea insurecţiei de la Bucureşti, spre a-şi exprima recunoştinţa pentru spiritul revoluţionar pe care şi l-au însuşit în capitala Franţei şi pentru a le cere să sprijine eforturile guvernului român în lupta sa pentru „civilizaţia socială" şi independenţa naţională. El va fi ultimul luptător care va depune armele ideologice ale revoluţiei.

După lichidarea mişcării, în cei nouă ani de exil, C.A. Rosetti, secondat de soţia sa, Maria Grant, va desfăşura o intensă activitate patriotică în Franţa şi Anglia, dînd curs vocaţiei lui de ziarist, care-l punea în mod firesc în relaţii cu exponenţii ziarelor influente din capitalele celor două mari puteri europene. Aspirînd la un organ propriu de publicitate, el va scoate în 1851 la Paris revista „Republica română", care reprezintă cea mai de seamă realizare editorială şi redacţională a lui C.A. Rosetti în anii exilului. Din acea vreme datează şi strînsele lui legături cu radicalii francezi Pierre Leroux, Ledru-Rollin, cu socialiştii Louis Blanc şi Proudhon, cu revoluţionarii italieni Giuseppe Mazinni şi Giuseppe Garibaldi, precum şi cu reprezentanţii emigranţilor polonezi, unguri şi germani. Scopul urmărit de dînsul în întreaga activitate depusă în anii exilului era eliberarea socială şi naţională a poporului român, precum şi crearea unei republici universale, înfăptuiri tot aşa de imposibile atunci, atît una, cît şi alta, dar care-l definesc pe Rosetti ca pe un vizionar care luptă cu mai multă înverşunare cînd ţinta urmărită este sortită unei realizări mai îndepărtate.

Războiul Crimeii şi tratatul de la Paris, care scotea Principatele române de sub directa suzeranitate a Porţii otomane, anulînd sancţiunile aplicate de guvernele Turciei şi Rusiei foştilor revoluţionari de la 1848, C.A. Rosetti, ca şi ceilalţi exilaţi, au primit încuviinţarea de a se înapoia în patrie, unde se ducea lupta pentru Unirea Principatelor. El va fonda la Bucureşti, în toamna anului 1857, ziarul „Românul", care, prin caracterul său patriotic şi democratic avea să devină una din publicaţiile cele mai însemnate ale vremii, în jurul căreia urma să se constituie gruparea politică naţional-liberală. Concomitent cu activitatea publicistică Rosetti se preocupă şi de organizarea partidului naţional, al cărui comitet electoral era constituit la sfîrşitul anului 1858. În lucrare se arată rolul lui C.A. Rosetti în alegerea lui Cuza ca domn al celor două ţări (p. 247—251) în timpul căruia va fi deputat, director al teatrului naţional din Bucureşti şi primstaroste al negustorilor. A fost şi membru al guvernului, ca ministru al instrucţiunii publice. Atît ca ministru, cît şi ca ziarist în coloanele ziarului "Românul", nu încetează să susţină necesitatea unor reforme sociale avansate, privitoare la situaţia ţărănimii, la modernizarea administraţiei de stat şi la organizarea învăţămîntului.

Dar guvernarea autoritară a lui Cuza declanşează prin coloanele ziarului „Românul" opoziţia grupării liberal-radicale în frunte cu şeful ei, care devine duşmanul personal al domnitorului, hotărît să-l răpună prin orice mijloc al talentului său de polemist, lăsînd să i se vadă cu această ocazie şi partea urîtă a caracterului său. După suspendarea de către guvern a ziarului „Românul" şi — succesiv — a altora, înfiinţate ulterior de C.A. Rosetti, el se vede nevoit să renunţe pentru moment la activitatea ziaristică. Înlăturarea sa din cîmpul activităţii publicistice — scrie autorul — nu va face decît să-l înverşuneze şi mai mult împotriva lui Cuza, în care el a ajuns a vedea un adversar şi să-l determine a îmbrăţişa, cu toată implacabila sa energie, unită cu un veritabil gust pentru conspiraţii, ideea răsturnării domnitorului (p. 275), idee care-l preocupa de altfel din 1861. Cu sprijinul financiar al prinţului Gh. Ştirbey, fiul fostului domnitor, acordat ziarului „Românul", Rosetti a publicat în presa franceză un articol favorabil lui Gheorghe Bibescu, domnul răsturnat de paşoptişti care, atunci în 1861, fusese ales deputat în Camera din Bucureşti (p. 276). C. A. Rosetti nu s-a dat în lături ca în informaţiile ce le trimitea pentru ziarele franceze să falsifice adevărul cu privire atît la evenimentele militare de la Costangalia în 1863, cît ş

la urmările loviturii de stat din anul următor, scriind că „o mare parte din voturile plebiscitului au fost mincinoase, fiind obţinute prin ingerinţe şi prin presiunile poliţiei". El făcea aceasta numai din dorinţa de a compromite pe Cuza şi pe Kogălniceanu (p. 274). În scrisoarea de la 6/18 iunie, trimisă lui Anastase Panu la Paris, Rosetti îl îndemna să explice ziariştilor că proiectul de lege rurală al lui Kogălniceanu ar fi fost „un proiect comunist, comparabil cu acela al ţarului Alexandru al II-lea din 1861" (p. 278). Pentru a contribui şi mai mult la discreditarea lui Cuza, Rosetti publica el însuşi, sub anonimat, broşura *Relation authentique du coup d'état du Prince Couza*, Paris, 1864 (*ibidem*). Ca şi boierii din veacurile precedente, care pîrau la Poartă pe domnii neprieteni lor, informaţiile şi aprecierile lui Rosetti despre evenimentele din România, aşa cum le dădea el, datorită ziariştilor cu care era în legătură, îşi aflară un larg ecou în periodicele franceze, izbutind să creeze un curent de opinie publică defavorabil lui Cuza (p. 279). Împreună cu ginerele său, căpitanul Pilat, Rosetti a avut un rol hotărîtor în formarea coaliţiei şi acţiunii care a răsturnat pe domn la 11 februarie 1866.

Nici după abdicare primul domn al României nu a fost scutit de ura duşmanului său, care l-a urmărit pînă la moarte. La 11/23 februarie 1871 ziarul „Românul". îşi îndemna cititorii să aniverseze ziua căderii lui Cuza ca „o zi sfîntă" şi ca o adevărată „sărbătoare naţională", amintirea ei fiind legată de răsturnarea unui domn „risipitor al averii publice" şi nesocotitor al constituţiei (p. 302). Posteritatea a ştiut însă cît să reţină din aceste invective, păstrînd numele lui Cuza curăţat de toate calomniile, alăturat faptelor care i-au adus, chiar din momentul decretării legiuirii agrare, imensa popularitate care nu s-a diminuat în decursul timpului.

În timpul domniei lui Carol I, care-l considera ca pe şeful grupării politice de extremă stîngă, C.A. Rosetti îşi va lega numele de participarea la acţiunea pentru independenţa politică a ţării. Ca preşedinte al Camerei deputaţilor va prezida astfel şedinţa corpurilor legiuitoare de la 9 mai care proclamă independenţa faţă de Poartă. După război, ca ministru de interne, nemaiavînd însă influenţa de altădată în propriul său partid, face, între altele, unele încercări de ameliorare a condiţiilor de muncă ale ţărănimii, care gemea sub povara legii tocmelilor agricole — inventată de guvernul de la 1866, din care făcea şi el parte şi agravată prin modificările aduse de conservatori în 1872 —, dar nu izbuteşte să obţină din partea parlamentului decît o neînsemnată modificare a acestei legi. Ignorat în continuare de partid, care se orienta sub influenţa lui I.C. Brătianu, la o nouă confruntare pe chestia modificării constituţiei, neluîndu-i-se în seamă propunerile, hotărăşte să se retragă în 1882 din viaţa politică, dar revine în anul următor, cînd este ales şi funcţionează ca preşedinte al Camerei.

Rolul lui C.A Rosetti, în partidul care, din 1876, era chemat să conducă destinele ţării, a fost imens, fără a fi preponderent. Autorul prezentei monografii arată, cu mărturii contemporane — citînd, între altele, pe ale lui Titu Maiorescu —, faptul că Rosetti „se afla alături de Brătianu la conducerea ţării" (p. 312). Această importanţă i-a recunoscut-o şi Nicolae Iorga în legătură cu participarea la războiul pentru independenţă. Totuşi, dacă marele său duşman conservator — probabil în *Note zilnice*, îi face onoarea de a-l situa pe aceeaşi linie de egalitate cu Brătianu la acţiunea de conducere, îl defavorizează în altă lucrare, scriind: „Ministrul prezident, Ion Brătianu, înălţat la guvern în fruntea unui partid numeros şi bine disciplinat, începe a-şi simţi şi a-şi dezvolta încetul cu încetul calităţile omului de stat, pe care, în tot partidul său, el singur le are" (Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, Bucureşti, 1925, p. 107).

Atît prietenia personală dintre C.A. Rosetti şi I. C. Brătianu, cît şi participarea împreună la toate actele politice, implicit conspiraţia de la 11 februarie, sînt documentat şi convingător prezentate în cuprinsul lucrării. De asemenea divergenţa lui Rosetti cu partidul şi cu Brătianu este comentată de autor într-un paragraf special (p. 356—362). Ruptura politică, în forma irevocabilă, dintre cei doi prieteni, a fost determinată de nein-

ţelegerile pe tema revizuirii constituţiei, a legii electorale şi a legii presei, la care au contribuit şi alte cauze, de mai mică însemnătate. Autorul menţionează unele chestiuni de familie, care au dus la acelaşi deznodămînt (p. 372).

Fără să-i consacre un capitol aparte, autorul se ocupă pe larg în paginile cărţii şi cercetează amănunţit activitatea lui C.A. Rosetti ca *ziarist*, scoţînd în relief marile lui calităţi în această direcţie. Continuînd pe o treaptă superioară tradiţiile presei româneşti, inaugurată de I. H. Rădulescu şi Gh. Asachi, C.A. Rosetti a contribuit considerabil la formarea unui stil publicistic, a unei tehnici redacţionale, transformînd ziaristica într-o disciplină intelectuală şi făcînd din ea o forţă socială, un instrument de intervenţie cotidiană în toate domeniile de activitate publică (p. 331). Organul de presă cu care Rosetti s-a identificat pînă la contopire a fost „Românul", pe care l-a condus mai bine de un sfert de veac. În tot acest timp, „Românul" a fost, atît pe plan intern, cît şi extern, o tribună a celor mai înaintate idei şi un puternic mijloc de afirmare a directorului său, care s-a relevat deopotrivă atît ca ziarist, cît şi ca om politic, impunîndu-şi pecetea rolului său covîrşitor pe toate actele istorice săvîrşite în viaţa de stat (p. 337).

În paginile cărţii, adîncimea cercetării întreprinse de autor a ţinut să fie pe măsura complexei personalităţi a literatului, ziaristului şi omului politic, care a fost C.A. Rosetti. Folosind, pe lîngă o largă bibliografie, multe materiale inedite din Biblioteca Academiei, lucrarea se impune printr-o pătrunzătoare analiză a izvoarelor. Cadrul larg în care este concepută depăşeşte cu mult limitele unei monografii de persoană, înscriindu-se ca o istorie a celor mai de seamă evenimente ale dezvoltării României în secolul al XIX-lea. Desigur că, dacă cercetarea autorului s-ar fi încheiat cu o concluzie, care să scoată în evidenţă — în raport cu ceea ce se ştie — propria contribuţie, atît ca material informativ, cît şi ca interpretare, cîteva linii de definire a personalităţii prezentate în paginile cărţii, cititorii i-ar fi fost recunoscători.

Între puţinele observaţii care se pot face, unele simple greşeli de tipar — cum ar fi aceea de la pagina 101 că poetul Lamartine ar fi fost prim-ministru al Franţei, sau de la pagina 143, nota 24, unde, în loc de Gh. Fotino, este menţionat Nicolae —, ne oprim la afirmaţia de la pagina 228, unde se vorbeşte de activitatea economică a lui C.A. Rosetti. Autorul scrie că „el este cel dintîi care ... încearcă introducerea la Bucureşti a petrolului lampant „linolin gaz", distilat la Viena după o nouă metodă". Cercetările din ultimul timp arată că producerea petrolului lampant este rezultatul experienţelor de laborator din ţara noastră, care au izbutit, după multe şi nenumărate încercări, să producă, pentru prima dată în lume, acest mijloc de iluminat în anul 1856. Producerea lui în cantităţi industriale a început imediat la Ploieşti, iar utilizarea lui la Bucureşti, începînd cu data de 1 aprilie 1857, primul oraş din lume iluminat cu petrol lampant (a se vedea lucrarea, sub tipar, a lui C. M. Boncu, *Contribuţie la istoria petrolului românesc*). Dar în acea vreme C.A. Rosetti era în exil, iar la înapoiere a găsit atît fabricarea petrolului la Ploieşti, cît şi utilizarea lui la iluminat în Bucureşti.

În concluzie, Vasile Netea a reuşit să dea în paginile cărţii sale un C.A. Rosetti aşa cum a existat el în realitate, cu toate calităţile şi defectele lui, scoţînd în evidenţă, de-a lungul expunerii, trăsăturile care le-au caracterizat pe linia realizărilor pozitive: dezinteresat în ceea ce priveşte persoana lui, gata de a-şi sacrifica propria lui avere pentru interesul general şi de a face orice sacrificiu pentru triumful ideilor în care credea. Modest, ambiţios, principial şi pătimaş în acelaşi timp, urmărindu-şi cu tenacitate adversarii, pentru răpunerea cărora nu se uita la armele pe care le alegea şi la mijloacele de care se servea. Acest profil psihologic, degajat din paginile cărţii, se recunoaşte deopotrivă în literatul, ziaristul şi omul politic, care a fost C. A. Rosetti.

V. Mihordea

EUGEN PAVLESCU, *Meșteșug și negoț la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVII—XIX)*, Edit. Academiei, București, 1970, 574 p.

Interesul față de istoria economică în epoci mai îndepărtate sau mai apropiate crește necontenit. Față de ceea ce se scria acum un deceniu, noile lucrări încearcă o sinteză a cercetărilor și evident, atît prin materialul documentar infinit mai bogat, cît și printr-o expunere mai coerentă, reușesc să atragă atenția unui cerc mai larg de oameni de știință. La noi fenomenul este cu atît mai explicabil cu cît investigațiile vechii istoriografii în domeniul istoriei economice, al istoriei comerțului și industriei erau mai puțin dezvoltate în comparație chiar cu unele țări vecine (ca, de exemplu, Polonia). Mai mult, s-a acreditat ideea unei lipse a acestor preocupări pe meleagurile noastre.

În acest context, orice nouă lucrare în care se încearcă o sinteză a dezvoltării meșteșugurilor și comerțului într-o anumită perioadă istorică, limitată la o parte bine definită a țării, nu poate fi ocolită de atenția specialiștilor și chiar a unui public mai larg de cititori. Astfel se explică faptul că oricine va vedea cartea voluminoasă, semnată de Eugen Pavlescu, o va lua în mînă cu interes, cu atît mai mult cu cît ea se referă la o regiune foarte importantă, am putea spune decisivă în evoluția legăturilor economice dintre Transilvania și Țara Românească, zona Brașov—Făgăraș—Sibiu—Hațeg. Colecția „Biblioteca istorică" în care apare cartea la Editura Academiei Republicii Socialiste România constituie o recomandare de profunzime științifică ce poartă girul Academiei.

Două din preocupările de bază ale românilor din sudul Transilvaniei, de la finele secolului al XVI-lea și pînă la sfîrșitul veacului trecut, sînt expuse de Eugen Pavlescu pe baza unei documentații vaste. Este vorba de meșteșuguri și de comerț. Meritul autorului constă în aceea că, pentru prima dată în literatura de specialitate românească, încearcă să prezinte aceste două laturi ale vieții economice românești din zona și perioada amintită. Nu se mulțumește cu documentația scoasă pînă acum la lumină în studiile și cercetările de specialitate mai restrînse, ci recurge la imensul material documentar de arhivă, din păcate puțin folosit pînă acum. Departe de a epuiza întreg acest material, sau chiar cea mai mare parte din el, cartea lui Pavlescu oferă specialiștilor neavizați, măcar în parte, o imagine concludentă asupra bogăției fondurilor arhivale din Transilvania. Autorul afirmă singur în *Cuvîntul înainte* că nu a „epuizat materialul publicat și, cu atît mai puțin, cel inedit" (p. 6).

Într-adevăr, într-o singură monografie pretenția de a epuiza arhivele ar apărea total lipsită de seriozitate științifică. Eugen Pavlescu vede și el lacunele de documentare, iar noi, specialiștii, vedem poate și altele, care se pot constata mai puțin în toiul unei munci adîncite de investigație.

Vom observa deci că doar Brașovul și parțial Făgărașul și Hațegul sînt cuprinse în noțiunea de sudul Transilvaniei, căci activitatea meșteșugărească și negustorească a românilor din Sibiu și din jurul lui lipsește cu desăvîrșire. Oricine cunoaște viața economică (meșteșugul și comerțul) a acestor meleaguri știe că la Sibiu și în localitățile din jurul acestui mare centru industrial și comercial transilvănean din secolele XVII—XIX nu lipsea nici aportul populației românești. Slaba documentare a autorului în această privință a făcut să apară o atare lacună, după părerea noastră capitală.

Am îndrăzni chiar să afirmăm că nici măcar studiile și articolele publicate în ultimele trei decenii nu au fost folosite. Cum s-ar explica altfel, de exemplu, lipsa din bibliografie a oricărui studiu românesc apărut după 1945. Se creează falsa impresie că în literatura istorică marxistă de după război tema ar fi fost complet abandonată și numai cartea lui Eugen Pavlescu o repune din nou

în atenţie. Orice specialist în istoria ţării va putea indica cu uşurinţă o listă întreagă de studii şi cercetări consacrate istoriei economice a sudului Transilvaniei în perioada amintită[1].

De altfel, această unilaterală documentaţie explică şi faptul că în lucrarea atît de voluminoasă nu este abordat în fond rolul pe care l-a jucat ASTRA în viaţa economică românească, tocmai în părţile studiate de autor.

Abordînd problema bazei documentare a cărţii lui Eugen Pavlescu, sîntem nevoiţi să atragem atenţia cititorilor neavizaţi asupra deficienţelor serioase în ce priveşte folosirea unor materiale documentare de arhivă. Este vorba în special de documentele în limba maghiară, documente atît de des folosite de autor pentru reconstituirea vieţii breslelor din Făgăraş şi Haţeg. De fapt, toată viaţa internă a breslelor amintite este prezentată pe zeci de pagini de autor pe baza acestor documente, care, în anexe, au fost reproduse în limba lor originală (unele dintre ele), cît şi integral în traducere românească. Întîi ne surprinde faptul că la unele dintre documentele amintite se dă numai traducerea în limba română, fără textul original, iar la altele atît textul original, cît şi traducerea românească. De ce această inconsecvenţă?

Mai grav este însă faptul că la transcrierea documentelor în limba maghiară s-au strecurat foarte multe, prea multe greşeli, încît textul devine neinteligibil în multe locuri.

Ne dăm seama foarte bine de dificultăţile pe care le ridică publicarea documentelor din secolele XVI—XVII scrise în limba maghiară. Din moment ce ne angajăm însă la o asemenea editare, dificultăţile trebuie să fie învinse.

Dacă textul din secolul al XVI-lea sau al XVII-lea nu are o punctuaţie şi o ortografie consecventă, trebuie să adoptăm cel puţin acele minime intervenţii care fac textul inteligibil. Se vede clar că transcrierea a fost pur mecanică, cu multe citiri greşite, care denaturează textul. Să vedem cîteva exemple: *mély* = adînc, în loc de *mely* = care; *czizmaczia*?, în loc de *czizmadia*; *elszeö*, în loc de *elseö*; *szeöll*= ţesut, în loc de *seöll* =

---

[1] Amintim doar cîteva din studiile şi cercetările mai importante, publicate în ultimii 15 ani, care au adus contribuţii reale la tema cercetată de Eugen Pavlescu: A. Oţetea, *Casa de comerţ Hagi Constantin Pap din Sibiu şi rolul ei în dezvoltarea comerţului cu Ţara Românească*, în *Comunicări şi articole de istorie*, Bucureşti, 1955, p. 29—44; Cornelia Bodea, *Preocupări economice şi culturale în literatura transilvană din anii 1786—1830*, în „Studii", IX (1956), nr. 1, p. 87—106; E. Limona şi D. Limona, *Catastihele casei comerciale Ioan Marcu din Sibiu*, în „Revista arhivelor", II (1959), nr. 2, p. 225—243; idem, *Negustori bucureşteni la sfîrşitul veacului al XVIII-lea; relaţiile lor cu Braşovul şi Sibiul*, în „Studii", XIII (1960), nr. 4, p. 107—140; idem, *Aspecte ale comerţului braşovean în veacul al XVIII-lea. Negustorul aromân Mihail Ţumbru*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. IV, Bucureşti, Edit. Academiei, 1960, p. 525—564; Csetri Alexa şi Imreh Ştefan, *Aspecte ale situaţiei şi dezvoltării oraşelor din Transilvania (1786—1848)*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Series Historia, 11 (1966), nr. 2, p. 61—76; D. Prodan, *Producţia fierului pe domeniul Hunedoarei în sec. XVII*, în „Analele Institutului de istorie din Cluj", vol. I—II (1958—1959), p. 29—124; Beniamin Basa, *Breslele meşteşugăreşti din Haţeg*, în *Studii şi articole de istorie*, vol. 7 (1965), p. 381—392; Caius T. Jiga, *Contribuţii privind ţesătorii breslaşi din Ţara Bîrsei în secolul al XVIII-lea*, în *Studii şi articole de istorie*, vol. III (1961), p. 87—100; Al. Bărbat, *Lupta românilor pentru înfiinţarea unei tipografii la Braşov în 1850—1851*, în *Studii şi articole de istorie*, vol. V (1963), p. 145—159; D. Ghişe, I. Kecskés şi P. Teodor, *Idei economice în opera lui George Bariţ privind promovarea industriei la românii din Transilvania*, în „Analele Institutului de istorie din Cluj", vol. VI (1963), p. 41—76; C. Göllner, *Contribuţie la istoricul luptei calfelor din Transilvania împotriva regimului reacţionar al breslelor în timpul absolutismului austriac (1849—1860)*, în „Studii", XI (1958), nr. 4, p. 121—134 şi altele.

= mai mult; *lagéni?*, în loc de *legény*; *ozegeöldik?*, în loc de *szegeöldik* = a se angaja la cineva, a intra în slujba cuiva; *ozeükségе?*, în loc de *szeüksége* = ce-i era necesar; *nagion* = foarte, în loc de *vagion* = este; *heöszeönszéges?* în loc de *keözeönséges* = obişnuit, ordinar; *meghhall* = aude, în loc de *meghhal* = moare; *münét?*, în loc de *müvét* = meşteşugul lui; *remd tartás?*, în loc de *rendtartás* etc. Evident, am putea, din păcate, continua şirul exemplelor de mai sus. Buna cunoaştere a limbii maghiare face ca aceste greşeli generatoare de confuzii să poate fi observate cu uşurinţă. Comparînd transcrierea cu fotocopia privilegiului dat de Mihai Apafi cizmarilor şi pantofarilor din Haţeg la 13 octombrie 1672, am constatat însă că aceste greşeli de transcriere sînt şi mai numeroase. Să luăm de exemplu articolul al XVI-lea din acest privilegiu. Observăm că sînt cuvinte întregi omise la transcriere, ceea ce face textul de neînţeles.

Un document neînţeles în limba lui de origine poate fi oare tradus în româneşte? Este o enigmă la care numai autorul ar putea răspunde, căci publicarea traducerii „după o notă din arhivă" (p. 448, nota din josul paginii) nu poate fi acceptată într-o lucrare academică. Pentru o mai convingătoare argumentare vom reproduce traducerea publicată în lucrarea lui Eugen Pavlescu, împreună cu o traducere care să respecte fidel textul restabilit de noi după fotocopie.

„Amenzile încasate în mod legal se vor împărţi între părţi, din care două se cuvin meşterilor ţehului şi una se va vărsa în lada ţehului. Pentru pecete şi curăţenie se vor lua doi penz, iar suma de doisprezece penz, prevăzuţi în articolul treisprezece se cuvine tot ţehmeşterului. În caz că va fi nevoie a se face o urmărire la domiciliul datornicului suma se va încasa dublă. Dacă meşterul locuieşte la casă de nobil, va putea fi executat în vitele sale pe teritoriul oraşului. Dacă casa nu e nobilă va putea fi executat la domiciliu, încasînd suma la dispoziţia ţehului şi făcînd-o cunoscut prin publicitate".

În realitate, textul este următorul: „Din gloabele ce se iau după lege, pîrîtorii au o treime. Din banii gata [rămaşi — *n.n.* — L. D.] două treimi sînt ai starostelui de breaslă, iar o treime sînt bani de ai peceţii. Pentru curăţenie iarăşi să se plătească doi denari. De asemenea şi cei 12 denari prevăzuţi în articolul al XIII-lea aparţin starostelui de breaslă. Dacă însă starostele de breaslă trebuie să se ducă pentru aceşti [bani] la casele celor globiţi, după ce au fost anunţaţi, el va putea lua de la aceşti datornici suma dublă. Dacă meşterul [datornic] locuieşte în casă de nobil, el va putea fi executat din mărfurile sale pe teritoriul oraşului; la fel dacă meşterul însuşi este nobil şi casa lui este de asemenea casă de nobil. Dacă însă nu are casă de nobil, starostele să poată să meargă la el acasă pentru a-l globi, amenda fiind pusă la banii breslei".

Cine va compara cu atenţie cele două texte, va observa cu uşurinţă cît de departe este interpretarea dată în cartea lui Eugen Pavlescu articolului al XVI-lea din textul maghiar faţă de original. Se pare însă că acest articol al XVI-lea a fost cu ghinion pentru autor sau pentru cei care i-au făcut transcrierea şi traducerile. El apare transcris cu multe greşeli şi în ce priveşte privilegiul cizmarilor din Făgăraş dat de principele Gabriel Bethlen la 15 martie 1622. Din păcate, în cazul acesta, autorul nu ne-a oferit nici măcar o fotocopie, oricît de slab lizibilă, ca să putem restabili textul originalului. Transcrierea textului original în limba maghiară este însă atît de confuză, încît curajul cu care s-a încercat o traducere a lui este surprinzător. Amintim doar cîteva interpretări, evident greşite. În textul maghiar se vorbeşte de „doi denari pentru curăţenie" şi nu pentru „justificare". În traducerea dată în cartea lui Eugen Pavlescu ultima frază începe astfel: „Dacă meşterul nu este nobil...". În realitate, textul original maghiar spune: „Dacă meşterul este nobil şi casa lui este de asemenea casă de nobil", amenda să fie luată de pretor (şi nu de vicejude cum se spune în textul tradus în cartea lui Pavlescu). Acest lucru este şi logic: în casă de nobil nu poate intra starostele de breaslă pentru a lua gloaba, chiar dacă nobilul cu pricina este membru al breslei. În acest caz breasla recurge la ajutorul oficialităţii

o mitatului. În schimb, dacă meşterul globit nu e ste nobil şi nici casa în care stă nu e casă de nobil, atunci ce sens are trimiterea pretorului pentru gloabă?

Mai amintim şi faptul că articolul al XVII-lea din acest ultim privilegiu nu este tradus complet în româneşte. În primul rînd, în textul maghiar se arată că pînă în a treia zi *slujitorii*, *nobilii* şi *orăşenii* pot cumpăra pe seama lor marfa adusă în oraş de un meşter străin. Nu este deci vorba în text de judecătorul de curte (vezi p. 436). Ultima frază a traducerii publicată de Eugen Pavlescu apare astfel: „Dacă însă un om din ţeh lucrează împotriva <acestei dispoziţii> ţehmeşterul să-l poată pedepsi cu 12 florini" (p. 436—437). În realitate, traducerea fidelă a textului sună astfel: „Dacă un om din breaslă va proceda împotriva acestei [dispoziţii], starostele de breaslă să-l poată pedepsi cu 12 florini. *Dacă însă cel care vinde marfa este orăşean sau om de altă stare, el va putea fi pedepsit cu 12 florini de către judele curţii*". Ultima frază subliniată de noi lipseşte cu totul din traducerea care ne este oferită în lucrarea lui Eugen Pavlescu, deşi în textul unguresc publicat la p. 439 ea figurează.

Articolul 21 din acelaşi privilegiu al lui Gabriel Bethlen dat făgărăşenilor, atît de important în ce priveşte pe meşteşugarii români în comparaţie cu cei maghiari şi saşi, este de asemenea în aşa fel transcris, încît este cu totul de neînţeles. De aceea şi traducerea este foarte confuză (cf. p. 437).

Desigur, fără exagerare, putem afirma că sînt încă multe alte greşeli de interpretare şi traducere a textelor documentelor în limba maghiară. Spre regretul nostru, dacă dorim să ne folosim de aceste importante documente pentru istoria breslelor din Făgăraş şi Haţeg, trebuie să recurgem la documentele originale, căci altfel riscăm să cădem în greşeli regretabile. Este păcat că s-a irosit spaţiu grafic şi timp pentru un lucru făcut fără competenţa necesară. Sîntem convinşi că şi tipografia, poate şi corectura, vor fi contribuit la înmulţirea greşelilor de transcriere, dar ele sînt totuşi prea numeroase pentru a putea fi puse toate pe seama acestor factori. Sînt prea multe şi, ceea ce este important, în majoritatea cazurilor nu sînt de natură să le putem pune pe seama tipografiei şi editurii. Des întîlnim cuvinte omise, punctuaţia confuză, cuvinte în care există 2—3 greşeli de transcriere şi din această cauză uneori nici nu se poate ghici despre ce este vorba. O nouă şi îngrijită publicare a acestor importante izvoare este necesară. Şi aici însă vom întîmpina greutăţi, căci indicaţiile de arhivă sînt vagi, cum este în cazul documentului din 1622 (la p. 435): „Arhiva cizmarilor din Făgăraş". Unde se găseşte această arhivă azi, autorul nu o face cunoscut cititorilor săi şi, prin urmare, nu sînt respectate cele mai elementare norme de indicare a izvoarelor.

Am mai aminti că traducerile româneşti sînt pline de cuvinte străine ca *ţeh* în loc de *breaslă*, *timari* în loc de *tăbăcari*, *inaş* în loc de *ucenic*; *inaşie* în loc de *ucenicie*; *ţehmeşter* în loc de *starostele de breaslă*; *penz* în loc de *bani*, *denari*; *remecul de meşter* în loc de *proba de meşter*, *bilis* în loc de *căptuşeală* etc. Am putea înşira zeci şi chiar sute de cuvinte care nu se întîlnesc în nici un dicţionar al limbii române moderne, cuvinte care, într-o traducere modernă nu au ce căuta : latomeşter, attyameşter, achiomeşter, tachiomeşter (ultimele trei desemnînd aceeaşi funcţie, dar lucrul acesta nu poate fi cunoscut de cititor dacă autorul le foloseşte, pe rînd, în aceeaşi frază); bejaromeşter, bejaro, heteşleghenie, Vanderlaş, irhă, tizidiş etc.

Amintim şi cîteva din cuvintele maghiare pe care traducătorul nu le-a înţeles bine în contextul lor din documente: *marha* tradus în cartea lui Eugen Pavlescu prin vite, vite cornute. Cuvîntul unguresc, în accepţia actuală, are într-adevăr un prim sens de vite, vite cornute, animale domestice, iar la figurat înseamnă om brutal, prost, cu apucături de animal etc. Dar, în secolele XVI—XVIII, acest cuvînt însemna marfă, bun în general. *Szabadság*, *szabadsági* are primul sens şi azi, la fel ca şi în secolul al XVII-lea, de libertate, libertăţile ei (ale breslei) şi nicidecum de *independenţă*, cum este redat în traducerea apărută la Eugen Pavlescu. *Penz* era în secolul al XVII-lea denumirea maghiară a *denarului* şi nu numai „monedă

divizionară". Amintim acest fapt, deoarece autorul foloseşte deseori pentru acest termen cuvîntul românesc ban, ceea ce, pentru limba maghiară actuală, este valabil. De aici decurg o serie de confuzii, cum ar fi unele explicaţii total greşite date de autor unor denumiri de monede ca: „dinar = monedă divizionară egală cu a şaizecea parte dintr-un florin" (p. 554) sau „1 florin, la această dată, avea 60 de dinari (penz — cruceri/bani)". Ce înseamnă „la această dată"? La 1643 cînd s-au întocmit statutele calfelor de cizmari din Făgăraş sau la 1791, cînd ele au fost reînnoite?

Autorul se angajează să explice unii termeni legaţi de organizarea breslelor, folosiţi în limba română în secolele XVII—XIX, după rădăcina lor ungurească, necunoscînd însă bine ortografia limbii maghiare, apar tot felul de ciudăţenii sau explicaţii destul de bizare.

Din păcate, grija pentru o documentaţie riguros ştiinţifică suferă nu numai în ceea ce priveşte folosirea documentelor maghiare inedite. Constatăm o anumită neglijenţă şi în folosirea izvoarelor publicate. Să vedem însă şi aici mai întîi exemplele.

Se ştie că hotărîrile dietelor Transilvaniei au fost editate într-un corpus destul de apreciat de specialişti, care, în ceea ce priveşte exactitatea textelor publicate, nu a fost pus niciodată sub semnul întrebării. Este vorba de *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae* în 21 de volume. Eugen Pavlescu face abstracţie de acest fapt şi citează textele hotărîrilor unor diete după alte lucrări, din a doua preluare. La omisiunile şi greşelile care au existat în acestea, el mai adaugă unele noi şi iată-ne în faţa unor greşeli destul de supărătoare. Dieta de la *Léczfalva* (şi nu Laczfalva) a avut loc nu la 25 octombrie 1600, ci între 25 octombrie şi 4 noiembrie 1600, iar cea de la Mediaş între 8 şi 23 decembrie 1588 şi nu la 23 decembrie 1588. Vorbind de hotărîrile dietei din 25 octombrie — 4 noiembrie 1600, Eugen Pavlescu afirmă că cu această ocazie, „oprindu-se orice neam de a mai intra în Transilvania se fixează antrepozite, pentru români, la Braşov, Sibiu şi Bistriţa, iar pentru ceilalţi la Caransebeş, Tălmaci, Rosnov şi Radna" (p. 56). În realitate, hotărîrea respectivă suna în felul următor în traducere românească: „Negustorii străini: greci, români, turci, dalmatini, armeni şi de alte neamuri asemănătoare să nu mai poată intra în ţară, ci să fie pentru ei „locus depositionis": Caransebeşul, Tălmaciul, Rosnovul, Prejmerul (omis de E. Pavlescu. — *n.n. L.D.*) şi Radna, iar românii din cele două ţări (Ţara Românească şi Moldova. — *n.n. L.D.*) să poată intra la Braşov, Sibiu şi Bistriţa" [2].

Dieta de la Cluj a avut loc nu la 5 mai 1609, ci între 26 aprilie şi 5 mai 1609 [3]. La fel şi dieta de la Alba-Iulia a avut loc nu la 1 octombrie 1678, ci între 1 şi 30 octombrie 1678. Eugen Pavlescu interpretează însă greşit şi hotărîrea luată acolo în privinţa negustorilor greci de la Braşov. El susţine că „în spiritul politicii mercantiliste a timpului, la 1 octombrie 1678 Dieta ţinută tot la Alba-Iulia „a dat hotărîrea de a se da grecilor din Braşov dreptul de a-şi alcătui o companie de comerţ" (p. 56). În realitate, hotărîrea Dietei suna astfel la paragraful 51: „şi grecii din Braşov să plătească separat darea de 300 de taleri imperiali, care fiind adunată de judele lor să fie achitată" [4] la tezaurariatul princiar.

Autorul este foarte inconsecvent în folosirea numelor de localităţi din Transilvania. Cel mai adesea foloseşte denumirile româneşti actuale, dar mai apar şi denumiri maghiare sau germane, fără ca acest lucru să fie justificat şi explicat. Astfel, la p. 236, întîlnim de mai multe ori localitatea Hedvig, fără să ni se spună undeva că este vorba de Hăghig; la p. 237 Heltau (Disznod), în loc de Cisnădie; la p. 323—324: Sps. Zalány, Catza, Czik. Szer., K. Vasarhely, Başfalu, St. Mikloş, Retsa, dar mai sus, pe aceeaşi pagină, Recea, Berecek (?) etc. O asemenea inconsecvenţă creează evident multe confuzii.

Aceste greşeli şi lacune umbresc efortul aşa de mare care a fost depus timp îndelungat

---

[2] *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*, vol. 4, p. 552.

[3] *Ibidem*, vol. 6, p. 125.

[4] *Ibidem*, vol. 16, pp. 621—622.

pentru a se aduna o documentaţie bogată. Nu putem da însă nici o explicaţie greşelilor şi lacunelor de documentare.

Şi fiindcă am ajuns la capitolul de interpretare, trebuie să remarcăm lipsa totală de generalizări marxiste asupra fenomenelor economice tratate. Citind lucrarea, ai sentimentul că citatele din K. Marx, F. Engels şi V. I. Lenin sînt lipite şi încă lipite stîngaci. Ele nu se încadrează organic într-o interpretare generalizatoare, cît de cît adîncită. Lucrarea nu sesizează calitatea nouă a fenomenelor economice de la o epocă la alta, trece neobservat principalul factor, acel de apariţie şi dezvoltare a relaţiilor capitaliste în economia sudului Transilvaniei în perioada tratată. În realitate tocmai acest factor a făcut să dispară breslele, care au devenit anacronice, chiar dacă erau ale meşteşugarilor români. Anacronismul economic al unor forme de organizare a vieţii economice a fost constatat şi de contemporani şi dacă ei au avut curajul să le arunce ca pe ceva ce frîna mersul înainte, de ce nu am face şi noi, istoricii marxişti, aceasta? Eugen Pavlescu nu sesizează însă nici apariţia formelor capitaliste de organizare a vieţii economice româneşti, saltul pe care l-a făcut economia Transilvaniei în secolul al XIX-lea, deşi cercetările româneşti din ultimele două decenii şi jumătate i-ar fi oferit în acest sens suficient material. Această principală lacună a lucrării ne determină s-o considerăm o adunare de material documentar insuficient verificat şi, cu atît mai puţin, prelucrat. Avem în faţă, după părerea noastră, o încercare nereuşită de a sintetiza evoluţia vieţii economice româneşti din sudul Transilvaniei în secolele XVII—XIX.

L. Demény

REVISTA REVISTELOR

*** *Valachica* (*Studia*~) *Studii și materiale de istorie și istoria culturii.* Publicația Muzeului județean Dîmbovița, Tîrgoviște, vol. I (1969), 300 p.; vol. II (1970), 358 p.

În anul 1969, Muzeul județean Dîmbovița a inițiat seria *Studii și materiale de istorie și istorie a culturii*, sub titlul *Valachica* (schimbat în 1970 în *Studia Valachica*), menită să valorifice rezultatele cercetărilor științifice (îndeosebi cele locale) consacrate unei game largi de aspecte ale vieții cultural-materiale, consumată de-a lungul veacurilor pe teritoriul de azi al județului Dîmbovița.

Materialele publicației de care ne ocupăm sînt grupate în două mari rubrici, și anume: „Studii și cercetări" și „Note și comunicări", la care se adaugă o mică rubrică de „Cronică și recenzii".

Ambele volume înmănunchează 74 de titluri, care abordează diferite probleme ce traversează în timp aproape întreaga istorie a județului. O serie de articole evocă momente mai de seamă ale istoriei orașului, deosebit de importante pentru secolele XV—XVII, cînd Tîrgoviște era capitala Țării Românești.

Două articole sînt consacrate perioadei vechi a istoriei județului și ne comunică unele rezultate ale săpăturilor arheologice întreprinse aici în ultimii ani. Gh. Bichir, în articolul său *Cercetările arheologice de la Mătăsaru* (vol. I, p. 15—21), subliniază încă o dată (vezi seria de articole pe aceeași temă tipărite de autor în publicații de specialitate) importanța descoperirilor făcute în urma săpăturilor de la Tețcoiu — Mătăsaru, care permit coborîrea datării culturii materiale de tip Militari-Chilia, de la a doua jumătate a secolului al III-lea e.n., la a doua jumătate a secolului al II-lea e.n., și documentează pentru prima dată prezența populației autohtone dacice cu un secol mai înainte decît se știa. Ion Nania prezintă *Noi descoperiri din paleoliticul inferior în județul Dîmbovița* (vol. II, p. 73—77+13 fotografii), aducînd în circuitul științific șase piese arheologice aparținînd culturii de prund și două ale culturii clactoniene, descoperite de d-sa în ultimele săpături de pe Valea Argeșului, care permit documentarea paleoliticului inferior în această regiune, fapt necunoscut pînă în prezent.

Rezultate ale săpăturilor arheologice sînt amintite și în alte articole, asupra cărora ne vom opri, însă, o dată cu cele care prezintă colecții de muzeu.

O serie de nouă articole și note au ca obiect monumentele vechi ale orașului Tîrgoviște. Astfel, Pavel Chihaia în articolul *Monumente gotice în Tîrgoviște* (vol. I, p. 23—43) reia studiul celor două biserici catolice, una — Sfînta Maria — construită în 1417 de comunitatea catolică a negustorilor și meșteșugarilor sași din Tîrgoviște, dărîmată la 1898, și alta, închinată sfîntului Francisc, construită în 1525 de către comunitatea reformată a fran-

ciscanilor observanţi. Bazat pe rezultatul săpăturilor arheologice, Gh. Cantacuzino surprinde diverse *Aspecte ale evoluţiei unui vechi monument din Tîrgovişte: Biserica Sf. Vineri* (vol. I, p. 61—70), iar Cristian Moisescu face unele consideraţii asupra arhitecturii aceluiaşi monument (ibidem, p. 71—82).

Alt articol, semnat de Gh. Cantacuzino, G. Mihăescu şi Cristian Moisescu, închinat împlinirii a 325 de ani de la terminarea bisericii Stelea, prezintă *Date preliminare asupra cercetărilor arheologice efectuate la ansamblul mănăstiresc Stelea (1969 — 1970)* (vol. II p, 173—178+6 planşe). Autorii descoperă, în urma săpăturilor arheologice, un vechi lăcaş bisericesc datînd din secolul al XV-lea, peste care s-a ridicat cunoscuta ctitorie din secolul al XVI-lea a spătarului Stelea şi, apoi, cea a lui Vasile Lupu din anul 1645, care introduce în Ţara Românească influenţe ale arhitecturii moldovene.

C. Manolescu şi M. Oproiu se ocupă de *Istoria post-voivodală a Curţii Domneşti din Tîrgovişte* (vol. II, p. 187—204), problemă puţin cercetată pînă acum, trecînd în revistă — printre altele — preocupările de restaurare ale importantului monument, mergînd pînă la momentul creării complexului muzeal, din anul 1967.

Paul Cernovodeanu adaugă la istoricul Curţii Domneşti interesante informaţii, însoţite de competente comentarii, privind un meşter constructor sas la Tîrgovişte adus de Vlad Călugărul la 1494 pentru unele lucrări de refacere (ibidem, p. 225—236).

Radu Gioglovan ne prezintă, apoi, două interesante inscripţii inedite de pe faţada de sud a bisericii Mănăstirii Dealu, pe care le coroborează cu alte informaţii documentare (*ibidem*, p. 165—172) şi aduce date noi cu privire la clopotul Bisericii Domneşti din Tîrgovişte, consemnate într-o inscripţie grecească, din care reies unele legături ce le-au avut biserici din Moldova cu cele din Ţara Românească (ibidem, p. 253—257). Alte date despre Biserica Domnească din Tîrgovişte aduce Petre Cristea, care, pe baza unor texte comparate, face corectări la trei pisanii aflate aici (ibidem, p. 179—186).

Toma Svinţiu, sub titlul *Aspecte ale dezvoltării edilitare a Tîrgoviştei la sfîrşitul sec. al XIX-lea* (ibidem, p. 285—292), urmăreşte măsurile edilitare din perioada abordată, menite să transforme oraşul medieval într-unul care să corespundă cerinţelor economiei capitaliste.

Un important număr de materiale publicate în ambele volume sînt axate pe tema trecutului de lupte sociale şi naţionale, desfăşurate pe teritoriul de astăzi al judeţului Dîmboviţa, multe dintre ele cu caracter comemorativ. Astfel, cu prilejul împlinirii a 375 de ani de la campania antiotomană condusă de Mihai Viteazul, Mircea Georgescu evocă lupta de la Tîrgovişte din octombrie 1595, oprindu-se asupra semnificaţiei sale istorice (ibidem, p. 237—246). Cercetînd fondurile arhivelor locale, Mircea Alexandrescu în colaborare cu Gabriel Mihăescu publică şapte documente inedite, însoţite de un studiu introductiv, privind mişcarea revoluţionară antidinastică de la Ploieşti din august 1870, amintind totodată că de la aceste evenimente s-a scurs un veac (ibidem. p. 279—284).

Mircea Alexandrescu aduce noi mărturii privind situaţia şi formele de luptă ale ţărănimii clăcaşe din Muntenia între anii 1832—1839, culese din arhivele judeţelor Dîmboviţa, Buzău şi Ilfov (depăşind cadrul unei istorii locale) (ibidem, p. 205—214), iar G. Mihăescu descoperă în depozitele Arh. St. Dîmboviţa un fragment dintr-un dosar inedit (considerat pierdut), rezultat din procesul ţăranilor răsculaţi la 1907 în jud. Dîmboviţa (vol. I, p. 113—122). Abordînd o temă de istorie contemporană, Gh. Ionescu-Rîmnic prezintă într-un scurt articol lupta maselor populare conduse de P.C.R. pentru instalarea autorităţilor democratice în judeţul Dîmboviţa după victoria insurecţiei armate (vol. I, p. 151—157).

O rubrică specială a volumului al II-lea este dedicată semicentenarului grevei generale din octombrie 1920 a muncitorilor din România, cele trei materiale publicate aici luîndu-şi sarcina de a studia aspectele locale. În primul volum, Eugen Fruchter prezintă *Acţiuni de luptă ale proletariatului dîmbo-*

vițean, premergătoare grevei generale din octombrie 1920 (p. 123—149) și publică în anexă 20 de documente inedite din fondurile Arh. St. Dîmbovița, printre care broșura editată de „Uniunea muncitorimei din sonde", care consemnează „Condițiunile de muncă ale muncitorimei din industria petrolеului, cîștigate prin greva din 7 iulie pînă la 7 august 1919". În volumul al II-lea, aceiași autor se ocupă de *Propaganda socialistă din județul Dîmbovița în perioada premergătoare grevei generale* (p. 45—72), relevînd activitatea cluburilor socialiste din Tîrgoviște, Moreni, Gura Ocniței, Ochiuri și Vișinești în 1920, înainte și după alegerile parlamentare — cluburi de a căror existență nu se știa nimic pînă în prezent. Studiul, alături de altele publicate în această culegere, dovedește încă o dată bogăția de informații păstrate în materialele inedite ce le mai ascund încă arhivele locale, nu îndeajuns de explorate pînă în prezent.

Alte 20 de documente importante, depistate tot în arhivele locale, publică și comentează Gabriel Mihăescu sub titlul *Greva generală din octombrie 1920 în județul Dîmbovița* (ibidem, p. 7—30), urmărind întregul fir al evenimentelor desfășurate aici și stabilind locul lor în cadrul acțiunilor generale luate la scara țării.

Ion Toacă aduce noi date și aspecte privind participarea muncitorilor din jud. Dîmbovița la greva generală, desprinse de data aceasta din discuțiile pe care autorul le-a purtat cu cîteva persoane care au avut un rol activ în timpul grevei (ibidem, 31—44).

Dumitru Angelescu ne reține atenția cu o serie de date inedite referitoare la *Lupta minerilor dîmbovițeni în perioada crizei economice din 1929—1933* (vol. I, p. 207—213).

Un foarte mare grup de articole se axează pe teme de istoria culturii. Un deosebit de interesant studiu semnează L. Demény, intitulat *Tipăriturile tîrgoviștene din secolul al XVI-lea în bibliotecile și muzeele din Moscova și Leningrad* (vol. II, p. 143—164). Cu acribia ce-l caracterizează, autorul descrie cele 18 exemplare a 6 cărți religioase tipărite la Tîrgoviște în secolul al XVI-lea descoperite la Moscova și Leningrad, și stabilește, cu ajutorul adnotărilor manuscrise de pe fiecare exemplar, larga lor circulație.

Mihai Oproiu, în articolul său *Școlile sătești din județul Dîmbovița în secolul al XVIII-lea* (vol. I, p. 87—92) semnalează unele date cunoscute cu privire la trei școli ce au funcționat în perimetrul de azi al județului, și anume școala din Pătroaia (una din primele școli sătești, înființată de C. Mavrocordat în 1746), școala din Cornești (înființată de boierul Scarlat Greceanu în 1785) și școala din satul Șuța, înființată de Matei Locusteanu.

Mircea Alexandrescu ne aduce cîteva date interesante, culese dintr-un dosar aflat în Arh. St. Dîmbovița, referitoare, de data aceasta, la istoria învățămîntului orășenesc, și anume despre compoziția și numărul elevilor școlii primare din Tîrgoviște la 1871 (vol. I, p. 199—205).

Cleopatra Ionescu publică, sub titlul *Situația școlilor din plasa Dîmbovița în anii 1842—1843* (vol. II, p. 269—278), două importante documente care conțin lista școlilor din plasa Dîmbovița, cu descrierea stării în care se află fiecare. În micul studiu ce le însoțește, autoarea aduce date suplimentare privind învățămîntul în epoca regulamentară.

Pe aceeași temă de istorie a culturii, dar avînd ca subiect probleme de istorie și critică literară, întîlnim alte cîteva materiale. Astfel, Constantin Manolescu prezintă *Tîrgoviștea de la mijlocul veacului trecut evocată de Pantazi Ghica* (vol. I, p. 187—191). Ion Stăvăruș ne face cunoștință cu poeta Elena Văcărescu și activitatea ei literară în articolul *Peisajul și lumea satului dîmbovițean în opera Elenei Văcărescu* (vol. II, p. 215—223. În vol I, p. 179, vezi *Comentarii cu privire la genealogia Văcăreștilor* de Petre Cristea), iar Victor Petrescu ni-l înfățișează pe scriitorul Ion. C. Vissarion în corespondența purtată cu el de o serie de personalități literare ale vremii (Topîrceanu etc.) (ibidem, p. 313—315+2 facsimile). Dorin Elinescu și Constantin Manolescu aduc precizări cu privire la geneza romanului *Ultima noapte de dragoste, prima noapte de război* de Camil Petrescu și fac unele identificări de personaje și episoade

(vol. II, p. 301—312), iar Victor Petrescu consemnează cîteva note privitoare la perioada tîrgoviŝteană a criticului literar Ionescu Raicu-Rion (vol. I, p. 263—265).

Istoria artelor plastice este prezentă în publicaţia de care ne ocupăm prin două scurte materiale, semnate unul de Marin-Petre Constantin, *Un ecou de istorie tîrgovişteană în pictura lui Theodor Aman*, în care autorul abordează unele probleme ridicate de tabloul „Boierii surprinşi la ospăţ de trimişii lui Vlad Ţepeş" (vol. I, p. 267—270), iar altul, de Radu Ionescu, care ni-l prezintă pe gravorul şi profesorul Gabriel Popescu (ibidem, p. 271—275).

Aproape absente sînt, însă, subiectele referitoare la istoria economică a judeţului (agricultură, industrie etc.). Doar două scurte articole tratează acest aspect. Primul, semnat de Florica Dumitrică, este intitulat *Date noi privind dezvoltarea industriei petroliere la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea în judeţul Dîmboviţa* (vol. I, p. 107—111). Explorînd arhivele din Ploieşti, autoarea aduce date cifrice interesante despre primele rafinării şi capacitatea lor de producţie, despre amploarea pe care a luat-o exploatarea petrolieră în primii ani ai secolului al XX-lea, situînd judeţul Dîmboviţa printre primele pe ţară. În cel de-al doilea articol, Cleopatra Ionescu, prezentînd un document inedit referitor la iluminatul Constantinopolului între anii 1857—1897 cu petrol românesc, face unele completări cu privire la extragerea ţiţeiului şi exportul lui încă din secolul al XVIII-lea.

O notă aparte fac cîteva articole cu un caracter mai general, dar care au totuşi referiri mai mari sau mai mici la istoria judeţului Dîmboviţa. Astfel, Gh. I. Cantacuzino discută unele probleme ale genezei oraşelor medievale din Muntenia şi raporturile ce se stabilesc între curţile domneşti şi oraşele ce le adăpostesc (vol. II, p. 95—112).

Interpretări noi şi interesante aduce Dan Pleşia în amplul său studiu, intitulat *Neagoe Basarab — originea, familia şi o scurtă privire asupra politicii Ţării Româneşti la începutul veacului al XVI-lea* (vol. I, p. 45—60 şi vol. II, p. 113—141). Autorul susţine originea domnească a lui Neagoe Basarab, spre deosebire de I. Filitti, P. P. Panaitescu şi Şt. Ştefănescu; prezintă apoi ascensiunea lui Neagoe la tron, politica internă şi externă, ca şi activitatea sa culturală, făcînd noi consideraţii şi aducînd unele ştiri despre Radu de la Afumaţi, numit de autor „practician" al „Învăţăturilor" lui Neagoe Basarab. Din aceeaşi categorie de articole cu subiecte generale, face parte şi cel semnat de Mircea Iliescu, care tratează *Pridvorul în arhitectura Ţării Româneşti din secolele XIV-XV* (vol. II, p. 79—93).

Dovedind că este o publicaţie a unui muzeu, *Studia Valachica* inserează un număr foarte mare de materiale privind probleme de organizare şi activitate muzeală sau prezentări de colecţii ale Muzeului judeţean Dîmboviţa şi ale altor muzee dîmboviţene. Aşa, de exemplu, Valeriu Berbecaru prezintă 5 unelte de arat (4 brăzdare şi un fier de plug), din epoca feudală, aflate în patrimoniul Muzeului de istorie din Tîrgovişte (vol. I. p. 82—85+1 planşă); Cornelia Boruga descrie figurinele recoltate din săpăturile de la Geangoieşti, aflate în colecţia plasticii antropomorfe de lut a Muzeului judeţean Dîmboviţa (ibidem, p. 215—226); Radu Gioglovan prezintă lapidariul Muzeului de istorie din Tîrgovişte (ibidem, p. 233—238), iar Maria Georgescu Diaconu face o mică expunere a colecţiei de artă populară a Muzeului judeţean, compusă din 137 de piese etnografice (ibidem, p. 251—262), iar în vol. II (p. 233—236) dă catalogul ultimelor piese de port popular achiziţionate de acelaşi muzeu. Valeriu Berbecaru mai prezintă o pereche de opinci din fier, aflate la Muzeul de istorie a oraşului Tîrgovişte, specifice regiunilor de munte, mai ales zonelor miniere (vol. I, p. 247—249), şi semnează o scurtă dare de seamă a activităţii Muzeului judeţean Dîmboviţa în ce priveşte întocmirea evidenţei colecţiilor aflate aici (vol. II, p. 317—319), iar Paul Dumitrescu schiţează programul de lucru al Muzeului scriitorilor tîrgovişteni (vol. I, p. 239—245).

În afara materialelor semnalate de noi, colecţia mai include şi o altă serie asupra

căreia, însă, din lipsă de spaţiu, nu ne putem opri.

Volumul al II-lea mai are o rubrică aparte „Evocări", deşi foarte multe articole publicate în celelalte rubrici au, la rîndul lor, caracter evocator, după cum am mai semnalat la fiecare în parte.

Rubrica de „Cronică şi recenzii" (dar cu foarte puţine recenzii) popularizează activitatea ştiinţifică (sesiuni, şantiere arheologice etc.) şi acţiunile cultural-educative şi comemorative legate de istoria judeţului Dîmboviţa.

Apariţia anuarului Muzeului judeţean Dîmboviţa îmbogăţeşte istoriografia noastră cu numeroase titluri şi contribuie la o cunoaştere mai aprofundată a trecutului poporului nostru. Considerăm, însă, că dacă materialele publicate aici ar fi mai ample şi pe cît se poate exhaustive, iar tematica unui volum n-ar mai fi atît de diversificată, nivelul ştiinţific al publicaţiei n-ar avea decît de cîştigat. Apreciem ca o realizare faptul că numeroase studii şi articole cuprinse în cele două volume au fost clădite pe documente culese din arhivele locale, punînd în circuitul ştiinţific multe informaţii preţioase, rămase necunoscute pînă acum.

Ioana Constantinescu

Î N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÂNIEI

RADU POPA, *Țara Maramureșului în secolul al XIV-lea*, București, Edit. Academiei, 1970, 304 p.

Cunoașterea vechii societăți maramureșene s-a îmbogățit recent cu o nouă contribuție apărută în cadrul Editurii Academiei: este vorba de lucrarea cercetătorului Radu Popa consacrată studierii unor probleme deosebit de importante ale istoriei medievale a Maramureșului, care se înscriu într-un context mai larg de medievistică românească.

Folosind o bază de documentare mult lărgită, față de cercetările anterioare, datorită, mai cu seamă, rezultatelor cercetărilor arheologice efectuate de autor în cîteva așezări din Maramureș, Radu Popa a reușit să schițeze un veridic tablou al comunității de viață maramureșene din secolul al XIV-lea și, în multe privințe, chiar din secolele anterioare. Pe această bază a căutat să lărgească în timp limitele cunoașterii urcînd mult dincolo de secolul al XIV-lea; unul din primele capitole ale lucrării intitulat *Maramureșul înainte de veacul al XIV-lea* atrage atenția asupra celor mai vechi urme de viață datînd din comuna primitivă, continuînd apoi cu cele din epoca dacică și din epocile următoare. O intensificare a așezărilor omenești se constată începînd mai cu seamă din secolul al X-lea e.n., pentru ca la sfîrșitul secolului al XII-lea să apară pentru prima oară în documentele scrise cunoscute pînă acum denumirea de Maramureș. Cititorul interesat va găsi în cartea lui Radu Popa o bogată informație privind numeroase aspecte ale vieții maramureșene, dintre care spicuim: *Despre cadrul natural din secolul al XIV-lea*, *Descoperiri datînd pînă în veacul al XII-lea*, *Românii maramureșeni înainte de 1300*, *Așezările din Maramureș în veacul al XIV-lea*, *Economia maramureșeană în secolul al XIV-lea*, *Cultura maramureșeană în veacul al XIV lea*, *Istoria politică* (inclusiv aportul maramureșenilor la „descălecarea'' Moldovei) etc.

N-avem aici intenția de a intra în detaliile conținutului problemelor pomenite; singur cititorul își va putea da seama mai bine de valoarea științifică a noilor investigații și modalități de soluționare propuse de autor. Ținem, totuși, să ne oprim ceva mai mult asupra unor aspecte a căror semnificație istorică depășește cadrul local al societății maramureșene înscriindu-se în procesul unitar de dezvoltare a societății românești.

Rețin atenția, în chip cu totul special, problemele privitoare la evoluția formelor de organizare politică din capitolul consacrat cercetării societății maramureșene, cărora autorul le-a propus soluționări ce constituie rezultatele dintre cele mai prețioase ale lucrării. Avînd la bază o cercetare exhaustivă s-a putut stabili raportul dintre cnezate și voievodate ca forme de organizare politică: cnezatul de vale a reprezentat, crono-

logic, o treaptă intermediară spre organismul politic feudal superior de tipul voievodatului care s-a constituit în secolul al XIII-lea, fenomen similar cu cel din spaţiul extracarpatic. Voievodatul a reprezentat forma de organizare politică de sine stătătoare cea mai avansată a societăţii maramureşene, pînă la contactul efectiv cu autoritatea regatului maghiar medieval.

Datorită unei mai mari temporizări a contactului cu statele feudale vecine, comparativ cu celelalte provincii româneşti, societatea maramureşeană din epoca veche oferă un cîmp deosebit de fertil pentru cercetarea evoluţiei normale a procesului de organizare statală; iată dece cunoaşterea ei oferă cercetătorilor un bun prilej de comparaţie cu fenomene similare din spaţiul românesc extracarpatic.

Această evoluţie de la formele de organizare politică inferioare, reprezentate prin cnezate, la forme mature ca voievodate sau ţări se întîlneşte şi la est şi sud de Carpaţi, fapt care subliniază *unitatea* procesului de dezvoltare social-istorică pe teritoriul României în epoca organizării statale. Descoperirile cu totul recente de la Curtea de Argeş (construcţii religioase şi civile ridicate aici în prima jumătate a secolului al XIII-lea) aruncă o lumină cu totul nouă asupra procesului de organizare statală pe teritoriul Ţării Româneşti, Coroborarea acestor fapte cu datele furnizate de documentele scrise, într-o nouă optică înţelese, permit identificarea la mijlocul secolului al XIII-lea pe teritoriul de la sud de Carpaţi a organismelor de stat feudale (voievodate) superioare cnezatelor cu funcţiuni interne şi externe bine precizate, deosebindu-se, în principal, de cele de la mijlocul secolului al XIV-lea, doar prin lipsa independenţei politice şi printr-un teritoriu mai restrîns.

La est de Carpaţi, evoluţia procesului de organizare politică se desfăşura în cadrul aceloraşi coordonate. Recenta monografie consacrată înregistrării aşezărilor omeneşti din Moldova din cele mai vechi timpuri pînă în evul mediu dezvoltat (secolul al XVIII-lea) conţine ideea fundamentală a *permanenţei* omeneşti pe teritoriul de la est de Carpaţi [1]. Pentru secolele X—XIV, datele cuprinse în această lucrare evidenţiază sute de aşezări, grupate, de obicei, în jurul uneia mai mari, de regulă fortificată. Se pot distinge cîteva asemenea grupări săteşti, plasate, din punctul de vedere geografic, în deplină concordanţă cu condiţiile pedo-climatice (de regulă pe valea apelor sau în zona podişului central moldovenesc). Raportate la structura politico-administrativă din acea vreme, aceste aglomerări demografice corespundeau formaţiunilor politice şi administrative de genul judeciilor, jupanatelor, cnezatelor. Aşezările mai dezvoltate, adeseori fortificate, din contextul acestor comunităţi social-politice serveau drept reşedinţă a conducătorilor formaţiunilor respective.

Secolul al XIII-lea, în special a doua jumătate a lui, reprezintă, din punctul de vedere al procesului de organizare statală o nouă etapă, marcată pe plan politico-militar de constituirea voievodatelor sau ţărilor, prin extinderea vechilor organisme politice existente şi prin maturizarea instituţiilor politice şi administrative din cadrul lor. Acest proces se reflectă cu multă claritate în Maramureş, iar cartea lui Radu Popa îl pune în evidenţă într-un chip foarte judicios. Reconstituirea acestui proces în Maramureş îi oferă autorului prilejul de a face unele consideraţii în aceeaşi chestiune la sud de Carpaţi. Concluzia sa, că voievodatul lui Litovoi de la mijlocul secolului al XIII-lea a reprezentat un organism de natură superioară cnezatelor lui Ioan şi Farcaş pe care le îngloba de fapt, este pe deplin justificată şi ea subliniază, aşa cum spuneam, caracterul unitar, pe întreg spaţiul românesc, al procesului de organizare statală [2].

---

[1] N. *Zaharia*, Petrescu-Dîmboviţa, E. Zaharia, *Aşezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1970; vezi şi Ghenuţă Coman, *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V—XI*, în „SCIV", 1969, nr. 2, p. 287—312.

[2] Unele documente confirmă existenţa în această vreme şi la est de Carpaţi a unor organisme statale de tipul voievodatelor sau

Am stăruit asupra acestor chestiuni pentru a scoate în evidenţă o anumită stare de lucruri privitoare la societatea românească din secolele X – XIV. Este vorba, pe de o parte, de existenţa unei numeroase populaţii pe întreg teritoriul României, pusă în evidenţă de cercetările recente mai cu seamă, ale căror rezultate au fost exprimate în lucrările pomenite mai sus. Această populaţie, a cărei creştere sensibilă se înregistrează îndeosebi din secolele IX—X, se dezvoltă organic din aşezările anterioare secolelor IX—X, evidenţiind caracterul de *permanenţă* a locuirii pe teritoriul ţării noastre. Astfel că pomenirea în izvoarele scrise, începînd din secolele X—XI, a populaţiei româneşti sub denumirea de „voloh", „valah" corespunde constatărilor de sensibilă creştere demografică din acea vreme şi, drept consecinţă, unei tendinţe mai accentuate de firească organizare politică sub forma unor organisme cu caracter statal. Evoluţia acestui proces de organizare statală în secolele X—XIV de la simple formaţiuni social-politice (judecii, jupanate, cnezate) la forma superioară de organizare (voievodatul, ţara) este pusă în evidenţă pe întreg teritoriul ţării de izvoare, fapt care demonstrează *unitatea* procesului de organizare statală pe întreg spaţiul românesc. În această viziune, aşa-numita „întemeiere" a Ţării Româneşti şi Moldovei (la 1330 şi respectiv 1359) nu este, în realitate, decît un moment important al procesului amintit, caracterizat, în principal, printr-o mai accentuată unificare teritorială şi mai cu seamă prin cîştigarea independenţei de stat.

Iată, dar, cum cartea lui Radu Popa, prin concluziile emise, depăşeşte ca importanţă graniţele societăţii din Maramureş, oferind istoricilor un edificator material de comparaţie în ce priveşte cercetarea stărilor de lucruri similare de la est şi sud de Carpaţi în epoca „prestatală", atît de controversate. Este un motiv fundamental pentru care o recomandăm cu toată convingerea atît specialiştilor cît şi cititorilor dornici de a cunoaşte ceva din zbuciumata noastră istorie.

Ştefan Olteanu

ţărilor angajate într-un continuu proces de extindere teritorială. Oştile unui asemenea organism politic au participat la conflictul militar din 1277 (Şt. Pascu, *Contribuţii documentare la istoria românilor în secolele XIII – XIV*, în „Anuarul Inst. Ist. Naţ.", Sibiu, 1945, p. 159 – 160); se pare că aceeaşi formaţiune statală era pomenită şi la 1307 în cronica rimată a lui Ottokar de Styria (A. Sacerdoţeanu, *Românii la 1307 – 1308* ..., în *Almanahul parohiei ortodoxe române din Viena*, 1968, Viena, p. 81 – 85). Alte asemenea organisme sînt localizate de cercetători între Carpaţi şi Siret (în regiunea Vrancei, pe valea Bistriţei, între Moldova şi Siret), precum şi între Siret şi Prut.

D. PRODAN, *Încă un Supplex libellus românesc 1804*, Edit. „Dacia", Cluj, 1970, 92 p.

De aproape 40 de ani profesorul D. Prodan de la Cluj îmbogăţeşte necontenit scrisul istoric românesc cu studii şi monografii, care, prin bogata şi adînca lor documentare, constituie una din cele mai largi contribuţii la dezvoltarea istoriografiei române.

Mai mult decît oricare altul din istoricii transilvăneni, d-sa s-a consacrat îndeosebi studierii secolului al XVIII-lea transilvan, condiţiilor sale social-economice şi culturale, dezvoltării gîndirii politice a românilor, acţiunilor revendicative întreprinse de ei, luptei pentru recunoaşterea lor ca naţiune, cu un cuvînt secolului care şi pentru români a fost secolul luminilor.

Pe această linie, utilizînd un vast material inedit, D. Prodan a publicat în 1938 *Răscoala lui Horia în comitatele Cluj şi Turda*, în 1944 *Teoria imigraţiei românilor din Principatele Române în veacul al XVIII-lea* (şi cu o versiune în limba franceză), în 1948 *Supplex Libellus Valachorum*, iar, în 1967, o nouă ediţie mult adăugită, avînd totodată o largă contribuţie

la elaborarea vol. III al *Istoriei României* (1964) în cadrul căreia a sintetizat rezultatele cercetărilor sale cu privire la secolul al XVIII-lea.

Nimeni, pînă la D. Prodan, n-a dat o interpretare mai veridică și mai concludentă personalității și rolului istoric al episcopului Inochentie Micu, și totodată cauzelor, desfășurării și semnificației răscoalei lui Horia, Cloșca și Crișan.

În *Supplex Libellus Valachorum*, D. Prodan s-a arătat ca unul din cei mai profunzi cunoscători ai iluminismului european, în orbita căruia a integrat, de pe poziții noi, și iluminismul românesc și îndeosebi cel transilvănean.

Monografia d-sale consacrată „Supplexului" a devenit o lucrare fundamentală pentru istoria politică și culturală a poporului român din secolul al XVIII-lea.

În ultimii ani D. Prodan s-a dedicat studierii iobăgiei din Transilvania din secolul al XVI-lea, rezultatele noilor sale cercetări, bazate pe adînci investigații de arhivă, concretizîndu-se în cele trei volume intitulate *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea* (1967—1968) și în primul volum din *Urbariile Țării Făgărașului (1601—1650)*, acesta din urmă elaborat în colaborare cu Liviu Ursuțiu și Maria Ursuțiu.

Deși aceste lucrări, prin care s-au deschis cele mai largi perspective asupra istoriei social-economice a Transilvaniei, și care reprezintă cele mai adînci cercetări întreprinse în această direcție, i-au solicitat un mare efort de concentrare, totuși nici vechile preocupări, și îndeosebi cele cu privire la „Supplex", n-au fost abandonate, ele continuînd să fie urmărite și adîncite și în această perioadă.

În anul 1970 d-sa a surprins astfel opinia publică științifică printr-o lucrare intitulată *Încă un Supplex libellus românesc*, care reprezintă un text inedit din 1804. Textul, spre studierea căruia a fost îndreptat de citirea lucrării lui N. Iorga *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* (vol. II), fusese trimis Academiei Române în anul 1893, de către I. Droc, protopopul Miercurei Sibiului dar pînă acum — în afară de publicarea unui scurt fragment în „Analele Banatului" — el n-a fost studiat de nimeni și nu intrase în circuitul istoriografiei noastre.

Textul oferit de I. Droc Academiei Române era o petiție către împăratul de la Viena despre „Starea amărîtă a neamului românesc din Marele Principat al Ardealului" și a fost redactat în luna martie a anului 1804.

Autorul memoriului nefiind indicat în actul de donație, identificarea sa constituie una din principalele preocupări ale lucrării acad. Prodan care îl consideră „foarte probabil" ca aparținînd lui Ion Budai Deleanu.

Deși memoriul avea caracter confidențial, destinat a informa Curtea din Viena despre starea românilor din Transilvania, și îndeosebi a celor de pe „pămîntul crăiesc" (sudul Transilvaniei), el este totuși o continuare a „supplexurilor" din 1791 și 1792, pledînd pentru cercetarea și rezolvarea doleanțelor românești cuprinse în acestea. Noul „supplex" nu reia — datorită împrejurărilor politice prin care trecea Imperiul habsburgic în perioada napoleoniană — postulatele cuprinse în memoriile anterioare, dar subliniază importanța politică a satisfacerii lor. Mai mult decît problemele constituționale invocate în 1791 și 1792, se invocă acum în mod concret starea reală a poporului, exploatarea sa feudală, sarcinile apăsătoare, abuzurile, nedreptățile și totodată, pe „pămîntul crăiesc", nerespectarea drepturilor cuprinse în vechile diplome regale, princiare sau imperiale. În fruntea acestora se menționează robotele iobagilor, silniciile la care erau supuși, acestea fiind atît de numeroase și atît de odioase, încît, arăta autorul memoriului, „de voi grăi mai multe pentru starea iobăgiei, mă tem că de va fi modru stelele cerului să plîngă și din lăcrămile acelea s-ar îneca lumea".

În cele două capitole următoare se relevă apoi starea clerului românesc, atît a celui greco-catolic, cît și a celui ortodox, cerîndu-se pentru el aceleași drepturi ca și pentru clerul celorlalte națiuni.

Doleanțele și revendicările cu caracter local, special, sînt cuprinse sub titlul „Deosebite arătări" în 15 puncte.

Memoriul cuprinde și o largă expunere cu caracter istoric referitor la originea și continuitatea românilor, la tendințele lor

de unitate, concepute, deocamdată, în cadrul Imperiului habsburgic, poporul fiind identic cu națiunea însăși. Elementele de ordin social se împletesc cu cele de ordin național, pentru concretizarea lor fiind evocate atît răscoalele din 1437 și 1784, cît și epopeea lui Mihai Viteazul.

Memoriul, în ansamblul lui, e construit pe o largă bază istorică și juridică, fiind redactat cu un remarcabil talent literar și totodată într-un stil care denotă o adîncă și sigură cunoaștere a stilului aulic.

Aceste elemente, precum și faptul că textul este un autograf a lui Aron Budai Deleanu, fratele scriitorului, îl determină pe D. Prodan să afirme că memoriul ar fi fost redactat de Ion Budai Deleanu după indicațiile fratelui său, profund cunoscător al tuturor problemelor românești de pe pămîntul crăiesc, acesta avînd să-l și transcrie.

,,Din text — precizează D. Prodan vorbind despre autorul memorialului, el ne apare, ca istoric, animat de ideile Școlii ardelene, de romanitate, de continuitate. Ne apare apoi ca jurist, cunoscător al subtilităților judiciare, E un cunoscător al stilului de cancelarie, al atmosferei de la Curte și din instituțiile de guvernămînt, al sensului politicii imperiale. Și cu deosebire e un cunoscător, pînă în detalii, al raporturilor locale, sau un bine informat asupra lor. În plus, e un om animat de adînci sentimente democratice și naționale, de arzătoare iubire de neam, un spirit viu, avîntat, cu izbucniri poetice chiar.

Înaintea tuturor ni se oferă aproape de la sine numele lui Ion Budai Deleanu. Din cunoștințele noastre de pînă acum el întrunește mai bine toate aceste calități. El e istoricul, traducătorul legislației austriece, practicianul, mînuitorul instrumentelor juridice. El e și poetul. Pe Budai-Deleanu — scrie în continuare Prodan — ni-l indică înainte de toate și viziunea unității politice a poporului român. E suficient să cităm din scrierea sa *De originibus populorum Transylvaniae* (Despre originile popoarelor din Transilvania)''.

După o aprofundată analiză a chestiunii, D. Prodan conchide:

„La întrebarea dacă Ion Budai-Deleanu e autorul memoriului, după toate acestea, răspunsul s-a apropiat de certitudine. Rigorile științei ne obligă totuși să ne resemnăm la ipoteză cît timp nu avem dovada directă. Dar la o ipoteză care la rîndul ei ne obligă la cercetări în continuare spre a descoperi această dovadă. Vom avea-o desigur în originalul însuși.

Dar — afirmă în continuare Prodan — chiar dacă memoriul n-ar fi al lui Budai-Deleanu, valoarea lui documentară rămîne. Rămîne tabloul viu al suferințelor națiunii, cu deosebire al suferințelor celor de jos care o constituie, cu indicarea remediilor posibile. Rămîne pasul înainte făcut în evocarea treptelor istorice ale luptei sale de emancipare. Rămîne imaginea unității depline a națiunii, viziunea clară a unității sale politice. Ba memoriul fiind al altcuiva, ar însemna cu atît mai mult că asemenea gînduri nu sînt singulare, au valoare de opinii mai mult decît personale. Valoarea lui documentară rămîne și fără să fi avut practic urmări; ba chiar și dacă, eventual, n-ar fi ajuns la mîna împăratului''.

Prin ultima sa lucrare academicianul Prodan a adus o nouă și remarcabilă contribuție la cunoașterea situației românilor din Transilvania la începutul secolului al XIX-lea, și totodată la cunoașterea gîndirii politice și a activității lui Ioan Budai Deleanu și a fratelui său Aron Budai Deleanu.

Vasile Netea

WILLIAM MARIN, GH. I. OANCEA, *Mișcarea antifascistă și revoluția populară în Banat*, Timișoara, 1971, 352 p.

Lucrarea celor doi istorici bănățeni, apărută în cinstea semicentenarului P.C.R., este compusă din două părți; perioada dinainte

de 23 August 1944, elaborată de W. Marin, şi perioada „revoluţiei populare" (de fapt întreaga perioadă 1944—1970), elaborată de Gh. I. Oancea.

Partea I, care deţine aproape trei sferturi din volumul întregii lucrări, are două capitole. Primul de peste 140 de pagini se referă la mişcarea antifascistă din anii 1933—1940 dusă de forţele progresiste în frunte cu P.C.R., pentru apărarea democraţiei şi independenţei naţionale împotriva organizaţiilor prohitleriste, care s-au manifestat tot mai făţiş în acei ani ca agenturi ale Germaniei naziste în România. Al doilea capitol (circa 100 de pagini) priveşte perioada dictaturii fasciste-antonesciene şi a transformării României în anexă a imperialismului agresiv hitlerist, lupta dusă de forţele patriotice sub conducerea P.C.R. împotriva dictaturii antonesciene şi a războiului antonescian; inclusiv aspectele pregătirii şi înfăptuirii insurecţiei antifasciste din august 1944 în Banat. Ca problemă de periodizare, nu putem fi de acord cu includerea insurecţiei antifasciste ca sfîrşit al unui capitol privind dictatura antonesciană; insurecţia din august 1944, se ştie, a fost începutul revoluţiei populare căreia în lucrare îi este dedicat, cum este şi normal, un alt capitol.

În cele două capitole ale părţii a doua a lucrării care se prezintă ca un apendice al lucrării propriu-zise scrise de W. Marin, pe parcursul doar a 66 pagini sînt expuse în mod succint unele aspecte şi date privind transformările revoluţionare care au avut loc în Banat după insurecţia din august 1944 şi pînă în zilele noastre. În cele 44 pagini ale capitolului al III-lea se redau pe scurt principalele acţiuni desfăşurate de forţele democratice şi revoluţionare din Banat, sub conducerea P.C.R., pentru instaurarea puterii democrat-populare, pentru sprijinirea frontului antihitlerist, pentru înfăptuirea reformei agrare şi a celorlalte revendicări cuprinse în platforma program F.N.D. Al patrulea capitol şi ultimul, al lucrării, constituie în fond o sumară prezentare a trecerii la revoluţia socialistă şi a rezultatelor făuririi şi desăvîrşirii orînduirii socialiste pe plan social, economic, politic, al rezolvării definitive a problemei naţionale în Banat, ca şi pe întreg teritoriul ţării.

Întreaga lucrare e precedată de un cuvînt înainte al ambilor autori şi de o prefaţă şi introducere semnate de W. Marin. Introducerea, care în ultima sa parte (p. 22—38) reprezintă, de fapt, o analiză critică a istoriografiei problemei dezbătute de autori, în genere judicios întocmită, deşi cu unele omisiuni (în special a unor studii şi articole de dată mai recentă) începe cu o scurtă (p. 11—22), dar sugestivă incursiune în trecutul istoric al Banatului în care se subliniază continuitatea şi vechimea daco-romană pe teritoriul Banatului, sînt descrise condiţiile istorice în care survin, după formarea poporului român, stăpînirile ungară, turcă, iar apoi austriacă, aşezarea, alături de populaţia română autohtonă, a unor colonişti maghiari, iar începînd cu secolul al XVIII-lea şi a unor colonişti slovaci şi germani (şvabi) ca reflectînd interesul stăpînitorilor de a-şi consolida controlul social-politic asupra Banatului. Acordarea unei serii de privilegii noilor colonişti a dus la dezvoltarea în sînul populaţiei române autohtone asuprite a unor sentimente naţionale mai puternice decît în alte părţi.

În afara prezentării, în introducere, a istoriografiei generale a problemei şi a aparatului critic din subsolul paginilor, autorii prezintă la sfîrşitul fiecărui capitol bibliografii privind sursele consultate (lucrări teoretice, fonduri documentare de arhivă, periodice, cărţi, studii şi articole etc.). Ţinem să remarcăm în legătură cu aceste bibliografii că ele apar mai complete şi bogate la partea I, fiind sumare şi incomplete la partea a II-a (îndeosebi bibliografia capitolului al IV-lea, privind perioada anilor 1945—1970, este foarte săracă). În ceea ce priveşte partea I în afara cercetării şi punerii în valoare de către autori a arhivelor, periodicelor şi lucrărilor locale de istoria Banatului, ei au mai parcurs o serie de fonduri de la Arhiva C.C. al P.C.R., Arhiva Institutului de studii istorice şi social politice, o serie de organe de presă sau reviste centrale, precum şi majoritatea lucrărilor generale, a studiilor şi articolelor de istorie

contemporană. Dată fiind prezența în Banat alături de români a unui relativ important număr de șvabi, slovaci etc., autorul acestei părți (W. Marin) a consultat și a folosit pe larg o bogată bibliografie de limbă germană, maghiară și sîrbă apărută în țară sau străinătate pentru clarificarea curentelor pro sau contra fascismului care s-au înfruntat în anii 1933—1944 în sînul tuturor acestor naționalități conlocuitoare. Ținem să arătăm că îndreptîndu-și în mod judicios tăișul criticării severe a pătrunderii ideologiei și manifestărilor fasciste în sînul unor părți ale naționalităților conlocuitoare din Banat (mai ales că adeziunea la fascism în acest caz se împletea de multe ori cu participarea la acțiuni iredentiste împotriva integrității teritoriale, a independenței și suveranității României), autorul a scăpat din vedere, după părerea noastră ,să prezinte mai amplu, mai concret și demascator rolul nefast pe care l-a avut fascismul și în cazul populației românești majoritare din Banat. Chiar dacă sub impresia unei vremelnice conjuncturi favorabile Axei în anii 1940—1942, sloganurile naziste reușesc temporar să capteze și să influențeze nefast o parte a populației de naționalitate germană, a fost deajuns ca armatele hitleriste să sufere începînd cu 1942 grele înfrîngeri pe front și ca o serie de avantaje materiale și morale obținute inițial, ca urmare a apartenenței la Grupul Etnic German, să-și diminueze importanța pentru ca mulți dintre cei care se lăsaseră purtați de valul unei psihoze pronaziste să se dezmetecească, e drept, unii destul de tîrziu, după 23 August 1944. Pe de altă parte, și aceasta apare ca un merit incontestabil al lucrării, autorul aduce (pentru prima oră în istoriografia noastră sub forma unei sinteze generale pe această temă) numeroase informații concrete care atestă că partea cea mai înaintată (ca ideologie) a muncitorimii, elemntele progresiste din sînul intelectualității germane locale nu numai că au respins ideologia nazistă, dar s-au angajat activ în anii 1940—1944 în mișcarea antifascistă și antihitleristă. Pe bună dreptate, W. Marin reproșează în acest sens unor istorici marxiști români (de pildă E. Cimponeriu în *Reșița luptătoare*) că neglijează contribuția adusă la lupta antifascistă de elementele progresiste din sînul naționalităților conlocuitoare din Banat în anii dictaturii antonesciene.

O serie de date inedite și care relevă rolul conducător jucat de P.C.R. în lupta antifascistă sînt oferite de autor (W. Marin) în paragraful „Organizarea și dezvoltarea rezistenței antifasciste" din capitolul al II-lea al lucrării. În urma cercetării minuțioase a arhivelor fostelor prefecturi și a arhivelor de partid sînt prezentate date concrete asupra numărului, forței și activității organizațiilor P.C.R., ale Madosz, Apărării patriotice, Uniunii patriotice, pe județe și localități (urbane, rurale). Din aceste date, rezultă că în Banat activau în 1943 cel puțin 238 de membri ai P.C.R. cu calitate recunoscută, în afara simpatizanților și în afara comuniștilor deținuți în închisoarea de la Caransebeș. Numărul total al activului (cadrelor) P.C.R. și al celorlalte organizații antifasciste se ridica la cel puțin 2 000 de persoane. În 1944, în ciuda terorii, numărul participanților activi la mișcarea de rezistență antifascistă crește și mai mult.

Se remarcă de asemenea importanta activitate de agitație și propagandă antifascistă desfășurată în Banat în anii 1940—1944. Apar o serie de ziare și publicații locale antifasciste, editate și difuzate bineînțeles în ilegalitate, ca: „Apărarea" (1942—1944), „România liberă" (1941), „Libertatea poporului" (1943), „Lupta patriotică" (martie 1944), „Szabad Szo" (aprilie 1944). O parte din ziarele românești (de pildă „Apărarea") aveau și serii în limbile naționalităților conlocuitoare (maghiară etc.), după cum o serie de materiale de propagandă maghiare, sîrbești, germane apăreau și în traducerea românească. Sînt redate o serie de informații privind colaborarea organizațiilor locale cu fruntași ai luptei antifasciste din restul țării (contactele dese avute

de pildă de dr. P. Groza cu antifasciştii bănăţeni) sau din ţări vecine şi prietene (contacte şi ajutoare reciproce cu mişcarea de partizani din Iugoslavia).

O serie de aspecte, în parte inedite, se referă atît la pregătirea, cît şi la înfăptuirea insurecţiei antifasciste din august 1944 în Banat. Datorită poziţiei sale strategice, în Banat acţiunile insurecţionale s-au împletit cu acţiunile de respingere a inamicului, dincolo de graniţele ţării, abia la 18 septembrie reuşindu-se să se stăvilească complet operaţiile ofensive ale inamicului şi apoi să se treacă la eliberarea întregului teritoriu al ţării în această zonă. Sînt relevate aportul maselor populare şi rolul de organizator politic pe care l-au jucat organizaţiile locale P.C.R. în respingerea inamicului dincolo de graniţele ţării.

Din cele arătate rezultă că autorii au izbutit să realizeze ceea ce şi-au propus (vezi prefaţa) adică să ofere publicului cititor ,,o primă încercare de a expune mai pe larg istoria luptei şi rezistenţei antifasciste din Banat, precum şi (în mai mică măsură, credem noi) o prezentare sintetică a primului sfert de veac al erei noi deschise de istoricul eveniment de la 23 August'' (p. 6).

Evident la o nouă reeditare, poate chiar într-o limbă străină (germană), unele aspecte pot fi îmbogăţite şi completate atît ca documentare, cît şi ca interpretare; ne referim bineînţeles la prima parte (1933 1944 inclusiv insurecţia), deoarece în ceea ce priveşte partea referitoare la perioada anilor 1945—1970 aceasta e mult prea sumară pentru a putea fi apreciată ca o contribuţie originală de valoare, ca reprezentînd în cel mai bun caz o sinteză a unor lucrări de istorie contemporană a Banatului tipărite în anii trecuţi la Timişoara, sub egida organelor locale, în scop aniversativ.

Traian Uda

ISTORIE UNIVERSALĂ

KEMÉNY G. GÁBOR, *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában* (Documente privind istoria problemei naţionalităţilor în Ungaria în perioada dualismului), vol. V (1906—1913), Budapesta, 1971, 740 p.

Istoria românilor transilvăneni în perioada dualismului austro-ungar (1867—1918) constituie, fără îndoială, una dintre temele cele mai interesante şi mai importante din istoria modernă a României. Această temă nu trebuie însă tratată izolat, ci în strînsă legătură, pe de o parte cu istoria vechii României, iar pe de altă parte cu cea a popoarelor alături de care au trăit şi au luptat românii în cadrul regimului dualist. Dacă problemele sînt destul de binecunoscute în general, pentru o privire mai adîncă, pentru lămurirea atîtor aspecte particulare, mai rămîne mult de făcut. Baza de la care trebuie plecat este, fără îndoială, studierea şi publicarea izvoarelor. La noi există o tradiţie în acest sens; ajunge să amintim colecţia, veche, dar indispensabilă încă, a lui T. V. Păcăţian, *Cartea de aur sau luptele politice naţionale ale românilor de sub coroana ungară* (8 volume, Sibiu, 1902—1915).

Dintre lucrările străine care prezintă un deosebit interes pentru tema amintită, trebuie cunoscută colecţia maghiară, îngrijită de Kemény G. Gabor, intitulată *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*.

Primul său volum (cuprinzînd, în 920 de pagini, anii 1867 1892) a apărut în 1952. Prevăzută iniţial în două volume, lucrarea a căpătat amploare, probabil datorită vastităţii materialului documentar, edit şi inedit. Astfel, dacă volumul I cuprinde o perioadă de 25 de ani, volumul II (Budapesta, 1956, 965 p.) se opreşte asupra unui interval de 8 ani (1892—1900), al III-lea (Budapesta, 1964, 714 p.) şi al IV-lea (Budapesta, 1966, 749 p.) numai de trei ani (1900—1903 şi

1903—1906). Îmbrățișînd perioade mai restrînse, aceste volume dispun, desigur, de o documentare superioară.

În cele ce urmează, considerînd că volumele I—IV, apărute cu mai mulți ani în urmă, au intrat în circuitul vieții științifice, ne vom opri asupra celui de-al V-lea, recent ieșit de sub tipar.

Anii 1906—1913, la care se referă, sînt deosebit de importanți pentru evoluția politică a Ungariei dualiste și pentru mișcarea națională a diferitelor popoare asuprite. Guvernul „coaliției", ajuns la putere în 1906, departe de a rupe cu vechile metode de guvernare, s-a făcut remarcat prin accentuarea asupririi naționale, documentul cel mai caracteristic fiind reacționara lege a învățămîntului („lex Apponyi") din 1907. Stîrnind legitime nemulțumiri, coaliția a fost nevoită să părăsească puterea în 1910, la guvern instalîndu-se iar vechiul partid liberal, de data aceasta reînnoit sub numele demagogic de Partidul Național al Muncii. Conducătorul său, care devine prim ministru, Ștefan Tisza, a înțeles într-o anumită măsură că agravarea problemei naționale pune în primejdie însăși menținerea regimului dualist, cu atît mai mult cu cît se simțea apropierea primului război mondial, în care Austro-Ungaria avea nevoie și de sprijinul României. Încercările omului politic maghiar (între 1910—1914) de a ajunge la o înțelegere cu șefii mișcării naționale române din Transilvania nu au fost fructuoase, tratativele rupîndu-se în cele din urmă, din pricina faptului că guvernul nu era dispus să facă nici o concesie aspirațiilor românești.

Nu mai puțin interesantă ca politica partidelor maghiare este în 1906—1913 evoluția mișcării naționale a românilor, croaților, sîrbilor, slovacilor, rutenilor, germanilor. În anii 1906—1910, Clubul naționalităților (grupînd 27 de deputați români, slovaci și sîrbi, sub președinția lui Teodor Mihali, secretar fiind slovacul Milan Hodža), a depus o stăruitoare activitate în parlament, pentru afirmarea drepturilor popoarelor din Ungaria, a principiilor democratice (mai ales votul universal). După înfrîngerea în alegeri, suferită în 1910, oamenii politici ai popoarelor asuprite încep să meargă pe căi diferite, unii acceptînd tratativele amintite cu guvernul din Budapesta, alții respingîndu-le și situîndu-se tot mai deschis pe o poziție intransigentă.

Evenimentele deosebit de interesante ale acestei perioade, materialul abundent și încă relativ puțin cercetat și, desigur, mai cu seamă o muncă stăruitoare depusă de a lungul multor ani, i-au permis lui Kemény G. Gábor realizarea unui volum remarcabil, necesar oricui se ocupă cu problema națională în Ungaria, în ajunul primului război mondial.

În 740 de pagini, volumul conține, grupate sub 134 de titluri, un număr de 440 de documente. O parte dintre ele sînt, ca și în cazul volumelor anterioare, inedite (culese mai ales de la Arhivele Statului din Budapesta, fondurile Președinției Consiliului de Miniștri, Ministerului de Interne, Ministerului Cultelor și Învățămîntului și ale altor ministere). Sînt reproduse, de asemenea, cele mai semnificative dezbateri din parlament privind problema națională. În sfîrșit, prezintă interes și publicarea unor articole din presa vremii (din ziarele și revistele socialiste, din cele ale partidelor politice burgheze maghiare, ca și din presa naționalităților, inclusiv cea română).

Din cele 134 de capitole, circa 40 privesc, în totalitatea lor, sau parțial, mișcarea națională română din Transilvania. Ponderea acordată românilor este explicabilă prin marele lor număr și rolul de seamă jucat în lupta de eliberare națională și socială.

O înșiruire a tuturor documentelor referitoare la români nefiind posibilă într-un spațiu restrîns, ne vom opri doar asupra celor mai interesante. Merită a fi semnalat capitolul 22 (p. 137—164) care cuprinde documente referitoare la legea Apponyi din 1907, la atitudinea reprezentanților diferitelor popoare, inclusiv a românilor, față de ea, unele discursuri rostite în parlament (de Ștefan Cicio Pop din partea română). Textul legii este reprodus în întregime.

Autorul publică, sub al 62-lea titlu (p. 323—328), extrase reprezentative din discursurile lui Ștefan Tisza, din 1910, privind problema națională. Un număr mai mare de

documente (este drept, multe dintre ele reproduse din cartea îngrijită de Silviu Dragomir: Ioan Mihu, *Spicuiri din gîndurile mele politice, culturale, economice*, Sibiu, 1938) se referă la tratativele din 1910 purtate prin intermediul lui I. Mihu, după cum se știe fără succes (p. 361–372 și 382–390). Interesante sînt rapoartele (aflate în fondul Președinției Consiliului de Miniștri) trimise de la București, în aprilie-iunie 1911, de Ștefan Ugron, consilierul ministrului plenipotențiar al Austro-Ungariei în România (p. 136–443). Ele se referă, printre altele, la atitudinea cercurilor politice din România față de tratativele românilor transilvăneni cu guvernul maghiar. Din fondul amintit sînt reproduse și rapoarte din București privind activitatea Ligii culturale (p. 457–460).

Menționăm și proiectul de lege privind modalitatea alegerii deputaților (p. 592–599), semnat la 22 ianuarie 1913 de Ștefan Cicio Pop, Alexandru Vaida, Nicolae Șerban, Vasile Damian, Teodor Mihali, și prezentat Camerei Deputaților din Budapesta. Proiectul prevedea dreptul de vot universal pentru orice cetățean care a împlinit vîrsta de 24 de ani și o împărțire a circumscripțiilor electorale în care să se țină seama de repartiția teritorială a diferitelor naționalități. Pe lîngă textul proiectului sînt reproduse ecouri din presă și dezbateri pe marginea lui.

Mai amintim că autorul publică numeroase discursuri ale oamenilor politici români din parlamentul Ungariei. Între materialele volumului sînt și unele referitoare la socialiștii români din Transilvania și Bucovina.

Important este faptul că documentele care urmăresc evoluția problemei românești din Transilvania sînt în strînsă legătură cu alte documente privind celelalte popoare din Ungaria dualistă. Colecția oferă astfel o bază solidă pentru realizarea unei istorii comparate a mișcării popoarelor din Austro-Ungaria.

Fără îndoială că volumul are și lipsuri. Credem că ar fi fost în avantajul lucrării reproducerea mai masivă a documentelor de arhivă, inedite, chiar prin reducerea numărului de articole din presă și cuvîntări ale deputaților (care pot fi găsite, de altmenea, în presă, inclusiv în cea română). În ce privește mișcarea națională română o lipsă este evidentă: aproape nimic nu se referă la tratativele guvernului maghiar (mai ales prin Ștefan Tisza) cu românii, în anul 1913. La Budapesta există materiale inedite foarte interesante privind această problemă. Reproducerea lor în volum ar fi facilitat lămurirea unor evenimente încă nu pe deplin cunoscute. Această muncă s-ar putea realiza eventual de istoricii români, alăturîndu-se materialul existent în Ungaria celui din România (mai cu seamă documentele din arhiva Valeriu Braniște, aflată la Biblioteca Academiei).

Unele lacune fiind inerente unei lucrări de asemenea proporții, desigur că, în ansamblu, aprecierea noastră nu poate fi decît pozitivă. Așteptăm cu interes volumul al VI-lea — ultimul probabil — pentru materiale ce vor arunca poate lumini noi asupra anilor primului război mondial.

Lucian Boia

A. VETULANI, *Początki na najstarszych wszechnic środkowoeuropejskich* (Începuturile celor mai vechi universități în Europa centrală), Wrocław, Warszawa, Kraków, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo, 1970, 215 p.

Cunoscutul istoric polon Adam Vetulani pune, prin această lucrare, la îndemîna cititorilor nespecialiști datele principale privitoare la începuturile învățămîntului superior în Europa centrală, la mijlocul veacului al XIV-lea. În cursul a doar două decenii, această regiune a Europei a asistat la apariția a patru instituții de *studium generale* care au devenit însemnate centre de cultură și au ocupat un loc deosebit de însemnat în dezvoltarea culturală: Praga 1347/1348, Cracovia 1364, Viena 1365 și Pécs 1367.

Însemnătatea acestor întemeieri de fundaţii de învăţămînt superior e analizată de autor în cadrul larg al istoriei spirituale a ţărilor Europei centrale şi al apartenenţei lor la sfera de civilizaţie latină-apuseană; modelul urmat a fost, fireşte, cel al Universităţilor din Europa apuseană (Bologna, Paris, Oxford şi Napoli).

Lectura acestei cărţi atractive îl introduce pe cititor în principalele probleme legate de înfiinţarea universităţilor amintite şi în primul rînd al celei din Cracovia: negocierile cu papalitatea pentru obţinerea autorizaţiilor de rigoare, refuzul papei Urban al V-lea de a accepta înfiinţarea unei facultăţi de teologie în cadrul noilor universităţi — probabil nu pentru a menţine monopolul acestei discipline în favoarea universităţii din Paris, cum au crezut unii istorici, ci din considerente de politică locală.

Capitole speciale sînt consacrate de autor diplomei de întemeiere a universităţii din Cracovia şi structurii organizatorice a universităţii, pe temeiul actului de fondaţie. În încheiere e analizată activitatea celor patru universităţi ale Europei centrale în primele decenii ale existenţei lor.

Şerban Papacostea

WINFRIED BAUMGART, *Bibliographie zum Studium der neueren Geschichte*. Mit einem Geleitwort von Konrad Repgen, Bonn, 1969, XIII + 312 p. (Historisches Seminar der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität)

Autorul acestei bibliografii mărturiseşte că lucrarea sa se adresează în primul rînd studenţilor şi mai puţin cercetătorului istoriei moderne şi contemporane. Din capul locului trebuie remarcat faptul că această bibliografie oferă prea mult pentru studenţi şi se adresează, ca atare, în primul rînd tinerilor cercetători care se iniţiază în cercetarea istoriei moderne şi contemporane mai ales datorită excelentelor trimiteri la principalele colecţii de izvoare, bibliografii şi reviste de specialitate.

Bibliografia cuprinde perioada veacurilor XVI (Reforma) — XX (al doilea război mondial).

Un cuprins detaliat şi un indice operativ şi bine întocmit permit o orientare rapidă în această bibliografie. Trimiterile bibliografice sînt exacte şi complete; ele nu sînt însoţite de comentarii sau indicaţii privind conţinutul lor; cel mult se indică ediţiile mai vechi Această lucrare este în primul rînd o bibliografie a istoriei moderne şi contemporane germane; totuşi ea cuprinde şi lucrări privind istoria Austriei, Franţei, Angliei, Italiei, Spaniei, Uniunii Sovietice şi a Statelor Unite ale Americii.

Din cuprinsul vast şi complex cităm cîteva capitole şi subcapitole care interesează şi istoria ţărilor româneşti în veacurile XVI—XX: Bibliografii generale; Bibliografia periodicelor de specialitate; Bibliografii naţionale; Lexicoane; Instrumente de lucru; Liste de diplomaţi, regenţi şi nunţi apostolici; Reviste de specialitate; Izvoarele istoriei moderne şi contemporane; Colecţiile de izvoare.

A. Armbruster

C. TH. DIMARAS, C. KOUMARIANOU L. DROULIA, *Modern Greek culture — A selected bibliography* (In English-French German-Italian). Third revised edition, Athens, 1970, VIII + 110 p.

În 1966, cu prilejul apariţiei monumentalei sale sinteze de istorie a literaturii neogreceşti (*Histoire de la littérature néohellénique).*

Atena, 1965, lucrare tradusă şi în lb. română, Buc., 1968), C. Th. Dimaras a adăugat o anexă bibliografică destinată în primul rînd specialiştilor şi marelui public care ignoră greaca modernă.

Volumul care face obiectul prezentării de faţă este o bibliografie selectivă privind istoria şi cultura Greciei moderne, care porneşte de la această anexă bibliografică. Noua ediţie, a 3-a, publicată cu ocazia celui de-al II lea Congres internaţional de studii sud-est europene de la Atena (1970), cuprinde un număr sporit de titluri faţă de ediţiile precedente.

Bibliografia conţine o selecţie de lucrări publicate în limbile: engleză, franceză, germană şi italiană privind Grecia, îndeosebi istoria şi cultura Greciei moderne. Marea majoritate a lucrărilor cuprinse în această primă parte a cărţii sînt lucrări originale, alături de care se întîlnesc şi cîteva lucrări datorate unor învăţaţi greci şi traduse în una din cele patru limbi amintite.

Titlurile sînt dispuse în trei părţi:

Cea dintîi cuprinde lucrări de geografie, istorie, limbă, literatură, antologii, literatură medievală, folclor, colecţii.

A doua parte a lucrării este consacrată autorilor greci ale căror lucrări au fost traduse în una din cele patru limbi de circulaţie; autorii incluşi în această bibliografie figurează şi în sinteza de istorie a literaturii citată mai sus.

Bibliografia cuprinde şi un supliment alcătuit la rîndu-i în două prăţi: cea dintîi semnalează cîteva opere literare inspirate de Grecia modernă; cea de-a doua enumeră periodicele în care se găsesc studii privind istoria literaturii şi a culturii Greciei moderne. Folosul acestei bibliografii, alcătuite de cei trei învăţaţi greci, este prea evident pentru a mai stărui asupra lui.

Venera O. Tulliu

* * * *Relaciones diplomáticas hispano-mexicanas (1839—1898)*. Documentos procedentes del Archivo de la Embajada de España en México. Serie I. Despachos generales. IV. 1846—1848, México „El Colegio de México", 1968, 281 p.

Notele diplomatice cuprinse în acest volum se referă la epoca în care Mexicul se afla în conflict armat cu Statele Unite ale Americii de Nord şi cuprinde: *Perioada celui de-al treilea ministru plenipotenţiar al Spaniei în Mexic Don Salvador Bermúdez de Castro (1845—1847)* (continuare: de la nr. 358 la nr. 397), precum şi un *Apéndice. 1845—1847*. Notele diplomatice ale aceluiaşi ministru, în calitatea sa de însărcinat de afaceri al Franţei către ministrul Afacerilor străine francez (de la nr. 1 la nr. 78). Volumul se încheie cu: note ale documentelor incluse în acest volum, indice de nume citate (a). persoane şi b). locuri), o listă cu rezumatele documentelor, precum şi cuprinsul (sumarul).

Din notele diplomatice referitoare la anii 1845—1847 se desprind importante ştiri referitoare la situaţia politică internă şi externă a Mexicului:

Cu cîteva zile înainte de 28 octombrie 1845 a fost trimis în Mexic un agent al Statelor Unite pentru a trata cedarea Texasului în schimbul unei oarecare indemnizaţii (p. 147). La 27 decembrie acelaşi an, a izbucnit o revoluţie la San Luis de Potosi, unde generalul Mariano Paredes a anunţat destituirea guvernului şi la 1 ianuarie 1846, în fruntea trupelor sale, el a intrat în Mexic, unde s-a ales preşedinte provizoriu al republicii (p. 153). Din noul guvern făcea parte generalul Juan Almonte, fiul lui José María Morelos — vestitul luptător pentru independenţa Mexicului —, care era de rasă indiană şi servise mulţi ani în diplomaţie. Însă preşedintele l-a îndepărtat foarte curînd pentru că vedea într-însul un rival periculos. Almonte se remarcase prin opoziţia sa republicană împotriva regimului de la putere, pe care îl acuza că protejează partidul monarhic. În acest scop Almonte fundase un jurnal intitulat: „Reforma", care sprijinea poziţia sa. În drum spre Franţa,

el s-a oprit la Havana, unde s-a întîlnit cu Santa Anna — aflat acolo în exil — şi l-a convins să se alăture partidului liberal (p. 153—154, 158, 159, 166—167).

Santa Anna începuse să facă propagandă în rîndurile generalilor şi ofiţerilor care serviseră mai înainte sub ordinile sale, cu scopul de a face turburări în rîndurile armatei. Pe de altă parte, cu duplicitatea sa proverbială specifică caracterului său, a luat legătură cu generalul Paredes, căruia i-a cerut să-l recheme din exil, oferindu-i în schimb serviciile sale pentru a stabili un guvern forte, cu scopul de a sfîrşi cu „federaliştii" (liberalii) (p. 168).

Alte ştiri semnalează că slăbiciunea guvernelor efemere şi tendinţele de separaţie a diferitelor state din cadrul Republicii Mexicului au oferit condiţii favorabile Statelor Unite. Rînd pe rînd forţele militare ale Statelor Unite au ocupat însemnate teritorii la nord de graniţa actuală dintre cele două ţări.

O importanţă deosebită prezintă şi ştirile despre luptele de partizani care au avut loc pe linia de comunicaţie spre baza de aprovizionare din portul Vera Cruz, a corpului expediţionar american condus de Scott care se afla la Puebla. În luna iunie 1847, folosindu-se de condiţiile terenului muntos un mic grup de „guerillas" (partizani) mexicani, compus din circa 500 de oameni, au paralizat marşul convoaielor de aprovizionare a armatei americane între Paso de Ovejas şi Puente. Întîrzierea convoiului a fost pe punctul de a compromite proiectele ofensive ale generalului Scott, care aflat la Puebla, nu mai avea banii şi muniţiile necesare pentru corpul său de armată, precum şi întăririle necesare în vederea înaintării spre capitala ţării (p. 118 şi 237).

Spaţiul restrîns nu ne permite să prezentăm şi alte aspecte reflectate de documentele cuprinse în acest volum. Totuşi credem că acele puţine exemple sînt suficiente pentru a înţelege mai bine împrejurările evenimentelor evocate în volum.

Ioan I. Neacşu

„Studii", Revistă de istorie, publică în prima parte studii, note şi comunicări originale, de nivel ştiinţific superior, din domeniile istoriei medii, moderne şi contemporane a României şi universale. În partea a doua a revistei, de informare ştiinţifică, sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Discuţii, Viaţa ştiinţifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, în care se publică materiale privitoare la manifestări ştiinţifice din ţară şi străinătate şi sînt prezentate cele mai recente lucrări şi reviste de specialitate apărute în ţară şi peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să trimită studiile, notele şi comunicările, precum şi materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în patru exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustraţiile vor fi plasate la sfîrşitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de iniţială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanţelor internaţionale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conţinutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacţie, B-dul Aviatorilor nr. 1, Bucureşti.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

I. P. Informaţia – c. 2741

Lei 30. –